МИКОЛА КОСТОМАРОВ

ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ДОВІДНИК

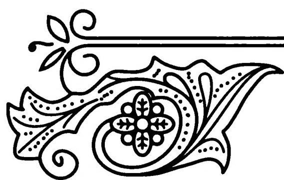
ВИЩА ШКОЛА

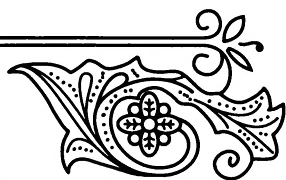
МИКОЛА КОСТОМАРОВ

ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

Н. Костомаровъ

МИКОЛА КОСТОМАРОВ

ВІХИ ЖИТТЯ
І
ТВОРЧОСТІ

МИКОЛА КОСТОМАРОВ

ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

МИКОЛА КОСТОМАРОВ

ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

Богдан Хмельницький. За гравюрою В. Гондіуса. 1651. Віньєтка: Козацький загін у поході

оцінці цього вченого. Недаремно стосовно постаті М. Костомарова побутують амбівалентні, часом взаємозаперечні тлумачення та інтерпретації.

Найважливішим досягненням М. Костомарова як історика стало відтворення і реконструкція безперервності українського історичного процесу, а також обґрунтування його самостійності стосовно загальноросійської та польської історії в низці монографій ученого, які отримали логічне завершення у працях М. Грушевського, зокрема у знаменитому есе «Звичайна схема «руської» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства».

Серед опрацьованих М. Костомаровим найважливіших тем вирізняється тема історії козацтва, зокрема українського. Велику увагу у своїх роботах учений приділив процесу формування козацтва, його складу, козацьким рухам, з'ясуванню причин їх виникнення тощо. Оригінальність поглядів на козацтво та його історичну роль полягала в тому, що історик не вважав козацтво негативним явищем у становленні національної державності, підкреслював притаманні козацтву традиції народної вольності та демократизму, які мали позитивний вплив на тогочасне суспільство. Водночас він простежив виникнення і розвиток ядра вільного козацтва Запорозької Січі, основу якої становив «народний елемент», докладно висвітлив історію цього феномена, увів до наукового вжитку термін «Християнська козацька республіка».

Проблематика праць М. Костомарова має загальнолюдський сенс і конкретне втілення у науковому аналізі діяльності народів та окремих осіб. На його думку, результати діяльності попередніх людських поколінь пов'язані з розвитком матеріального і духовного життя народу. Тому він вважав, що світ історії не може розглядатися залежно від людської волі. В цьому розумінні розвиток суспільства — природно-історичний процес. Проте такий процес не є автоматичним. Назрілі матеріальні й духовні потреби суспільства переломлюються в інтересах його носіїв (націй, народностей, соціальних груп, окремих осіб) і реалізуються в боротьбі та єдності їхніх зацікавлень.

Загалом історіософія М. Костомарова зовсім не претендує на те, щоб зображувати апріорну схему всесвітньо-історичного процесу. Натомість вона скерована на морально-етичні канони та мистецько-естетичні взірці, за якими відтворюється рух світу історії.

МИКОЛА КОСТОМАРОВ

ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

МИКОЛА КОСТОМАРОВ

ВІХИ ЖИТТЯ
І
ТВОРЧОСТІ

МИКОЛА КОСТОМАРОВ

ВІХИ ЖИТТЯ
І
ТВОРЧОСТІ

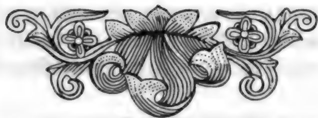
стей у тексті подаються посилання на інші статті. Назви статей, на які робляться посилання, набрано курсивом. Наприклад: *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова.*

Окремі статті у довіднику присвячені одразу кільком невеликим одноіменним творам М. Костомарова (див. «Заметка», «Объяснение», «Письмо к редактору», Передмови М. Костомарова, «Письмо в редакцию», Рецензії М. Костомарова). Для розрізнення цих творів у посиланнях після загальної назви вони пронумеровані римськими цифрами в квадратних дужках. Наприклад: «*Письмо к редактору*» [II] («По поводу статей о происхождении Руси и Литвы: I. Объяснение по поводу статьи г. Юрия Летголы. II. Объяснение по поводу статьи г. Васильева»); *Передмови М. Костомарова* [XIX].

У текстах статей подано костомаровські характеристики різних осіб, ставлення історика до тогочасних наукових та суспільно-політичних проблем, його подорожні враження, а також оцінки творчості М. Костомарова, висловлені сучасниками, дослідниками-костомаровознавцями тощо. Вони наводяться у вигляді парафраз або цитат.

Усі дати до 1 лютого 1918 р. подаються за старим стилем, після — за новим. У біографічних статтях у разі переходу дат народження або смерті внаслідок переведення зі старого стилю на новий наводяться обидві дати. Наприклад: 1892/1893 і т. д.

Географічна номенклатура переважно подається як за старим, так і за сучасним адміністративно-територіальним поділом.

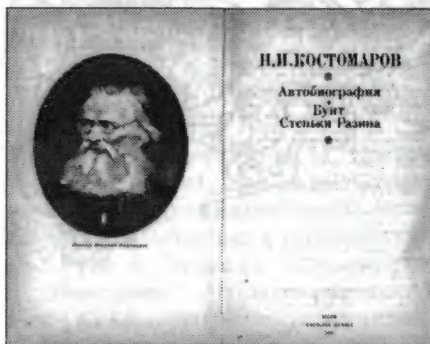
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Н. И. Костомаров. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992. Титульний розворот

історії. Крім того, в різні роки Костомаровим були написані інші автобіографічні записки, опубліковані в таких виданнях, як *«Русский художественный листок»* (1860. № 20); «Императорский С.-Петербургский университет в течение первых пятидесяти лет его существования» (СПб., 1870); *«Русская мысль»* (1885. № 5–6); *«Русская старина»* (1891. № 2).

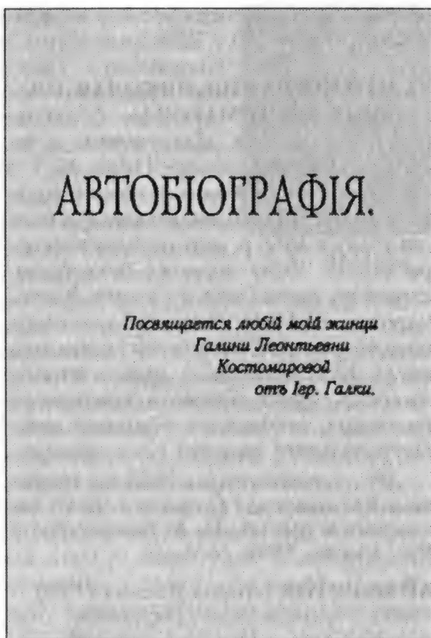
Літ.: *Пинчук Ю. А.* Исторические взгляды Н. И. Костомарова: (Критический очерк). К., 1984.

«АВТОБИОГРАФИЯ» (оригінальне написання назви — «Автобіографія»; з авторською присвятою: «Посвящается любій моій жинци Галини Леонтьевни Костомаровой от Іер. Галки»; тут і надалі, посилаючись на «А.», вживаємо сучасні норми правопису) — мемуари *Костомарова*, продиктовані ним дружині Аліні Леонтіївні (див. *Костомарова А. Л.*). Письменник доповнював і редагував їх власноручно впродовж 1875–1881 рр. «А.» — це не тільки життєпис Костомарова, а й гострий полемічний нарис про прожитий час (з дуже цікавими екскурсами в історію), про особистостей, які мали стосунок до нього або до його діяльності. На рукописі, що складається з 15 розділів, рукою автора зроблено напис — присвята українською: «Галини Леонтьевни Костомаровой». До опублікування «А.» у повному обсязі (300 нумерованих примірників у випуску «Библиотека мемуаров». М., 1922) вона друкувалася зі скороченнями і пропусками у виданнях *«Литературное наследие Н. И. Костомарова»* (СПб., 1890) і «Юбилейный сборник Литературного фонда Общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым» (СПб., 1909), а також у журналах *«Вестник Европы»* (1910. № 4) і «Голос минувшего» (1917. № 5–6). «Литературное наследие» надрукувало варіант «А.», де відсутні четвертий, восьмий і дев'ятий розділи, а в опублікованих зроблено ряд пропусків. Це пояснюється тим, що «А.» було незручно публікувати через близькість до описуваного часу. Четвертий розділ мемуарів «Из воспоминаний Н. И. Костомарова» стосується арешту вченого, його ув'язнення і заслання через приналежність до Кирило-Мефодіївського братства (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Цей розділ був опублікований у квітневому номері «Вестника Европы» за 1910 р. У восьмому розділі «А.» описуються події, пов'язані з відставкою Костомарова з університетської кафедри. Він з'явився на сторінках журналу «Голос минувшего» у травні—червні 1917 р. Дев'ятий розділ зі спогадами історика про близьких до «Літературного фонду» [див. *Товариство для допомоги нужденним літераторам і вченим («Літературний фонд»)*] осіб побачив світ в «Юбилейном сборнике» цієї інституції видання 1909 р. Наприкінці 80-х — на початку 90-х років XX ст. було здійснено перевидання «А.» у книжках: Самі про себе: Автобіографії видатних українців XIX століття / Ред. Ю. Луцько-

го (Нью-Йорк, 1989); Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биогр. очерк В. А. Замлинского; примеч. *И. Л. Бутича* (К., 1989); Костомаров Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина / Сост., ист.-биогр. очерк и коммент. *Ю. А. Пинчука* (К., 1992). Вона увійшла також до книжки «Русские нравы: Домашняя жизнь и нравы великорусского народа. Автобиография» (М., 1995) із серії «Актуальная история России». «А.» — цінне і часто єдине джерело з деяких питань історії Кирило-Мефодіївського братства, історіографії *Росії* й *України*.

Літ.: *Николай* Иванович Костомаров: По воспоминаниям Алины Леонтьевны Костомаровой // Автобиография Н. И. Костомарова. М., 1922.

«АВТОБИОГРАФИЯ Н. И. КОСТОМАРОВА» (оригінальне написання назви книжки — «Автобіографія Н. И. Костомарова»; тут і надалі, посилаючись на зазначене видання, вживаємо сучасні норми правопису) — книжка із серії «Библиотека мемуаров», видана в 1922 р. у *Москві* за редакцією В. *Котельникова* (чоловік пасербиці *Костомарова* Софії). Віддрукована у кількості 300 нумерованих примірників. Складається з «*Автобиографии*» Костомарова і записок його дружини Аліни Леонтіївни, у дівоцтві — *Крагельської*, за першим чоловіком — *Кисіль*: «Николай Иванович Костомаров. По воспоминаниям Алины Леонтьевны *Костомаровой*». У цьому виданні «Автобиография» Костомарова вперше з'явилася в повному обсязі. До того вона друкувалася в 1890 р. у збірнику «*Литературное наследие*», але тоді в ній було зроблено ряд пропусків. Отож, із виходом у світ цієї книжки дослідники й аматори історії отримали без будь-яких скорочень надзвичайно важливий документ, що яскраво описував життя й осо-

АВТОБІОГРАФІЯ.

Посвящается любій моій жинци Галини Леонтьевни Костомаровой отъ Іер. Галки.

Автобіографія [Автобиография] Н. И. Костомарова. М., 1922. Аркуш з посвятою А. Костомаровій

бистість Костомарова. Записки Аліни Леонтіївни вперше були опубліковані в 1910 р. в журналі «*Вестник Европы*» (№ 7—9). Вони доповнюють «Автобиографию» Миколи Івановича і відтворення їх у цьому самому виданні можна вважати цілком доречним. У них автор не обмежується власними спогадами, а подає окремі начерки з того, що збереглося в його пам'яті з розповідей Костомарова. Тому спогади Аліни Леонтіївни як матеріал для біографії Костомарова мають велику цінність. До них і до «Автобиографии» постійно зверталися дослідники життя і творчості Костомарова.

Літ.: *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Костомаров Н. И.* Русские нравы: Домашняя

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

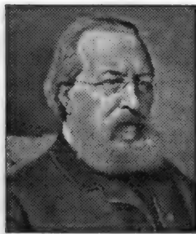
давнє місто, його фортечні мури, церкви і три старих будинки, що становили, як зазначалося в *«Автобиографии»* Костомарова, «большую драгоценность в своем роде при недостатке такого рода архитектурных памятников». 25 лютого 1861 р. Костомаров завітав до Т. Шевченка — завжди близької для нього людини. Як він згадував, наступного дня вранці Тарас Григорович помер. Тіло Т. Шевченка лежало три дні в церкві Академії мистецтв. У день поховання за великого скупчення публіки над покійним виголошувалися промови російською, українською і польською мовами. Костомаров також виголосив невелике слово українською (див. *«Слово над гробом Т. Г. Шевченка»*).

Літ.: *Императорская* Санкт-Петербургская Академия художеств. 1764—1914: Крат. ист. очерк. СПб., 1914; *Юбилейный* справочник Императорской Академии художеств, 1764—1914: В 2 ч. СПб., 1914. Ч. 1—2; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Ленинград*: Путеводитель. Л., 1977; *Лисовский В. Г.* Академия художеств: Историко-искусствоведческий очерк. Л., 1982; *Пінчук Ю.* З історії шевченкознавства (до 190-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) // Історичний журн. 2004. № 1/2.

«АКАДЕМИЧЕСКИЙ МЕСЯЦЕСЛОВ» — щорічне видання *Імператорської С.-Петербурзької академії наук*. «А. м.» (Академічний календар) випускався з «Приложением». У ньому в 1864 р. на пропозицію Академії наук була надрукована стаття *Костомарова «Куликовская битва»*. Вона накликала на автора звинувачення з боку А. *Норова*, М. *Погодіна* (газета *«День»*) у відсутності патріотизму і невмінні поводитися з подіями руської історії. Костомаров захищався від цих випадів на сторінках газети *«Голос»*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

АКСАКОВ Іван Сергійович (1823—1886) — російський поет, публіцист, громадський діяч. Третій син письменника С. Аксакова. Народився в селі Надеждіно Белебеєвського повіту Оренбурзької губернії (тепер Республіка Башкортостан у складі Російської Федерації). Отримав домашнє виховання. З 1838 по 1842 р. навчався в С.-Петербурзькому імператорському училищі правознавства. Закінчив училище з чином 9-го класу — колезький секретар — і працював у Карному департаменті Московського сенату. Видавав і редагував слов'янофільські газети *«День»* та *«Москва»*. Під час реформи 1861 р. перебував у ліберальній опозиції. У газеті «День» М. *Погодін* публікував статті, що звинувачували *Костомарова* в неприхильності до *Росії*, приниженні великих людей російської історії. Костомаров полемізував з М. Погодіним на сторінках газети *«Голос»*. У 1875—1879 рр. А. — один із впливових керівників Слов'янофільського доброчинного комітету. Був прибічником *панславізму*. З початком сербсько-турецької війни (1876) організував збір пожертв і виряджання добровольців у Сербію. Похований А. у *Москві* в Троїце-Сергієвій лаврі.

І. С. Аксаков

Тв.: *Сочинения*. М., 1886—1887. Т. 1—7; *Иван* Сергеевич Аксаков в его письмах: В 4 т. М.; СПб., 1888—1896. Т. 1—4.

Літ.: *Цимбаев Н. И.* И. С. Аксаков в общественной жизни пореформенной России. М., 1978; *Русские* писатели: Биобиблиогр. слов.: В 2 ч. М., 1990. Ч. 1.

АКСАКОВ Костянтин Сергійович (псевдонім — К. Евріпідін; 1817—1860) — російський критик, поет, публіцист, драматург, історик, філолог.

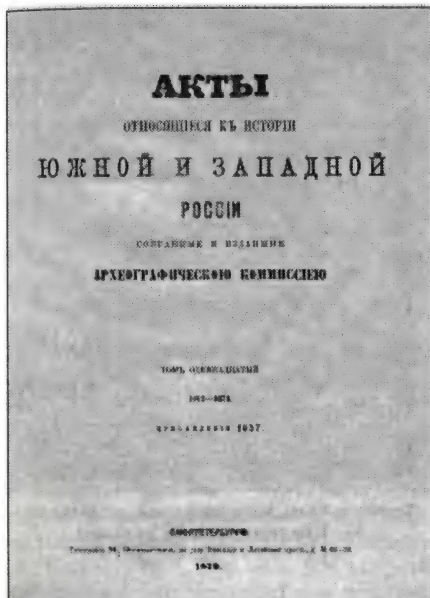
К. С. Аксаков

Старший син письменника С. Аксакова. Народився в селі Ново-Аксаково Бугурусланського повіту Оренбурзької губернії (тепер Оренбурзька область Російської Федерації). Дитячі роки минули у південному Передураллі на степових просторах Оренбуржя та Башкирії. Отримав домашню освіту. У 1832—1835 рр. навчався в *Московському університеті* на словесному відділенні, входив до складу філософського гуртка студентів (1832—1837), що групувався навколо М. Станкевича. В. *Бєлінський* залучив А. до співробітництва в газеті «Молва» та журналі «Телескоп». А. стояв біля витоків слов'янофільської критики. У 1842 р. побачила світ його брошура «Несколько слов о поэме Гоголя «Похождения Чичикова, или Мертвые души». Він перший зазначив необхідність нового підходу до зображення російського народу. Особливості російського народу А. бачив в общинному землеволодінні і повній відсутності міжстанової боротьби в допетровській Русі. Ним висунуто теорію «сила влади — царю, сила думки — народу». А. намагався поєднати сильну самодержавну владу з певною свободою внутрішнього життя країни. Він був прихильником скасування кріпосного права. У 1855 р. подав Олександрові II записку «О внутреннем состоянии России» (опубліковану в 1881 р.), де рекомендував царю скликати «Земський собор» як дорадчий орган. Серед наукових праць, в яких відображено погляди вченого на історію, варто назвати «Об основных началах русской истории», «О древнем быте у славян вообще и русских в особенности», «Семисотлетие Москвы». *Костомаров* користувався роботами А. Написав дослідження «*О значении критических трудов Константина Аксакова по русской истории*» (СПб., 1861). Він відзначав його особливий внесок у російську історію, звертаючи увагу на «насильственное осветление» слов'янофілами російської старовини (див. *Слов'янофільство і західництво*). Помер А. на острові Занте в Греції, похований у *Москві* в Симоновому монастирі. Костомаров у зв'язку з кончиною А. виголосив у лютому 1861 р. промову на публічному літературному вечорі в *С.-Петербурзі*.

Тв.: *Полн*. собр. соч. М., 1861—1880. Т. 1—3; *Воспоминание* студенства 1832—1835. СПб., 1911.

Літ.: *Венгеров С. А.* Передовой боец славянофильства // Венгеров С. А. Собр. соч. СПб., 1912. Т. 3; *Основат А. Л.* К характеристике исторического мышления К. Аксакова // Тр. по знаковым системам. Тарту, 1988. Т. 22; *Русские* писатели: Биобиблиогр. слов.: В 2 ч. М., 1990. Ч. 1; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

«АКТЫ ЮЖНОЙ И ЗАПАДНОЙ РОССИИ» (повністю — «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею») — 15-томний збірник документів переважно з історії *України* та Білорусі XIV—XVII ст. із фондів Посольського й Малоросійського приказів, що зберігалися в московських *архівах Міністерства закордонних справ* та *Міністерства юстиції* (тепер Російський державний архів давніх актів), і Литовської метрики. Виходили в *С.-Петербурзі* в 1863—1892 рр. *Костомаров*, який у квітні 1860 р. став членом *Археографічної комісії*, взяв на себе видання актів й енергійно опікувався цим до кінця життя. За його редакцією з 1861 по 1885 р. Археографічною комісією було видано 12 томів (I—IX, XI—XIII)

АКТЫ

относящіеся къ исторіи

ЮЖНОЙ И ЗАПАДНОЙ

РОССІИ

собранные и изданные

Археографическою коммиссіею

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссиею. Титульна сторінка

«Актов», з них т. III видано за участю П. *Куліша* і т. XI — із примітками Г. *Карпова*. Вони містять унікальні матеріали із середньовічної та ранньомодерної історії, зокрема історії українського *козацтва*, визвольної війни на чолі з Б. Хмельницьким, матеріали біографічного характеру про найважливіших діячів тієї епохи та багато інших, що не втратили наукової цінності дотепер (див. також *Археографічні праці М. Костомарова*).

Літ.: *Костомаров Н. И.* Исторические произведения. Автобиография. К., 1989; *Крип'якевич І.* Археографічні праці Миколи Костомарова // Історія української археографії: Персоналії. К., 1993. Вип. 1: Микола Костомаров, Дмитро Багалій, Володимир Антонович, Михайло Грушевський, о. Атанасій Великий; *Петренко О.* Видання «Актов Южной и Западной России» (1861–1892) // Історія України. 1999. № 31/32; *Петренко С. М.* Археографічна спадщина Миколи Костомарова. Київ; Полтава, 2000.

АЛУПКА — в XIX ст. село в Таврійській губернії, з 1938 р. — місто на Південному березі *Криму* між *Севастополем* та *Ялтою* (тепер місто в Автономній Республіці Крим, *Україна*). А. славиться кліматичним курортом, палацом-музеєм графа М. Воронцова (XIX ст.), пейзажними парками. Вперше згадується в літописних джерелах X ст. під назвою Алубіка. *Костомаров* бував в А. в 1852, 1861 і 1870 рр. У свої відвідини Криму разом з Н. *Білозерською* влітку 1870 р. він прожив в А. найдовше, оскільки вважав її кращим місцем відпочинку. На його думку, А. перевершувала найуславленіші місця Італії. За клопотанням відомого художника-пейзажиста А. Мещерського князь М. Воронцов надав у користування Костомарова свою бібліотеку, що містилася в палаці, і помешкання в кам'яному будинку в саду. Білозерська згадувала, як щовечора зі сходом місяця вони удвох з Костомаровим виходили на терасу і годинами просиджували на верхніх приступцях білих мармурових сходів.

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857–1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 6; *Все* о Крыме: Ежегод. справ.-информ. изд. Харьков, 1998.

АЛУШТА — в XIX ст. село в Таврійській губернії, з 1902 р. — місто в долині річок Улу-Узень і Демерджі на Південному березі *Криму* поблизу *Ялти* (тепер місто в Автономній Республіці Крим, *Україна*). Приморський курорт, що амфітеатром розкинувся на схилах Кримських гір. А. заснована в VI ст. як візантійська фортеця Алу-

стон. Після написання дисертації «*О причинах и характере унии в Западной России*» та підготовки до магістерського іспиту, що вимагало напруженої розумової праці, навесні 1841 р. *Костомаров* за порадою лікарів вирушив до Криму, щоб підлікуватися. Він пробув чотири тижні у *Феодосії*, а потім поїхав верхи з провідником-татарином на Південний берег, маючи намір об'їхати весь берег аж до *Севастополя*. Але, діставшись Ялти, стомився і повернув назад до А. Звідси їздив на вершину *Чатирдагу*, у *Сімферополь*, відвідавши на пропозицію провідника верхів'я Салгиру. Із Сімферополя Костомаров з'їздив до *Бахчисарая*, оглянув тамтешній палац, що лишило слід в його літературній діяльності (див. «*До Мар'ї Потоцькій*»). Влітку 1852 і 1870 рр. Костомаров знову відвідав А.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Талышев В. П.* Алушта: Путеводитель. Симферополь, 1984.

«АЛЬБОМ В ПАМЯТЬ ТРИДЦАТИПЯТИЛЕТНЕЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НИКОЛАЯ ИВАНОВИЧА КОСТОМАРОВА» — ювілейна відзнака, унікальна пам'ятка мистецтва. Являє собою фотоальбом з масивною срібною кришкою, виконаною придворним фабрикантом срібних і бронзових виробів Г. Верховцевим за ескізом відомого російського художника, приятеля *Костомарова* М. *Ге*. Ідея створення альбому виникла у друзів і шанувальників Костомарова під час підготовки до святкування 35-річчя його творчої діяльності (травень 1873 р.). Вони вирішили влаштувати обід на його честь і подарували йому альбом з фотографіями присутніх. За свідченням М. *Катеніна*, одного з ініціаторів цього заходу, в ньому брало участь 25 осіб, хоча їх реальна кількість була значно більшою. Це видно зі змісту

Фотоальбом, виготовлений до ювілею М. Костомарова за ескізом художника М. Ге. 1873

альбому, який виготовлено наприкінці 1873 р. В альбомі збереглося 57 світлин. Серед них — фото істориків та письменників Д. *Мордовця*, П. *Куліша*, видавців Д. *Кожанчикова*, М. *Стасюлевича*, художника М. Ге, майбутнього редактора журналу «*Киевская старина*» Ф. *Лебединцева*. На верхній частині кришки альбому написано: «Харьков, Киев, Петербург» (міста, де свого часу в університетах навчався і читав лекції Костомаров). Знизу — «Н. И. Костомарову» і «девятое мая» (дата виходу у світ першого твору Костомарова «*Сава Чалий*»). Ліворуч — на першому плані: зображення кобзаря, чорнильниця з пером, літописи і розгорнутий сувій з написом «1838—1873». Праворуч — композиція, яка, за задумом художника, відображає предмет і тематику наукових досліджень ювіляра: на першому плані — Богдан Хмельницький, Степан Разін, потім інші історичні діячі, а у віддаленій перспективі — перші кня-

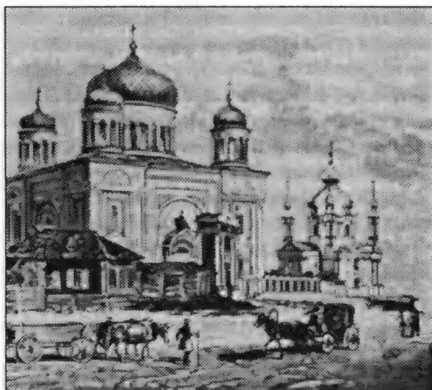
зі Київської Русі. Альбом, згаданий малюнок художника М. Ге на історичний сюжет, інші матеріали, пов'язані зі створенням альбому, зберігаються у відділі рукописів Національної бібліотеки Росії в *С.-Петербурзі* у фонді О. *Пипіна* (ф. 621). Цей альбом є одночасно і пам'яткою мистецтва, і джерелом для дослідників, зокрема — історіографів.

Літ.: *Пінчук Ю. А.* До питання про історичний живопис М. М. Ге // Вісн. АН УРСР. 1978. № 7; *Его же.* Николай Иванович Костомаров как историк // Костомаров Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

АЛЬПИ — найвища гірська система Західної Європи, у Франції, Італії, Швейцарії, Австрії та ін. В А. велика кількість озер тектонічно-льодовикового походження (Женевське, Боденське, Комо та ін.). *Костомаров* уперше побував в А. під час своєї закордонної поїздки в 1857 р. (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). У червні 1861 р. він разом з П. *Кулішем* відпочивав у Генуї. Далі вирушив у Флоренцію, після чого, спершу залізницею, а потім, найнявши пару коней з італійським візником, через А. попрямував до *Женеви*. В «*Автобиографии*» Костомаров згадував, що він «добрался до холодного пояса гор и на заре прибыл в Бернардинский монастырь, где встречен был монахами в черных одеяниях с белыми поясами і стаею огромных собак, приобретших всемирную славу спасителей путешественников, застигнутых в Альпийских горах».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

АНДРІЇВСЬКА ЦЕРКВА в *Києві* — пам'ятка української архітектури і монументального мистецтва XVIII ст. Збудована в 1749—1754 рр. у стилі бароко (архітектор В. Растреллі) на Андріївській горі над *Дніпром*. *Костомаров* бував в А. ц., поряд з нею орендував квартиру в щойно відбудованому дерев'яному особнячку (тепер будинок на вулиці Десятинній, 14, на фасаді якого є меморіальна дошка про приналежність до історичних пам'яток). У цій квартирі 28 березня 1847 р. Костомарова було заарештовано за участь у Кирило-Мефодіївському братстві (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). У 1870 р., перебуваючи проїздом у Києві, він відвідав будинок, де 23 роки тому його заарештували напередодні весілля з Аліною *Крагельською*.

Старий Київ. Десятинна та Андріївська церкви. Гравюра з малюнка невідомого художника. 1886

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Мироненко О. К.* Андріївська церква. К., 1978; *Литвинчук Ж. Г.* Андріївська церква: Путівник. К., 2000; *Зінченко Н.* Арешт напередодні весілля // Хрещатик. 2002. 17 квіт.

АНДРУЗЬКИЙ Георгій Львович (1827 — ?) — український громадський діяч, поет. Походив з родини дрібного поміщика. Народився в селі Вечірки Пирятинського повіту *Полтавської губернії* (тепер Пирятинського району

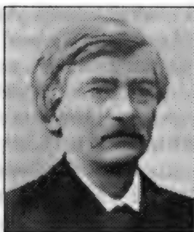

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

В. Б. Антонович

нографічних студій з історії окремих давньоруських земель (областей), що поклало початок систематичному розробленню регіональної історії України. Наукові погляди А. спиралися на позитивістські засади розуміння й тлумачення історії. В його працях чільне місце посідають ідеї еволюційної поступовості, органіцизму та генетичного зв'язку. Водночас А. як історик формувався під сильним впливом *народницького напряму*, зокрема студій *Костомарова*. А., в певному розумінні, розглядають як послідовника Костомарова та визначного репрезентанта народницького напряму. Ряд дослідників зазначає, що А. сприйняв деякі історичні погляди Костомарова, зокрема ідеалізацію певних форм давньоруського життя (громада, віче), контрастність у висвітленні релігійних взаємин католиків і православних, негативне ставлення до норманізму та ін. Проте вони також констатують значні відмінності в підходах обох істориків. Зокрема, С. Томашівський підкреслює, що «...методичні сторони Антоновичевих дослідів значно відмінні від Костомарова. У сього останнього рішуча перевага описування (дескриптивна метода), глядання т. ск. історичних ефектів, драматизоване оповідання, надмірне довірє до жерел і недостача їх аналізи, переоцінювання індивідуальностей, багата фантазія в репродукції, поверхова історична обсервація і т. ін. Натомість у Антоновича виступає загальне поглубленнє предмету, значно більше критики й аналізи, об'єктивізм, широке розуміння суспільного життя, а передівсім освітленнє нових сторін і форм історичного процесу». А. був особисто знайомий з Костомаровим, листувався з ним, уважно вивчав його праці, зокрема дав високу оцінку Костомарову як історику в статті, опублікованій в *«Киевской старине»* (1885. № 5). Він обстоював думку, що Костомаров «произвел в истории Украины значительный, если не совершенный переворот». Костомаров у листі від 7 березня 1883 р. розглядав А. як «единственного на Руси человека, имеющего полную возможность и подготовку быть судьею исторических сочинений, касающихся Южной Руси». Зокрема, Костомаров надіслав у подарунок А. свої студії *«Руина. Историческая монография 1663—1687. Гетманства Брюховецкого, Многогрешного и Самойловича»* та *«Мазепа. Историческая монография»* з проханням прорецензувати ці праці. Перу А. належать також рецензії на монографію Костомарова *«Богдан Хмельницкий»* та 12 том *«Актов Южной и Западной России»*, виданий за редакцією останнього.

Тв.: Рец. на изд.: *Акты*, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею / Под ред. Н. Костомарова. СПб., 1882. Т. 12: 1675—1676 // Киев. старина. 1882. № 9. Рец. на кн.: *Костомаров Н.* Богдан Хмельницкий: Ист. моногр. 4-е изд., доп. и испр. СПб., 1884. Т. 1—3 // Киев. старина. 1884. № 6; *Н. И. Костомаров* как историк // Киев. старина. 1885. № 5; *Твори*: Повне видання [Вид. не завершено]. К., 1932. Т. 1; *Курс* лекцій з джерелознавства 1880—1881. К., 1995; *Моя* сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. К., 1995; *Лекції* з джерелознавства. Острог; Нью-Йорк, 2003.

Літ.: *Томашівський С.* Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки. Л., 1906; *Грушевський М.* Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. К., 1909; *Синові* України: Зб. статей 1906 р. на пошану проф. Володимира Антоновича. Фото-

А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

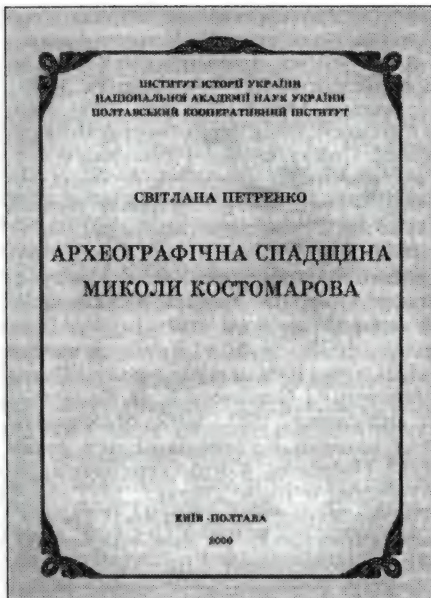
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

дження вченого. У проблемному аспекті А. п. Костомарова охоплюють питання як едиційної, так і польової (пошукової), камеральної археографії. Археографічна робота Костомарова була складовою його діяльності як історика. Її можна поділити на два періоди: до початку співробітництва вченого з Археографічною комісією в С.-Петербурзі (1839–1859) і 25-річний період його праці з підготовки та видання *«Актов Южной и Западной России»* (1860–1885). Редакторська діяльність Костомарова значно розширила джерельну базу його робіт, здебільшого актовий матеріал становив їх основу. Незважаючи на роботу з великими комплексами джерел, особливо на початкових етапах творчого шляху, Костомаров під впливом *романтизму* з певним упередженням ставився до юридичних, дипломатичних та інших джерел, пов'язаних з історією державних утворень. Археографічна діяльність Костомарова сприяла еволюції його історичних поглядів від романтизму до *позитивізму*, хоча вплив першого домінував у творчості вченого до кінця життя. Найпомітніші досягнення Костомарова як археографа пов'язані з його редакторською діяльністю. За редакцією вченого опубліковано 12 з 15 томів серійного видання «Актов Южной и Западной России» (1861–1884. Т. 1–9, 11–13), що складаються з 2258 документів на 4663 сторінках (див. також *Археографічна комісія*, *«Летопись занятий Археографической комиссии»*).

С. М. Петренко. Археографічна спадщина М. І. Костомарова. Київ; Полтава, 2000. Обкладинка

Тв.: Рец. на изд.: *Южнорусские* летописи, открытые и изданные Н. Белозерским. К., 1856. Т. 1 // Отеч. зап. 1857. № 2; *Письмо* в редакцию [По поводу обвинения «Московского Обозрения» в некритичном использовании польских источников в «Богдане Хмельницком»] // Санкт-Петербургские ведомости. 1859. № 167; *Лекции* по русской истории Н. И. Костомарова / Сост. по зап. слушателей П. Г-вым [Гайдебуровым]. СПб., 1861. Ч. 1: Источники русской истории; Рец. на изд.: *Архив* Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов. К., 1861. Ч. 2 // Современник. 1861. № 4; Новые документы, относящиеся к истории Северо-Западной Руси. Рец. на изд.: *Археологический* сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильно, 1867. Т. 1; *Акты*, издаваемые Археографическою комиссиею, Высочайше учрежденною в Вильне. Т. 2: Акты брестского суда. Вильно, 1867 // Отеч. зап. 1868. № 1; *Отчет* о варшавских библиотеках [отчет, прочит. на заседании Археогр. комис. 16 окт. 1865 г.] // Летопись занятий Археографической комис. [за 1865–1866]. СПб., 1868. Вып. 4; Новые документы, относящиеся к истории Северо-Западной Руси. Рец.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

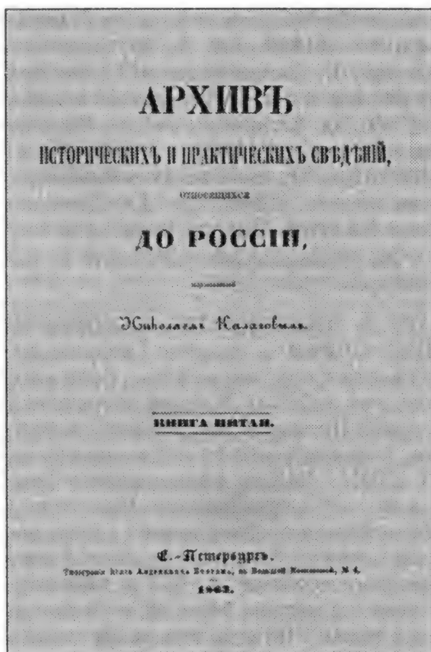
АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

нилов В. Материалы для биографии Н. И. Костомарова. К., 1907; *Бржостовская Н. В.* Вопросы архивного дела на археологических съездах в России (1869–1911) // Археогр. ежегод. за 1971 г. М., 1972; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Заремба С. З.* Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. К., 1995.

«АРХИВ ИСТОРИКО-ЮРИДИЧЕСКИХ СВЕДЕНИЙ, ОТНОСЯЩИХСЯ ДО РОССИИ» — часопис, виходив у *Москві* в 1850–1861 рр. (опубліковано всього 8 книг). Його видавав професор кафедри історії російського законодавства при *Московському університеті* М. *Калачов* (з 1865 р. очолював Московський архів Міністерства юстиції — див. *Архів Міністерства юстиції*). З видавцем *Костомаров* познайомився наприкінці 50-х років, мав з ним дружні стосунки. «Архив» не був органом якоїсь певної наукової школи, в ньому друкувалися матеріали й дослідження авторів різних напрямів. Костомаров читав цей часопис, відгукнувся в «*Русском слове*» (1861. Кн. 4) рецензією на третю книгу «Архива», в якій докладно проаналізував статтю Д. *Мордовця* «Крестьяне в юго-западной России».

Літ.: *Литературное* наследие Н. И. Костомарова. СПб., 1890.

«АРХИВ ИСТОРИЧЕСКИХ И ПРАКТИЧЕСКИХ СВЕДЕНИЙ, ОТНОСЯЩИХСЯ ДО РОССИИ» — часопис, що публікував дослідження і матеріали з історії, права, географії та етнографії. Виходив у *С.-Петербурзі* в 1859–1861 рр. (усього вийшло 12 книг). Видавець — М. *Калачов* (російський історик, юрист, археограф, архівіст). «Архив» мав популярність, відповідаючи на запити громадянства в період підготовки й проведення реформи 1861 р. Його авторами були історики,

АРХИВЪ
ИСТОРИЧЕСКИХЪ И ПРАКТИЧЕСКИХЪ СВѢДѢНІЙ,
относящихся
ДО РОССІИ,
Николаемъ Калачовымъ.
КНИГА ПЯТАЯ.
С.-Петербургъ.

Архив исторических и практических сведений, относящихся до России, СПб., 1863. Титульна сторінка

літературознавці, юристи, зокрема О. Афанасьєв, К. *Кавелін* та ін. *Костомаров* був у дружніх стосунках з видавцем цього часопису, цінував обізнаність Калачова з російським старовинним побутом. Помістив у його «Архиве» свої полемічні твори: «*Должно ли считать Бориса Годунова основателем крепостного права?*» (1859. Кн. 2), «*Два слова М. П. Погодину*» (1859. Кн. 3), «*Письмо к редактору*» [II] («По поводу статей о происхождении Руси из Литвы: I Объяснение по поводу статьи г. Юрия Леттолы. II. Объяснение по поводу статьи г. Васильева»; 1860. Кн. 1); передмову і примітки до перекладу А. Михайлова «*О состоянии России в царствование Ми-*

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

**Аскольдова могила.
Малюнок Т. Шевченка. 1846**

по дорозі з Печерської частини міста (див. *Печерськ*). Тепер це куточок парку на правому березі Дніпра. Тут, за переказами, похований каган київський Аскольд, убитий близько 882 р. князем Олегом. На місці поховання Аскольда до 1809 р. стояла дерев'яна церква Св. Миколи. Замість неї у 1810 р. архітектором А. Меленським була споруджена цегляна церква-ротонда, перебудована в 1937 р. у парковий павільйон. 1979 р. парковий павільйон передано Музею історії міста Києва. У 1997—1998 рр. відбудовано баню храму та влаштовано каплицю. *Костомаров*, мешкаючи в 1845—1847 рр. у Києві, любив прогулятися з друзями по А. м. над Дніпром. Певно, бував він там із Т. *Шевченком*, з яким часто в ті роки бачився і який саме в квітні—вересні 1846 р. написав свою картину «Аскольдова могила».

Літ.: *Николай* Иванович Костомаров: По воспоминаниям Алины Леонтьевны Костомаровой // Автобиография Н. И. Костомарова. М., 1922; *Нестуля О.* Доля церковної старовини в Україні. К., 1995; *Звід* пам'яток історії та культури України: У 28 т. К., 1999. Кн. 1: Київ. Ч. 1.

АСТРАХАНЬ — місто, за життя *Костомарова* — центр Астраханської губернії в дельті *Волги* (тепер обласний центр Російської Федерації). Відома з XIII ст., у 1456—1555 рр. — центр Астраханського ханства, з 1556 р. — в Російській державі. Розкинувшись на перехресті караванних і водних шляхів, А. перетворилася на торгове місто. Це один із населених пунктів, в якому Костомарову було запропоновано з червня 1848 р. відбувати заслання після річного ув'язнення в *Петропавловській фортеці* за участь у Кирило-Мефодіївському братстві (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). В *«Автобиографии»* Костомаров повідомляв, що «государь император изволил приказать графу Орлову спросить меня, не хочу ли я куда-нибудь потеплее вместо Вятки». Костомаров просив відправити його в *Крим*, але граф *Орлов* сказав, що там багато поезії, і назвав для вибору чотири міста — Астрахань, *Саратов*, *Оренбург* або *Пензу*. А. неодноразово згадувалася в працях Костомарова, зокрема в його студіях, присвячених народним рухам XVII ст., — *«Бунт Стеньки Разина»* та ін.

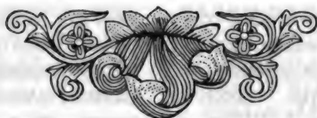
Літ.: *Хлебников П. Х.* Астрахань в старые годы. СПб., 1907; *Никитин В. П.* Астрахань и ее окрестности. М., 1982; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

«АФАНАСИЙ ФИЛИППОВИЧ, БОРЕЦ ЗА ПРАВОСЛАВНУЮ ВЕРУ В ЗАПАДНОЙ РУСИ» — історичне дослідження *Костомарова*. Вперше надруковано в *«Газете А. Гатцука»* (1878. № 46—50). Увійшло до XIV т. «Исторических монографий» (видання М. *Вольфа*, СПб., 1881) і «Собрания сочинений Н. И. Костомарова» (видання *«Литературного фонда»*, СПб., 1904. Кн. 5, т. 14), до книжки «Раскол» (М., 1994) із серії «Актуальная история России». Присвячене життєпису О. Филипповича, який був деякий час ченцем Куп'ятицького монастиря, потім ігуменом у брестському Симеонівському монас-

тирі (у 1648 р. убитий зі згоди воєводи брестського за прихильність до *православ'я*). О. Филиппович залишив цікаву автобіографію (щоденник), яка була видана *Археографічною комісією* в четвертому томі *«Русской исторической библиотеки»* (серії збірників документальних джерел і літературних пам'яток, що виходили в 1872–1927 рр.). Костомаров яскраво змальовував цю особистість, що прийняла мученицьку смерть за православну віру. На його думку, Филиппович сміливо й різко заявив протест проти *унії* та латинства і став жертвою єзуїтського фанатизму в період повстання Б. Хмельницького. Тоді змагання між католицтвом (див. *Католицизм*) і православ'ям на теренах *Речі Посполитої* перейшло від церковної полеміки до відкритого протистояння. Водночас учений дуже скептично схарактеризував цю історичну постать. За оцінкою автора дослідження, особистість Филипповича не перевершує своїх сучасників за важливістю зроблених справ, але вона «в высокой степени достойна внимания как тип своего времени и своего края».

АХМАТОВА Єлизавета Миколаївна (1820–1904) – російська письменниця і перекладачка. Походила з дворян. Народилася в Астраханській губернії. Переклала понад триста романів європейських авторів. Співпрацювала з журналами *«Библиотека для чтения»*, *«Отечественные записки»* та ін. У 1856–1885 рр. видавала «Собрание иностранных романов, повестей и рассказов». У 1863 р. придбала в *Костомарова* право на публікацію його оповідання про події XVII ст. «Сын», вісім розділів якого вперше були надруковані в часопису *«Архив исторических и практических сведений, относящихся до России»* (1859. Кн. 4; 1860. Кн. 5). Опублікувала повний текст цього твору у виданні: Н. Костомаров *«Сын. Рассказ из времени XVII в.»* (СПб., 1865).

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

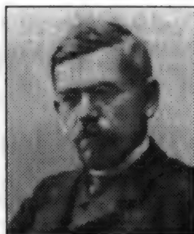

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Д. І. Багалій

професора». На думку Б., «Костомаров национальную программу «Истории русов», с которой мы начинаем нашу историографию, показал широким массам, искал душу и сердце автора «Истории русов» в глубинах жизни этих масс». Б. брав участь у проведенні 1911 р. «Костомаровських днів» у *Воронежі*. Було виголошено його привітання (як ректора Харківського університету) з нагоди влаштування виставки, присвяченої пам'яті Костомарова.

Тв.: *Костомаровские* дни в гор. Воронеже. Харьков, 1911; *Вибрані* праці: У 6 т. Х., 1999. Т. 1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія; 2001. Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України [Вид. триває].

Літ.: *Багалей О.* Отношение Н. И. Костомарова к г. Харькову и Харьковскому университету // Рус. старина. 1914. № 12; *Кравченко В. В.* Д. И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. Харьков, 1990; *Д. І. Багалій* — професор Харківського університету: Біобібліогр. покажч. Х., 1992.

БАГАТОТОМНІ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ М. КОСТОМАРОВА — найповніші фундаментальні видання наукових, публіцистичних та художніх праць ученого, здійснені як за його життя, так і пізніше. Серед них пріоритетними є такі зібрання творів *Костомарова*: «Исторические монографии» (видання *Д. Кожанчикова*. СПб., 1863—1872. Т. 1—12); «Исторические монографии» (видання друге Д. Кожанчикова, *М. Вольфа, М. Стасюлевича*. М.; СПб., 1872—1889. Т. 1—20); «Історичні монографії» (Ред. О. Барвінський [Сер. «Руська історична бібліотека». Т. 2, 9—18]. Л.; Т., 1886—1895. Т. 1—11); «Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования» [видання «О-ва для пособия нуждающимся литераторам и ученым» («Литературного фонда») — див. *Товариство для допомоги нужденним літераторам і вченим* (*«Літературний фонд»*)]. СПб., 1903—1905. Кн. 1—8, т. 1—21); «Исторические монографии и исследования» (Москва; Смоленск: Изд-во «Чарли»; «Смядынь»; 1994—1997. [Т. 1—17]); «История Руси Великой» (М.: ООО «Мир книги», 2004. Т. 1—12).

Літ.: *Библиографический* указатель сочинений Н. И. Костомарова // Литературное наследие Н. И. Костомарова. СПб., 1890; *Микола* Іванович Костомаров (1817—1885): Матеріали до бібліографії / Упоряд.: О. Т. Гончар, Г. В. Пасещенко; Відп. ред. і авт. вступ. ст. Ю. А. Пінчук. Запоріжжя; Чернігів, 2002; *Бібліографічний* покажчик творів Миколи Івановича Костомарова / Упоряд.: О. Т. Гончар, Г. В. Пасещенко; Відп. ред. і авт. вступ. ст. Ю. А. Пінчук. К., 2003.

БАДЕН-БАДЕН — місто в Німеччині, в землі Баден-Вюртемберг, у горах Шварцвальд. Бальнеологічний і кліматичний курорт. *Костомаров* був тут у 1857 р. (коли лікувався за кордоном), їдучи з Німеччини до Швейцарії (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*).

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

БАЗЕЛЬ — місто на півночі Швейцарії у вузькій долині річки Рейн. *Костомаров* був у Б. й побіжно його оглянув, коли в 1857 р. здійснив першу поїздку за кордон, прямуючи через Швейцарію до Італії на лікування (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*).

Літ.: *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

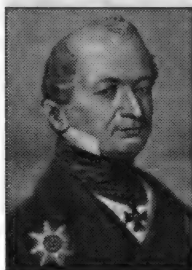
БАЙДАРСЬКІ ВОРОТА — перевал через головне пасмо Кримських гір на вигині Байдарської долини до узбережжя *Чорного моря. Костомаров*, перебуваючи на засланні у *Саратові*, за поданням губернатора отримав можливість у 1852 р. здійснити поїздку в *Крим* для лікування. Тоді з *Алупки* через Б. в. і Байдарську долину він проїхав до *Балаклави*. Це була його друга подорож історичними місцями Південного берега Криму. У 1870 р., відпочиваючи в Криму з Н. *Білозерською*, він із *Севастополя* вирушив у Балаклаву через Б. в., «которые издали казались окошком в зеленой верхушке горы».

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 // Рус. старина. 1886. № 6; *Москвич Г. Г.* Иллюстрированный практический путеводитель по Крыму. Пг., 1915.

БАЛАКЛАВА — місто в Таврійській губернії в XIX ст. Б. згадується в творах античних авторів під назвою Символон. У IX—XIII ст. вела торгівлю з Руссю, у XIV—XV ст. — генуезька колонія. З 1475 р. — у складі Оттоманської імперії. З кінця XV ст. місто відоме як Б. У 1783 р. разом з усією територією *Криму* Б. увійшла до складу *Росії*. До 1957 р. — місто в Кримській області УРСР (тепер міський район *Севастополя* Автономної Республіки Крим, *Україна*). *Костомаров* відвідував Б. під час поїздок до Криму. У 1852 р., піднявшись на гору в Б., він оглянув генуезькі башти, що стояли на ній. Відпочиваючи в Криму з Н. *Білозерською* у 1870 р., знову відвідав Б., яку спалили під час Кримської війни 1853—1856 рр. На її місці тоді було бідне грецьке поселення, що простяглося уздовж бухти, де стояв об'єднаний ворожий флот. Костомаров жваво розпитував про війну й оглянув французькі бараки, місця, де швартувалися іноземні судна.

Літ.: *Москвич Г. Г.* Иллюстрированный практический путеводитель по Крыму. Пг., 1915; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

БАНТИШ-КАМЕНСЬКИЙ Дмитро Миколайович (1788—1850) — український і російський історик та археограф. Походив з родини відомого історика та археографа М. Бантиша-Каменського. Народився в *Москві*. Навчався в *Московському університеті* (1813). Служив у Колегії іноземних справ у *С.-Петербурзі* (1814—1816). Упродовж 1816—1822 рр. служив у *Полтаві* чиновником з особливих доручень в канцелярії малоросійського військового генерал-губернатора, князя М. Рєпніна-Волконського. Тобольський (1825—1828) та віленський (1836—1837) цивільний генерал-губернатор. На доручення та за підтримки князя Рєпніна-Волконського підготував й опублікував одну з перших узагальнювальних праць з української історії — «Историю Малой России» (В 4 ч. М., 1822), яка кілька разів перевидавалася (1830, 1842, 1903 та 1993). В інтелектуальному плані «История Малой России» належить до пізньопросвітницьких, раціоналістичних версій української історії (див. *Раціоналізм*). Вирізняється багатством використаних документальних, наративних джерел, досить сухим, монотонним викладом матеріалу та моралізаторськими, повчальними сентенціями автора. *Костомаров* постійно використовував працю Б.-К. у своїх наукових студіях, хоча, як більшість істориків-романтиків (див. *Романтизм*), досить скептично ставився

Д. М. Бантиш-Каменський

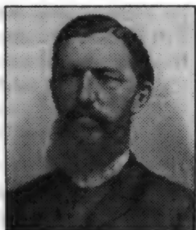
до його способу викладу матеріалу. Костомаров також інакше трактував низку важливих питань з української історії, зокрема перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського (яке він оцінював позитивно), походження *козацтва* тощо.

Тв.: *История* Малой России: В 4 ч. М., 1822. Ч. 1—4; *Жизнь* Мазепы. М., 1834; *Источники* Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. 1649—1722: В 2 ч. // Чтения в императорском О-ве истории и древностей российских при Моск. ун-те. М., 1858. Кн. 1; 1859. Кн. 1.

Літ.: *Павловский И. Ф.* Заботы кн. Н. Г. Репнина о составлении истории Малороссии // Павловский И. Ф. К истории Малороссии во время генерал-губернаторства кн. Н. Г. Репнина (Очерки, материалы и переписка). По архивным данным. Полтава, 1905; *Кравченко В. В.* Д. М. Бантиш-Каменський // Укр. іст. журн. 1990. № 4, 9; *Його ж.* Рукописна «История Малой России» Д. М. Бантиша-Каменського // Київ. старовина. 1992. № 5; *Гуржий А. И.* Штрихи к портрету «настоящего историка» // Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России. 5-е изд., репр. К., 1993; *Кравченко В. В.* Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII — середина XIX ст.). Х., 1996; *Атаманенко А.* Наративні джерела та історична література в творчості Д. Бантиша-Каменського // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя. Острог; Нью-Йорк, 1999; *Її ж.* Дмитро Бантиш-Каменський // Історіогр. дослідж. в Україні. К., 2003. Вип. 12: Визначні постаті української історіографії XIX—XX ст.

БАРВІНОК Ганна — див. *Білозерська-Куліш* Олександра Михайлівна.

БАРВІНСЬКИЙ Олександр Григорович (псевдоніми — Австрієць, Подолянин та ін.; 1847—1926) — український історик літератури та громадський діяч. Народився в селі Шляхтинці в підавстрійському галицькому Поділлі (тепер село Гніздичка Тернопільського району Тернопільської області, *Україна*). Навчався в німецькій Тернопільській гімназії (1857—1865). З 1865 р. вивчав історію та слов'янську філологію у Львівському університеті. Був головою відновленої львівської Громади, співзасновником журналу «Правда». Викладав у Бережанській гімназії і Тернопільській учительській семінарії. У 1886 р. після консультації з В. *Антоновичем* розпочав видання «Руської історичної бібліотеки», в якій було опубліковано серію праць *Костомарова* (див. *Багатотомні зібрання творів М. Костомарова*). У своїх літературознавчих і публіцистичних творах приділяв увагу творчості Костомарова, переважно науково-полемічній. Він автор праці «Погляди Миколи Костомарова на задачі української інтелігенції і літератури», в якій високо оцінив костомаровські публікації і діяльність в «*Основі*», спрямовані на розвиток національної свідомості українського народу, його літератури і мови. Б. надрукував дуже цікаві листи Костомарова до П. *Куліша* і В. Барвінського, що свідчать про щиру любов Миколи Івановича до українського народу. На думку Б., Костомаров — прихильник самостійного й окремого розвитку української літератури, але з цензурних міркувань він часто змушений був завуальовано висловлювати свої думки. Це, зазначає Б., підтверджував і професор В. Антонович.

О. Г. Барвінський

Тв.: *Погляди* Миколи Костомарова на задачі української інтелігенції і літерату-

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Берестечко, місце битви війська Б. Хмельницького з польським військом. Сучасне фото

линської губернії (тепер місто Горохівського району Волинської області, *Україна*) на річці *Стир* (басейн *Дніпра*). Біля нього відбулася відома в історії України Берестецька битва 1651 р. Костомаров, працюючи в *Рівному*, здійснив навесні 1845 р. разом з учителем *Рівненської гімназії* Маловським подорож по околишніх історичних місцях, зокрема відвідав *Кременець, Почаїв, Вишнівець* і знамените Б., яке знав за письмовими джерелами. Ще не доїжджаючи до містечка, переправившись через річку *Пляшівку*, він натрапив на давню лінію окопів у вигляді півмісяця і зрозумів, що це сліди польського табору, створеного, коли поляки перейшли з правого боку річки Стир на лівий. Поселившись у будинку станового пристава, Костомаров два дні об'їжджав разом з ним поле битви й околиці, постійно розпитуючи місцевих жителів про подробиці минулого. «Поехавши снова на поле, — сказано в його *«Автобиографии»*, — где была битва, я увидел ясно на одной стороне, ближе к лесу, небольшое возвышение, где стоял крымский хан, а вправо от него, через дорогу, ближе к Стыри, следы кругловидных окопов, где был казацкий лагерь, укрепленный после ухода Хмельницкого за ханом». Він оглянув також острів, де захищалися триста хоробрих козаків, що не здалися ворогам і мужньо загинули у завзятій битві. Докладний опис Б. і його околиць подано в монографії Костомарова *«Богдан Хмельницький»*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Міяковський В.* Костомаров у Рівному // Україна. 1925. № 3; *Історія* міст і сіл УРСР. Волинська область. К., 1972.

БЕРЛІН — найбільше німецьке місто. У XV—XIX ст. — столиця Бранденбургу й Пруссії. З 1871 р. — столиця Німецької імперії (тепер столиця Федеративної Республіки Німеччини). *Костомаров* під час своїх поїздок за кордон з науковою метою, а також для лікування відвідував Б. у 1857, 1861 і 1864 рр. (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Про свої враження він докладно розповів в *«Автобиографии»*. У 1861 р., перебуваючи в Б., Костомаров звернувся до відомого окуліста Греффе у зв'язку із загостренням хвороби очей. Після огляду лікар заспокоїв Костомарова, запевнивши, що в нього немає схильності до катаракти, зауважив, що очі дуже стомлені, замінив йому окуляри і дав примочку, котра, як зазначається в костомаровській «Автобиографии», одразу ж справила рятівний вплив на його хворі очі.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

БЕСТУЖЕВ-РЮМІН Костянтин Миколайович (1829—1896/1897) — російський історик та письменник. Народився у с. Кудряшки Горбатівського

К. М. Бестужев-Рюмін

І. Є. Бецький

повіту Нижегородської губернії у дворянській родині. Племінник декабриста М. Бестужева-Рюміна. У 1851 р. закінчив юридичний факультет *Московського університету*, з 1865 р. — професор кафедри російської історії *С.-Петербурзького імператорського університету*. У 1864—1879 рр. читав російську історію майбутньому імператору Олександру III. Б.-Р. — перший директор Вищих жіночих курсів (1878—1882). Академік *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1890). За світоглядом тяжів до слов'янофілів (див. *Слов'янофільство і західництво*). Історіографічне значення його праць пов'язане із розробленням ним питань джерелознавства. Ім'я Б.-Р. *Костомаров* не раз згадує в *«Автобиографии»*, зокрема, описуючи історію створення своєї роботи *«Личность царя Ивана Васильевича Грозного»*, опублікованої в часопису *«Вестник Европы»* (1871. № 10).

Літ.: *Киреева Р. А.* Бестужев-Рюмин и историческая наука второй половины XIX в. М., 1990; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

БЕЦЬКИЙ Іван Єгорович (1818—1890) — український і російський видавець, перекладач, меценат. Позашлюбний син князя Ю. Трубецького. При народженні зареєстрований як московський міщанин. Вихований М. *Погодіним*. Вищу освіту здобув у *Московському* та *Харківському університетах*. Член-кореспондент *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1857). У 1843—1844 рр. видав чотири книжки альманаху *«Молодик»*, де були надруковані твори Т. *Шевченка*, М. *Костомарова*, О. *Пушкіна*, М. Лермонтова та інших авторів. Помер у Флоренції (Італія).

Літ.: *Срезневский В. И.* И. Е. Бецкий — издатель «Молодика». СПб., 1900; *Редин Е. К.* И. Бецкий и музей изящных искусств и древностей Харьковского университета. Харьков, 1901; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

БЄЛГОРОДСЬКА ЛІНІЯ, Бєлогородська лінія — оборонна лінія для захисту південних меж Російської держави від грабіжницьких набігів кримських і ногайських татар наприкінці XVI—XVII ст. Починалася в Охтирці й простягалася в напрямі Бєлгорода (звідси й назва), *Острогозька, Воронежа* до Тамбова, перетинаючи Муравський та Ізюмський шляхи. У межах Б. л. укоренилися предки *Костомарова*, які прийшли з *Волині*. Один із них оселився в Острогозькому краї. Він, як зазначається в *«Автобиографии»* Костомарова, одружився з вихованкою і спадкоємицею козацького чиновника Юрія *Блюма*, який заклав слободу *Юрасівку*. До цієї гілки, на думку Костомарова, належав його батько.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

БЄЛІНСЬКИЙ Андрій Іванович (?—?) — учитель латинської мови у *Воронезькій чоловічій першій гімназії*, де з 1831 по 1833 р. навчався *Костомаров*. Він жив у будинку цього вчителя і залишив про нього спогади: «То был добрый старик, родом галичанин, живший в России уже более тридцати

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

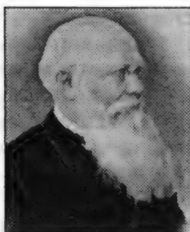
ва» (СПб., 1890) і журналі «Народна творчість та етнографія» (1978, 1982, 1989).

Літ.: *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

«БЫТОВЫЕ ОЧЕРКИ ИЗ РУССКОЙ ИСТОРИИ XVIII ВЕКА» — історичні нариси *Костомарова*. Сюди увійшли нариси «Московские торговки», «Царский родич» і «Черви». Перші два надруковані в журналі *«Исторический вестник»* (1883. № 1), третій — там само (№ 3). Опубліковані в книжці «Земские соборы» (М., 1995) із серії «Актуальная история России». Присвячені проблемам соціально-економічного життя *Росії* XVIII ст. Розвивають тему, порушену автором у творі *«Очерк торговли Московского Государства в XVI и XVII столетиях»*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

БИЧКОВ Опанас Федорович (1818—1899) — російський археограф. Народився у місті Фрідріхстам, Велике князівство Фінляндське (тепер Хаміна, Фінляндія). Походив з дворян. У 1840 р. закінчив *Московський університет*, працював в *Археографічній комісії*. Академік *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1869). З 1844 р. — хранитель Відділення рукописів і слов'янських стародруків *Публічної бібліотеки* в *С.-Петербурзі*, у 1882—1899 рр. — її директор. Автор праць з російської історії та історії літератури, численних описів і публікацій пам'яток російської писемності. Б. — знавець не лише старослов'янської писемності, а й палеографії взагалі, людина дуже обов'язкова й авторитетна в наукових колах. *Костомаров* був особисто знайомий з Б. Часто бачився з ним у Відділенні рукописів Публічної бібліотеки, де посилено працював, готуючи монографії *«Богдан Хмельницкий»*, *«Бунт Стеньки Разина»*, *«Смутное время Московского Государства»*, *«Гетманство Юрия Хмельницкого»*, *«Последние годы Речи Посполитой»* та ін., іноді вступав з ним у вельми оригінальні диспути. «Однажды, — згадував Д. *Корсаков*, — Костомаров пристал к Б. с таким предложением: "Афанасий Федорович, когда я умру, похороните меня здесь, в рукописном отделении, под полом"». У 1883 р., як свідчить листування Костомарова з Ф. *Лебединцевим*, Костомаров звертався до Б., а через нього до І. *Делянова*, який обіймав посади члена Державної ради і міністра народної освіти, з проханням про надання грошової субсидії на підтримку часопису *«Киевская старина»*.

О. Ф. Бичков

Тв.: *Воспоминания* о деятельности А. С. Норова // Летопись занятий Археографической комиссии. СПб., 1871. Вып. 5; *Граф* М. А. Корф // Древняя и новая Россия. 1876. № 4; *Воспоминания* о С. М. Соловьеве // Зап. АН. 1880. Т. 36, кн. 1; *Воспоминания* о П. И. Савватееве // Зап. Рус. археол. о-ва: Новая сер. 1891. Т. 9, вып. 1/2.

Літ.: *Кобеко Д.* А. Ф. Бычков. СПб., 1900; *Майков Л. Н.* Об ученой деятельности А. Ф. Бычкова. СПб., 1900; *Корсаков Д.* Из воспоминаний о Н. И. Костомарове и С. М. Соловьеве // Вестн. Европы. 1906. № 9; *Абрамович Д. И.* Памяти А. Ф. Бычкова // Сб. Рос. публ. б-ки. Пг., 1920. Т. 1, вып. 1.

БІБІКОВ Дмитро Гаврилович (1792—1870) — російський державний діяч, учасник Вітчизняної війни 1812 р. Народився в *Москві* у дворянській родині. Отримав домашню освіту. З 1808 р. служив у кавалерії. У 1819—1837 рр. був володимирським, саратовським,

Д. Г. Бібіков

московським віцегубернатором, а також обіймав різні посади у відомствах *С.-Петербурга*. Генерал від інфантерії (1843) та генерал-ад'ютант (1843). З 1837 по 1852 рр. — київський військовий губернатор, київський, подільський і волинський генерал-губернатор. З метою послаблення польського впливу в *Правобережній Україні* замінив місцевих чиновників росіянами, позбавив католицьке духовенство земельної власності, виступив ініціатором перевірки прав шляхти на російське дворянство, домігся від імператора Миколи I дозволу підпорядкувати собі Київський учбовий округ для поліцейського нагляду. У 1852—1855 рр. — міністр внутрішніх справ. Б. сприяв відкриттю у серпні 1843 р. в *Києві* зразкового жіночого пансіону пані *Де-Мельян* (див. *Київський зразковий пансіон Де-Мельян*), де викладав історію *Костомаров* і навчалася Аліна *Крагельська* (у 1847 р. — наречена, з 1875 р. — дружина Костомарова). Б. вороже ставився до українського відродження, здійснював русифікацію *України*. Був куратором *Київської археографічної комісії*, в якій Костомаров працював членом-співробітником з 1846 р. У 1847 р. Б. брав участь у розгромі Кирило-Мефодіївського братства (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*), що стало причиною ув'язнення і заслання Костомарова. В «*Автобиографии*» Костомарова зазначається, що Б. на зборах професорів і студентів *Київського імператорського університету Св. Володимира* радив «вместо политических вопросов заниматься лучше женщинами и кутежами, и что за это они не будут никого преследовать».

Літ.: *Шульгин В. Я.* Юго-Западный край под управлением Д. Г. Бибикова (1838—1853) // Древняя и новая Россия. 1879. № 5—6; *Оболенский Д. Д.* Наброски из прошлого // Ист. вестн. 1893. № 11—12; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992; *Шандра В.* Бібіков Дмитро Гаврилович // Українські архівісти: Біобібліогр. довід. К., 1999. Вип. 1: (XIX ст. — 1930-ті роки); *Її ж.* Київське генерал-губернаторство: 1832—1914. К., 1999; *Шилов Д. Н.* Государственные деятели Российской империи: Биогр. справ. СПб., 2002.

БІБІКОВ Ілля Гаврилович (?—?) — брат київського, подільського і волинського генерал-губернатора Д. *Бібікова*, зять статс-дами П. *М'ятлєвої*. Вона на прохання нареченої *Костомарова* Аліни *Крагельської* та її матері доручила Б. у квітні 1847 р. в *С.-Петербурзі* «добыть необходимые для них сведения» про Костомарова, який перебував тоді в цьому місті під арештом.

Літ.: *Николай* Иванович Костомаров: По воспоминаниям Алины Леонтьевны Костомаровой // Автобиография Н. И. Костомарова. М., 1922.

БІБІКОВА Варвара Петрівна (?—?) — дружина І. *Бібікова*, брат якого — Д. *Бібіков* — був київським військовим губернатором. Вона з чоловіком у квітні 1847 р. допомагала в *С.-Петербурзі* нареченій *Костомарова* Аліні *Крагельській*, її матері і матері Костомарова в розшуку заарештованого Костомарова.

Літ.: *Николай* Иванович Костомаров: По воспоминаниям Алины Леонтьевны Костомаровой // Автобиография Н. И. Костомарова. М., 1922.

БІБІКОВСЬКИЙ БУЛЬВАР у *Києві* — центральна вулиця (тепер бульвар Тараса Шевченка). Виник у 30-х роках XIX ст. як Бульварна вулиця. Потім перейменований у Шосейний

бульвар, згодом — в Університетський, з 1869 р. — у Бібіковський. Названий на честь Д. *Бібікова*, київського військового генерал-губернатора. Перетинав майже все місто від Бессарабки до Шулявки. У квітні 1875 р. *Костомаров* і його майбутня дружина Аліна Леонтіївна (див. *Костомарова А. Л.*) приїхали із *С.-Петербурга* до Києва для консультації в окуліста, професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* О. Іванова, що жив на Б. б. Оглянувши Костомарова, він зробив висновок, що послаблення зору відбувається через недавню хворобу і безмірне зловживання роботою. Сказав, що йому протипоказано читати й писати впродовж року. О. Іванов, відбуваючи тоді за кордон, призначив Костомарову купання в *Дніпрі* впродовж літа і залишив у розпорядженні вченого квартиру, прислугу й коней, які мали возити його двічі на день купатися.

Літ.: *Тарновский Н. Ф.* Город Киев и его окрестности. К., 1881; *Николай* Иванович Костомаров: По воспоминаниям Алины Леонтьевны Костомаровой // Автобиография Н. И. Костомарова. М., 1922.

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ М. КОСТОМАРОВА — див. *Покажчики творів М. Костомарова.*

«БИБЛИОТЕКА ДЛЯ ЧТЕНИЯ» — щомісячний часопис «словесності, наук, мистецтв, промисловості, новин і мод», що виходив у *С.-Петербурзі* в 1834—1865 рр. Його редактором тривалий час був О. *Сенковський*. При ньому в середині 40-х років XIX ст. часопис розкритикував думку *Костомарова* про важливість народної поезії для історика, викладену в дисертації *«Об историческом значении русской народной поэзии»* (Харьков, 1843). Костомаров співпрацював з цим часописом, надрукувавши в ньому праці: *«Мысли об истории Малороссии»* (1846. № 9), *«Ливонская война»* (1864. № 1—3), *«Отрывки из истории южнорусского казачества до Богдана Хмельницкого»* (1865. № 1—3), а також інші твори.

Літ.: *Бернштейн Д. И.* «Библиотека для чтения» // Уч. зап. каф. рус. лит. Моск. гос. пед. ин-та. М., 1939. Вып. 2.

БІЛА ЦЕРКВА — за часів *Костомарова* місто в Київській губернії (тепер місто обласного підпорядкування, районний центр Київської області, *Україна*). Костомаров був у Б. Ц., звертався до її історії у своїй творчості. У серпні 1881 р. він приїздив сюди разом з істориком Ф. *Лебединцевим*, майбутнім видавцем і редактором часопису *«Киевская старина»*. Вони уважно оглянули Б. Ц., у минулому полкове місто Білоцерківського полку, де в 1651 р. був підписаний Білоцерківський договір із Польщею. Незабаром Костомаров написав нарис *«Поездка в Белую Церковь»*, що був надрукований в «Киевской старине» (1882. № 5). Автор звернув увагу: на території цього міста залишилися сліди валу, які свідчать, що колись там існував замок. Він становив і тут, як

Біла Церква. Малюнок Я. Каусіка, літографія з малюнка невідомого художника

скрізь бувало, «ядро и охрану поселения, что принято на ученом языке называть греческим термином: акрополис». У нарисі детально висвітлено історію Б. Ц.

Літ.: *Данилов В.* Материалы для биографии Н. И. Костомарова. К., 1907; *Біла* Церква: Шлях крізь віки: Історичний нарис про Білу Церкву. Біла Церква, 1994.

БІЛЕ ОЗЕРО — за життя *Костомарова* озеро в Новгородській губернії Російської імперії (тепер Вологодська область Російської Федерації). У 1866 р. Костомаров здійснив першу поїздку до садиби своїх приятелів Білозерських, що в *Білозерському повіті*. На зворотному шляху до *С.-Петербурга* зупинявся в *Білозерську*, милувався панорамою на Б. о.

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 6.

БІЛОЗЕРСЬК — за життя *Костомарова* повітове місто в Череповецькій губернії *Росії* (тепер центр Білозерського району Вологодської області Російської Федерації). У 1869 р. Костомаров відвідав садибу своїх приятелів Білозерських у Софіївці. На зворотному шляху він зупинився в Б. й оглянув його. У минулому це було велике торгове й ремісниче місто, центр Білозерського князівства. У Б. збереглися вали кремля, кам'яна церква Успіння з п'ятьма банями, дерев'яна церква Іллі та інші визначні пам'ятки, які побачив Костомаров й описав їх в *«Автобиографии»*.

Літ.: *Копанев А. И.* История землевладения Белозерского края XV—XVII вв. М.; Л., 1951; *Кучкин В. А.* Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X—XIV вв. М., 1984.

Н. О. Білозерська

БІЛОЗЕРСЬКА Надія Олександрівна [літературний псевдонім — Б. Гнв. (без гніву); 1838—1912] — перекладачка, педагог, автор творів на історичні теми, журналістка. Народилася в садибі Софіївка *Білозерського повіту* Новгородської губернії (тепер Вологодська область Російської Федерації) у сім'ї Олександра Гена, німця за походженням, і росіянки — у дівоцтві Катеніної. Отримала домашню освіту. Наприкінці 60-х років XIX ст. склала іспити на звання вчительки. Б. — племінниця М. *Катеніна*, що фінансував видання часопису *«Основа»*. М. Катенін — близький приятель *Костомарова*, якого в 1875 р. разом з лікарем Д. *Муриновим* врятував від смерті, коли той тяжко хворів. Б. була дружиною (з 1856 р.) друга й соратника Костомарова В. *Білозерського*, від котрого пішла з трьома дітьми в 1867 р. З Костомаровим познайомилася в 1857 р., коли він уперше приїхав у *С.-Петербург* із заслання. Після його переселення із *Саратова* відвідувала костомаровські «вівторки» (див. *«Вівторки» М. Костомарова»*), вечори редакції часопису «Основа», на яких спілкувалася з Т. *Шевченком*, П. *Кулішем*, а в 1868—1873 рр. була літературним секретарем у Костомарова, переписуючи начисто його рукописи, роблячи записи під диктовку. У 1868 р. Костомаров продиктував їй кількома заходами свою *«Автобиографию»*, надруковану в часопису *«Русская мысль»* (1885. № 5—6), що істотно доповнює інші автобіографічні твори автора. Костомаров часто допомагав Б. у літературній діяльності, зокрема супроводив своєю передмовою

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

О. М. Білозерська-Куліш (Ганна Барвінок)

про те, що не могла бути ні суддею, ні учасником «исторической, часто религиозной, часто и политической беседы» Костомарова з Кулішем. З ім'ям Костомарова у свідомості Б.-К. завжди асоціювалося ім'я Тараса *Шевченка*.

Тв.: *Несколько* встреч с Н. И. Костомаровым // Киев. старина. 1885. № 6; *Вибрані* твори. К., 1927.

Літ.: *Гринченко Б. Д.* А. М. Кулиш. Ганна Барвинок. Чернигов, 1901; *Чубинський В.* Ганна Барвінок // Барвінок Ганна. Вибрані твори. К., 1927; *Талант* без таланту // Вітчизна. 1968. № 12.

БІЛОЗЕРСЬКИЙ Василь Михайлович (1825—1899) — український громадський діяч, журналіст, учений і педагог. Брат Віктора і Миколи *Білозерських* та Олександри *Білозерської-Куліш*. Народився на хуторі *Мотронівка* Борзнянського повіту Чернігівської губернії (тепер у складі села Оленівки Чернігівської області, *Україна*) у дворянській родині. Закінчив *Київський імператорський університет Св. Володимира* (1846). Викладав у Полтавському кадетському корпусі (1846—1847). Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства та авторів «Статуту Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія» (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Б. — прибічник християнської інтерпретації історії, *панславізму*, слов'янського месіанізму, республіканського ладу й об'єднання слов'янських народів у федеративну державу через пропагування теологічних догматів та освіти. Він автор «Записки» (пояснення до статуту). Був заарештований та висланий до *Петрозаводська* (1847—1856). Служив в Олонецькому губернському правлінні. Після заслання служив радником першого Департаменту С.-Петербурзької управи благочиння. У 1861—1862 рр. — редактор часопису «*Основа*». Пізніше служив у *Варшаві*. Підтримував зв'язки з галицькими політичними діячами. В останні роки життя мешкав у Мотронівці. *Костомаров* познайомився з Б. у 1845 р. в *Києві*. Тоді Б. і Костомаров обговорювали проекти майбутньої федерації слов'янських народів на кшталт давньогрецьких полісів або Сполучених Штатів Північної Америки, але за збереження автономії кожного з її суб'єктів (див. *Федералізм, Федерація*). Після арешту Б. у 1847 р. їхні зв'язки тимчасово перервалися, але пізніше поновилися. Костомаров активно співпрацював з часописом «Основа» і мав дуже близькі стосунки з Б. У 1865 р. під час поїздки до Варшави для вивчення рукописних пам'яток початку XVII ст. Костомаров відвідав Б. і зупинився в нього на квартирі.

В. М. Білозерський

Літ.: *Петров В.* Шевченко, Куліш, В. Бєлозерський — їх перші стрічі // Україна. 1925. № 1/2; *Бернштейн М. Д.* Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50—60-х років XIX ст. К., 1959; *Кирило-Мефодіївське* товариство: У 3 т. К., 1990. Т. 1; *Левенець Ю. А.* Василь Білозерський // Укр. іст. журн. 1994. № 2/3; *Дудко В. І.* Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пильчикова до Василя Білозерського // Київ. старовина. 1998. № 2.

БІЛОЗЕРСЬКИЙ Віктор Михайлович (1815—1872) — брат Василя і Миколи *Білозерських* та української письмен-

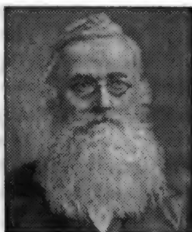

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

М. І. Костомаров

штурмі *Ізмаїла*. Мати — Тетяна Петрівна *Костомарова* (у дівоцтві — Мильникова), дочка Петра *Мильникова* (за іншими відомостями — Мельникова), українця за походженням (у згаданому метричному свідоцтві — «малороссиянин»), звичайна селянська дівчина, колишня кріпачка. До 1812 р. вона навчалася в одному з московських пансіонів.

Батьки обвінчалися після народження М. Костомарова, якого І. Костомаров збирався, але не встиг усиновити, оскільки трагічно загинув у 1828 р. Микола, народжений до шлюбу, залишався у кріпосній залежності до 1832 р., коли завдяки неймовірним зусиллям і матеріальним жертвам матері отримав бажану волю. Отож перебування хлопчика на становищі незаконнонародженого, напівкріпосного стало першою важливою віхою в житті М. Костомарова. У дитячі роки закладаються й перші інтелектуальні підвалини світогляду М. Костомарова. Зокрема, батько майбутнього історика, палкий прихильник європейських авторів-просвітників XVIII ст., особливо Вольтера, намагався прищепити сину вільнолюбні ідеї і дати йому пристойну освіту. Для цього Миколу в десятилітньому віці віддали у московський приватний пансіон. Пізніше мати, що стала вдовою, змушена була перевести сина в приватний пансіон у *Воронежі* (див. *Воронезький пансіон*), звідки він перейшов у передостанній клас місцевої гімназії (див. *Воронезька чоловіча перша гімназія*).

Закінчивши гімназію у 1833 р., Костомаров вступив до *Харківського університету* на історико-філологічний факультет, який називали тоді словесним. Тогочасний університет був новітнім науковим осередком, в якому ширилися модерні інтелектуальні впливи (шеллінгіанство, гегельянство), зокрема наука «німецького типу», вільна від схоластичних догматів та обскурантизму. Вже перші роки університетських студій виявили блискучі здібності Миколи Костомарова в царині соціогуманітарних наук і красного письменства. Він багато працював, захоплювався стародавньою літературою і мистецтвом, популярними творами того часу, опановував класичні мови. Особливо помітний вплив справили на нього лекції професора грецької літератури А. *Валицького* і професора загальної історії, гегельянця М. *Луніна*. У 1836 р. Костомаров закінчив Харківський університет зі званням дійсного студента, а в січні 1837 р. здав іспит на ступінь кандидата. Того ж року, під впливом юнацьких мрій та наслідуючи приклад батька, він вступив до *Кінбурнського драгунського полку* юнкером. Однак незабаром Костомаров дійшов висновку про безперспективність своєї військової кар'єри. Натомість виявилися його найперші дослідницькі зацікавлення. Цьому посприяла робота з давніми паперами в архіві повітового суду міста *Острогозька*, де квартирував Кінбурнський

Будинок І. Костомарова в Юрасівці Воронезької губернії, де народився М. Костомаров

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

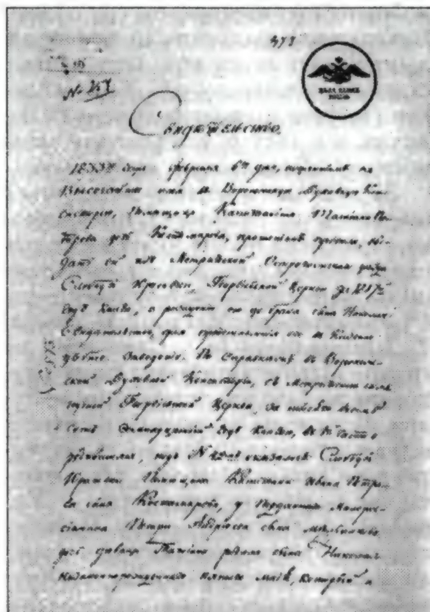
А

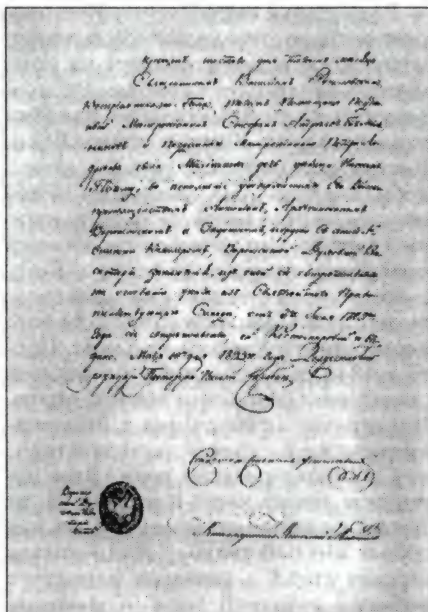
«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Свідоцтво про народження М. Костомарова

місцевими вченими та літераторами (Д. *Мордовець*, О. *Пипін* та ін.), працює в місцевих архівах і бібліотеках, збирає фольклор, обговорює питання, пов'язані з майбутньою селянською реформою тощо.

На початку 1856 р. з Костомарова знімають поліцейський нагляд, але його становище істотно не змінюється, оскільки де-факто накладені обмеження існували й надалі. Втім Костомарову дозволили здійснити тривалу подорож за кордон (Швеція, Німеччина, Франція, Італія, Австрія), яка дала йому можливість ознайомитися з європейськими інтелектуальними новаціями того часу (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Зрештою, у новій, ліберальнішій атмосфері напередодні Великої реформи 1861 р. Костомаров зміг розпочати публікацію низки своїх праць, зокрема відомих монографій *«Богдан Хмельницкий»* (1857) та *«Бунт Стеньки Разина»* (1858).

Навесні 1858 р. *Казанський університет* обирає Костомарова професором для викладання «русских древностей», але Міністерство народної освіти не дозволило йому посісти кафедру. Проте вже наступного 1859 р., С.-Петербурзький університет запросив його обійняти кафедру російської історії. Заборону викладати та провадити наукову діяльність нарешті було скасовано.

За поданням міністра народної освіти 15 січня 1860 р. Костомаров став членом *Археографічної комісії* в С.-Петербурзі, в якій до кінця життя готував і редагував серійне видання документів з української, російської та білоруської історії — *«Акты Южной и Западной России»*. За редакцією Кос-

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

у *Варшаві* (див. *Варшавський університет*), звідки вийшов у відставку (1883). Б. був у дружніх стосунках з *Костомаровим*, котрий охарактеризував його в *«Автобиографии»* як людину чесну і пряму, дуже люб'язну в спілкуванні, таку, що знає свій предмет.

Літ.: *Н. М. Благовещенский* (некролог) // Журн. М-ва нар. просвещения. 1892. № 9; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

БЛУДОВ Дмитро Миколайович (1785–1864) — російський державний діяч, граф. Племінник Г. Державіна. Походив з дворян. Народився у Володимирській губернії. Отримав домашню освіту. Сановник за царювання Миколи I (1825–1855). Службу розпочав з 1800 р. у Московському архіві Колегії закордонних справ, потім був на дипломатичній службі. Успішно зробив кар'єру завдяки участі 1826 р. у Верховній слідчій комісії у справі декабристів. Президент *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1855–1864). Голова Державної ради (1862–1864). Б. — автор одного з проектів судової реформи (1857), що ставила за мету ліквідувати станові суди й утвердити принцип поділу адміністративної та судової влади. Був близький до літературних кіл. *Костомаров* на початку 60-х років XIX ст. часто відвідував оселю Б., де, за свідченням його *«Автобиографии»*, можна було зустріти як державних людей, так і вчених, до яких граф Дмитро Миколайович мав велике співчуття.

Д. М. Блудов

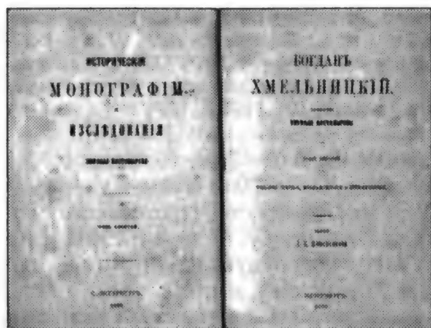
Літ.: *Никитенко А. В.* Воспоминание о бывшем президенте Императорской Академии наук графе Блудове. СПб., 1864; *Ковалевский Е. П.* Гр. Блудов и его время. СПб., 1866; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

БЛЮМ Юрій (? – ?) — засновник (1704) слободи Мала Ольховатка (див. *Ольховатка*), осавул Острогозького слобідського полку. У першій половині XVIII ст. побудував Георгіївську дерев'яну церкву в цій слободі, після чого Мала Ольховатка стала називатися *Юрасівкою*. Наприкінці 50-х років XVIII ст. з дочкою Б. одружився поручик Петро Гаврилович Костомаров. У їхній сім'ї народилися син Іван (1769) і дочка Варвара (1776) — майбутні батько і тітка М. *Костомарова*. Після смерті Б. Юрасівка цілком перейшла до Костомарових.

Літ.: *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

«БОГДАН ХМЕЛЬНИЦКИЙ» — історична монографія *Костомарова*. Вперше надрукована в часопису *«Отечественные записки»* (1857. № 1–8) під назвою *«Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России»* (до цього, як випливає із «Записки о рукописи г. Костомарова», відправленої редактором часопису А. *Краєвським* у червні 1856 р. в С.-Петербурзький цензурний комітет, монографія мала назву «Век царя Алексея Михайловича»). Потім, перероблена й доповнена, вийшла в 1859 р. окремим (другим) виданням Д. *Кожанчикова* у двох томах; згодом, знову виправлена й доповнена «Введением», вийшла третім виданням Д. Кожанчикова у 1870 р. в трьох томах, і під назвою «Богдан Хмельницкий» поміщена в IX, X, XI томах «Исторических монографий»; нарешті, четвертим виданням вийшла в 1884 р., знову доповнена й поміщена в тих самих томах «Исторических

Н. Костомаров. Богдан Хмельницкий. Т. 1. СПб., 1870. Титульний розворот

монографий». Усі видання вийшли в *С.-Петербурзі*. Після смерті автора монографія «Б. Х.» неодноразово перевидавалася, увійшла до фундаментального «Собрания сочинений Н. И. Костомарова» (видання «*Литературного фонда*» (СПб., 1904. Кн. 4, т. 9/11), а також в «Історичні монографії» (Т., 1888—1889); була опублікована в книжці «Богдан Хмельницкий» (М., 1994) із серії «Актуальная история России». Увійшла також до 12-томного зібрання творів Костомарова, яке випустило московське ВАТ «Мир книги» у 2004 р. (Т. 5—6). Двічі видавалася у 2004 р.: київським видавництвом «Варта» та в українському перекладі з російської дніпропетровським видавництвом «Січ». За оцінками вчених (В. Смолій, В. Степанков), «Б. Х.» — перша в українській історіографії спроба висвітлити на ґрунті великого фактичного матеріалу військову і державно-політичну діяльність гетьмана Хмельницького, а «Введение» до монографії, на думку В. *Антоновича*, безперечно, кращий систематичний нарис з історії *козацтва*. М. *Грушевський* вважав монографію «Б. Х.», як і «*Бунт Стеньки Разина*», зразком революційної історіографії. Дослідження історії епохи Б. Хмельницького і створення його життєпису посідають одне з центральних місць у творчості Костомарова. У «Б. Х.» втілено історичну концепцію автора, складовою якої є ідея незалежності *України*. У монографії підкреслюється, що епоха Богдана Хмельницького розпочала і підготувала те, що мало з перебігом історичних обставин здійснитися в майбутніх поколіннях. Це свідчило про появу в науці нового і сміливого підходу до оцінення цієї доби, зокрема щодо ролі гетьмана. У монографії висловлюється думка про рух Хмельницького як такий, що, містячи в собі соціальні та релігійні мотиви, був насамперед національною козацькою революцією. Автор «Б. Х.», характеризуючи свій твір у записці для С.-Петербурзького цензурного комітету, зазначав, що Хмельницький має настільки ж мало спільного зі Степаном Разіним і Пугачовим, як і Пожарський. В інтерпретації Костомарова, Хмельницький — людина політична, муж ідеї, особистість всесвітньо-історичного значення.

Літ.: *Антонович В. Б.* Н. И. Костомаров как историк // Киев. старина. 1885. № 5; *Грушевський М. С.* Українська історіографія і Микола Костомаров // Літ.-наук. вістн. 1910. Кн. 5; *Смолій В. А., Степанков В. С.* Богдан Хмельницький: (Соціально-політичний портрет). К., 1993; *Степанков В.* Національна революція XVII ст. у висвітленні українських істориків другої половини XIX ст. (кілька штрихів для з'ясування проблеми) // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя. Острог; Нью-Йорк, 1999.

«БОГДАН ХМЕЛЬНИЦКИЙ — ДАННИК ОТТОМАНСКОЙ ПОРТЫ» — стаття *Костомарова*. Написана у зв'язку з тим, що наприкінці 70-х років XIX ст. учений натрапив у Московському го-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Літ.: *Міяковський В.* Костомаров у Рівному // Україна. 1925. № 3.

БОДЯНСЬКИЙ Осип Максимович (псевдоніми — М. Бода-Варвинець, І. Мастак, Ісько Материнка та ін.; 1808—1877) — український та російський філолог-славіст, історик, письменник і перекладач, один із засновників слов'янознавства в *Росії*. Народився у селі Варва Лохвицького повіту *Полтавської губернії* (тепер Чернігівська область, *Україна*). Походив з родини сільського священика. Закінчив Полтавську духовну семінарію (1831) та відділення словесних наук *Московського університету* (1834). Перебував під впливом скептичної школи, зокрема М. *Каченовського*. Захистив магістерську дисертацію «Про народну поезію слов'янських племен» (1837) і став першим в Російській імперії магістром слов'янських мов. Екстраординарний (1842), ординарний (1855) професор кафедри історії та слов'янських літератур Московського університету. Б. редагував «Чтения в обществе истории и древностей российских при Московском университете» (1846—1848, 1858—1877), на сторінках яких опублікував низку пам'яток української історичної думки, зокрема «Историю русов». Підтримував дружні стосунки з багатьма слов'янськими діячами та вченими, зокрема з М. *Гоголем*, Т. *Шевченком* та ін. *Костомаров*, імовірно, познайомився з Б. за посередництва П. *Куліша*. Як згадував Куліш, він високо цінував наукові студії Б., але досить іронічно сприймав його літературні твори. Обидва вчені підтримували епістолярний зв'язок, щоправда — епізодичний. Реєстр Б. зафіксував шість листів Костомарова до Б., а також чотири листи Б. до Костомарова. Чотири листи Костомарова до Б. були опубліковані в 2002 р. співробітницею Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України А. Шацькою. У листуванні здебільшого обговорювалися питання друку джерел з української історії, зокрема Костомаров кілька разів пропонував Б. різні літописи, етнографічний матеріал для публікації в «Чтениях». Костомаров також писав до Б. із *Саратова* з проханням надіслати йому праці С. Грондського, В. Коховського, Й. Пасторія та інших, коли готував монографію «*Богдан Хмельницкий*». Приміром, у листі від 22 червня 1856 р. Костомаров просив Б. вислати йому «Короткую летопись Малыя России с 1506 по 1770 г. с изъявлением образа тамошнего правления» В. Рубана.

О. М. Бодянський

Тв.: *Подробный* обзор «Истории русов» // Чтения в об-ве истории и древностей российских при Моск. ун-те. М., 1846. Кн. 3; *Исторические* сведения об Александре Ивановиче Ригельмане // Там же. 1848. Кн. 6; *Исторические* сведения о генеральном хорунжем Николае Даниловиче Ханенко (ум. 1759 г.) // Там же. 1858. Кн. 1.

Літ.: *В-н А.* [*Пыпин А. Н.*] О. М. Бодянский (некролог) // Вестн. Европы. 1877. № 10; *Попов Н. А.* Осип Максимович Бодянский в 1831—1840 // Рус. старина. 1879. № 11; *Кулиш П.* Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове // Новь. 1885. Т. 4, № 13; *Котляревский А. А.* О. М. Бодянский // Котляревский А. А. Сочинения: В 2 т. СПб., 1889. Т. 2; *Василенко Н. П.* О. М. Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии. К., 1904; *Кондрашов Н. А.* Осип Максимович Бодянский. М., 1956; *Українські* поети-романтики 20—40-х років XIX ст. К., 1968; *Тодийчук О. В.* Украина XVI—XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских. К., 1989; *Шацька А.* Чоти-

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Літ.: *Костомаров М. І.* Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 1.

БРАТСЬКИЙ МОНАСТИР у *Києві* — православний монастир. Виник у 1616 р. із заснуванням Київського братства. В 1622 р. у Б. м. був похований гетьман П. Конашевич-Сагайдачний. В ансамбль Києво-Братського монастиря входив Богоявленський собор, побудований 1693 р. Й. Старцевим у стилі українського бароко. *Костомаров* відвідав Б. м. у 1873 р., коли перебував у відрядженні від *Археографічної комісії* в Києві для присутності в підготовчому комітеті з улаштування III Археологічного з'їзду (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*), призначеного в цьому місті на 1874 р. Повертаючись із монастиря через *Старе місто*, Костомаров проїхав повз будиночок, в якому 26 років тому містилася його остання квартира в Києві, де він був заарештований за участь у Кирило-Мефодіївському братстві (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Відвідування цієї квартири описано в «*Автобиографии*»: «Я вошел в стеклянную галерею, которую узнал с первого раза, вошел в комнаты — все было здесь по-прежнему, словно как будто событие, так потрясшее мою жизнь, происходило вчера».

Київська академія і Братський монастир. Дереворит Ковдена з малюнка М. Соколова. 1869

Літ.: *Тарновский В. Ф.* Город Киев и его окрестности. К., 1881; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

БРОВАРИ — за життя *Костомарова* містечко Остерського повіту Чернігівської губернії (тепер місто обласного підпорядкування, районний центр Київської області, *Україна*). Костомаров бував у Б., проїздив через це містечко навесні 1847 р., коли його, заарештованого, везли до *С.-Петербурга*. З Б. пов'язаний цікавий епізод, що безпосередньо стосується Костомарова. Коли він був відправлений під арештом до С.-Петербурга, вслід за ним поїхали з *Києва* його мати Тетяна Петрівна і наречена Аліна Леонтіївна (див. *Костомарова* Т. П., *Костомарова* А. Л.). По дорозі вони зустріли в Б. Т. *Шевченка*, якого під наглядом жандармів везли на возі в те саме місто. За спогадами Аліни Леонтіївни, тоді Тарас встиг лише сказати, що «лично о себе он не горюет, потому что он одинок, "бобыль", а Николу ему жаль, поскольку у него есть "мати й дружинонька"».

Літ.: *Краткие* статистические сведения о Черниговской губернии в 1842 г. Б. м., [1843]; *Николай* Иванович Костомаров: По воспоминаниям Алины Леонтьевны Костомаровой // Автобиография Н. И. Костомарова. М., 1922; *Доцин І.* Бровари — рідне місто моє: Історико-документальна фоторозповідь. К., 1997.

БРЮССЕЛЬ — столиця Бельгійської держави з 1830 р. (тепер столиця Королівства Бельгія, центр провінції Брабант). Упродовж трьох днів у 1864 р. *Костомаров* оглядав визначні місця Б. (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). У листі до Н. *Біло-*

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Костомаров. Про химерність соціальних ілюзій // День. 2002. № 10.

«БУНТ СТЕНЬКИ РАЗИНА» — історична монографія *Костомарова*. Написана в середині 1858 р. Вперше надрукована в часопису *«Отечественные записки»* (1858. № 11–12). Вийшла окремим доповненим виданням (Видання Д. *Кожанчикова*, СПб., 1859). Увійшла в «Исторические монографии» (видання Д. Кожанчикова, СПб., 1863 і 1872), а також в «Собрание сочинений Н. И. Костомарова» (видання *«Литературного фонда»*, СПб., 1903. Кн. 1, т. 1). Одна з останніх публікацій здійснена видавництвом «Чарли» (М., 1994) у серії «Актуальная история России». Монографія «Б. С. Р.» — найвагоміше в історіографії дослідження про громадянську війну 1670–1671 рр. у *Росії*. Костомаров з огляду на ідею необхідності вивчення і відображення в історичних працях народного життя в усіх його виявах, відтворив повстання Степана Разіна як подію, що пов'язана з традиціями *козацтва*, реальними умовами народного життя і народними прагненнями. Пояснюючи задум свого монографічного дослідження про разінський рух, він зазначав в *«Автобиографии»*, що його «заняла сильно эпоха дикой самодеятельности народа, проявившейся в бурное восстание Стеньки Разина», і він, залишаючись вірним собі і своєму завданню працювати над історією народу, захопився нею так само, як раніше епохою Богдана Хмельницького, а пізніше — *«Смутным временем Московского Государства»*. Це було новим словом у науці. Аж до «Курса русской истории» В. *Ключевського* не з'являлося жодної узагальнювальної роботи з історії повстання Степана Разіна, в якій були б подані нові підходи до цієї події. Десятиліттями в історичній літературі переважно переказувалася монографія Костомарова, написана за архівними джерелами з використанням фольклору. Самостійне наукове значення мають вступні розділи монографії про історію і розвиток козацтва, зокрема в *Україні*. Вони стали фундаментом пропагованої автором ідеї республіканської перебудови суспільства за прикладом козацтва з його демократичними засадами, до яких прагнули повсталі [див. *Народоправство*].

Літ.: *Семевский В. И.* Николай Иванович Костомаров. 1817–1885 // Рус. старина. 1886. № 1; *Грушевський М.* Українська історіографія і Микола Костомаров // Літ.-наук. вістн. 1910. Кн. 5; *Пинчук Ю.* Николай Иванович Костомаров как историк // Костомаров Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

БУТИЧ Іван Лукич (1919) — український історик. Дійсний член НТШ (1992). Лауреат премії імені М. Грушевського НАН України. Народився в селі Усівка на Полтавщині, *Україна*. Закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (1945) та аспірантуру (1948). У 1950 р. захистив кандидатську дисертацію «Селянський рух на Слобідській Україні в другій половині XVIII ст.». Був начальником науково-видавничого відділу Архівного управління при Раді Міністрів УРСР (1954–1971), відповідальним редактором «Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління УРСР» (1958–1965). У 1965–1971 рр. працював у журналі «Архіви України», в 1971–1991 рр. — у редакції історії міст і сіл Головної редак-

І. Л. Бутич

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

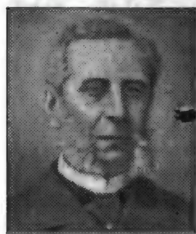
«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ВАЛУЄВ Петро Олександрович (1814–1890) – російський державний діяч, граф. Народився в селі Царицино Московського повіту Московської губернії. Отримав домашню освіту. З 1832 р. перебував на державній службі. У 1861–1868 рр. – міністр внутрішніх справ *Росії*. Виражав інтереси консервативного дворянства, але заради збереження непохитності самодержавного ладу підтримував реформи, що здійснювалися царським урядом. Автор кількох художніх творів і цікавих щоденників. У 1863 р. під впливом народних заворушень та польського повстання (1863–1864), у співчутті до якого російська преса звинувачувала провідників *українофільства*, підписав таємний *Валуєвський циркуляр 1863 р.*, яким заборонив друкувати українською мовою наукові, релігійні та навчальні книжки, підручники, за винятком літературних творів. *Костомаров* згадує В. в *«Автобиографии»* та інших творах, а також листах.

П. О. Валуєв

Літ.: *Стремоухов П. Д.* Из воспоминаний о графе П. А. Валуеве // Рус. старина. 1903. № 11; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Миллер А. И.* «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). СПб., 2000.

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР 1863 р. – розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії П. *Валуєва* про заборону друкувати українською мовою наукові, навчальні та релігійні книжки. Виданий в липні 1863 р. Впровадження В. ц. згубно позначилося на діяльності *Костомарова*, пов'язаній з виданням українських книжок освітнього спрямування для народу. Тому, як зазначається в *«Автобиографии»* Костомарова, він встиг опублікувати лише перший випуск священної історії С. *Опатовича* (який мав ще два готові випуски) та арифметику О. *Кониського*. Наступним етапом провадження такої політики царського уряду став *Емський акт 1876 р.*

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Чайковський А. С., Щербак М. Г.* За законом і над законом. З історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні (XIX – початок XX ст.). К., 1996.

ВАРВАРОВКА – за життя *Костомарова* містечко Одеського повіту Херсонської губернії (тепер околиця міста Миколаєва, обласного центру *України*). Варваровське поселення відоме з IV–III ст. до н. е. На його місці були розкопані залишки наземних кам'яних осель. Відомий український та російський учений, фундатор школи славістів І. *Срезневський*, з яким Костомаров був у дружніх стосунках, захоплювався добутими у В. пам'ятками культури. Костомаров цікавився науковими пошуками І. Срезневського, згодом сам багато їздив історичними місцями України, записував думи, пісні та легенди. Результатом цього стали його публікації *«О цикле весенних песен в народной южнорусской поэзии»*, *«Народные песни, собранные в западной части Волынской губернии в 1844 году»* та ін.

Літ.: *Грушевский А. С.* Из харьковских лет Н. И. Костомарова. СПб., 1908.

ВАРШАВА – столиця та найбільше місто Польщі, що простяглося вздовж берегів річки Вісли. Поселення поблизу В. відомі з X ст. Наприкінці XIII ст. на лівому березі Вісли був збудований замок – резиденція намісника

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ський район *С.-Петербурга*). Названий за іменем новгородського посадника XV ст. Василя Селезня. Після заснування на ньому С.-Петербурга (пізніше *Петропавловської фортеці*) острів був подарований царем О. Меншикову, першому генерал-губернатору міста, де той побудував свій палац. Посівши місце екстраординарного професора в *С.-Петербурзькому імператорському університеті*, *Костомаров* оселився з матір'ю у квартирі на В. о. (9-та лінія), у бельетажі будинку, що належав Карманову. У цій квартирі він прожив з 1859 по 1883 р., коли через хворобу довелося поміняти її на іншу (також на В. о.), на першому поверсі (1-ша лінія, будинок № 6). Упродовж багатьох років Костомаров рано-вранці здійснював прогулянки по В. о.

Літ.: *Мордовцев Д. Л.* Николай Иванович Костомаров в последние десять лет его жизни: 1875—1885 // Рус. старина. 1886. № 2; *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 6; *Ленинград*: Путеводитель. Л., 1977.

«ВАСИЛИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ ПРОХОРОВ И ЕГО АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ» — стаття *Костомарова*, написана 1882 р. у зв'язку зі смертю археолога і викладача історії В. *Прохорова*. Він викладав у Херсонській духовній семінарії та *Академії мистецтв* у *С.-Петербурзі*, а також у Морському кадетському корпусі. Після виходу у відставку 1857 р. став відомий як дослідник давнього побуту. Стаття Костомарова, опублікована в *«Новом времени»* (1882. № 2144), характеризує Прохорова як «скромного, но полезного и почетного археолога».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ВАШКЕВИЧ Григорій Станіславович (1837—1923) — український філолог, співробітник часопису *«Киевская старина»* та інших видань. Приятель Т. *Шевченка*, М. *Лазаревського*. Народився на хуторі Шумськ Роменського повіту *Полтавської губернії* (тепер село Шумське Роменського району Сумської області, *Україна*). Наприкінці 50-х років навчався в *С.-Петербурзькому імператорському університеті*. У 60-х роках у *С.-Петербурзі* був одним із найближчих до *Костомарова* людей, у 1895 р. опублікував про нього спогади. Костомаров разом з В. підготував за рукописами Шевченка, надрукованими текстами і списками найповніший за всі попередні видання «Кобзарь» (див. *«Кобзар»*), що вийшов у 1867 р. в С.-Петербурзі з передмовою Костомарова.

Г. С. Вашкевич

Тв.: *Из воспоминаний* о Николае Ивановиче Костомарове // Киев. старина. 1895. № 4.

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1885 гг. // Рус. старина. 1886. № 6.

ВЕЛИКА ВОЛОДИМИРСЬКА ВУЛИЦЯ в *Києві* — за життя *Костомарова* одна з найважливіших планувальних осей центрального району міста. Брала початок біля перетину Андріївського узвозу і вулиці Десятинної, від перехрестя з вулицею Л. Толстого спускалася в долину річки *Либідь* до вулиці Короленківської. У середині 30-х років XIX ст. розпочалося будівництво університету. До нього було прокладено від Золотих воріт вулицю, названу Університетською. Пізніше давні вали розрівняли й Університетську об'єднали із Золотою, Софіївською та Андріїв-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

О. М. Вересай

пер села Срібнянського району Чернігівської області, *Україна*). На четвертому році життя осліпнув. П'ятнадцятирічним юнаком пішов у науку до кобзарів і, маючи добрий голос і слух, блискуче опанував кобзарське мистецтво. В репертуарі В. було багато історичних пісень і дум: «Як три брати з Азова втікали», «Невольницька» та ін. Улюбленою піснею В. стала сатирична пісня «Про правду і кривду», за виконання якої кобзаря не раз заарештовували. В. добре знав Т. *Шевченко*, любив і цінував *Костомаров*. У 1871 р. В. вперше співав у *Києві* на відкритті Колегії Павла Галагана. У вересні 1873 р. виступав на засіданні Південно-Західного відділення *Російського географічного товариства*. Під час роботи III Археологічного з'їзду (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*), що відбувався в Києві 1874 р., В. слухали вчені-славісти з усієї Європи, зокрема Костомаров, який згадав про це у своїй «*Автобиографии*». У 1875 р. В. побував у *С.-Петербурзі*, де співав у клубі художників на гостині, влаштованій на честь Т. Шевченка, в Зимовому палаці та ін. В. спілкувався з Костомаровим на початку 80-х років в Україні, коли той відпочивав і творчо працював у садибі *Дідівці* (тепер Чернігівська область). Тоді там гостювала художниця К. *Юнге*, яка залишила спогади про перебування кобзаря в родині Костомарових і його виконання дум, що нагадувало Гомера. Помер В. 1890 р. у селі Сокиринці, де 1959 р. було засновано кімнату-музей. У 1978 р. на могилі В. встановлено пам'ятник (скульптор І. Коломієць).

Літ.: *Юнге Е. Ф.* Воспоминания о Н. И. Костомарове // Вестн. Европы. 1910. № 11; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Лавров Ф. І.* Кобзар Остап Вересай. К., 1955; *Нудьга Г.* Гомер XIX століття // Слово і пісня. К., 1985; *Литвин М.* Струни золотії. К., 1994.

ВЕСЕЛОВСЬКИЙ Григорій Михайлович (1837—1896) — російський історик-краєзнавець, журналіст, громадський діяч. Народився в Саратовській губернії. Після закінчення гімназії вступив до С.-Петербурзького педагогічного інституту. З 1859 р. вчителював у *Воронежі* в одній з гімназій. З листопада 1861 р. — учитель статистики воронезького Михайлівського кадетського корпусу. Статті краєзнавчого характеру публікував у столичному журналі «*Русский вестник*». З травня 1863 р. — дійсний член Воронезького губернського статистичного комітету. Редагував «Воронежские губернские ведомости», газети «Воронежский листок», «Дон». В. — автор низки праць з місцевої історії. У книжці «Город Острогожск и его уезд» (Воронеж, 1867) він навів історичні дані про *Остро-*

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

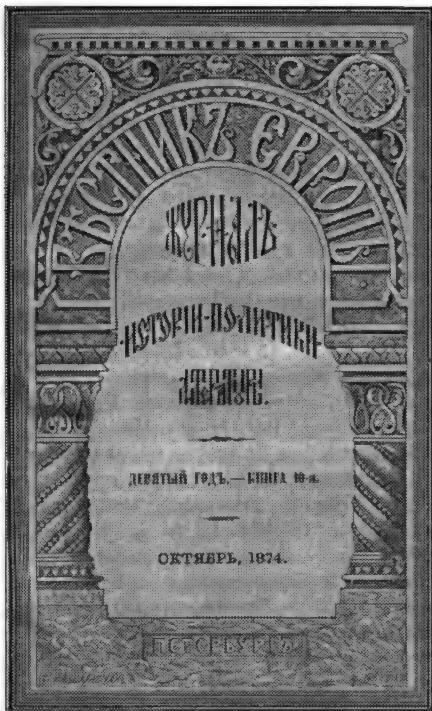
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

О. Лотоцького, М. Могилянського О. Романовича-Славатинського, І. Рудченка, М. Славинського, П. Стебницького, А. Стороженка. У відділах внутрішньої хроніки журналу систематично вміщувалися інформації щодо громадського, культурного, наукового та освітнього життя на теренах підросійської *України*. У публікаціях журналу порушувалися й дискусійні питання з української історії та суспільно-політичного життя, зокрема дискусія «південців» та «північан», холмське питання (про створення Холмської губернії), міжнаціональні взаємини в *Малоросії*, становище українців в Австро-Угорщині. Наукові, публіцистичні та полемічні твори українських учених і дописувачів, надруковані в журналі, особливо упродовж 60—90-х років XIX ст., сприяли ознайомленню російської читацької аудиторії з історією України, а також поширенню культурно-освітніх вимог та ідей *українофільства*. Одним із засновників-співробітників «В. Е.» (фактично його співредактором у 1866—1867 рр.) був *Костомаров*. Співпраця Костомарова з часописом здійснювалася на основі домашньої угоди між ним і М. Стасюлевичем, укладеної в С.-Петербурзі 7 грудня 1865 р. Згідно з цією «джентльменською угодою» Костомаров зобов'язувався не претендувати на будь-яку винагороду до того часу, як видання стане самодостатнім у фінансовому плані. Він не робив ніяких грошових видатків ні на видання, ні на виплату гонорарів співробітникам журналу. Костомаров зобов'язувався всіляко сприяти успіху журналу своїми статтями, а також перебирав на себе обов'язки оцінювати статті інших дослідників з російської історії та історії слов'ян. У разі успіху «В. Е.» Костомаров мав отримувати найвищий гонорар (100 рублів за аркуш) незалежно від відділу, в якому друкувалася розвідка, підписана його іменем. Якщо видатки на журнал повністю покривалися передплатою, то він отримував 15 відсотків з кожного додаткового передплатника. Крім того, він мав право замовляти окремі відбитки своїх праць, опублікованих у часопису, але продавати їх міг тільки через рік після публікації, якщо весь наклад «В. Е.» розпродавався. Ця угода була чинна впродовж майже двох років. 13 листопада 1867 р. Костомаров надіслав редактору-видавцю листа, де повідомляв про скасування угоди. Формальним приводом для цього акту став інцидент зі статтею П. Куліша, яку М. Стасюлевич відмовився надрукувати. Проте в основі конфлікту, очевидно, були різні

Вестник Европы. Обкладинка

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

пріки», «Панич і дівчина». Наприкінці травня 1847 р. ця збірка поезій, як і інші твори Костомарова і кирило-мефодіївців Т. *Шевченка* і П. *Куліша* (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*) була розглянута у *Третьому відділенні*, заборонена й вилучена з продажу. Потім цілком передрукована у виданнях: «Збірник творів І. Галки» (О., 1875); «Твори Амврозия Метлиньского і Миколи Костомарова» (Л., 1906; 2-ге вид. 1914); «Твори в двох томах» (К., 1990). Увійшла до двотомника творів Костомарова, опублікованого в *Києві* 1967 р., за винятком 5 віршів: «Місяць», «Дідівщина», «Веснянка», «Зобачення», «Панікадильце».

ВЛАДИМИР — за життя *Костомарова* губернське місто Російської імперії (тепер центр Владимирської області Російської Федерації). В. заснований у 1108 р. князем Володимиром Всеволодовичем Мономахом на лівому березі річки Клязьми. Восени 1865 р. Костомаров, перебуваючи на засланні в *Саратові*, отримав дозвіл їхати до *С.-Петербурга* у тимчасову відпустку. По першій зимовій дорозі він, як зазначається в *«Автобиографии»*, вирушив поштовими кіньми через *Пензу, Арзамас*, Муром і В. до *Москви*, а звідти — залізницею до С.-Петербурга.

Літ.: *Георгиевский В. Т.* Город Владимир на Клязьме и его достопримечательности. Владимир, 1896.

ВОВЧОК Марко (справжні прізвище, ім'я та по батькові — Вілінська Марія Олександрівна, за чоловіком — Маркович; 1833—1907) — українська письменниця. Її чоловік, фольклорист та етнограф О. *Маркович*, належав до Кирило-Мефодіївського братства (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*), одним із фундаторів й ідеологів якого був *Костомаров*. Народилася в маєтку Єкатерининське (поблизу сучасного села Казаки Єлецького району Липецької області, Російська Федерація) у дворянській родині українсько-польського походження. У 1845—1848 рр. навчалася у приватному пансіоні в *Харкові*. В. цікавилася долею і творчістю Костомарова, який добре знав і високо цінував її твори, зокрема «Народні оповідання» (див. «Украинские народные рассказы *Марка Вовчка* / Пер. И. С. Тургенева. СПб., 1859 г.»). У 60-х роках XIX ст. в *С.-Петербурзі*, беручи участь у виданні першого українського громадсько-політичного і літературно-художнього часопису *«Основа»*, Костомаров активно сприяв публікації в цьому часопису творів Марка Вовчка. Протягом 1861 р. тут друкувались оповідання В., які стали основою другого тому «Народних оповідань». Останній рік життя В. мешкала на околиці міста Нальчик (тепер Російська Федерація), на хуторі Долинськ, де й померла.

Марко Вовчок

Тв.: *Твори*. К., 1975. Т. 1—3.

Літ.: *Засенко О. Є.* Марко Вовчок: Життя, творчість, місце в історії літератури. К., 1964; *Брандіс Є. П.* Марко Вовчок: Статті і дослідж. К., 1985; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

ВОЗНЯК Михайло Степанович (1881—1954) — український літературознавець, академік Всеукраїнської академії наук (1929). Походив із селянської родини. Народився в селі Вілька-Мазовецька (тепер село Волиця Жовківського району Львівської області, *Украї-*

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

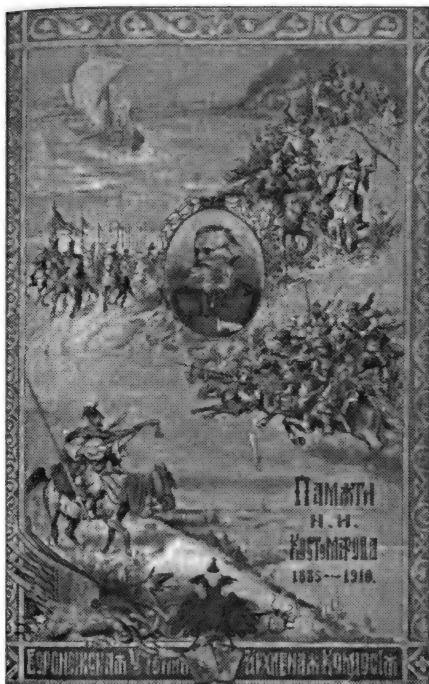

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Памяти Н. И. Костомарова. 1885—1910. Воронежская Ученая Архивная Комиссия. Воронеж, 1910. Обкладинка

вадили археологічні розкопки, глибоко і всебічно вивчали Воронезьку губернію в історичному та культурному плані. Після смерті голови комісії Є. Маркова її очолив відомий історик-генеалог Л. Савелов. Проваджувачем справ був священик С. *Звєрєв*. За роки існування комісія підготувала чотири випуски «Трудов» (III випуск був присвячений св. Митрофану, першому єпископу Воронезької єпархії. Він так і не вийшов у світ). Члени комісії були присутні на всіх археологічних з'їздах (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*), що проводилися в *Росії* з початку XX ст. Вони організували п'ять ювілейних виставок, до кожної з яких видано друковані каталоги. Каталог III ювілейної виставки присвячений пам'яті *Костомарова*, 25-річчю його смерті. Багатоплановість виставки робила її унікальною. На виставці, розміщеній у залі дворянського зібрання, було подано багатющий матеріал, пов'язаний з життям і творчістю історика. В експозиції виставки вирізнялася колекція портретів Костомарова (фотографій, цинкографій, літографій, гравюр — всього 44), що належали до різних періодів його життя (див. *Іконографія М. Костомарова*), портретів його близьких, друзів і сучасників. Види місцевостей, де він жив і які стали йому рідними, — слобода *Юрасівка, Воронеж, Острогозьк, Харків, Київ, Саратов, С.-Петербург*, село *Дідівці*. Помітне місце посідали особисті речі історика, його папери, листи, публікації робіт — як окремим виданням, так і в часописах і збірниках. Багатий на матеріал був відділ наукової критики і літератури про Костомарова. На жаль, революція і світові війни минулого століття не пощадили колекції. У фонді Костомарова Воронезького обласного краєзнавчого музею збереглося дуже мало експонатів. Про цю виставку писав історик Д. *Багалій*. Своє існування комісія припинила в 1918 р.

Літ.: *Каталог* III очередной юбилейной выставки. В память Н. И. Костомарова. 1885—1910. Воронеж, 1910; *Багалей Д. И.* Костомаровские дни в г. Воронеже (27—29 марта 1911). Харьков, 1911; *Реновский А.* Костомаровские дни // Известия книжных магазинов т-ва М. О. Вольфа. 1911. № 5; *Труды* Воронежской ГУАК (1900—1918). Воронеж, 1994; *Энциклопедия* жизни и творчества Н. И. Костомарова (1817—1885) / Пред. редкол. В. А. Смолий; зам. пред., научн. ред. и рук. авт. коллектива Ю. А. Пинчук. Киев; Донецк, 2001.

ВОРОНЕЗЬКА ЧОЛОВІЧА ПЕРША ГІМНАЗІЯ — навчальний заклад, у

Будинок Воронезької чоловічої гімназії, в якій навчався М. Костомаров у 1832—1833

якому з 1831 по 1833 р. здобував освіту *Костомаров*. На гімназію цей заклад перетворено в січні 1809 р. (до того — Воронезьке Головне народне училище). З 1809 по 1822 р. гімназія містилася в будинку купця Молоцького на Великій Дворянській вулиці, з 1822 по 1859 р. — у колишньому будинку губернатора О. Сонцева на Великій Дівоцькій вулиці (тепер вулиця Сакко і Ванцетті, 102). Гімназія мала багату бібліотеку. Кількість учнів у ній на той час була невелика — до 200 осіб у всіх чотирьох класах. Навчалися, головним чином, діти дрібних чиновників, небагатих купців, міщан і різночинців. У цій гімназії в третьому класі з 1831 р. почав навчатися Костомаров. У своїх спогадах він яскраво описав роки навчання, дав характеристики вчителям. 1833 р. успішно закінчивши гімназію, Костомаров поїхав у *Харків* для вступу до *Харківського університету*. Тепер на будинку колишньої гімназії є меморіальна дошка, яка засвідчує, що тут навчався Костомаров.

Літ.: *Материалы* свода памятников истории и культуры РСФСР: Воронежская область. М., 1984. Ч. 1; *Пінчук Ю. А., Чалая Т. П.* До біографії Миколи Костомарова // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення: Наук. зб. К., 2003.

ВОРОНЕЗЬКИЙ ПАНСІОН — навчальний заклад приватного типу, в якому з 1829 по 1830 р. здобував освіту *Костомаров*. Пансіон утримував Павло Кіндратович Федоров, учитель математики губернської гімназії. За часів навчання Костомарова пансіон був на Великій Дівоцькій вулиці (тепер вулиця Сакко і Ванцетті, 80). Він містився в будинку княгині Касаткіної на високій горі, над річкою Воронеж (навпроти корабельної верфі Петра Великого, його цейхгаузу і руїн царського будинку). Навчатися тут Костомаров почав через рік після смерті батька. Незабаром пансіон було переведено в іншу частину міста, недалеко від Покровського дівочого монастиря, в будинок, який у костомаровську пору належав княгині О. Лобановій-Ростовській (тепер у ньому загальноосвітня школа). У цьому пансіоні Костомаров пробув недовго, його виключили за порушення дисципліни, а в серпні 1831 р. він вступив до *Воронезької чоловічої першої гімназії*. На думку Миколи Івановича, пансіон був одним із закладів, де найбільше «хлопочут показать на вид что-то необыкновенное, превосходное, а в сущности мало дают надлежащего воспитания». Як писав Костомаров, незважаючи на свій тринадцятилітній вік і пустотливість, він розумів, що не навчиться в цьому пансіоні того, що йому згодиться для вступу до університету, про який він тоді вже думав як про першу необхідність, аби стати освіченою людиною.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Материалы* свода памятников истории и культуры РСФСР: Воронежская область. М., 1984. Ч. 1; *Акиньшин А., Ласунский О.* Семейный портрет Станкевичей // Удеревский листопад. Воронеж, 2003; *Пінчук Ю. А., Чалая Т. П.* До біографії Миколи Костомарова // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення: Наук. зб. К., 2003.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

з літератором І. Ліндою створив «Краледворський рукопис» та «Зеленогорський рукопис», що були видані за давні чеські пам'ятки. Обидва рукописи пройняті національно-патріотичними мотивами і справили значний вплив на чеське відродження. *Костомаров* зробив кілька перекладів з «Краледворського рукопису» українською мовою («Олень», «Рожа» та ін.), що вперше були надруковані у збірці «*Українські балади*» (Х., 1839), у виданні «*Сніп*» (Х., 1841) та альманасі «*Молодик*» (1843). Г. цікавився творчістю Костомарова, у 1857 р. познайомився з ним особисто. Тоді Костомаров здійснював свою першу поїздку за кордон і відвідав *Прагу* (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*), де пробув близько тижня й зустрівся з «"патриархом" чешского славянства, — як він писав в «*Автобиографии*», — Вячеславом Вячеславовичем Ганкой». Г. прийняв Костомарова як найближчу людину, водив його по всій Празі, їздив з ним на Петчин милуватися міськими краєвидами, у Градчин, де вони оглянули собор св. Віта і палац біля собору, побували в університетській бібліотеці і чеському театрі. Г. люб'язно наділив Костомарова всіма своїми творами і виданнями.

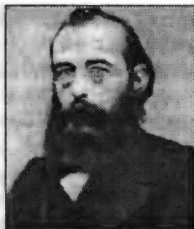

Вацлав Ганка

Літ.: *Францев В. А.* Очерки по истории чешского возрождения. Варшава, 1902; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ГАТНЕ — село біля верхів'я річки Віти (Гатенки) поблизу *Києва*. Вперше згадується в писемних джерелах XV ст. Тут лишилися сліди поселень і кургани епохи бронзи (скіфів та сарматів). У серпні 1874 р. *Костомаров* брав участь у роботі III Археологічного з'їзду в Києві (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*). Учасники з'їзду здійснювали наукові поїздки як містом, так і за його межі. Тоді вони відвідали, зазначається в костомаровській «*Автобиографии*», Г., «где совершена была раскопка двух древних курганов, поросших лесом. В этих курганах найдено было несколько скелетов и глиняных сосудов».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ГАТЦУК Олексій Олексійович (1832—1891) — історик, філолог і видавець. Походив з дворян. Народився в *Одесі* у родині конотопських поміщиків. Закінчив *Московський університет* (1857), у 1859—1861 рр. викладав у Рішельєвському ліцеї в Одесі, у 1861 р. переселився до *Москви*. Як українець за походженням, Г. цікавився українською літературою і брав участь у роботі часопису «*Основа*». Відомий як видавець «*Газеты А. Гатцука*», що виходила у Москві з 1875 по 1890 р. У цій політичній, літературно-художній і ремісничій газеті вперше були надруковані статті *Костомарова* «*Православие в современном восточном вопросе*» (1876. № 48—50), «*Афанасий Филиппович, борец за православную веру в Западной Руси*» (1878. № 46—50), а також оповідання (під псевдонімом И. Богучаров) «*Приключения по смерти. Рассказ одного слобожанина*» (1880. № 41) і «*Больная. Рассказ врача*» (1880. № 42—43). Костомаров листувався з Г. щодо видання своїх творів. Зокрема, в Інституті рукопису Націо-

О. О. Гатцук

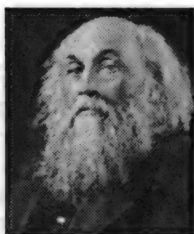

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

М. М. Ге

«Пушкін у Михайловському» (1875). Костомаров присвятив першій з цих картин статтю *«Царевич Алексей Петрович»*, опублікувану в журналі *«Древняя и новая Россия»* (1875. № 1–2). У 1876 р. Г. поїхав з Петербурга й оселився в Чернігівській губернії, де створив цикл картин про страждання Христа: «Милосердя» (1880), «Вихід з Таємної вечері» (1889), «Що є істина?» (1890), «Розп'яття» (1892–1894) та ін. У 1882 р. художник зблизився з Л. *Толстим*, у 1894 р. написав його портрет. Картини останнього періоду життя Г. вирізнялися реалістичним трактуванням образів, глибиною психологічної характеристики. Костомаров був у добрих стосунках з художником. Той регулярно відвідував костомаровські «вівторки» (див. *«Вівторки» М. Костомарова*) і з нагоди 35-річчя літературної діяльності історика виконав малюнок до оформлення подарункового альбому, що був вручений Костомарову на урочистому обіді в С.-Петербурзі 9 травня 1873 р. Г. — автор портретів Костомарова (1870, 1878) і його матері (див. *Іконографія М. Костомарова*), а також спогадів про Костомарова як учителя Київської першої гімназії, де майбутній художник слухав його оповіді з руської історії.

Тв.: *Киевская* первая гимназия в сороковых годах // Сб. в пользу недостаточных студ. ун-та Св. Владимира. СПб., 1895.

Літ.: *Костин В.* Николай Николаевич Ге. 1881–1894. М.; Л., 1946; *Пінчук Ю. А.* До питання про історичний живопис М. М. Ге // Вісн. АН УРСР. 1978. № 7; *Верещагина А. Г.* Н. Н. Ге. Л., 1988; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

ГЕЙДЕЛЬБЕРГ — місто в Центральній Європі на річці Неккар, що неподалік впадає у Рейн (тепер у землі Баден-Вюртемберг, Федеративна Республіка Німеччина). У 1806–1871 рр. Г. був у складі Великого герцогства Баден, що входило в Германський союз, а з 1871 р. — у Німецьку імперію. У 1857 р. *Костомаров* здійснив поїздку за кордон (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). У *Парижі* він проконсультувався в окуліста і вирішив поїхати в Г. до лікаря Хеліуса. Цей лікар втішив його, сказавши, що ніяких ознак катаракти не бачить, і порадив їхати до Італії, запевняючи, що там він відчує полегшення від болю в очах. Костомаров пробув у Г. чотири доби, прогулюючись чудовими околицями міста, і двічі відвідав його знаменитий замок. В *«Автобиографии»* він зазначив, що руїни цього замку збереглися в кращому вигляді, ніж більша частина середньовічних замків Німеччини.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ГЕЛЬСІНҐФОРС — місто на узбережжі Фінської затоки Балтійського моря на півострові Естенс та прилеглих островах (фінська назва — Гельсінкі). У 1809–1917 рр. Г. — столиця Великого князівства Фінляндського у складі Російської імперії. Тепер столиця Фінляндської Республіки. У 1857 р. *Костомаров* здійснив першу закордонну поїздку (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*), відвідав ряд міст Європи, зокрема Г.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Иконников А.* Хельсинки. Л., 1967.

ГЕРМАЙЗЕ Осип Юрійович (1892–1958) — український історик та археограф. Народився в сім'ї фотографа в

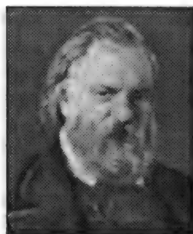

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

кабризму став учасником революційного руху (1833). Був заарештований і засуджений до шести років заслання (1834). 1842 р. очолив у Москві ліве крило громадського руху західників (див. *Слов'янофільство і західництво*). З 1847 р. — в еміграції. Автор низки філософських робіт: «Дилетантизм в науке», «Письма об изучении природы», «Былое и думы» та ін. Гостро критикував кріпосницький лад у *Росії*. Після поразки європейських революцій 1848 р. розчарувався в революційних можливостях Заходу. Розробив теорію російського соціалізму, яка стала основою народництва. Заснував у Лондоні Вільну російську друкарню (1853). У своїй газеті *«Колокол»*, що вперше побачила світ 1857 р., рішуче став на бік ультрареволюційної демократії. Видавав часопис «Полярная Звезда». В останні роки життя переймався діяльністю Першого Інтернаціоналу та боротьбою робітничого класу. 15 січня 1860 р. газета «Колокол» опублікувала статтю *Костомарова «Украйна»* (*«Письмо к издателю "Колокола"»*). Г. назвав цю статтю чудовою.

О. І. Герцен

Тв.: *Собрание* сочинений: В 30 т. М., 1954—1966. Т. 1—30.

Літ.: *Базанова З. П.* «Колокол» Герцена (1857—1867). М., 1949; *«Колокол»*. Изд. А. И. Герцена и Н. П. Огарева. 1857—1867: Систематизированная роспись статей и заметок. М., 1957; *«Колокол»*. Газета А. И. Герцена и Н. П. Огарева. Вольная русская типография. 1857—1867. Лондон; Женева. [Факс. изд.] М., 1960—1964. Вып. 1—10, т. 11: Указ.; *Летопись* жизни и творчества А. И. Герцена 1813—1870. М., 1984; *Пирумова Н. М.* Александр Герцен — революционер, мыслитель, человек. М., 1989.

ГЕТЬМАНЩИНА [походить від терміна «гетьман» — військовий ватажок, начальник війська (від польс. hetman, чес. hejtman, нім. Hauptmann — капітан, начальник)] — 1. Національно-державне утворення, козацька держава на території *України* середини XVII — 60-х років XVIII ст. на чолі з гетьманом. 2. Напівофіційна історична назва Лівобережної України, що на правах автономії ввійшла до складу *Росії* за Андрусівським мирним договором (1667). 3. Назва Української Держави (квітень — грудень 1918 р.) на чолі з гетьманом П. Скоропадським, носієм монархічної влади. У сучасній українській історіографії для позначення території лівобережних земель у XVII—XVIII ст., головним чином, використовується термін «Україна-Гетьманщина». У працях *Костомарова* інститут Г. переважно розглядається у взаємозв'язку з історією «козацької вольниці» (див. *Козацтво*), народних рухів XVI—XVIII ст. супроти національного, релігійного і кріпосницького гніту. В історичних постатях гетьманів учений, в основному, вбачає керівників народних виступів проти державного гноблення, що набули специфічної форми козацтва під впливом зовнішніх чинників (татарські наскоки, соціально-політичне і релігійне гноблення з боку *Речі Посполитої*, прикордонне місцеположення «південноруських земель»), а не виборних правителів національно-державного утворення. Основний критерій, за яким історик оцінює Г. в період правління певного гетьмана, — ступінь відповідності зацікавлень останнього інтересам народних низів.

Літ.: *Костомаров Н. И.* Иван Свирговский, украинский казацкий гетман XVI века // Москвитянин. 1855. № 19—20; *Его же.* Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России // Отеч. зап. 1857. № 1—8; *Его же.* Гетманство

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ня й упорядкування могили Т. Шевченка. З неопублікованих матеріалів значний інтерес викликають його щоденники (зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського). Вірші та біографічна довідка про Г. надруковані у збірнику «Поети пошевченківського часу» (К., 1961).

Літ.: *Житецкий П. И.* Шевченко и харьковская молодежь // Україна. 1925. Кн. 1/2; *З листування* Костомарова / Подав І. Житецький // Україна. 1925. № 3.

ГОГОЛЬ Микола Васильович (1809—1852) — російський письменник. Народився в селі Великі Сорочинці на Полтавщині в сім'ї дрібнопомісних дворян. Дитинство минуло в селі Василівці Миргородського повіту *Полтавської губернії* (тепер Гоголеве Диканьського району Полтавської області, *Україна*). Навчався в Полтавському повітовому училищі (1818—1819) та Ніжинському ліцеї (1821—1828). У 1820 р. мешкав у *Полтаві*, даючи приватні уроки. Наприкінці 1828 р. переїхав до *С.-Петербурга*. Г. ніде й ніколи не забував рідного краю. У Василівку приїздив з *Росії*, з-за кордону в 1832, 1835, 1841, 1848 рр. Як завжди, залишаючись вдома на все літо, він іноді виїжджав до Полтави, *Миргорода*, Шишаків. Улітку 1848 р. їздив у *Київ* до свого друга О. Данилевського. Під час останніх відвідин рідного краю в 1851 р. Г. працював над другим томом «Мертвых душ» (з 20 квітня до 22 травня). Улюбленим місцем прогулянок Г. були околишні поля та ліс поблизу Василівки. Рідні місця — *Диканьку*, Миргород, *Гадяч*, Сорочинці, річку Псел Г. прославив у книжках «Вечера на хуторе близ Диканьки», «Миргород» та ін. *Костомаров* не був особисто знайомий з Г., але його твори знав досконало. Вони

М. В. Гоголь. Портрет роботи художника Ф. Моллера

дуже на нього вплинули і пробудили інтерес до вивчення життя українського народу. Творчістю Г. він перейнявся в студентські роки, коли із захопленням читав «Тараса Бульбу» і «Вечера на хуторе близ Диканьки». Восени 1838 р. Костомаров відвідав гоголівські місця (Полтаву, Диканьку та ін.), оскільки дуже хотів побачити знаменитого письменника. Тоді пройшла чутка, що Г. перебуває на батьківщині в Сорочинцях. Але там Костомаров його

Н. В. Гоголь. Тарас Бульба. Обкладинка

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

нах «Ластівка», який читав *Костомаров*, захоплюючись тоді літературою, що була написана українською мовою або стосувалася України.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

«ГРЕЧЕСКИЙ ЭДИП В САРАТОВСКОМ УЕЗДЕ» — твір *Костомарова*. Написаний ним під час перебування у засланні в *Саратові*. Надрукований в *«Саратовских губернских ведомостях»* (1851. № 22).

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ГРОТ Яків Карлович (1812—1893) — російський філолог та історик. Походив з родини німецьких дворян. Закінчив Царськосельський ліцей (1832) із золотою медаллю. Академік *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1858) та її віце-президент з 1889 р., професор Гельсінґфорського університету, потім С.-Петербурзького ліцею. Автор багатьох робіт з філології, фінської та шведської літератур, граматики, лексики і лексикографії. Встановив норми російського правопису й орфографії. Видавав академічний «Словарь русского языка». Полемізував з *Костомаровим* з питань російської історії. Як норманіст, Г. в *«Отечественных записках»* (1860. № 3) опублікував статтю «Литва или Скандинавия», в якій обстоював свої погляди. Костомаров у докладній рецензії *«Заметка на возражения о происхождении Руси»* (*Современник*, 1860. Т. 80, кн. 4) дав відповідь автору цієї статті.

Літ.: *Грот К. Я.* Материалы для жизнеописания академика Я. К. Грота (1812—1893): В 2 т. СПб., 1912. [Т. 1—2]; *Сборник* Отделения русского языка и словесности Академии наук. 1913. Т. 90, № 3; *Столетие* рождения Я. К. Грота // Ист. вестн. 1913. № 2; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

М. С. Грушевський

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (1866—1934) — український історик, соціолог, організатор науки, політичний, державний та громадський діяч. Народився у місті Холмі (тепер місто Хелм, Польща) у сім'ї вчителя. Закінчив Тифліську гімназію (1886) та історико-філологічний факультет *Київського імператорського університету Св. Володимира* (1890), в якому навчався у В. *Антоновича*. У 1894 р. очолив новостворену кафедру всесвітньої історії у Львівському університеті. Реорганізував та очолив Наукове товариство імені Шевченка у *Львові* (1897—1914), зокрема редагував його «Записки» (з 1895 р.). Один із засновників Української національно-демократичної партії (1899). У 1905—1907 рр. тривалий час мешкав у *С.-Петербурзі*. Брав участь у роботі української фракції Першої Державної думи Російської імперії та редакції «Украинского вестника». Пізніше провадив активну наукову і суспільно-політичну діяльність в *Києві*. Один із фундаторів газети «Рада» (1906). У 1907 р. за ініціативою Г. засновано Українське наукове товариство у Києві. У листопаді 1914 р. заарештований як «мазепинець» та прихильник Австро-Угорщини. У 1915 р. висланий до Симбірська, звідки його, завдяки клопотанням *Російської академії наук*, переведено до *Казані*, а пізніше (1916) — до *Москви* під нагляд поліції. Після Лютневої революції 1917 р. Г. повернувся до Києва, де був обраний головою Української Центральної Ради, а у квітні 1918 р. — Президентом Української Народної Республіки. У 1919 р. залишає *Україну*. На еміграції засно-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

// Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. наук. зб. К., 2001. Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирога; *Михайло* Грушевський: Перший президент України, академік: Біобібліографія (1885—2000 рр.) / Уклад. Б. Грановський. К., 2001; *Михайло* Грушевський — науковець і політик у контексті сучасності: Зб. наук. праць. К., 2002; *Жуковський А.* Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського на еміграції 1919—1924 рр. // Укр. іст. журн. 2002. № 1; *Ващенко В. В.* Неврастенія: непрочитані історії (Деконструкція одного надпису — сеанс прочитання автомонографії М. Грушевського). Д., 2002; *Тельвак Віталій.* Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX — початок XX ст.): Монографія. Нью-Йорк; Дрогобич, 2002; *Тельвак Вікторія.* Творча спадщина Миколи Костомарова в історіографічній рецепції Михайла Грушевського // Історіогр. досліdж. в Україні. К., 2004. Вип. 14.

ГРУШЕВСЬКИЙ Олександр Сергійович (1877 — близько 1943) — український історик, літературознавець. Молодший брат видатного вченого і державного діяча *України* Михайла Сергійовича *Грушевського*. Народився в губернському місті Ставрополі (тепер адміністративний центр Ставропольського краю Російської Федерації). Закінчив *Київський імператорський університет Св. Володимира* (1899). Працював у навчальних закладах *Одеси, Москви, С.-Петербурга, Києва* (професор Київського університету в 1918—1919 рр.). Діапазон його наукових досліджень досить широкий. Перу Г. належить понад 100 праць, зокрема книжка «Из современной украинской литературы. Очерки и характеристики» (1909). Г. є автором низки робіт про життя і діяльність *Костомарова*. Серед них — брошура «Из харьковских лет Н. И. Костомарова» (СПб., 1908), що містить чотири розділи: І. Роки студентства. II. Етнографічні захоплення. III. Літературні досвіди. IV. Наукові праці. У брошурі дано оцінку Костомарову як письменнику, котрий, на думку автора, зі своїми драматичними сценами «*Сава Чалий*», збірками віршів «*Українські балади*» та «*Вітка*» й трагедією «*Переяславська ніч*» — є письменником українським. Г. охарактеризував також Костомарова як історика: «Пред нами молодой ученый со сложившимся уже историческим миросозерцанием. Демократическое понимание истории проведено им уже в своих харьковских работах, и навсегда останется он верен этим своим историческим взглядам, оформившимся под влиянием исторических указаний профессора Лунина, с одной, и под влиянием непосредственной связи с народом и этнографических интересов — с другой стороны». У серпні 1938 р. Г. був заарештований у Києві НКВС як один з учасників антирадянської української націоналістичної терористичної організації, у жовтні 1939 р. засуджений до 5 років заслання в Казахстан (Павлодарська область). Там, мабуть, і помер. Місце поховання невідоме. Реабілітований у вересні 1989 р.

О. С. Грушевський

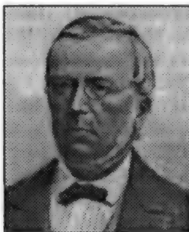
Тв.: *Маловідома* стаття Костомарова з 1846 р. // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. 1907. Т. 79; *Нові* матеріали до біографії Костомарова // Зап. Укр. наук. т-ва в Києві. 1908. Кн. 1.

Літ.: *Реєстр* головніших праць проф. О. С. Грушевського // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. К., 1923. Кн. 2/3; *Пиріг Р. Я.* Рідний брат Михайла Грушевського // З архівів ВУЧК-ГПУ — НКВД-КГБ. 1994. № 1; *Качкан В. А.* Українське народознавство в іменах: Навч. посіб.: У 2 ч. К., 1995. Ч. 2; *Матяш І.* Літературознавець, історик, архівіст: Олександр

Грушевський // Слово і час. 1998. № 8; *Юркова О.* Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924—1930 рр.). К., 1999; *Приходько Л. Ф.* Олександр Грушевський — дослідник історії України // Студії з архівної справи та документознавства. К., 2004. Т. 11; *Пиріг Р. Я.* Олександр Сергійович Грушевський // Зневажена Кліо: Зб. на пошану акад. П. Т. Тронька. К., 2005; *Приходько Л. Ф.* Олександр Сергійович Грушевський — історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Держ. ком. архівів України. Наук.-дослід. ін-т архівної справи та документознавства. К., 2005.

ГУЛАК Микола Іванович (1822—1899) — український громадсько-політичний діяч, педагог, учений. Походив з дворян. Народився на Полтавщині. (За іншими даними, народився 1821 р. у *Варшаві*.) Закінчив юридичний факультет у Дерптському університеті (1843), здобув ступінь кандидата правознавства (1844). Переїхав до *Києва*, де працював перекладачем в Археографічній комісії (див. *Київська археографічна комісія*) та чиновником при канцелярії генерал-губернатора (1845—1847). Увійшов до гуртка «Київська молода», членами якого були В. *Білозерський*, П. *Куліш* та інші діячі українського національно-визвольного руху. На рубежі 1845—1846 рр. разом з *Костомаровим* і В. Білозерським заснував таємне Кирило-Мефодіївське братство («Українo-слов'янське товариство»; — див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*), був одним з авторів його програмних документів, зокрема Статуту. Причетний до складання *«Книги буття українського народу»*. За політичними переконаннями — республіканець. Як кирило-мефодіївець зазнав жорсткого покарання — ув'язнення у Шліссельбурзькій фортеці (1847—1850). Після закінчення терміну ув'язнення провадив педагогічну й наукову діяльність в Україні, Грузії, Азербайджані. Автор багатьох праць з історії, філософії, математики, філології, юриспруденції та інших наук, а також перекладів класичних творів з грузинської, іранської, англійської та інших мов. Помер у Ґянджі (Азербайджан). Г. — найближчий друг і соратник Костомарова в Києві. Після заслання Костомаров і Г. підтримували епістолярний зв'язок. Під час роботи V Археологічного з'їзду на Кавказі (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*) вони зустрічалися в *Тифлісі* (1881). Листи Г., які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. 22), свідчать, що він високо цінував громадсько-політичну діяльність Костомарова, його внесок у розвиток науки і визвольних ідей. На думку Костомарова, Г. — це людина найвищої християнської моральності, яка під час слідства в *С.-Петербурзі* хотіла взяти на себе одну все те, що могло бути визнане злочинним.

М. І. Гулак

Літ.: *Стороженко П.* Кирилло-Мефодиевские заговорщики (Н. И. Гулак) // Киев. старина. 1906. № 2; *Семевский В. И.* Н. И. Гулак // Галерея шлиссельбургских узников. СПб., 1907. Т. 1; *Зайончковский П. А.* Кирилло-Мефодиевское общество. М., 1959; *Сергієнко Г. Я.* Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. К., 1983; *Іваничук Р. І.* Четвертий вимір. К., 1984; *Марахов Г. И.* С верой в будущее: Революционер-демократ Н. И. Гулак. К., 1989; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Козачок Я. В.* Микола Костомаров. Штрихи до портрета (Кирило-Мефодіївське братство і таємні товариства в Україні першої половини XIX ст.). Т., 1998.

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ Петро Петрович (1790—1865) — український поет, історик і культурно-просвітній діяч. Народився в містечку Городище (тепер місто у Черкаській області *України*) у сім'ї священика. Навчався в Київській духовній академії. Не закінчивши її, пішов учителювати в маєтки польських поміщиків. У 1817 р. став вільним слухачем *Харківського університету* й активним співробітником перших українських журналів. У 1821 р. захистив дисертацію на ступінь магістра історії. Був одним з авторитетних учених університету. З 1828 р. — професор історії, з 1838 р. — декан словесного відділення, в 1841—1849 рр. — ректор Харківського університету. Г.-А. увійшов в історію української літератури як байкар і автор балад. Підтримував тісний зв'язок з М. *Максимовичем*, висилав йому записані народні пісні й казки. Був особисто знайомий з *Костомаровим*, який ще студентом Харківського університету з 1835 р. жив у його будинку. Як згадував Костомаров, тут він із великим захопленням вивчав історію і проводив дні і ночі за читанням всіляких історичних книжок. У 1836 р. Г.-А. відмовився брати з Костомарова гроші за помешкання і запропонував йому викладати історію його синам. На такому становищі Костомаров прожив у нього до січня 1837 р. У 1840 р. Г.-А. екзаменував Костомарова з російської історії на ступінь магістра і позитивно оцінив його знання, але дисертацію не підтримав, вважаючи, що її тема (*«О причинах и характере унии в Западной России»*) близька до сучасних подій і тому не може бути предметом наукової праці. До нової дисертації Костомарова *«Об историческом значении русской народной поэзии»* він також поставився негативно, хоча й не перешкоджав її захисту в 1844 р. З огляду на це Костомаров писав в *«Автобиографии»*: «Профессор философии Протопопов первый не одобрил ее (диссертацию) и находил, что такой предмет, как мужицкие песни, унизителен для сочинения, имеющего целью приобретение ученой степени; но всего страннее, что против этой темы был и Артемовский-Гулак, несмотря на то, что по правде считался лучшим знатоком малороссийской народности, как это и доказывали его собственные малорусские сочинения... Одним из превосходнейших его малорусских произведений была басня «Пан та собака», явно обличавшая темные стороны тогдашнего крепостного права». На думку Костомарова, Г.-А. як поет і людина був іншою особою, ніж професор. Намагаючись все життя грати роль професора російської історії, ректора університету і попечителя двох жіночих інститутів, він не досяг своєї мети — не здобув ні популярності, ні пам'яті нащадків на цій ниві, але набув безсмертя як народний український поет; ніхто не перевершив його в знанні усіх відтінків української народності й у незрівнянному мистецтві передавати їх поетичними образами і чудовою народною мовою.

П. П. Гулак-Артемовський

Тв.: *Байки*, балади, лірика. К., 1958; *Твори*. К., 1964.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Айзеншток І. Я.* Гулак-Артемовський. Х., 1927; *Науково-інформаційний* бюлетень Архівного Управління УРСР. 1965. № 3.

ГУРЖІЙ Іван Олександрович (1915—1971) — український історик, член-кореспондент АН УРСР (1958), доктор історичних наук (1954), професор (1955). Народився в селі Худяки Київ-

І. О. Гуржій

ської губернії (тепер Черкаського району Черкаської області, *Україна*) в селянській сім'ї. У 1932 р. закінчив сільську школу і вступив на педагогічні курси в *Черкасах*. Працював учителем, навчався в Черкаському педагогічному інституті. У 1936—1941 рр. — студент історичного факультету Одеського університету. Учасник Великої Вітчизняної війни (1941—1945). З 1945 р. — аспірант, з 1948 р. — старший науковий співробітник, з 1955 р. — завідувач відділу історії феодалізму, з 1958 р. — заступник директора Інституту історії АН УРСР (тепер Інститут історії України НАН України). У 1963—1968 рр. — академік-секретар відділення економіки, історії, філософії і права АН УРСР і член Президії АН УРСР, з 1969 р. — заступник директора і завідувач відділу історіографії і джерелознавства Інституту історії АН УРСР. Г. — автор праць з історії України другої половини XVIII — XIX ст., у яких досліджено найважливіші питання її соціального, господарського, культурного і політичного життя, місце економіки на внутрішньому ринку, а також у зовнішній торгівлі. Його праці вирізняються фундаментальною джерельною базою, широтою охоплення досліджуваних проблем і є цінним внеском в історіографію України. У 60-х роках XX ст. учений був одним з ініціаторів розширення в АН УРСР наукових досліджень про життя і творчість *Костомарова*, його діяльності як кирило-мефодіївця (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Під керівництвом Г. підготовлено й захищено дисертацію про Костомарова *Ю. Пінчука* на тему «М. І. Костомаров як історик України» (К., 1971). Помер Г. у *Києві*, похований на Байковому кладовищі.

Тв.: *Розвиток* товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 р.). К., 1962; *Україна* в системі всеросійського ринку 60—90-х років XIX ст. К., 1968.

Літ.: *Санцевич А. В.* І. Гуржій: Життя і творчість // Історія та історіографія України. К., 1985; *Пінчук Ю. А.* Спомин про І. О. Гуржія // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць і спогадів. К., 1998. Чис. 2; *Смолій В. А.* І. О. Гуржій — вчений і людина // Там само.

ГУСТИНСЬКИЙ МОНАСТИР — чоловічий Свято-Троїцький монастир у селі Густиня *Полтавської губернії* Прилуцького повіту (тепер Прилуцького району Чернігівської області, *Україна*). Г. м. заснований у 1600 р., був одним із центрів ідейної боротьби в Україні за православну віру. Г. м. — унікальна пам'ятка культури, архітектурний ансамбль у стилі українського бароко. *Костомаров* відвідав цей монастир у 1883 р. разом з Д. *Мордовцем*, який гостював у нього в *Дідівцях*. Мордовець згадував, що вони уважно оглянули монастир, храм Петра і Павла, бачили старовинний портрет гетьмана Самойловича у всьому його гетьманському вбранні.

Літ.: *Мордовцев Д. Л.* Николай Иванович Костомаров в последние десять лет его жизни: 1875—1885 // Рус. старина. 1885. № 12.

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ціонально-державної думки в українській історіографії // Літопис політики, письменства і мистецтва (Берлін). 1924. № 3; *Його ж.* Українська історіографія на переломі // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка 1924. Т. 134/135; *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1926; *Томашівський С.* Схід і Захід: Історично-політичний нарис // Політика. Л., 1926. № 1; *С. Томашівський*: Історик, політик, публіцист. Л., [1931]; *Ohloblyn O.* Ukrainian Historiography 1917—1956 / Translated by R. Olesnytsky // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. New York, 1957. Vol. 5/6, N 4(18), 1/2(19/20); *Крупницький Б.* Історіознавчі проблеми історії України: Зб. статей [На правах рукопису]. Мюнхен, 1959; *Пеленський Я.* В'ячеслав Липинський — засновник державницької школи в українській історіографії // Укр. іст. журн. 1992. № 2; *Потульницький В. А.* Історія української політології: (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). К., 1992; *Velychenko S.* National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914. Edmonton, 1992; *Пінчук Ю. А.* Народницький і державницький напрями української історіографії: спільне і відмінне // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи: Матеріали Всеукр. наук. конф. (Харків, 15—17 листоп. 1995 р.). Х., 1995; *Ясь О. В.* Державницький напрям в українській історіографії першої третини XX ст.: становлення, формування, вплив // Історія укр. середньовіччя: Козацька доба: Зб. наук. праць: (На пошану О. М. Апановича): У 2 ч. К., 1995. Ч. 1; *Ісаєвич Я. Д.* «Народницький» і «державницький» напрями української класичної історіографії в інтерпретації істориків кінця XX ст. // Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця XX ст.): Матеріали Всеукр. наук.-освітньої конф. (Глухів, груд. 1996 р.) / Ред. В. Г. Сарбей. Київ; Глухів, 1996; *Водотика С. Г.* Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років. Київ; Херсон, 1998; *Ясь О. В.* Оцінка наукової спадщини Миколи Костомарова в українській зарубіжній історіографії // Історіографічні дослідж. в Україні: (На пошану д-ра іст. наук Ю. А. Пінчука). К., 1998. Вип. 8; *Гирич І. Б.* Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і В'ячеслава Липинського) // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наук. конф., присвяч. М. Грушевському (Львів, 24—25 жовт. 1994 р.; Харків, 25 серп. 1996 р.; Львів, 29 верес. 1996 р.): Зб. / Ред.: Я. Грицак, Я. Дашкевич. Л., 1999; *Дашкевич Я. Р.* Михайло Грушевський — історик народницького чи державницького напряму? // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наук. конф., присвяч. М. Грушевському (Львів, 24—25 жовт. 1994 р.; Харків, 25 серп. 1996 р.; Львів, 29 верес. 1996 р.): Зб. / Ред.: Я. Грицак, Я. Дашкевич. Л., 1999; *Ясь О. В.* Державницький напрям української історіографії та його інтелектуальна спадщина // Історіографічні дослідж. в Україні: Наук. зб. пам'яті Ф. П. Шевченка. К., 1999. Вип. 7; *Гирич І. Б.* «Народництво» та «державництво» в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять // Молода нація: Альманах. 2000. № 4.

ДЕРМАНСЬКИЙ МОНАСТИР — один з найдавніших монастирів на території

Дерманський Свято-Троїцький монастир. Гравюра. XIX ст.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

стир. Заснований у 1635 р. З побудовою міста *Острогозька* (1652) став називатися Острогозько-Дивногорським. У 1696 р. за указом Петра I монастир із Бєлгородської єпархії був переданий у Воронезьку. Архімандритом монастиря в той час був Амвросій, з ним 40 душ братії. У 1699 р. обитель відвідав Петро I. Закрито монастир у 1786 р. *Костомаров* не раз бував у ньому, оглянув його детально й описав: «Дивногорский монастырь расположен в чрезвычайно красивой местности над Доном, близ устья Тихой Сосны. Это одна из живописных местностей, которые мне случалось встречать в России. Меловые горы, составлявшие берега Дона, по своей природной конструкции приняли здесь фантастические фигуры столбов, колонн, каменных скатов, пристенных башен и т. п.».

Літ.: *Трухачев Н.* Дивногорский Успенский монастырь // Памятная книжка Воронежской губернии на 1863—1864 гг. Воронеж, 1864; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ДИКАНЬКА — за часів *Костомарова* село *Полтавської губернії* (тепер селище міського типу, райцентр Полтавської області, *Україна*). Д. відома з середини XVII ст. З кінця XVII ст. була у володінні генерального писаря

Палац і церква в маєтку Кочубеїв у Диканьці. Літографія з малюнка О. Кунавіна. XIX ст.

(з 1687 р.) і генерального судді (з 1699 р.) Лівобережної України В. Кочубея, засновника українського козацько-старшинського роду Кочубеїв. Костомаров після закінчення *Харківського університету* (1836) захопився вивченням історії українського народу та його життя, і щоб ближче познайомитися з народом за допомогою живого спілкування, здійснював екскурсії з *Харкова* по сусідніх селах. Взимку 1837 р. відвідав маєток Кочубея. У той час він почав писати драму (див. «Мазепа»), сюжетом якої стала відома історія Мотрони Кочубей. В *«Автобиографии»* Костомаров повідомляє, що в Д. священик показав йому сорочку з кривавими плямами, зняту з тіла Василя Леонтійовича Кочубея в день його мученицької смерті.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ДИСПУТ М. КОСТОМАРОВА З М. ПОГОДІНИМ — публічна наукова дискусія щодо походження давньої Русі. У 1860 р. в часопису *«Современник»* (№ 1) було надруковано статтю *Костомарова «Начало Руси»*. Вона викликала заперечення в російського історика і письменника, професора *Московського університету*, академіка М. *Погодіна*. Ветеран російської історії ніяк не міг примиритися з тим, що Костомаров наважився спростувати теорію про норманське походження давньоруської держави. Прибувши до *С.-Петербурга* і зустрівши Костомарова в бібліотеці, Погодін запропонував йому провести публічний диспут з цього питання. Костомаров погодився з огляду на те, що прибуток з продажу квитків надійде до каси бідних студентів. Диспут відбувся 19 березня 1860 р. Кожний з його учасників залишився при своїй думці, хоча більшість публіки і преса схилялися на бік Костомарова та його припущення про походження

перших російських князів з *прибалтійських слов'ян*. Таке міркування мало позитивне значення. Воно було альтернативним до поширеного (і визнаного єдино правильним) судження про норманське походження російських князів. Власне кажучи, ні Погодін, ні Костомаров не були абсолютно праві, але після прочитання літописів Костомаров дійшов висновку, що історія прикликання князів є не що інше, як легенда, котра ґрунтується на поглядах, які корінням сягають у міфічний, казковий світ. Крім цього, він зазначив, що його теорія про походження Русі з литовського світу, хоч і не була незаперечною історичною істиною, принаймні доводила норманістам, що походження наших князів і їхніх дружин ще з більшою вірогідністю, ніж зі Скандинавії, можна виводити з інших земель. Таким чином вона підривала авторитет думок, що до того часу були визнані незаперечними і занесені до підручників як безсумнівна істина. Перебіг цієї наукової дискусії був докладно висвітлений у часопису «Современник» (1860. № 3), що надрукував матеріал «Публичный диспут 19 марта 1860 года о начале Руси между гг. Погодиным и Костомаровым» (I. Письмо Погодина к Костомарову, читанное Погодиным на публичном диспуте. II. Ответ Н. И. Костомарова. III. *Ответ на возражения г. Погодина, читанный г. Костомаровым* на том же публичном диспуте. IV. Приложение: Словесные прения между Погодиным и Костомаровым на диспуте, записанные со слов Погодина и Костомарова В. Мордвиновым). «Публичный диспут...» опубліковано в книжці «Русские инородцы» (М., 1996) із серії «Актуальная история России».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Грушевський М.* З публічних писань Костомарова // Наук.-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. К., 1928; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

ДІДІВЦІ — за життя *Костомарова* село Прилуцького повіту *Полтавської губернії* (тепер село в Прилуцькому районі Чернігівської області, *Україна*). Тут була садиба першого чоловіка Аліни Леонтіївни *Крагельської* М. *Киселя*. Після його смерті садиба на початку 70-х років XIX ст. стала власністю Аліни Леонтіївни, яка 9 травня 1875 р. обвінчалася з Костомаровим у невеличкій церкві в Д. З Д. пов'язані десять останніх років життя Костомарова. Там він відпочивав і працював, часто залишаючи *С.-Петербург* з весни до осені. Дідівчанський період творчості Костомарова був плідний і позначений написанням оригінальних праць, серед яких *«Эллины Тавриды. Историческая драма в пяти действиях»*, пам'ятка мемуарної літератури *«Автобиография»* та ін. Костомаров почував себе в Д. ближчим до природи, прогулюючись садом, луками й полями, спостерігав селянське життя, відвідуючи сіножаті, весілля і т. д. Він записував пісні й думи, здійснюючи свої «історичні» подорожі з Д. по околишніх містах і місцевостях, у замки, монастирі, зокрема у знамениті *Густинський монас-*

Будинок А. Костомарової в Дідівцях поблизу Прилук. Фото. 2004

тир та садибу *Тарновських* у *Качанівці*. Костомарови, перебуваючи в Д., запрошували до себе і радо приймали своїх друзів: Д. *Мордовця*, В. *Горленка*, К. *Юнге* та багатьох інших. Не раз гостював у них в садибі видатний кобзар Остап *Вересай*. Багато років у будинку, де жив і працював Костомаров, розміщувалася місцева школа. Тепер будинок напівзруйнований, стоїть без вікон і дверей, хоча вважається філіалом Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського.

Літ.: *Юнге Е. Ф.* Воспоминания (1843–1860 гг.). М., 1913; *Савон О. А.* Дідівці: Садиба творчості і доброти. Прилуки, 1993; *Пінчук Ю.* Спогади Катерини Юнге про Тараса Шевченка і Миколу Костомарова: історико-біографічне значення // Історичний журн. 2004. № 8; *Панченко В.* Дідівці та Микола Костомаров // День. 2005. 22 жовт.

«ДІТИ СЛАВИ, ДІТИ СЛАВИ!» — незакінчений вірш *Костомарова*. Написаний не пізніше березня 1847 р. Під час арешту Костомарова за участь у Кирило-Мефодіївському братстві (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*) автограф потрапив у *Третє відділення*, де його помилково сприйняли за твір Т. *Шевченка* і зробили позначку на ньому: «Из бумаг Костомарова. Стихи Шевченка». Цей напис увів в оману М. *Стороженка*, котрий, вивчаючи справи про Кирило-Мефодіївське братство в архіві департаменту поліції, знайшов цей автограф і під довільною назвою «Славянам» уперше опублікував його в *«Киевской старине»* (1897. № 10) як твір Т. Шевченка. Незабаром з'ясувалося, що справжній автор вірша — Костомаров, який відобразив у своєму творі ідеї кирило-мефодіївців. Публікація Стороженка вийшла у світ з цензурною купюрою, а без пропусків вірш надрукований у першому томі видань: Костомаров М. І. Твори в двох томах (К., 1967 і К., 1990), першому томі тритомного збірника документів та матеріалів «Кирило-Мефодіївське товариство» (К., 1990) та «Пам'ятках суспільної думки України (XVIII — перша половина XIX ст.): Хрестоматія» (Д., 1995).

«ДИТИНКА. ИЗ НАРОДНОГО ПРЕДАНИЯ» — вірш *Костомарова*. Написаний у 1841 р. Вперше надрукований у книжці *«Литературное наследие Н. И. Костомарова»* (СПб., 1890), згодом — у книжці «Твори Амврозия Метлиньского і Миколи Костомарова» (Л., 1906; 2-ге вид. 1914). Увійшов також до видання: Костомаров М. І. Твори в двох томах (К., 1967 і К., 1990).

ДНІПРО — головна річка *України*, третя за величиною (після *Волги* й *Дунаю*) у Європі (давньогрец. Борисфен, старослов'ян. Славутич). Впадає в Дніпровський лиман *Чорного моря*. З Д. тісно пов'язана історія українського *козацтва*. *Костомаров*, подорожуючи у 1873 р. історичними місцями *Запорозької Січі*, вирушив з *Катеринослава* вниз по Дніпру, милувався його порогами (див. *Дніпрові пороги*). В *«Автобиографии»* вчений зазначав, що Д. і його береги здалися

Під Києвом. Малюнок художника Гроте. Олія. 1850

йому більш мальовничими і поетичними, ніж він собі уявляв. Перебуваючи в *Києві* у середині 40-х років XIX ст., а потім у середині 70-х — на початку 80-х років, Костомаров здійснював прогулянки до Д., часто купався в ньому, щоб оздоровитися. Д. згадується в численних костомаровських творах.

Літ.: *Максимович Н. И.* Днепр и его бассейн. К., 1901; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ДНІПРОВІ ПОРОГИ — виходи гранітів, гнейсів та інших порід Українського щита в річищі *Дніпра* між Дніпропетровськом (див. *Катеринослав*) та *Запоріжжям*, на території яких у XVI ст. виникла *Запорозька Січ*. Ці камені повністю перегороджували Дніпро й утворювали дев'ять порогів. У порогах існував природний «козацький хід», по якому з великою небезпекою могли проходити невеличкі судна. *Костомаров* у 1873 р. здійснив подорож історичними місцями Запорозької Січі, побував на Д. п., які його дуже вразили. Він писав в *«Автобиографии»*, що «на протяжении всего течения Днепра по порогам оба берега становятся высокими; шум прорывающихся через пороги волн слышен более чем за версту». На думку Костомарова, особливо мальовничі пороги *Ненаситець* і Вольник. Він милувався водою, що переливалася через

Кодацький поріг на Дніпрі. Літографія Дюпресоара з малюнка М. Вебеля. 1849

пороги, вслухувався в її рокотання, яке доходило до села, що розкинулося на високому правому березі. Навіть у селі треба було говорити голосніше — такий був гул. У своїх спогадах Костомаров охарактеризував поріг Вольник, острови Княжий, Виноградський, зазначаючи, зокрема, що острів *Хортиця* в давнину звався Варязький і в XVI ст. був першим поселенням запорожців під начальством князя Дмитра Вишневецького.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Яворницький Д. І.* Дніпрові пороги. Д., 1989.

«ДО МАР'Ї ПОТОЦЬКІЙ», до «Марії Потоцької» — вірш *Костомарова*. Написаний 1841 р. в *Бахчисараї* під час поїздки вченого до *Криму*. Вперше надрукований в альманасі *«Молодик»* (1843. Ч. 2). Датований 31 липня. Увійшов до «Збірника творів І. Галки» (псевдонім Костомарова; О., 1875), до книжки «Твори Амврозия Метлинського і Миколи Костомарова» (Л., 1906; 2-ге вид. 1914), а також у видання: Костомаров М. І. Твори в двох томах (К., 1967 і К., 1990). Вірш присвячений легендарній полонянці, князівні й дружині одного з кримських ханів, на честь якої споруджено знаменитий фонтан у Бахчисараї, оспіваний О. *Пушкіним*.

Літ.: *Бахчисарайский* историко-культурный заповедник: Путеводитель. Симферополь, 1995.

ДОБРОЛЮБОВ Микола Олександрович (1836—1861) — російський літературний критик, публіцист, революціонер-демократ. Народився в *Нижньому Новгороді*. У 1857 р. закінчив історико-філологічний факультет Головного педагогічного інституту в *С.-Петербурзі*. Був постійним співробітником часопису *«Современник»*, у якому з 1858 по 1860 р. публікувалися статті *Костома-*

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ній, D. Iwanenko та ін.; 1882—1951) — український політичний діяч, історик, публіцист, літературознавець, бібліограф. Походив із дворян, з давнього старшинсько-гетьманського роду. Народився у губернському місті *Вільні* (тепер Вільнюс, столиця Литовської Республіки). Навчався у *Варшавському* (1901), *С.-Петербурзькому імператорському* (1902—1905) та *Київському імператорському Св. Володимира* (1906—1909) *університетах*. Член Революційної української партії і Товариства українських поступовців. Учасник просвітницького руху. У період Першої світової війни — уповноважений Союзу міст Південно-Західного фронту на території Галичини та Буковини. Після Лютневої революції 1917 р. — крайовий комісар Тимчасового уряду в Галичині та Буковині. Член Виконавчого губернського комітету Київщини. Один із засновників Центральної Ради. Член тимчасового ЦК Союзу українських автономістів-федералістів, член Української партії соціалістів-федералістів. Губернський комісар Центральної Ради на Чернігівщині. Міністр іноземних справ в гетьманському уряді (травень — листопад 1918 р.). На еміграції з 1919 р. Один з визначних представників *державницького напряму* в українській історіографії, організатор наукового життя на еміграції та в діаспорі, перший президент Української вільної академії наук (1945—1951). Професор українських високих шкіл в Чехо-Словаччині, Німеччині, Польщі та Австрії. Активний учасник гетьманського руху на еміграції. Автор близько тисячі наукових та науково-популярних праць з історії *України*, Східної та Центральної Європи, зокрема систематичних курсів з української історії та історіографії, історико-біографічних нарисів, мемуарів. Д. присвятив низку праць життю, творчості та науковій спадщині *Костомарова*, в яких виділяв три основні ідеї в суспільно-політичних та історичних поглядах ученого (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова*): республіканський демократизм, *панславізм* і *український месіанізм*. Особливу увагу Д. звертає на народницьку інтерпретацію (див. *Народницький напрям*) української і російської історії в роботах Костомарова, зокрема вважає його історіософію кроком назад порівняно з «Історією русів». Водночас він обстоює думку, що народницький підхід Костомарова був певною мірою шкідливий для формування національної свідомості українського народу. Недоліки «історичної ідеології» Костомарова Д. пов'язує з його народницькими поглядами. В інтерпретації Д. для Костомарова історія України закінчується з об'єднанням «южнорусских земель» з *Росією* через нездатність української народності до політичного життя, внаслідок чого «народна стихія» руйнує необхідні для національної державності соціальні зв'язки. Водночас Д. вказує на важливе значення для розвитку української історіографії тези Костомарова про «органічний перехід» князівської доби через литовсько-польську в козацьку епоху, що дозволило йому зробити висновок про безперервність національного історичного процесу. Заслугу Костомарова історик вбачає у використанні ним великої джерельної бази в поєднанні з художністю викладу, що сприяло ознайомленню широких прошарків російського суспільства з найважливішими подіями української історії. У 1923 р. Д. написав передмову до українського перекладу роботи Костомарова *«Две*

Д. І. Дорошенко

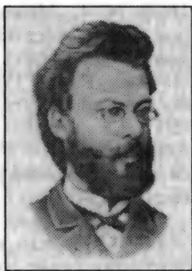

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

М. П. Драгоманов

ки з діячами української культури і національно-визвольного руху в Російській (Б. Грінченко та ін.) та Австро-Угорській (І. *Франко* та ін.) імперіях. Разом із С. Подолинським і М. Павликом заснував «Женевський гурток» — зародок українського соціалістичного руху. Внаслідок розриву з громадівцями *С.-Петербурга* та *Києва* (1886) був позбавлений фінансової підтримки і в 1889 р. прийняв запрошення обійняти посаду професора кафедри загальної історії Софійського університету. Автор численних праць з історії, літературознавства, фольклористики та інших наукових галузей і дисциплін. Розглядав суспільний процес як поступальний розвиток політичних і моральних ідей, підпорядкованих внутрішнім законам поступу (див. *Позитивізм*). Політичним ідеалом Д. була федеративна держава (див. *Федералізм, Федерація*), побудована на засадах адміністративного децентралізму і широкої культурно-національної автономії з урахуванням соборності українських земель. У студіях «Переднє слово до «Громади», «Чудацькі думки про українську національну справу», «Пропащий час» та інших висловив ряд міркувань з багатьох проблем української історії XIV – XIX ст., зокрема щодо *Запорозької Січі*, Переяславської угоди 1654 р. тощо. У публіцистичних творах «Внутрішнє рабство і війна за звільнення», «До чого довоювалися?», «Листи на Наддніпрянську Україну» та інших засуджував національне і соціальне поневолення народів у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Як літературний критик показав здобутки українського письменства, його значення і місце в Європі. Брав участь у закордонному виданні творів Т. *Шевченка* та інших українських учених і письменників. У працях «Малоруські народні перекази і оповідання», «Нові українські пісні про громадські справи», «Політичні пісні українського народу XVIII – XIX ст.» та інших високо оцінював виховну і пізнавальну роль народної творчості. Д. цікавився творчістю *Костомарова*, знав його особисто і високо цінував як ученого та громадського діяча, не раз із ним зустрічався, вів листування. Д. імпонувала костомаровська ідея про введення народного елемента в історичну науку (див. *Народ, Народоправство*), висловлена в монографії «*Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада. Новгород – Псков – Вятка*» та інших працях. Він був присутній разом із Костомаровим на III Археологічному з'їзді (Київ, серпень 1874; — див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*), читав на ньому реферати, що викликали велике зацікавлення у Костомарова. Останній записав в «*Автобиографии*»: «...Важными были рефераты профессора Киевского университета Драгоманова, касавшиеся малорусских дум и исторических песен, которые перед тем явились в свет в издании профессоров Киевского университета Драгоманова и Антоновича». На з'їзді Д. також брав участь у дискусії з приводу прочитаного Костомаровим реферату про значення князівської дружини (див. «*О княжеской дружине*»), що знайшло відображення в «Дневнике заседаний III Археологического съезда в Киеве, 1874 г.» російського історика В. *Ключевського*, котрий був присутній на цьому форумі як делегат від Московської духовної академії. У 1875 р. Д. відвідав Костомарова на Різдво в С.-Петербурзі, обговорював з ним тоді багато важли-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

го; Катерина померла, залишивши по собі в історії світлий спогад як віддана супутниця російського царя, котру він ніжно любив, і як добра жінка, що завжди, наскільки було можливо, готова полегшити чужу біду.

Літ.: *Пинчук Ю. А.* Исторические взгляды Н. И. Костомарова: (Критический очерк). К., 1984.

ЄЛАГІН ОСТРІВ — найпівнічніший острів у гирлі *Неви*. За Катерини II ним володів директор придворного театру гофмейстер І. Єлагін, його ім'ям і названо острів (колись острів Мельгунова). Є. о. був улюбленим місцем відпочинку с.-петербурзьких жителів, з нього відкривався краєвид Фінської затоки. *Костомаров* бував там не раз. Д. *Мордовець* повідомляв, що в 1872 р. він разом з Костомаровим прогулювався цим островом, і вони згадували минуле, обговорювали плани майбутньої роботи.

Літ.: *Мордовцев Д. Л.* Исторические поминки по Н. И. Костомарове // Рус. старина. 1885. № 6; *Пыляев М. И.* Старый Петербург. СПб., 1889.

ЄНІКАЛЕ — мис на Керченському півострові. На його березі в 1706 р. під керівництвом французьких інженерів було збудовано турецьку фортецю Єнікале (тепер відома пам'ятка військово-фортифікаційного мистецтва та архітектури *Криму*). *Костомаров*, перебуваючи влітку 1852 р. у Криму, зупинявся на чотири дні в *Керчі*, де був присутній разом з одеським професором М. *Мурзакевичем* на розкопках одного з курганів. Тоді, оглядаючи околиці Керчі, вчений відвідав Є. й ознайомився з його пам'ятками.

Літ.: *Ф. В.* Путеводитель по Крыму. М., 1875; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ЄФИМЕНКО Олександра Яківна (у дівоцтві Ставровська; 1848—1918) — український і російський історик, педагог, автор робіт з історії та етнографії. Народилася в селі Варзуга Кольського повіту Архангельської губернії (тепер Мурманської області Російської Федерації). У 1863 р. закінчила Архангельську гімназію, працювала вчителем у Холмогорах, де вийшла заміж за засланця з *України* етнографа П. Єфименка. У 1877 р. переїхала до *Чернігова*, у 1879 р. — до *Харкова*. З 1907 р. викладала українську історію на Бестужевських вищих курсах у *С.-Петербурзі*. У 1910 р. *Харківський університет* присвоїв їй ступінь почесного доктора історії. З 1917 р. до кінця життя мешкала на Харківщині. Є. як історик представляла *народницький напрям*, що чітко проглядається в її працях «Южная Русь. Очерки, исследования, заметки» (СПб., 1905), «История украинского народа» (СПб., 1906) та ін. Вона високо цінувала діяльність і творчість *Костомарова*, писала про нього у своїх творах, присвятила йому спеціальну статтю, в якій охарактеризувала його монографії «*Богдан Хмельницкий*» та «*Бунт Стеньки Разина*» як блискучі.

О. Я. Єфименко

Тв.: *Николай* Иванович Костомаров // Вестн. и б-ка самообразования. 1904. № 3.

Літ.: *Марков П. Г.* А. Я. Ефименко — историк Украины. К., 1966; *Смолий В. А.* А. Я. Ефименко: очерк жизни и научного творчества // Ефименко А. Я. История украинского народа. К., 1990.

«ЕЩЕ ЗАМЕТКА ОБ ИУДЕЯХ» — нотатка *Костомарова*. Вперше надрукована в часопису «*Основа*» (1862. № 5).

А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Г. П. Житецький

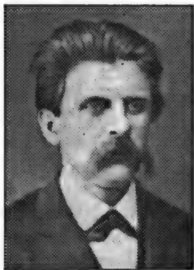
1898–1903 рр. – редактор відділу російської та української історії видавництва «Просвещение». У 1919 р. – редактор часопису «Книжний вісник». Упродовж 1890–1924 рр. – викладав у середніх навчальних закладах *С.-Петербурга* та *Києва*. У 1922–1929 рр. – один із засновників та завідувач відділу рукописів Всенародної бібліотеки України (тепер Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського). Брав участь у комплектуванні українознавчого рукописного фонду цієї бібліотеки. У зв'язку зі створенням Центрархіву розподіляв рукописний матеріал між архівами, музеями та бібліотеками (1926–1928). Автор праць з історії української суспільно-політичної думки та історіографії XIX–XX ст., літературознавчих розвідок, зокрема присвячених Т. *Шевченкові*. Вивчав твори М. *Гоголя*, О. *Пушкіна* та багатьох інших українських і російських письменників й учених. Серед найвизначніших праць Ж. – «Т. Шевченко в повному виданні його творів» (1907), «Шевченко і харківська молодь» (1925), «Київська громада за 60-х років» (1928). Ж. – автор низки праць з костомаровознавства: «М. І. Костомаров як учений і митець» (1910), «Профессорская деятельность Н. И. Костомарова» (1917), «Перші роки "Київської старовини" та М. І. Костомаров» (1927), «Куліш і Костомаров» (1927). Оцінюючи постать Костомарова, Ж. у соту річницю з дня його народження писав: «Йому приходилося доводити право любити свою рідну землю, жити радістю і горем одноплемінного народу... готувати краще, світле майбутнє любому краю». Помер Ж. у селі Буча (тепер Києво-Святошинський район Київської області).

Тв.: *Граматика* Мелетія Смотрицького // Книжний вісн. 1919. № 2; *Листування* Костомарова з харківськими громадянами про видання народних книжок // Україна. 1925. № 3; *Перші* роки «Київської старовини» та М. І. Костомаров // Там само. 1926. № 4; *Життя* М. О. Максимовича // Там само. 1927. № 6; *Куліш* і Костомаров: недруковане листування 1860–1870 рр. // Там само. № 1/2; *Листування* О. М. Лазаревського і М. І. Костомарова // Там само. № 4; *Заходи* коло організації історичного товариства в Києві // Там само. 1929. № 1; *Новий* уривок з автобіографії М. І. Костомарова // За сто літ. Х.; К., 1929. Кн. 4; *П'ять* листів П. П. Чубинського до М. І. Костомарова // Там само.

Літ.: *Дубровіна Л.* Житецький Гнат Павлович // Українські архівісти: Біобібліогр. довід. К., 1999. Вип. 1: (XIX ст. – 1930-ті роки).

ЖИТЕЦЬКИЙ Павло Гнатович (1836/37–1911) – український філолог, фольклорист, педагог і громадський діяч. Народився в повітовому місті Кременчуці *Полтавської губернії* (тепер Полтавська область *України*) у сім'ї священика. Закінчив *Київський імператорський університет Св. Володимира* (1864), з 1867 р. викладав російську мову і літературу в середніх навчальних закладах *Києва* (з перервою в 1880–1882 рр., коли був доцентом *С.-Петербурзького імператорського університету*). Член-кореспондент *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1898). Автор численних праць з історії української мови і літератури, фольклористики, теорії словесності. Ж. особисто знав *Костомарова*, зустрічався з ним у *С.-Петербурзі* та Києві, зокрема на III Археологічному з'їзді (1874; – див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*). З ог-

П. Г. Житецький

ляду на це Костомаров в *«Автобиографии»* зазначав: «Учитель киевской гимназии Житецкий читал любопытный реферат о Пересопницком Евангелии, памятнике XVI в., замечательном по языку: перевод сделан на местное наречие, очень похожее на нынешнее малорусское. Вместе с тем тот же референт сообщил ученые исследования об историй образования и изменения малорусского наречия».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Плачинда В. П.* Павло Гнатович Житецький. К., 1987.

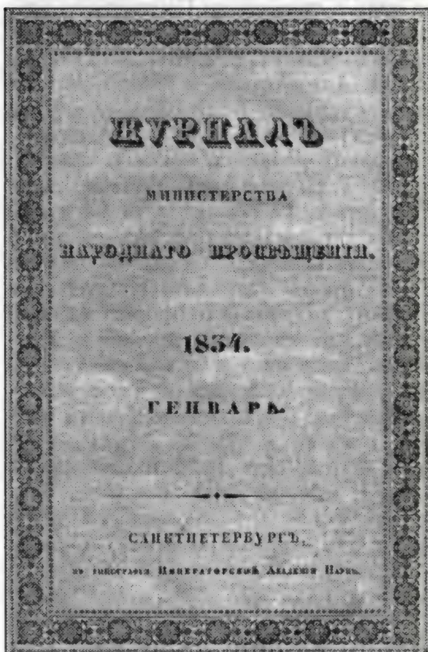
ЖОВТІ ВОДИ — місцевість біля верхів'я річки Жовтої (басейн *Дніпра*), де в 1648 р. відбулася Жовтоводська битва (тепер місто в Дніпропетровській області *України*). *Костомаров*, вивчаючи історію доби Богдана Хмельницького і готуючи монографію про нього (див. *«Богдан Хмельницкий»*), відвідав цю місцевість, досліджував матеріали, що стосуються Ж. В., зокрема плани і карти. Він докладно висвітлив у монографії *«Богдан Хмельницкий»* битву на Ж. В. між військами українського козацтва й авангардом польських військ, підкресливши її значення для розгортання всенародного повстання.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ЖУРДЕН (Журдан) Карл Іванович (? — ?) — учитель французької мови у *Воронезькій чоловічій першій гімназії* в часи навчання в ній *Костомарова* (1831—1833). Ж., за відомостями Костомарова, «бывший некогда капитан наполеоновской армии и оставшийся в России в плену, не отличался ничем особенным, был вообще ленив и апатичен, ничего не объяснял и только задавал уроки по грамматике Ломонда, отмечая в ней ногтем места, следуемые к выучке».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Пінчук Ю. А., Чалая Т. П.* До біографії Миколи Костомарова // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення. К., 2003.

«ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ» — щомісячний друкований орган Міністерства народної освіти *Росії*. Видавався з 1834 по 1917 рр. у *С.-Петербурзі*. Часопис складався з офіційної части-

«Журнал Министерства народного просвещения». Обкладинка

А

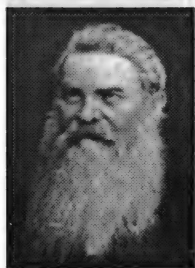
«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

З

І. Є. Забєлін

ЗАБЄЛІН Іван Єгорович (1820–1909) — російський історик, археолог та музейний діяч. Народився в губернському місті *Твері* (тепер обласний центр Російської Федерації) у родині дрібного чиновника. Виховувався в Преображенському сирітському училищі в *Москві* (1832–1837). У 1837–1859 pp. працював у Збройній палаті, у 1859–1876 pp. — в Археологічній комісії в *С.-Петербурзі*. У 1879–1888 pp. — голова *Товариства історії та старожитностей російських* при *Московському університеті*. Член-кореспондент (1884), почесний член (1907) *Імператорської С.-Петербурзької академії наук*, дійсний член *Академії мистецтв* у С.-Петербурзі (1892). Був одним з організаторів і керівником Історичного музею в Москві. Автор праць з археології, історії матеріальної культури, російського побуту. Між З. і *Костомаровим* велася цікава дискусія про багатьох російських діячів початку XVII ст. (див. *«Кто виноват в Смутном времени? И. Е. Забелину»*). З цього приводу Костомаров писав в *«Автобиографии»*: «г. Забелин сообщал такой взгляд, что в России главную роль играл народ всею своею массою, а не типичными личностями, и поэтому историку не нужно гоняться за отысканием заслуг отдельных исторических лиц. Собственно, в назидательном мнении И. Е. Забелина я не нашел для себя ничего нового или противоречащего моим взглядам».

Тв.: *О металлическом* производстве в России до конца XVII в. СПб., 1853; *История* русской жизни с древнейших времен. М., 1876; *Материалы* для истории, археологии и статистики города Москвы. М., 1884–1891. Т. 1–2; *Домашний* быт русских царей в XVI и XVII ст. М., 1990; *Домашний* быт русских цариц в XVI и XVII ст. Новосибирск, 1992; *Записные* книжки И. Е. Забелина. 50-е годы XIX века // Рос. арх. М., 1994. Т. 5.

Літ.: *Костомаров Н. И.* Кто виноват в Смутном времени? И. Е. Забелину // Вестн. Европы. 1872. № 9; *Два* юбилея учено-литературной и служебной деятельности И. Е. Забелина. М., 1910; *Кузьминский К. С.* И. Е. Забелин и его печатные труды. М., 1912; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Сахаров А. Н.* И. Е. Забелин: новая оценка творчества // Вопр. истории. 1990. № 7.

«ЗАГАДКА. З НАРОДНОЇ КАЗКИ» — п'єса *Костомарова*. Вперше надрукована в часопису *«Основа»* (1862. № 6).

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

П. А. Зайончковський

ліотеці ім. Леніна (1944—1952). Професор *Московського університету* (з 1951). Автор дев'яти монографій (вісім опубліковано) та численних студій з соціально-політичної та військової історії Росії XIX—XX ст. За редакцією З. видано щоденники відомих російських державних діячів П. *Валуєва*, Д. Мілютіна, О. Половцова. За науковою редакцією та під керівництвом З. підготовлено й видано ряд фундаментальних універсальних довідників з історії Російської імперії, зокрема «История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях: Аннотир. указ. книг и публикаций в журналах» (В 5 т., 13 кн. М., 1976—1989. Т. 1—5), «Справочники по истории дореволюционной России: Библиогр. указ.» (М., 1971; 2-е изд., доп. М., 1978). Приділяв значну увагу історії Кирило-Мефодіївського братства. У 1959 р. опублікував монографію «Кирилло-мефодиевское общество», в якій помістив як додаток (під назвою «Закон Божий») «*Книгу буття українського народу*», написану *Костомаровим*. Почесний член Асоціації американських істориків (1967). Дійсний член Британської академії (1973). За радянської доби З. був одним з небагатьох істориків, які трималися думки, що автором «Закону Божого» був саме Костомаров. Помер у *Москві*.

Тв.: *К вопросу* о библиотеке П. И. Пестеля // Историк-марксист. 1941. № 4; *Кирилло-Мефодиевское* общество // Тр. Историко-Архивного ин-та: каф. истории СССР. 1947. Т. 3; *Военные* реформы 1860—1870-х годов в России. М., 1952; *Подготовка* и принятие закона 24 ноября 1866 г. о государственных крестьянах // История СССР. 1958. № 4; *Кирилло-Мефодиевское* общество (1846—1847). М., 1959; *Попытка* созыва земского собора и падение министерства Н. П. Игнатьева // История СССР. 1960. № 5; *Кризис* самодержавия на рубеже 1870—1880-х годов. М., 1964; *Отмена* крепостного права в России. М., 1968; *Российское* самодержавие в конце XIX столетия: (Политическая реакция 80-х — начала 90-х годов). М., 1970; *Сословный* состав офицерского корпуса на рубеже XIX—XX веков // История СССР. 1973. № 1; *Самодержавие* и русская армия на рубеже XIX—XX столетий. М., 1973; *Высшая* бюрократия накануне Крымской войны // История СССР. 1974. № 4; *Правительственный* аппарат самодержавной России в XIX в. М., 1978.

Літ.: *Міяковський В.* Книга про кирило-методіївське братство П. Зайончковського // Сучасність (Мюнхен). 1963. № 3; *П. А. Зайончковский* (К 70-летию со дня рождения): Биобиблиогр. / Сост. А. С. Стрелкова, И. И. Филимонова. М., 1974; *Мироненко С. В.* П. А. Зайончковский — археограф и библиограф // Археографический ежегодник за 1979 г. М., 1981; *Emmons T.* P. A. Zaionchkowskii (1904—1983) // Slavic Review. 1983. N. 11; *Мироненко С. В., Швылев А. П.* Памяти учителя // Вестн. Моск. ун-та: Сер. 8. История. 1984. № 6; *Ананьич Б. В.* История России второй половины XIX века в трудах П. А. Зайончковского (К 80-летию со дня рождения) // История СССР. 1984. № 5; *Захарова Л. Г.* П. А. Зайончковский — ученый и учитель // Вопр. истории. 1994. № 5; *Айрапетов О. Р., Андреев Д. А., Мамонов А. В.* К 90-летию проф. П. А. Зайончковского // Вестн. Моск. ун-та: Сер. 8. История. 1995. № 3; *П. А. Зайончковский* (1904—1983 гг.): Статьи, публикации и воспоминания о нем / Под ред. Л. Г. Захаровой и др. М., 1998; *Портреты* историков. Время и судьбы: В 2 т. Москва; Иерусалим, 2000. Т. 1: Отечественная история.

ЗАКОРДОННІ ПОЇЗДКИ М. КОСТОМАРОВА — див. *Подорожі М. Костомарова за кордон.*

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

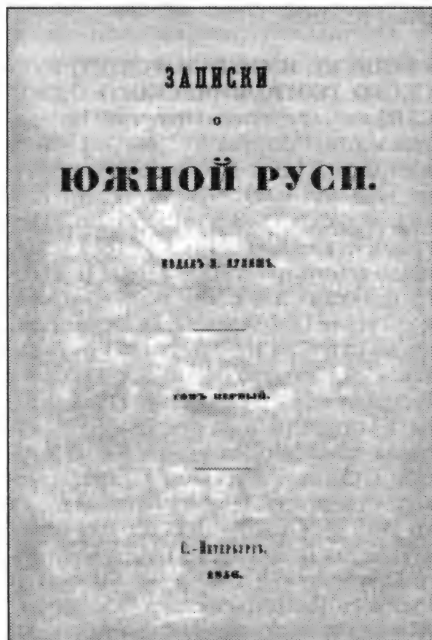
АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

фія. Періодичність видання — шість книжок на рік. У «З. И. Р. Г. О.» публікували свої статті визначні російські географи П. Семенов-Тян-Шанський, О. Воєйков та ін. *Костомаров* як член Російського географічного товариства виявляв великий інтерес до його друкованого органу, помістив у «З. И. Р. Г. О.» (1863. № 2) свій твір «*Об отношении русской истории к географии и этнографии*».

Літ.: *Семенов П. П.* История полувековой деятельности императорского общества. 1845—1895: В 3 ч. СПб., 1896. Ч. 1—3.

«"ЗАПИСКИ О ЮЖНОЙ РУСИ", ИЗД. П. КУЛИШ. Т. I—II.» — рецензія *Костомарова*. Надрукована в часопису «*Отечественные записки*» (1857. № 6). У ній автор докладно розглядає і позитивно оцінює збірник фольклорних та літературних творів, а також історичних матеріалів, який впорядкував і видав у двох томах П. *Куліш* в 1856—1857 рр. у *С.-Петербурзі* під назвою «Записки о Южной Руси». Ця рецензія Костомарова увійшла до видання «Етнографічні писання Костомарова» (К., 1930) та до книжки «Самозванцы и пророки» (М., 1997) із серії «Актуальная история России».

Запиcки о Южной Руси. Т. 1. СПб., 1856. Титульна сторінка

Літ.: *Грушевський М.* Етнографічне діло Костомарова // Етнографічні писання Костомарова. К., 1930; *Янковська Ж.* Фольклорно-етнографічна праця П. Куліша «Записки о Южной Руси» в оцінці його сучасників // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя. Острог; Нью-Йорк, 1999.

ЗАПОРІЖЖЯ — за часів *Костомарова* повітове місто Катеринославської губернії (до 1921 р. — місто *Олександрівськ*). Виникло як фортеця Олександрівська в 1770 р. для захисту південно-західної частини *України* від нападів кримських татар і турків (тепер центр Запорізької області України). Костомаров у 1872 р. здійснив сюди поїздку для огляду місцевості *Запорозької Січі*. На той час він досконало вивчив писемні і матеріальні пам'ятки, пов'язані з цим регіоном та його історією. Відвідуючи, приміром, церкви і розглядаючи іконостаси, Костомаров міг визначити їхнє походження. Оглядаючи церкву в селі Покровському, він помітив, що її іконостас виготовлявся не місцевими майстрами, а був придбаний у художників з якогось іншого регіону. Тоді Костомаров оглянув пороги (див. *Дніпрові пороги*) й береги *Дніпра*, побував на знаменитому острові *Хортиця* та сусідніх островах і острівцях, на *Кічкасі*, в *Капулівці*, де відвідав могилу Івана Сірка, а також в інших історичних місцях, що були по-

близу З. Звідти через *Катеринослав* вирушив до *Києва*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. Л., 1990. Т. 1.

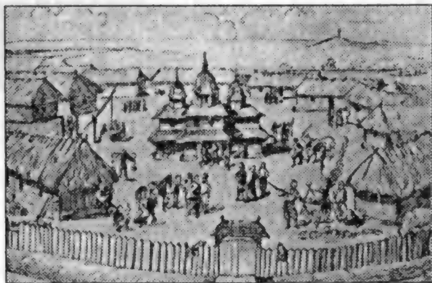
«ЗАПОРОЖСКАЯ ПЕСНЯ» — публікація *Костомарова*. Надрукована в серії *«Летописи русской литературы и древности»* (1861. Т. III, кн. 6), що видавалася професором *Московського університету* М. *Тихонравовим*. Увійшла до видання «Етнографічні писання Костомарова» (К., 1930).

Літ.: *Грушевський М.* Етнографічне діло Костомарова // Етнографічні писання Костомарова. К., 1930.

«ЗАПОРОЖСКАЯ СТАРИНА» — фольклорні та історико-літературні збірники, що видавав філолог-славіст І. *Срезневський* у 1833—1838 рр. у *Харкові* (1833—1834. Ч. 1, вып. 1—3; 1834—1838. Ч. 2, вып. 1—3). Прагнучи відтворити історію запорозьких козаків (див. *Козацтво*) та українського народу загалом, І. Срезневський помістив у «З. с.» уривки з козацьких літописів, повістей, оповідань, а також історичні пісні й думи XVI—XVIII ст., власні статті та стилізації під фольклор. *Костомаров* мав дуже близькі стосунки з видавцем «З. с.» і регулярно читав цей збірник, який справив на вченого дуже сильний вплив і пробудив у нього інтерес до вивчення історії українського народу в усіх її виявах. Він зазначав в *«Автобиографии»*, що «наивно верил как подлинности помещенных там песнопений, под именем народных, так и историческим объяснениям издателя», якого часто відвідував і дім якого став для нього улюбленим місцем відпочинку й обміну думками (див. *Харківська школа романтиків*). Довіра Костомарова до «З. с.» зашкодила йому, коли він писав трагедію *«Переяславська ніч»* (Х., 1841).

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Дзира Я. І.* Творець «Запорожской старины» (До 155-річчя з дня народження І. І. Срезневського // Укр. іст. журн. 1967. № 6; *Кравченко В. В.* Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII — середина XIX ст.). Х., 1996.

ЗАПОРОЗЬКА СІЧ, Запорізька Січ — суспільно-політична та військово-адміністративна організація українського *козацтва*, що сформувалася в першій половині XVI ст. за *Дніпровими порогами*. *Костомаров* як історик, крім того, що вивчав писемні джерела, старанно знайомився з матеріальними пам'ятками і по можливості відвідував місця, пов'язані з історичними подіями, які описував. У липні 1873 р. він відвідав З. С., об'їхавши всі острови, острівці, місця і маєтки, де, за переказами та історичними даними, жили запорожці. Тоді ж Костомаров відвідав могилу легендарного Івана Сірка, повідомивши у своїй *«Автобиографии»* таке: «Я увидел холм, обросший со всех сторон посаженными подсолнечниками, на нем возвышался серый каменный крест с надписью, гласившей, что здесь погребен Иоанн Дмитриевич Сирко, кошевой атаман войска запорожского; далее следует день его преставления». Оцінюючи історичне значення З. С., Костома-

Запорозька Січ. Малюнок за О. Рігельманом

А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

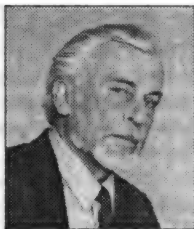

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Р. І. Іваничук

ІВАНИЧУК Роман Іванович (1929) — український письменник. Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка та Літературної премії ім. А. В. Головка. Народився в селі Трач (тепер Косівського району Івано-Франківської області, *Україна*). Походить з родини сільського вчителя. Закінчив Львівський університет (1957). Учителював. Згодом у 1963—1990 рр. працював у редакції журналу «Жовтень» (з 1990 р. — «Дзвін»), завідував відділом прози. Автор збірок новел «Прут несе кригу» (1958), «Тополина заметіль» (1965), «Сиві ночі» (1975), трилогії «Край битого шляху» (1964), повістей «Місто» (1977), «Сьоме небо» (1985), романів «Черлене вино» (1977) та інших, а також мемуарів «Дороги вольні і невольні: Спогади та медитації» (Л., 1999). І. написав відомий історичний роман «Четвертий вимір» (К., 1984). У ньому висвітлюється діяльність Кирило-Мефодіївського братства (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*), розкривається образ одного з його організаторів М. *Гулака* — соратника Т. *Шевченка*. Велика увага приділяється кирило-мефодіївцю *Костомарову* — вченому і політичному діячу, ідеологу братства. Лейтмотив роману — дилема компромісу і безкомпромісності. Джерельну основу «Четвертого виміру» становили «*Автобиография*» Костомарова, спогади його дружини А. Л. *Костомарової* (у дівоцтві *Крагельської*), слідчі справи та інші документи й матеріали з історії кирило-мефодіївських братчиків.

Тв.: *У отчего* порога. М.,1978; *Четвертий* вимір: Роман. К., 1984; *Твори.* К., 1988. Т. 1—3.

Літ.: *Письменники* Радянської України: Біобібліогр. довід. / Упоряд.: О. Килимник, О. Петровський. К., 1970; *Кудлик Р.* Високі виміри духовності // Жовтень. 1989. № 5; *Слабошпицький М.* Роман Іваничук. К., 1989.

ІВАНИШЕВ Микола Дмитрович (1811—1874) — український історик права. Народився в *Києві* у дворянській родині козацько-старшинського та духовного походження. Навчався в Київській духовній семінарії. Закінчив Головний педагогічний інститут у *С.-Петербурзі* (1835). У 1845 р. був відряджений за кордон для підготовки до професорської діяльності. З 1838 р. викладав право в *Київському імператорському університеті Св. Володимира.* Обіймав у ньому посаду декана юридичного факультету (1849—1861), в 1862—1865 рр. був першим обраним ректором цього університету. І. — один із засновників *Київської археографічної комісії*, в якій плідно працював понад двадцять років. Вивчав історію російського права в тісному зв'язку з історією права інших слов'янських народів. Автор багатьох наукових праць, видавець історичних пам'яток. У 1840 р. захистив докторську дисертацію «О плате за убийство в древнерусских и других славянских законодательствах в сравнении с германскою вирою». У 1846 р. І. познайомився з *Костомаровим*, який тоді почав викладати історію в Київському університеті і став членом-співробітником Київської археографічної комісії. Професор І., що був одночасно й інспектором *Київського інституту шляхетних дівчат*, запропонував Костомарову (крім викладання в університеті) читати лекції в цьому закладі. В «*Автобиографии*» Костомаров зазначав, що І. посідав помітне місце на юридичному факультеті, особливо у зв'язку зі своєю видавничою діяльністю, оскільки редагував писемні па-

М. Д. Іванишев

м'ятки, які тоді почала друкувати Київська археографічна комісія. І. постійно підтримував зв'язок з Костомаровим, листувався з ним, коли той був змушений залишити Київ і жити у С.-Петербурзі. У листах від 16 липня 1862 р., 15 травня 1864 р., а також 1868 р. І. запрошував Костомарова обійняти кафедру в цьому університеті, 12 травня 1864 р. надіслав йому власноручно підписаний диплом (№ 682) доктора російської історії. Цього ступеня Рада Київського університету удостоїла Костомарова без захисту дисертації 10 квітня 1864 р., з огляду на його визначний внесок в історичну науку, про що свідчать листи І., зокрема ті, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. 22).

Тв.: *Твори.* К., 1876.

Літ.: *Кистяковский А. Ф.* Проф. Н. Д. Иванишев и его сочинения // Юрид. вестн. 1877. № 7–8; *Биографический* словарь профессоров и преподавателей Имп. университета Св. Владимира (1834–1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова. К., 1884; *Андрейцев В. І., Короткий В. А.* Микола Іванишев: [Монографія]. К., 1999; *Киян О. І.* М. Д. Іванишев як історик та організатор історичної науки // Укр. іст. журн. 2002. № 2.

«ІЗ АНТОЛОГІЇ: І. ЕЛЛАДА. ІІ. ДАВНИНА» — українські поетичні твори *Костомарова* з античними мотивами. Вперше надруковані в часопису *«Основа»* (1861. № 1). Увійшли до «Збірника творів І. Галки» (О., 1875), до книжки «Твори Амврозия Метлиньского і Миколи Костомарова» (Л., 1906; 2-ге вид. 1914), а також у двотомні видання творів М. І. Костомарова, опубліковані в *Києві* в 1967 і 1990 рр.

Літ.: *Шабліовський Є.* Микола Іванович Костомаров, його життя та діяльність // Костомаров М. І. Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 1.

«ИЗ МОГИЛЬНЫХ ПРЕДАНИЙ. ЛЕГЕНДА О КРОВОСМЕСИТЕЛЕ» — твір *Костомарова.* Вперше надрукований в часопису *«Современник»* (1860. № 3). Увійшов до І тому «Исторических монографий» (видання Д. *Кожанчикова*, СПб., 1863 і 1872) та «Собрания сочинений Н. И. Костомарова» (видання *«Литературного фонда»*, СПб., 1903. Кн. 1, т. 1). Основна ідея цієї легенди та її загальний тон сфокусовані в епіграфі до твору, що є уривком з української народної пісні:

Ой що то за світ є,
Що син матусю бере?
Піди, мати, утопись,
А я йду в темний ліс:
Нехай мене звір з'їсть!

«ИЗ ПОЕЗДКИ В БАТУРИН» — нарис *Костомарова.* Надрукований у газеті *«Порядок»* (1881. № 124). У ньому автор ділиться враженнями від міста *Батурина*, яке відвідав у 1878 р. під час подорожі Чернігівщиною. Це місто з 1669 по 1708 р. було резиденцією українських гетьманів.

Літ.: *Бичек В.* Гетьманська столиця України // Наука і суспільство. 1998. № 9/10.

«ИЗ ПРОЖИТЫХ НА ВОЛЫНИ ДНЕЙ» — спогади *Костомарова.* Надруковані в часопису *«Киевская старина»* (1884. № 2). Опубліковані в книжці «Русские инородцы» (М., 1996) із серії «Актуальная история России». Автор розповідає про своє перебування на *Волині* в 1844–1845 рр., коли працював

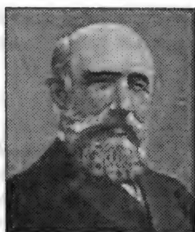
учителем історії у *Рівненській гімназії*. Тоді він подорожував Волинським краєм, записував народні пісні, оглядав місцевості, ознаменовані подіями доби Богдана Хмельницького, історію якої почав писати у 1844 р. (див. *«Богдан Хмельницкий»*). Основна увага у спогадах приділяється Почаївському монастирю.

Літ.: *Пінчук Ю., Пасещенко Г.* З волинських років М. І. Костомарова // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя. Острог; Нью-Йорк, 1999.

ІЗМАЇЛ — за часів *Костомарова* повітове місто Бессарабської області (з 1873 р. — губернії; тепер місто обласного підпорядкування в Одеській області *України*). За відомостями Костомарова, його батько Іван Петрович *Костомаров*, виходець із козаків-переселенців Острогозького полку *Слобідської України*, в молоді роки служив в армії, брав участь у військових походах О. Суворова та взятті І.

Літ.: *Клименко А. И.* Измаил: Путеводитель. О., 1984; *Пинчук Ю.* Николай Иванович Костомаров как историк // Костомаров Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

ІКОННИКОВ Володимир Степанович (1841—1923) — український і російський історик. Народився в *Києві* у дворянській родині відставного майора. У 1865 р. закінчив *Київський імператорський університет Св. Володимира*, з 1871 р. — професор цього університету. Академік *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1914) та Всеукраїнської академії наук (1921). Праці І. пов'язані з історичною ідеологією і культурою *Росії* (наприклад, «Максим Грек», 1865—1866. Вип. 1—2). Політичну історію розглядав у площині особистісних біографій і характеристик політичних діячів: «Русские общественные деятели XVI в.» (1866), «Граф Н. С. Мордвинов» (1873) та ін. Основні наукові інтереси І. стосувалися російської історіографії. Йому належать численні статті про окремих істориків (М. Карамзін, К. *Бестужев-Рюмін*, Л. Шлецер, І. Болтін та ін.). І. — автор ґрунтовної праці «Опыт русской историографии» (К., 1891—1908. Т. 1, кн. 1—2; Т. 2, кн. 1—2; Т. 3 — залишився в рукопису). *Костомаров* читав праці І., високо оцінював його історіографічні дослідження, знав ученого особисто, зустрічався з ним у 1874 р. на III Археологічному з'їзді в Києві (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*). Так само й І. цінував наукові заслуги Костомарова, що видно з редагованого ним «Биографического словаря профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884)» (К., 1884).

В. С. Іконников

Літ.: *Материалы* для биографического словаря действительных членов АН. Пг., 1917. Ч. 3; *Войцехівська І. Н.* Академік Володимир Іконников: Життєпис та бібліографія. К., 1998; *Її ж.* Володимир Іконников: джерелознавчі студії. К., 1999.

ІКОНОГРАФІЯ М. КОСТОМАРОВА — сукупність різноманітних зображень ученого, а також описи його зовнішності в мемуарній літературі та інших наративних джерелах. Іконографія *Костомарова* поділяється на прижиттєву та посмертну, а також у видовому плані — на світлини, автотипії, гравюри, літографії, цинкографії, шаржі-замальовки та інші зображення. Особ-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Д. І. Іловайський

бурзі Рязанської губернії (тепер місто Чаплигін Липецької області, Російська Федерація) у збіднілій міщанській родині. Закінчив Третю Рязанську гімназію (1850), історико-філологічний факультет *Московського університету* (1854). Викладав у Третій Рязанській (з 1854 р.) і Третій Московській (з 1858 р.) гімназіях. З 1860 р. — ад'юнкт Московського університету. Захистив магістерську дисертацію «История Рязанского княжества» (1858), що була відзначена п'ятою Малою Уварівською премією, та докторську — «Гродненский сейм 1793 г. Последний сейм Речи Посполитой» (1870). З 1862 р. вийшов у відставку. В 60—90-х роках XIX ст. І. не раз відвідував Австро-Угорщину, Болгарію, Францію, Іспанію, Туреччину, Велику Британію та інші країни. Провадив публіцистичну діяльність. У 1885 р. спеціальною постановою Сенату йому було надано спадкове дворянство. Видавав і редагував газету правої орієнтації «Кремль» (1897—1916). Дійсний член Московського археологічного товариства (1864), Товариства прихильників Російської словесності (1865). Почесний член Рязанської вченої архівної комісії (з 1887 р.), *Товариства історії та старожитностей російських* (з 1904 р.). Тимчасовий голова Товариства прихильників Російської словесності (1875—1884). Заснував спеціальну премію Товариства історії та старожитностей російських за студії з ранньої історії слов'ян (1914). Член «Спілки руських людей» (1905). І. належав до істориків слов'янофільської орієнтації (див. *Слов'янофільство і західництво*). Він автор концепції «державних побутів» (близької до теорії «культурно-історичних типів» М. Данилевського). Вважав, що психологічні особливості «народного характеру» визначають спроможність існування національної держави. Стверджував, що поступ в історії здійснюється у формах «державного побуту». І. противник теорії норманського походження давньоруської держави. Висунув гіпотезу про існування «Приазовської Русі», за якою наближав слов'ян до роксоланів та гуннів. Автор праць про походження давньоруської держави, численних підручників з російської та загальної історії, які впродовж 1860—1916 рр. перевидавалися понад сто разів. У 1871 р. І. оцінював працю *Костомарова «Последние годы Речи Посполитой»*, подану в *Російську академію наук* на здобуття академічної премії. Запропонував відзначити Костомарова Малою премією. Незадоволена рішенням І. Рада академії відіслала згадану студію Костомарова марбурзькому вченому, професору Е.-А. *Герману*. Той високо оцінив роботу і запропонував відзначити її Великою премією. Цей епізод Костомаров згадує в *«Автобиографии»*.

Тв.: *История* Рязанского княжества. М., 1858; *Гродненский* сейм 1793 г. Последний сейм Речи Посполитой. М., 1870; *О мнимом* призвании варяг // Вестн. Европы. 1871. № 11—12; *История* России: В 5 т. М., 1876—1905. Т. 1—5; *Разыскания* о начале Руси, дополненные вопросом о гуннах. М., 1876; *Сочинения*. М., 1884—1914. Ч. 1—3; *Дополнительная* полемика по вопросам варяго-русскому и болгаро-гуннскому. М., 1886; *Иван* Грозный и Стефан Баторий в борьбе за Ливонию // Ист. вестн. 1889. № 2—3; *Мелкие* сочинения и письма. М., 1896. Вып. 1—2; *Вторая* дополнительная полемика по вопросам варяго-русскому и болгаро-гуннскому. М., 1902; *Краткие* очерки русской истории: Курс старшего возраста. М., 1992; *Очерки* отечественной истории. М., 1995;

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

...турно-наукова бібліотека. Ч. 9.

...видає за редакцією: Володимир Гнатюк.

М. ДРАГОМАНОВ.

Микола Іванович Костомарів.

Житєписний очерк.

У Львові 1901.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка

під зарядом К. Беднарського.

Ю.А. Пинчук

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Н. И. КОСТОМАРОВА

Критический очерк

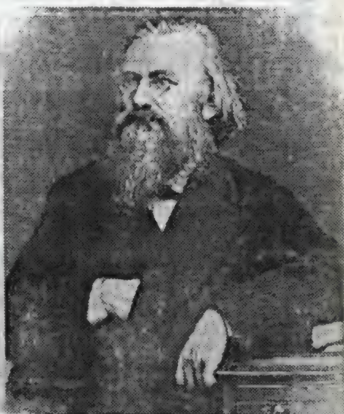

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА Н.И. КОСТОМАРОВА (1817-1885)

PRYMAK

Mykola Kostomarov: A Biography

Mykola Kostomarov

UTP

Україна Incognita

ВОСКРЕСІННЯ ІВАНА МАЗЕПИ

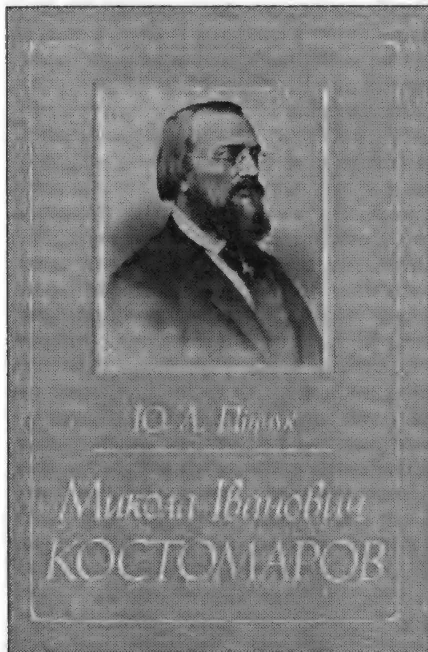
Гетьман України очима Миколи Костомарова

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ КРЕМУЦІЙ КОРД

М.І.Костомаров

Україна Incognita

ЗАГАДКОВИЙ КОСТОМАРОВ

про химерність соціальних ілюзій

Література про М. Костомарова. Видання різних років

ступ у вивченні костомаровської спадщини намітився тільки наприкінці 50-х років XX ст. в монографії Л. *Полухіна*, присвяченій виключно формуванню історичних поглядів Костомарова, хоча автор і далі розглядав історика як представника «буржуазно-поміщицької історіографії». Більш позитивна оцінка діяльності Костомарова як історика та кирило-мефодіївця по-

А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Соціум. 2004. Вип. 4; *Пінчук Ю.* Богдан Хмельницький і його доба у дзеркалі полеміки Михайла Максимовича з Миколою Костомаровим // Історичний журн. 2005. № 1; *Його ж.* Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової: Історіогр. нариси з дод. спогадів Олександри Куліш, Віри Мордовцевої та статті Ольги Багалій. К.; 2005; *Чалая Т.* Фонд Н. И. Костомарова в Воронежском областном краеведческом музее // Історичний журнал. 2005. № 4.

«ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В 1830 ГОДУ» — стаття *Костомарова*. Надрукована без підпису автора в часопису *«Вестник Европы»* (1866. Т. 1). Її належність Костомарову була встановлена видавцями *«Литературного наследия Н. И. Костомарова»* (СПб., 1890) на підставі відомостей редакції «Вестника Европы». У цій розвідці Костомаров подав огляд науково-історичних публікацій на сторінках журналу «Вестник Европы» (1802—1830), який виходив за редакцією визначного російського історика М. Карамзіна. Костомаров також виразив намір редакції «Вестника Европы» нової версії (1866—1918) відновити колишнє значення цього часопису, але спираючись на засоби та ідеї нової доби (див. *Вестник Европы*).

Літ.: *Малашевич А.* Українознавчі студії Миколи Костомарова та журнал «Вестник Европы» // Історичний журн. 2004. № 10/11.

«ИСТОРИЧЕСКАЯ НЕПРАВДА И ЗАПАДНОРОССИЙСКИЙ ПАТРИОТИЗМ» — див. *«Мысли южноруссa. IV. Историческая неправда и западнороссийский патриотизм»*.

«ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК» — історико-літературний щомісячний часопис. Виходив у *С.-Петербурзі* (1880—1917). Видавець — О. Суворін, згодом — Б. Глинський (1913—1917), редактор — С. *Шубинський*. «И. в.» публікував статті з вітчизняної історії, історії російської літератури, географії й етнографії *Росії*, щоденники та інше, запрошував до співробітництва авторів, що мали в офіційних колах репутацію «неблагонадійних». Серед них був і *Костомаров*, який постійно підтримував з С. Шубинським творчі стосунки і цінував його як редактора та знавця бібліографічних джерел з російської історії XVIII ст. Видавець О. Суворін вирізнявся консерватизмом і зволікав з друкуванням матеріалів з історії *України*, що дуже обурювало Костомарова. У цьому часопису Костомаров публікував переважно історичну белетристику, а також відгу-

Исторический вестник. Титульна сторінка

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

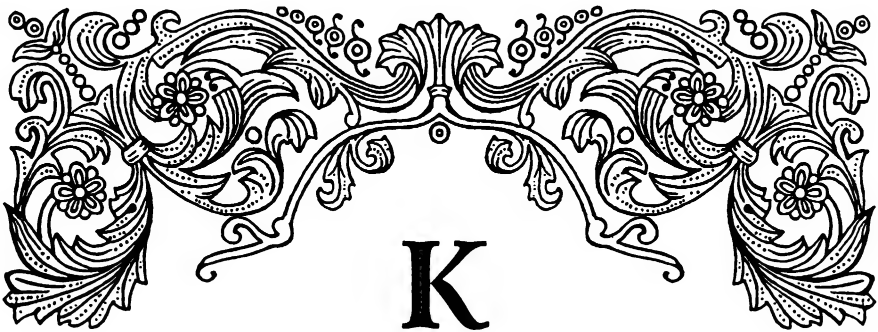

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

КАВЕЛІН Костянтин Дмитрович (1818 — 1885) — російський історик, громадський діяч, публіцист, правознавець. Народився в *С.-Петербурзі* у дворянській родині. Отримав початкову домашню освіту. Одним із його вчителів був В. *Бєлінський*. У 1839 р. закінчив *Московський університет*. Професор Московського (1844 — 1848) і *С.-Петербурзького імператорського університетів* (1857 — 1861). Разом з істориком Б. Чичеріним належав до державного, або юридичного, напряму російської історіографії. Вважав державу основним чинником російського історичного процесу, протиставляв історію Західної Європи історії *Росії*. У 40 — 50-х роках XIX ст. К. був видатним західником (див. *Слов'янофільство і західництво*). Брав активну участь у підготовці селянської реформи 1861 р. Автор одного з перших проектів скасування кріпосного права 1861 р. К. особисто знав *Костомарова*. В «*Автобиографии*» Костомаров згадував: «С ним я познакомился в 1855 году и с тех пор он долго производил на меня очень симпатичное впечатление; человек живого нрава, увлекающийся современными вопросами, с поэтическим отблеском, человек много читавший, а еще более много думавший. Он особенно остался у меня в памяти, когда осенью 1857 года, возвращаясь

К. Д. Кавелін

из-за границы, я прожил в Петербурге, в гостинице Демута недели две и однажды ночью, часов в 11, заехал ко мне Кавелин и мы с ним просидели почти до рассвета один на один. Это было время благих ожиданий, готовилось уничтожение крепостного права, и вся мыслящая Россия от мала до велика только о том постоянно и думала. И у нас с Кавелиным тогда беседа вращалась преимущественно около этого вопроса. В 1859 году, когда меня избрали на кафедру, Кавелин был одним из ревностнейших друзей, проводивших мое избрание, и в октябре этого года, когда последовало Высочайшее утверждение меня в должности, он первый прибежал ко мне в гостиницу Балабина, где я жил, с таким радостным чувством, как будто бы дело шло о нем самом».

Літ.: *Языков Д.* Учено-литературная деятельность К. Д. Кавелина // Вестн. Европы. 1885. № 6; *Корсаков Д.* Константин Дмитриевич Кавелин: Очерк жизни и деятельности. СПб., 1896; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Медушевский А. Н.* История русской социологии. М., 1993; *Малюті-*

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

див у *С.-Петербурзі* в 1861—1862 рр. Він — один з організаторів урочистостей з нагоди відзначення 35-річчя творчості *Костомарова* у травні 1873 р. Брав участь у підготовці ювілейного *«Альбома в память тридцатипятилетней литературной деятельности Николая Ивановича Костомарова»* — унікальної пам'ятки мистецтва, виконаної за малюнком художника М. *Ге*. В той час К. жив у С.-Петербурзі (в «Гороховом доме» № 48, квартира № 11). Він також морально й матеріально підтримав Костомарова під час хвороби, що виникла після смерті його матері. Костомаров про це повідомляв в *«Автобиографии»*: «Я был в то время в беспамятстве. Происходили консультации врачей, пользующихся заслуженною известностью; они находили мое состояние безнадежным. Попечения и уход за мною Николая Ивановича Котенина и доктора Димитрия Андреевича Муринова спасли меня от смерти».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Пінчук Ю. А.* До питання про історичний живопис М. М. Ге // Вісн. АН УРСР. 1978. № 7.

КАТЕРИНОСЛАВ — за життя *Костомарова* губернське місто. К. заснований у 1777 р. в гирлі річки Кільчені, вище сучасного міста Дніпропетровська, 1787 р. перенесений на нове місце — на високий правий берег *Дніпра*. З 1802 р. — адміністративний центр Катеринославської губернії. З 1926 р. — місто Дніпропетровськ (тепер центр Дніпропетровської області *України*). У 1872 р. *Костомаров* вирішив відвідати історичні місця *Запорозької Січі* і прибув у К. до сестри своєї приятельки і секретаря Н. *Білозерської* — Зої Олександрівни (у заміжжі — Кульжинської). Проживши з тиждень у К., він разом з інженером К. Яковлєвим, якого йому порекомендували в сім'ї Кульжинських для супроводу, вирушив униз по Дніпру, щоб оглянути пороги (див. *Дніпрові пороги*) й береги. Тоді Костомаров здійснив давню мрію — побачити запорозькі пенати, про які багато читав, збирав легенди й пісні, писав у своїх численних монографіях і дослідженнях.

Катеринослав. XIX ст.

Літ.: *Владимиров М. М.* Первое столетие Екатеринослава. 1787—1887. Екатеринослав, 1887; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Яворницкий Д. И.* История города Екатеринослава. Днепропетровск, 1989.

КАТОЛИЦИЗМ — див. *Християнство*.

КАЧАНІВКА — за часів *Костомарова* село Борзнянського повіту Чернігівської губернії (тепер селище Ічнянського району Чернігівської області, *Україна*). Костомаров в останні десять років життя багато часу проводив у маєтку своєї дружини в *Дідівцях*, що був неподалік від К., де мешкали Тарновські, друзі родини А. *Костомарової*. Він здійснював поїздки з Дідівців до маєтку В. *Тарновського*-молодшого, де мав з ним цікаві бесіди. Художниця К. *Юнге* згадувала, що Микола Іванович вів з ним історичні суперечки стосовно його музею українських старожитностей, бо не визнавав автентичності деяких речей і відверто висловлював це. Крім того, К. тісно пов'язана з ім'ям Т. *Шевченка*, про яко-

го, за свідченням А. Костомарової, постійно велися довгі бесіди в Дідівцях.

Літ.: *Юнге Е.* Воспоминания о Н. И. Костомарове // Вестн. Европы. 1910. № 11; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Пінчук Ю.* Спогади Катерини Юнге про Тараса Шевченка і Миколу Костомарова: історико-біографічне значення // Історичний журн. 2004. № 8.

КАЧЕНОВСЬКИЙ Михайло Трохимович (1775–1842) – історик і літературний критик, один з фундаторів скептичної школи в російській історіографії. Народився в *Харкові* у родині небагатих грецьких переселенців з *Балаклави*. Закінчив Харківський колегіум (1789). У 1805–1830 рр. (з перервами) редагував часопис «Вестник Европы». З 1810 р. – професор, з 1837 р. – ректор *Московського університету*. Автор студій з історії давньої Русі, про літописи, зокрема про початковий літопис, відомий під назвою Несторовий. К. доводив, що літопис – пізніший твір і в ньому чимало підробок. Це спонукало багатьох учених (М. *Погодіна*, І. *Срезневського* та ін.) взятися за ґрунтовне дослідження літопису Нестора. *Костомаров* також зазнав впливу К., лекції якого вже кандидатом відвідував як студент-вільнослухач у *Москві* після закінчення *Харківського університету* і драгунської служби в 1837 р., оскільки харківські лекції тоді його не задовольнили. Від К. він перейняв певний заряд скептицизму, що відбився у його численних працях, зокрема в *«Лекциях по русской истории профессора Н. И. Костомарова. Составленных по запискам слушателей П. Г-вым* [*Гайдебуровым*]. *Часть первая. Источники русской истории»* (СПб., 1861), де серед інших розглядається й літопис Нестора, його характер, зазначаються джерела літопису, висловлюється думка про його авторство і редакцію окремих частин.

М. Т. Каченовський

Тв.: *Письма* к другу от киевского жителя. М., 1818–1819; *О сказочном* времени в русской истории. М., 1833.

Літ.: *Биографический* словарь профессоров и преподавателей Императорского Московского университета. 1755–1855: В 2 ч. М., 1855. Ч. 1; *Иконников В. С.* Скептическая школа в русской историографии и ее противники // Унив. изв. К., 1871. № 9–11; *Мордовцев Д. Л.* Николай Иванович Костомаров в последние десять лет его жизни. 1875–1885 // Рус. старина. 1885. № 12; *Барсуков Н. П.* М. Т. Каченовский (послужной список) // Рус. старина. 1889. № 10; *Козлов В. П.* «История государства Российского» Н. М. Карамзина в оценках современников. М., 1989.

КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО Григорій Федорович (справжнє прізвище – Квітка; літературний псевдонім – Грицько Основ'яненко; 1778–1843) – український письменник, основоположник художньої прози в новій українській літературі. Народився в селі Основа *Слобідсько-Української губернії* (тепер частина *Харкова, Україна*) у родині поміщика козацько-старшинського походження. Отримав домашню освіту. Був активним діячем культурного і громадського життя Харкова. Брав участь у виданні часопису «Украинский вестник» (1816–1819). Автор комедій, п'єс, історичних нарисів та багатьох інших творів. К.-О. познайомився з *Костомаровим* у 1841 р., часто приймав його в селі Основі, де жив тоді в маєтку свого брата. На той час Костомаров добре знав творчість К.-О., оскільки почав вивчати її ще в 1837 р. Про К.-О. та поїздки до нього вчений писав в *«Автобиографии»*: «Я очень полюбил этого старика, ис-

Г. Ф. Квітка-Основ'яненко

кренним сердцем любившего свою народность. Иногда я ездил к нему с Бецким, иногда с Корсуном. То было время самого большого развития таланта Квитки, поступившего в малорусские писатели уже около шестидесяти лет от рождения». Твори К.-О., спілкування з ним дуже вплинули на вченого. На думку Костомарова (див. *«Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке»*), К.-О. і Т. *Шевченко*, без сумніву, кращі українські письменники. У 1878 р. Костомаров брав активну участь у заходах з нагоди 100-річчя від дня народження К.-О., надіслав із *С.-Петербурга* до Харкова вітальну телеграму.

Тв.: *Зібрання* творів: У 7 т. К., 1978–1981. Т. 1–6.

Літ.: *Андриевский А. А.* Г. Ф. Квитка. 1778–1843. Одесса, 1878; *Корсун А.* Н. И. Костомаров // Рус. арх. 1890. № 3; *Грушевский А. С.* Из харьковских лет Н. И. Костомарова. СПб., 1908.

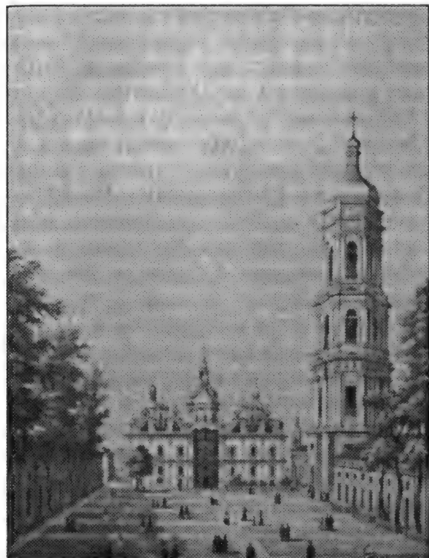
КЕЛЬН — за часів *Костомарова* торгове і промислове місто Рейнської провінції у складі Пруссії (тепер місто у Федеративній Республіці Німеччині). Костомаров відвідав К. під час поїздки за кордон у 1857 р. (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Його тоді вразила не лише архітектура Кельнського собору, а і його вміст. В *«Автобиографии»* Костомарова зазначається, що в соборі йому показували мощі трьох волхвів, які поклонялися Христу, коли той народився у Віфлеємі. На думку Костомарова, в К., як і загалом в католицьких містах, набагато відрадніше, ніж у протестантських, де панує якась сухість духовного життя.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

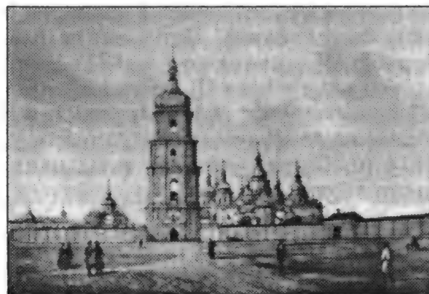
КЕРЧ — за часів *Костомарова* портове місто в Таврійській губернії на березі Керченської протоки (тепер місто в Автономній Республіці Крим, *Україна*). Одне з найдавніших міст, що змінило за 26 сторіч чимало назв (Пантікапей, Боспор, Карх, Корчев та ін.). У К. Костомаров бував кілька разів. Уперше він відвідав це місто в 1841 р. під час поїздки до *Криму* після написання дисертації *«О причинах и характере унии в Западной России»*. Тоді із *Сімферополя* він вирушив до К. і з інтересом оглянув боспорські могили й музей, де, як згадував в *«Автобиографии»*, на той час зберігалося безліч старожитностей, згодом переданих до Ермітажу. Під враженням побаченого Костомаров написав вірш українською *«Пантікапея»*, надрукований в *«Молодику»* (1843). У 1852 р. учений знову відвідав К. Цього разу з одеським професором М. *Мурзакевичем* він був присутній на розкопках одного з давніх курганів, спускався в підземні склепи, оглядав розкопані Царський і Золотий кургани. У 1870 р. Костомаров з Н. *Білозерською* знову відвідав К., оглянув Царський курган і міський музей.

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857–1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 6; *Случанко-Поплавский Б.* Керчь. Симферополь, 1967.

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА — православний монастир, заснований у 1051 р. ченцями Антонієм і Феодосієм у селі Берестовому поблизу *Києва*. У XII ст. отримала статус лаври. З 1926 р. — Всеукраїнський державний культурно-історичний заповідник (тепер в одній

Києво-Печерська лавра. Літографія з малюнка невідомого художника. XIX ст.

Софійський майдан у Києві. Літографія з малюнка невідомого художника. XIX ст.

частині К.-П. л. — Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, в іншій — монастир). *Костомаров*, мешкаючи в Києві в 1845—1847 рр., здійснював тривалі прогулянки мальовничими схилами та історичними місцями міста. Як віруюча людина, він ходив на богослужіння до храмів, про що не раз згадував в *«Автобиографии»*. Бував у К.-П. л., можливо, разом з кирило-мефодіївцями (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*), зокрема з Т. *Шевченком*, який не раз її відвідував і зобразив у своїх малюнках. У 1873 р. Костомаров у Києві брав участь у засіданнях підготовчого комітету з улаштування в цьому місті III Археологічного з'їзду (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*). Тоді ввечері 6 серпня він їздив разом зі своєю майбутньою дружиною Аліною *Крагельською* Києвом і переважно тими його місцями, з якими він пов'язував спогади про давно минулі часи. У мемуарах А. *Костомарової* повідомляється, що вони «заехали в лавру и там сначала зашли в церковь для поклонения издревле чтимой чудотворной иконе Успения Пресв. Богородицы, — потом прошли к могилам Кочубея и Искры; там Ник. Ив. прочитал эпитафии».

Літ.: *Титов Ф. И.* Краткое описание Киево-Печерской лавры. К., 1911; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Логвин Г. Н.* Киево-Печерская лавра. М., 1958; *Толочко П. П.* Древний Киев. К., 1976.

КИЇВ — одне з найдавніших і найкрасивіших міст *України*, у XIX ст. — адміністративний центр Південно-Західного краю *Росії* (тепер столиця України). У середині XIX ст. К. являв собою три окремі частини: Поділ, *Печерськ* і Верхнє місто. На той час у ньому мешкало понад 50 тисяч осіб, розпочалася забудова основних вулиць — Володимирської, *Бібіковського бульвару*, Великої Васильківської, Олександрівської (тепер М. Грушевського) та ін. *Костомаров* уперше відвідав К. в 1844 р. Перебування в ньому дуже вплинуло на все його по-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

національний університет імені Тараса Шевченка). Заснований у 1834 р. на базі колишнього Кременецького ліцею, переведеного до *Києва*. Професорський склад, бібліотека і наукова колекція ліцею перейшли до університету. Спочатку був один факультет — філософський (з історико-філологічним і фізико-математичним відділеннями), згодом відкрито юридичний, медичний та інші факультети. Перший ректор — М. *Максимович*. Із середини XIX ст. університет — великий науковий центр та важливий осередок суспільно-політичної думки і національно-визвольних ідей. Відомий багатьма видатними особистостями, до кола професорів входили В. *Антонович*, М. *Драгоманов*, І. Лучицький та ін. У 1846—1847 рр. *Костомаров* був ад'юнктом університету, його затвердили на цій посаді 1 серпня 1846 р. — через місяць після виголошення ним пробної лекції перед радою й одностайного обрання викладачем російської історії. З початку 1846/47 навчального року він почав читати лекції по чотири години на тиждень «по собственным тетрадям, руководствуясь источниками», як коротко заявив у своєму звіті. Крім підготовки і читання лекцій писав монографію «*Богдан Хмельницкий*», готував до друку «*Славянскую мифологию*» й літопис Величка (див. *Київська Археографічна комісія*). Успішно розпочата професорська діяльність зненацька була перервана арештом Костомарова як кирило-мефодіївця. У 1862, 1863, 1868 і 1869 рр. університет Св. Володимира запрошував Костомарова до Києва посісти кафедру, але цьому протидіяло Міністерство народної освіти. 10 квітня 1864 р. рада університету надала Костомарову ступінь доктора російської історії. 7 вересня 1884 р. Костомаров надіслав вітальну телеграму Київському університету Св. Володимира з нагоди

Вигляд університету з Ботанічного саду. Художник М. Сажин. Акварель. 1846

50-ліття від дня його заснування. У ній зазначалося: «Удостойте принять и мой привет Университету. Да процветает в нем наука, да стяжают славу достойные ее представители и будущие поколения их воспитанников. Николай Костомаров, бывший профессор университета святого Владимира». 8 вересня 1884 р. рада присвоїла йому звання почесного члена Київського університету Св. Володимира. Костомаров відвідував університет у 1873 і 1874 рр., коли брав участь у підготовці та проведенні III Археологічного з'їзду в Києві (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*). На з'їзді він прочитав свій реферат «*О княжеской дружине*». Київському університету Костомаров заповів свою унікальну бібліотеку, яку передала у 1894 р. А. *Костомарова*.

Літ.: *Биографический* словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова. К., 1884; *Каталог* библиотеки, пожертвованной в 1894 г. Императорскому университету Св. Владимира А. Л. Костомаровой. К., 1903; *Данилов В.* Материалы для биографии Н. И. Костомарова. К., 1907; *Житецкий И. П.* Профессорская деятельность Н. И. Костомарова // Голос минувшего. 1917. № 5—6; *Автобиография* Н. И. Ко-

стомарова. М., 1922; *З іменем* Святого Володимира / Упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський. К., 1994. Кн. 1–2; *Alma* Mater: Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920: Матеріали, документи, спогади / Упоряд.: В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. К., 2000–2001. Кн. 1–2; *Ульяновський В.* Докторський диплом Миколи Костомарова: три візії супутніх подій // Просемінарій. Медієвістика. Історія церкви, науки та культури. К., 2003. Вип. 5; *Пінчук Ю.* Микола Костомаров і його найближче оточення у світлі мемуарів Аліни Костомарової // Історіографічні дослідж. в Україні. К., 2004. Вип. 14.

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ — навчальний заклад, заснований у *Києві* в 1833 р. переважно для виховання дворянських дочок. У 1846 р. його інспектором був професор *Київського імператорського університету Св. Володимира* М. *Іванишев*, який запропонував *Костомарову* читати в ньому лекції з російської історії. Цьому передував дозвіл міністра народної освіти, згідно з яким ад'юнкту Костомарову, крім виконання університетських обов'язків, дозволялося викладати в зазначеному інституті.

Хрещатицький майдан у Києві (зліва на горі — Інститут шляхетних дівчат). Літографія з малюнка невідомого художника. XIX ст.

Літ.: *Захарченко М. М.* История Киевского института благородных девиц. 1838–1888. К., 1889; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

КИРИЛО-БІЛОЗЕРСЬКИЙ МОНАСТИР — православний російський чоловічий монастир. Заснований у 1397 р. Кирилом Білозерським на березі Сіверського озера (у межах сучасного міста *Кирилова* Вологодської області, Російська Федерація). У XV–XVII ст. К.-Б. м. був місцем ув'язнення осіб зі світської та церковної знаті (боярин І. Шуйський, патріарх Никон та ін.). *Костомаров* у 1865 р. відвідав К.-Б. м., залишивши спогади про нього в «*Автобиографии*»: «Кирпичные стены монастыря напоминают ограду Троице-Сергиевой Лавры, хотя несколько ниже, со множеством башен». Тоді він побував у ризниці, оглянув дарунки московських царів і цариць, а також великий запас старої зброї для ратних людей, які розташовувалися у військовий час в монастирі, що мав значення фортеці. Там до Костомарова підійшов послушник, на вигляд старезний дід, як виявилося, його університетський товариш Панас Іванович Ромашев, ув'язнений 1846 р. у Шліссельбурзькій фортеці, де він пробув близько двадцяти років у камері-одиночці через забудькуватість *Третього відділення*. У 1865 р. про нього згадали і відправили до К.-Б. м. Після заступництва Костомарова Ромашеву було надано деякі пільги в монастирі.

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857–1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 6; *Никольский Н.* Кирилло-Белозерский монастырь и его устройство до 2-й четверти XVII в. (1397–1625). СПб., 1897, 1910. Т. 1, вып. 1–2; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

КИРИЛОВ — за життя *Костомарова* повітове місто Новгородської губернії (тепер районний центр Вологодської області, Російська Федерація). Костомаров відвідував К. улітку 1865 р., коли працював над російською історією початку XVII ст. і здійснював поїздки з науковою метою для огляду історичних місцевостей північніше *Москви*, а також у 1869 р., прямуючи в маєток своїх друзів Білозерських у *Білозерському повіті*.

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 6.

КИРИЛО-МЕФОДІЇВЦІ ТА М. КОСТОМАРОВ — члени таємного братства (товариства), заснованого наприкінці 1845 — на початку 1846 р. в *Києві*. До Кирило-Мефодіївського братства належали Г. *Андрузький*, В. *Білозерський*, М. *Гулак*, М. *Костомаров*, П. *Куліш*, О. *Навроцький*, О. *Петров*, Д. *Пильчиков*, І. *Посяда*, О. *Савич*, О. *Тулуб*, Т. *Шевченко* та ін. Головними програмними документами братства були *«Книга буття українського народу»*, написана Костомаровим, і Статут, складений В. Білозерським, М. Гулаком та М. Костомаровим. Братчики підготували також відозви «Братья украинцы» та «Братья великороссияне и поляки». В організаційному плані товариство не мало чіткої структури і за різними, часто досить суперечливими, відомостями та інтерпретаціями, налічувало від 10—12 до 100 осіб. Кирило-мефодіївські братчики ставили за мету перебудувати тодішнє суспільство на засадах християнської історіософії, зокрема на принципах братерства, рівності, свободи, справедливості, гармонії і т. ін. Перетворення суспільства мало здійснюватися на реформістській основі, зокрема через ліквідацію кріпосництва, проголошення станової рівності, гармонійне співіснування народів та їхніх національних культур, широкі культурно-просвітницькі заходи серед народних мас. В інтелектуальному плані значний вплив на діяльність братчиків справили розвій європейського *романтизму*, ідеї *панславізму* та національного відродження східнослов'янських народів, зокрема «Книги народу польського та пілігримства Польського» А. *Міцкевича*. Суспільно-політичні погляди членів Кирило-Мефодіївського братства щодо реалізації програмних засад не були одностайними й утворювали широкий спектр: від християнсько-просвітницького реформізму (Костомаров) до революційних за своєю сутністю перетворень (Т. Шевченко). Братчики були виказані О. Петровим та заарештовані в

М. І. Костомаров. «Закон Божий» (Книга буття українського народу). К., 1991. Обкладинка

Будинок у Києві, де жив Т. Шевченко і в якому бували кирило-мефодіївці

березні — квітні 1847 р. за його доносом. Деяких членів товариства ув'язнили та вислали у віддалені губернії. Костомаров був ув'язнений на один рік у *Петропавловській фортеці*, а пізніше висланий до *Саратова* під нагляд поліції. Найтяжче було покарано Т. Шевченка, якого після ув'язнення в казематі *Третього відділення*, заслали солдатом в Окремий Оренбурзький корпус з категоричною забороною писати й малювати. Кирило-мефодіївські братчики справили неабиякий вплив на становлення українського національно-визвольного руху другої половини XIX — початку XX ст., зокрема на формування політичного українства. Костомаров відігравав у діяльності братства величезну роль. Він був не лише автором програмних документів Кирило-Мефодіївського братства, а й одним з ініціаторів його заснування та неформальним лідером братчиків. Його інтелектуальний вплив на членів братства виявився в поширенні ідей християнської історіософії, *українського месіанізму*, панславізму, станової рівності, демократичного *федералізму* та *федерації* (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова*).

Літ.: *Ст-т Б. К.* Арест г.г. Кулиша и Костомарова по рассказу немецких газет в 1847 г. // Рус. старина. 1885. № 10; *Матеріали* до історії Кирило-Мефодіївського братства: признання кирило-мефодіївців / Приладив до друку М. Грушевський. К., 1915; *Грушевський О.* Нові матеріали до біографії Костомарова // Зап. Укр. наук. т-ва в Києві. 1918. Кн. 1; *Семевский В.* Кирилло-Мефодиевское общество 1846—1847 гг. М., 1919; *Возняк М.* Кирило-Методіївське братство. Л., 1921; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Міяковський В.* З нових матеріалів до історії Кирило-Методіївського братства: І. Записка В. Білозерського про сільські школи; II. Записка М. Костомарова про панславізм; III. Уривок з оповідання Костомарова «Панич Наталич» // Україна. 1924. № 3; *Багалій Д.* Т. Г. Шевченко і кирило-мефодіївці: Історико-літературна розвідка. Х., 1925; *Міяковський В.* Кирило-Методіївці в Археографічній комісії // Ювіл. зб. на пошану акад. М. С. Грушевського: з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наук. діяльності: У 3 ч. К., 1928. Ч. 1; *Його ж.* Люди сорокових років: (Кирило-Мефодіївці в їх листуванні) // За сто років. Х.; К., 1928. Кн. 2; *Білецький Л.* «Книга битія» українського народу як пам'ятка декларації прав українського народу // Наук. зб. УВУ. Прага, 1942. Т. 3; *Порський В.* [Міяковський В. В.] Сторіччя Кирило-Мефодіївського братства. 1846—1847 // Календар на 1946 рік. Авгсбург, 1946; *Зайончковский П. А.* Кирилло-Мефодиевское общество // Тр. Историко-Архивного ин-та: каф. истории СССР. 1947. Т. 3; *Янів В.* До психологічної аналізи «Книг Битія»: (Рез. доп., читаної на 1-й наук. конф. НТШ у Європі) // Вісті Європ. Від. НТШ. Сарсель, 1952. № 3; *Зайончковский П. А.* Кирилло-Мефодиевское общество (1846—1847). М., 1959; *Міяковський В.* Книга про Кирило-Мефодіївське братство П. Зайончковського // Сучасність. 1963. № 3; *Сергієнко Г. Я.* Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. К., 1983; *Міяковський В.* Недруковане й забуте: Громадські рухи XIX сторіччя: Новітня українська література / Ред. М. Антонович. Нью-Йорк, 1984; *Марахов Г. И.* Роль Н. И. Гулака в выработке идеоло-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

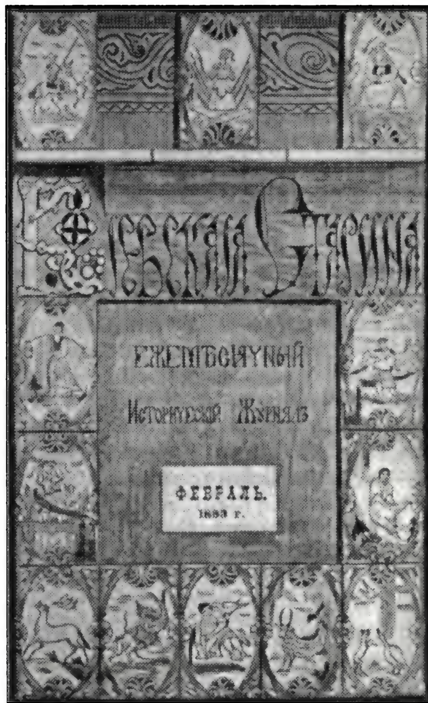
вичу стосовно видання проповідей священика Подільської єпархії Йосипа Ігнатовича українською мовою (що знайшли учні в бібліотеці села Чичельники), маючи намір опублікувати їх у часопису *«Киевская старина»*.

Літ.: *Данилов В.* Материалы для биографии Н. И. Костомарова. К., 1907.

«КИЕВЛЯНИН» — щоденна літературна і політична газета монархічного напряму, видавалася в *Києві* у 1864—1919 рр. і субсидіювалася урядом. Засновником і першим редактором «К.» був професор *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. Шульгін. З 1878 р. редактор — Д. Піхно, а з 1911 р. — В. Шульгін (син В. Шульгіна). Видання «К.», перерване в 1917 р., відновилося в 1919 р. *Костомаров* у липні 1874 р. брав участь в роботі III Археологічного з'їзду в Києві (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*), де прочитав реферат «Об образовании княжеской дружины, о ее значении в древнее время и о ее изменениях в последующем быте русского народа» (див. *«О княжеской дружине»*). Одним із предметів дискусій на з'їзді була історична народна поезія козацького періоду. Роботу з'їзду висвітлювали місцеві газети, зокрема «К.». Ця газета вирізнялася тим, що в ній, як зазначається в *«Автобиографии»* Костомарова, друкувалися різні поголоски про *українофільство*, референтам, які читали про українську поезію, приписувалися сторонні цілі.

Літ.: *«Киевлянин»* под редакцией В. Я. Шульгина (1864—1878). К., 1880; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

«КИЕВСКАЯ СТАРИНА» — щомісячний історико-етнографічний і белетристичний часопис. Виходив у *Києві* з 1882 по 1907 р. російською мовою, у 1907 р. став друкуватися українською і дістав назву «Україна», але проіснував лише один рік (відновлений у 1992 р.). Був заснований О. *Лазаревським*, В. *Антоновичем*, Ф. *Лебединцевим*. У цьому часопису публікувалися твори Т. *Шевченка*, І. *Франка* та інших відомих авторів. *Костомаров*, за спогадами його сучасників, зі щирою радістю зустрів появу «К. с.», з великим нетерпінням очікував на кожний її номер, а після отримання відкладав читання всіх інших часописів. «Киевская старина» могла з гордістю відзначити, перефразовуючи відомий вірш О. *Пушкіна*, що її помітив «старик Костомаров» і благословив перед кончиною. В «К. с.» Кос-

Киевская старина. Титульна сторінка

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

відвідини цього поселення німців, відзначив чудовий стан їхнього побуту: «Дворы их обсажены садами, домики просторны и светлы, хотя крыты соломой и носят на себе характер малорусского жилья, только несравненно культурнее и богаче». Особливо вразила Костомарова бездоганна українська мова колоністів.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Українське* козацтво: Мала енцикл. Київ; Запоріжжя, 2002.

КЛЮЧЕВСЬКИЙ Василь Йосипович (1841–1911) – російський історик, академік *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1900). Народився в селі Воскресенське Пензенського повіту Пензенської губернії (тепер Пензенська область Російської Федерації) в родині священика. Навчався в духовному училищі й семінарії у *Пензі*. У 1865 р. закінчив історико-філологічний факультет *Московського університету*. Прихильник державного напряму в історіографії, який намагався у своїй творчості трансформувати на соціально-економічних засадах. Автор синтетичних праць і монографій з історії Боярської думи, походження кріпосного права в *Росії* та багатьох інших, а також відомого «Курса русской истории» (український переклад – К., 1938–1940. Ч. 1–5), де значне місце посідають сюжети, пов'язані з історією *України*. Залишив різноманітну творчу спадщину, в якій науковий і пізнавальний інтерес становить зібрання «Письма. Дневники. Афоризмы и мысли об истории» (М., 1968). Зокрема, в цьому зібранні надруковано його «Дневник заседаний III Археологического съезда в Киеве. 1874 г.» (на з'їзді К. був присутній як делегат від Московської духовної академії; – див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*), що містить стислий виклад реферату *Костомарова* про значення княжої дружини (див. *«О княжеской дружине»*). К. виявляв інтерес до творчості Костомарова, знав його особисто, написав про нього нарис, що підкреслює внесок ученого в дослідження і майстерний виклад усього драматичного в нашій історії, особливо в історії *України*. Тому, зауважував він, ми говоримо: це костомаровський Богдан Хмельницький, костомаровський Степан Разін... Водночас К. обстоював думку, що для Костомарова історія була «музеем, наполненным коллекцией редких или обыкновенных предметов. Он равнодушно проходил мимо последних и останавливался перед первыми, долго внимательно любовался ими. Чрез несколько времени читающая публика получала прекрасную монографию в одном или двух томах и прочитывала ее с наслаждением, отнимавшим всякую охоту спрашивать, как и из каких материалов построена эта привлекательная повесть». К. помер у *Москві*.

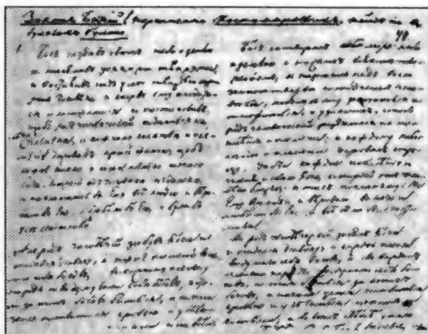
В. Й. Ключевський

Тв.: *Н. И. Костомаров* // сочинения: В 9 т. М., 1989. Т. 7; *Наброски* по варяжскому вопросу // Там же.

Літ.: *В. О. Ключевский*: Характеристики и воспоминания. М., 1912; *Астахов В. И.* Курс лекций по русской историографии. Харьков, 1962. Ч. 2; *Киреева Р. А.* В. О. Ключевский как историк русской исторической науки. М., 1966; *Нечкина М. В.* Василий Осипович Ключевский. История жизни и творчества. М., 1974; *В. О. Ключевский*: Сб. материалов. Пенза, 1995. Вып. 1.

«КНИГА БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ», «Книга бытия украинского народа» – твір *Костомарова*. Має й іншу назву – «Закон Божий». У ба-

ґатьох працях та в низці передруків подається як «Книги буття українського народу» («Книги бытия украинского народа»). Написаний у період діяльності Костомарова в таємному Кирило-Мефодіївському братстві (товаристві) у *Києві* (1845—1847; — див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Уперше надрукований в журналі «Наше минуле» (1918. № 1). На думку ряду вчених (М. *Грушевський*, М. *Возняк* та ін.), в «К. б. у. н.» в найвідвертішій формі висловлено суспільно-політичні погляди Костомарова (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова*) — проповідь самостійності української нації та її необмеженого права на свій вільний розвиток, а також ідеї *месіанства* і *панславізму*, саме стосовно *України, Росії* та Польщі. «К. б. у. н.» є основним програмним документом Кирило-Мефодіївського братства. У ній підкреслено, що Україна зробиться незалежною Річчю Посполитою в союзі слов'янському. Неодмінні умови створення згаданого союзу — знищення кріпосництва, дотримання повної свободи всіх націй і народностей. Ідеал державної організації кирило-мефодіївці пов'язували з *федерацією* народів (див. також *Федералізм*). Водночас тим вони не виключали можливості й адміністративно-територіального поділу. В усіх частинах федерації, зазначав Костомаров в *«Автобиографии»*, передбачалися загальні основні закони і введення принципу рівнозначності у вазі, мірі та монеті, відсутність митниць і свобода торгівлі, загальне знищення рабства, в якому б воно не було вигляді, єдина центральна влада, що опікується зв'язками поза союзом, військом і флотом, але повна автономія кожної частини щодо внутрішніх закладів, внутрішнього управління, судочинства і народної освіти. У зв'язку з розгромом Кирило-Мефодіївсь-

Закон Божий. Автограф М. Костомарова

кого братства (березень 1847 р.) цей твір, написаний Костомаровим у біблійному стилі, не мав широкого розповсюдження. Він багаторазово перевидавався: *Книга* буття українського народу // Наше минуле. 1918. № 1; *Те саме* [Публікація М. Возняка]. Л.; К., 1921; *Те саме* // Яворський М. Україна в епоху імперіалізму. Х., 1924 [Скорочено]; *Те саме* [Публікація І. К. Борщака]. Париж, 1947; *Те саме* [Публікація В. В. Міяковського]. Авгсбург, 1947; Костомаров Н. И. Закон Божий // Зайончковский П. А. Кирилло-Мефодиевское общество (1846—1847). М., 1959; *Те саме* // Вивід прав України: Документи і матеріали до історії української політичної думки. Нью-Йорк, 1964; *Те саме*. Нью-Йорк: «Наша Батьківщина», 1967; *Те саме*. Нью-Йорк: «Славия», 1977; *Те саме*. Торонто, 1980; *Те саме* // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. К., 1990. Т. 1; *Костомаров М. І.* Закон Божий: (Книга буття українського народу) / Уклад. І. І. Глизь. К., 1991; *Те саме* // Вивід прав України / Ред. М. М. Парцей. Л., 1991; *Те саме* // Пам'ятки суспільної думки України (XVIII — перша половина XIX ст.): Хрестоматія / Ред. А. Г. Болебрух. Д., 1995 (текст із купюрами); *Те саме* // Костома-

А

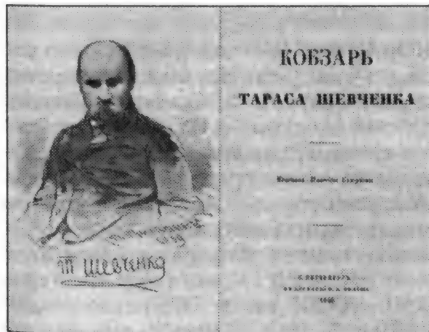
«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Літ.: *Вашкевич Г.* Из воспоминаний о Николае Ивановиче Костомарове // Киев. старина. 1895. № 4; *Пінчук Ю.* З історії шевченкознавства (до 190-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) // Історичний журн. 2004. № 1/2.

«КОБЗАРЬ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКО. 1860» — стаття *Костомарова*. Вперше надрукована без підпису в часопису *«Отечественные записки»* (1860. № 3). Увійшла до видання «Твори в двох томах» (К., 1967. Т. 2 [укр. і рос. мовами]). Написана в 1860 р. у зв'язку з опублікуванням у *С.-Петербурзі* збірки поетичних творів Т. *Шевченка «Кобзар»*. Авторство Костомарова переконливо доведено українськими літературознавцями Є. *Шабліовським* і В. *Бородіним*, упорядниками згаданого вище двотомного видання творів Костомарова (за їхнім визначенням, цей твір Костомарова є рецензією). У цій костомаровській статті велика увага приділяється питанню самостійного значення української мови і літератури, ролі в їх розвитку Т. Шевченка. Костомаров писав: «Проникаясь поэзиею Шевченко, возникает и утверждается мысль и надежда возрождения массы, прежде осужденной на лишения под гнетом предрассудков, от которых мы еще вообще слишком несвободны, хотя и думаем, что освободились, — возрождения массы не только малороссийской, но вообще всякой... Вот отчего и великорус, и поляк, и немец, и француз, если только у него есть поэтическое чутье и теплое, любящее сердце, не останется без влияния от поэзии Шевченко». За оцінкою Костомарова, Шевченко належить до першокласних поетів слов'янського світу.

«Кобзарь» Тараса Шевченка. СПб., 1860. Титульний розворот

Літ.: *Пінчук Ю.* З історії шевченкознавства (до 190-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) // Історичний журн. 2004. № 1/2.

КОВАЛЕВСЬКИЙ Євграф Петрович (1790—1867) — російський державний діяч і гірничий інженер. Народився в *Харкові* (тепер обласний центр *України*) у дворянській родині. Закінчив Гірничий кадетський корпус (1810). З 1856 р. — почесний член *Імператорської С.-Петербурзької академії наук*, у 1858—1861 рр. був міністром народної освіти й очолював Головне управління цензури. К. у 1859 р. прилучився до зняття з *Костомарова* накладеної на нього в 1847 р. заборони «служить по ученой части» і до затвердження його у званні професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, а також сприяв дозволу друкувати монографію *«Бунт Стеньки Разина»* і, згодом, інші костомаровські твори.

Літ.: *Исторический* обзор деятельности М-ва нар. просвещения. 1802—1902. СПб., 1902; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новик Е. О., Пермяков В. В., Коваленко Е. Е.* История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700—1917). К., 1960.

КОДАК, Старий Кодак — фортеця на правому березі *Дніпра*, заснована у 1635 р. біля Кодацького порога (див. *Дніпрові пороги*). Наприкінці XVIII ст.

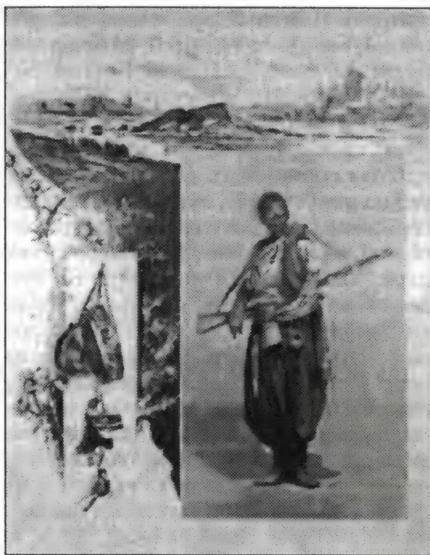
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

них козацьких військах за пільгове користування землею та інші привілеї. *Костомаров* розглядає К. як соціальну спільноту, що сформувалася з представників різних станів і прошарків населення та особливо поширилася в *Україні* під впливом зовнішніх чинників (татарських набігів, національного, релігійного і соціально-політичного гноблення з боку Речі Посполитої, прикордонного місцеположення південноруських земель тощо). У ранніх працях (див. «*Об историческом значении русской народной поэзии*») він виокремлював шість рис козацького характеру: 1) православна віра; 2) любов до Батьківщини; 3) родинність; 4) товариськість; 5) войовничість; 6) слава. Водночас Костомаров підкреслював двоїстість козацького характеру, спричинену змаганням ідеї відданості родині (мати, дружина, батьки) з ідеалом героїки (кінь, товариш, слава). Козацькі повстання Костомаров тлумачив як своєрідну форму народних виступів проти політичного і національно-релігійного гноблення, характерною рисою яких була станова солідарність усіх учасників руху. Війну з поляками під проводом гетьмана Б. Хмельницького історик розглядав як козацьку революцію, в якій особливе місце посідав релігійний чинник — возз'єднання православних одновірців. Костомаров, як й інші історики-романтики (див. *Романтизм*), визнавав історичну заслугу К. Зокрема, він вважав, що козаки стали причиною духовного переродження Малоросії, рятівниками православ'я і народності, носіями великої «внутрішньої сили». Водночас моральна сила К. в інтерпретації Костомарова не є явищем постійним і позачасовим. Тому «внутрішня сила» К. асоціюється в Костомарова з усвідомленням цією спільнотою праведної ідеї, яку вона представляє на певному відрізку історичного часу. На його думку, К. мало

Тип запорожця. Віньєтка: Місце колишньої Чортомлицької Січі та деякі речі, знайдені під час розкопок: кресало, порохівниця та ін. З колекції Д. Яворницького

дві ідеї, які виправдовували його існування: захист християнства від невірних та оборону руської віри й народності від зазіхань католиків і польського панства. Піднесення К. відбувається в той час, коли, за спостереженнями Костомарова, зростає моральний занепад польської нації. Натомість покозачення українців розгортається під знаком духовного піднесення народних мас, яке отримало моральне освячення. Костомаров стверджує, що після втілення ідеї об'єднання з Москвою (див. *Московія*) соціальна функція К. була повністю реалізована і воно зникає, як непотрібний залишок, рудимент давньоруського життя. Варто підкреслити, що зникнення К. вчений розглядає як цілком природний процес, оскільки після доби Хмельниччини ідейна основа його існування вичерпалась ос-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Я. В. Козачок. Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова). К., 2004. Обкладинка

дині службовців. Закінчив філологічний факультет Тернопільського державного педагогічного інституту ім. Я. Галана (1986). Працював асистентом, старшим викладачем, доцентом Тернопільського педагогічного інституту (1986—2001). Закінчив аспірантуру (1991) та докторантуру (1999) при кафедрі української літератури Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. З 2002 р. — проректор, професор Національного авіаційного університету. Захистив докторську дисертацію «Концепція нації як духовної спільноти в художній та публіцистичній творчості Миколи Костомарова» (2004). Автор двох монографій «Микола Костомаров. Штрихи до портрету (Кирило-Мефодіївське братство і таємні товариства в Україні першої половини XIX століття)» (Т., 1998) та «Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова)» (К., 2004), а також низки наукових розвідок, присвячених переважно літературній творчості та публіцистиці Костомарова.

Тв.: *Публіцистика* Миколи Костомарова і українська ідея в 60-х роках XIX ст. («Украинский сепаратизм») // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер.: Літературознавство. Т., 1999. Вип. 5; *Стаття* М. Чернишевського «Национальная бестактность» і українське національне питання (в контексті поглядів Миколи Костомарова) // Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. К., 1999. Вип. 1; *До питання* про дискусію Костомарова з «Сіоном» // Там само. К., 2000. Вип. 4; *До питання* про дискусію Костомарова з Соловйовим з приводу ролі козацтва в історії України // Наук. зап. Кіровогр. держ. пед. ун-ту. Сер.: Філологічні науки (літературознавство). Кіровоград, 2000. Вип. 27; *Освіта* і політика в поглядах Миколи Костомарова // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер.: Педагогіка. Т., 2000. № 9; *Остання* дискусія Миколи Костомарова // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер.: Літературознавство. Т., 2000. Вип. 7; *Про дискусію* між Миколою Костомаровим і Тадеушем Падаліцею з приводу польсько-українських взаємин // Актуальні проблеми сучасної філології: Літературознавство: Зб. наук. праць Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Рівне, 2000. Вип. 9; *Проблеми* історії української літератури XIX століття. Цикл статей: І. Стаття Миколи Костомарова «Тисячоліття» та суспільна думка у Росії в 60-ті роки XIX століття. II. Про дискусію між Костомаровим і Кояловичем з приводу визначення терміна «народ». III. Микола Костомаров та студентські заворушення в Петербурзі 1862 року // Слобожанщина: Літ.-худ., сусп.-політ. та теоретико-методол. журн. X., 2000. № 5; *Про дискусію* між Костомаровим і Ко-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

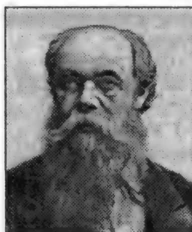
«К.» (№ 61) надрукував науково-публіцистичну статтю *Костомарова «Украйна»* (*«Письмо к издателю “Колокола”»*), відому ще як *«Письмо к издателю “Колокола”»*. У ній, окрім характерного для свого часу погляду на історію України, подано історію політичних ідей в Україні.

Літ.: *«Колокол»*. Издание А. И. Герцена и Н. П. Огарева. 1857—1867: Систематизированная роспись статей и заметок / Сост. Е. С. Радченко. М., 1957; *Сарбей В. Г.* «Колокол» і Україна // Укр. іст. журн. 1972. № 8; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

КОЛОМНА — за життя *Костомарова* повітове місто в Московській губернії (тепер місто в Московській області Російської Федерації). Вперше згадується близько 1177 р. у Лаврентіївському літопису. У XIII—XV ст. К. — у складі Московського князівства. У XVII—XVIII ст. — торговельне і купецьке місто, наприкінці XIX ст. — великий промисловий центр. Костомаров відвідав К. у 1859 р., коли їхав із *Саратова* (де відбував з 1848 р. заслання) до *С.-Петербурга*, щоб посісти кафедру російської історії в *С.-Петербурзькому імператорському університеті*. Тоді він оглянув напівзруйновані стіни старого міста К., зазначивши в *«Автобиографии»*, що, за переказами, тут у підземеллі була ув'язнена й померла Марина Мнішек. На думку Костомарова, ці дані навряд чи достовірні.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Фехнер М. В.* Коломна. М., 1963.

КОНИСЬКИЙ Олександр Якович (псевдоніми — О. Перебендя, Полтавець та ін.; 1836—1900) — український письменник, педагог і громадський діяч. Народився на хуторі Переходівка Ніжинського повіту Чернігівської губернії (тепер Ніжинський район Чернігівської області, *Україна*). Навчався у Ніжинському дворянському училищі та Чернігівській гімназії. За професією адвокат. Був учасником київської «Громади», у 1863 р. його заарештували і вислали до Вологди, а згодом — до Тотьми. У 1866 р. повернувся в Україну. К. і *Костомаров* листувалися стосовно видання україномовних книжок навчального призначення. Зокрема, Костомаров писав до нього в *Полтаву* листа з проханням завершити і надіслати до *С.-Петербурга* його «Арифметику, або щотницю», яку незабаром випустив у світ, а також у Вологду, нарікаючи на те, що дуже важко працювати, коли кращих діячів культури розсилають з України «по Вологдам и по Вяткам».

О. Я. Кониський

Літ.: *Франко І.* Кониський // Літературно-наук. вісн. 1901. № 1; *Єфремов С.* Історія українського письменства. Київ; Лейпциг, 1919; *Возняк М.* Листування Костомарова з Кониським // Україна. 1925. № 3.

КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНІ М. КОСТОМАРОВУ — див. *Воронезькі Костомаровські читання; Чернігівські Костомаровські читання.*

КОРНИЛОВ Іван Петрович (1811—1901) — збирач давньоруських і слов'янських рукописів та книг. Походив з роду костромських дворян. Навчався в Пажеському корпусі у *С.-Петербурзі*. З 1830 р. — на військовій та державній службі, з 1859 р. — помічник попечителя С.-Петербурзького учбового округу, згодом — попечитель Віленського учбового округу (1864—1868). Заснував у *Вільні* відділення Географічного товариства, влаштував

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А. Л. Костомарова

ловіком — *Кисіль*; 1830–1908) — дружина *Костомарова*. Народилася в сім'ї військового, виховувалася і виросла в *Києві*, закінчила 1846 р. жіночий *Київський зразковий пансіон Де-Мельян*, в якому Костомаров з 1845 до 1847 р. викладав загальну та російську історію. К. мала неабиякий музичний хист, у 1847 р. була відрекомендована Ф. *Лісту*, який гастролював у Києві і запропонував влаштувати її до Віденської консерваторії, пророкував їй блискуче майбутнє. 13 лютого 1847 р. вона заручилася з Костомаровим, на 30 березня було призначене їхнє весілля, яке не відбулося, оскільки 28 березня Костомарова заарештували за участь у Кирило-Мефодіївському братстві (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*), ув'язнили на рік у *Петропавловській фортеці*, потім відправили на тривале заслання до *Саратова*. К. через низку вагомих причин вийшла заміж за полковника М. *Киселя*, власника маєтку в селі *Дідівцях* Прилуцького повіту *Полтавської губернії*, який успадкувала після його смерті (1870). Овдовівши, К. залишилася з трьома дітьми. У 1873 р., а згодом у 1874 р. вона зустрілася з Костомаровим у Києві, де він брав участь у III Археологічному з'їзді (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*). У 1875 р. приїхала до *С.-Петербурга*, щоб надати йому допомогу, позаяк він тяжко захворів. Навесні 1875 р., вилікувавшись, Костомаров з Аліною Леонтіївною поїхав в *Україну*. Там, у Дідівцях, 9 травня вони обвінчалися в місцевій церкві. За описами сучасників, які близько знали К., вона швидко перейнялася науковими інтересами Костомарова, стала для нього помічником у роботі, його секретарем, його читцем і радником у працях. Після смерті Костомарова особисто здійснювала коректуру перевидань його творів. К. записала зі слів Миколи Івановича його «*Автобиографию*», присвятила йому спогади. Костомаров в останні роки життя любив відпочивати в маєтку К. (влучно прозваному нащадками «садибою творчості і доброти»), здійснюючи екскурсії Чернігівщиною і Полтавщиною, зустрічаючись із друзями, створюючи нові праці, серед яких його твір «*Эллины Тавриды. Историческая драма в пяти действиях*». К. з великою увагою поставилася до пам'яті Миколи Івановича, заповідала право на видання його творів «*Литературному фонду*», у 1894 р. передала *Київському імператорському університету Св. Володимира* унікальну бібліотеку покійного чоловіка — 1425 книжок і 29 рукописів. Похована К. на *Волковому кладовищі* у С.-Петербурзі поруч з могилою своєї дочки Софії (див. *Кисіль* С. М.).

Тв.: *Последние* дни жизни Николая Ивановича Костомарова // Отд. отт. из журн. «Киев. старина». К., 1895; *Николай* Иванович Костомаров // Автобиография Н. И. Костомарова / Под ред. В. Котельникова. М., 1922.

Літ.: *Мордовцев Д. Л.* Николай Иванович Костомаров в последние десять лет его жизни. 1875–1885 // Рус. старина. 1885. Т. 48; *Савон О. А.* Дідівці: Садиба творчості і доброти. Прилуки, 1993; *Пінчук Ю.* Микола Костомаров і його найближче оточення у світлі мемуарів Аліни Костомарової // Історіографічні дослідж. в Україні. 2004. Вип. 14.

КОСТОМАРОВА Тетяна Петрівна [у дівоцтві Мильникова (за іншими даними — Мельникова); 1798 (за іншими даними — не раніше 1800) — 1875] — мати *Костомарова*. Родом з

Т. П. Костомарова

кріпаків. Навчалася у пансіоні в *Москві*. У 1817 р. народила від поміщика І. *Костомарова* сина Миколу, шлюб був оформлений у 1827 р. Після смерті чоловіка (1828) на гроші, що залишилися від поділу майна із сестрою померлого, викупила в 1832 р. з кріпацької неволі свого сина. Решту життя присвятила Миколі. У грудні 1845 р. продала маєток у *Юрасівці* і переїхала на постійне проживання до сина в *Київ*. Після арешту Миколи Івановича у справі Кирило-Мефодіївського братства (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*) та заслання його до *Саратова* поїхала за ним. Потім постійно мешкала з Костомаровим у *С.-Петербурзі*. Була особисто знайома з Т. *Шевченком*. Її портрет, намальований художником М. *Ге*, чудово передає риси і характер цієї незвичайної жінки. Померла 1 (13) лютого 1875 р. від запалення легень, що сталося після захворювання на тиф. Похована в С.-Петербурзі на *Смоленському кладовищі*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Шевченківський* словник: У 2 т. К., 1976. Т. 1; *Чалая Т.* Крестьянка Костомарова — мать историка // Історичний журн. 2005. № 1.

КОСТРОМА — за часів *Костомарова* губернське місто на лівому березі *Волги*, де впадає річка Кострома (тепер центр Костромської області Російської Федерації). Вперше згадується у Воскресенському і Тверському літописах близько 1213 р. У середині XIII ст. К. — центр удільного князівства, від середини XIV ст. — у складі Московського князівства. У XVI—XVII ст. К. — одне з великих міст. З 1778 р. — губернське місто в Російській імперії. Костомаров, здійснюючи влітку 1865 р. поїздки на північ *Росії*, відвідав й оглянув К., *Іпатіївський монастир*. В *«Автобиографии»* він писав, що бачив на одній з площ цього міста пам'ятник І. Сусаніну з барельєфним зображенням його вбивства поляками в лісі, у тому вигляді, «в каком рассказывается это событие под влиянием книжных вымыслов», а в Богоявленському соборі — ікону, відому під іменем Феодорівської Божої Матері.

Літ.: *Козловский А. Д.* Взгляд на историю Костромы. М., 1840; *Скворцов П.* Материалы для истории Костромы. Кострома, 1913; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

«КОСТЮШКО И РЕВОЛЮЦИЯ 1794 ГОДА» — стаття *Костомарова*. Вперше надрукована в часопису *«Вестник Европы»* (1870. № 1—3). Увійшла до костомаровської монографії *«Последние годы Речи Посполитой»*, випущеної другим виданням у 1870 р. (перше видання монографії — у 1869 р.). Ця стаття зберегла свою окрему назву у другому виданні (1870), а в третьому виданні зазначеної монографічної студії (1886) без назви поміщена в V розділі II тому. Публікувалася також у наступних виданнях монографії, зокрема в «Собрании сочинений Н. И. Костомарова» (видання *«Литературного фонда»*, СПб., 1905. Кн. 7, т. 17). Костомаров у роботі над цією статтею спирався на цінний документальний матеріал, знайдений ним в архівосховищах *Росії* та Польщі, зокрема на справи Чотирирічного сейму Височайшої Ради, що існував у *Варшаві* за часів Т. Костюшка. Завдяки цьому стаття Костомарова, присвячена національно-визвольному повстанню 1794 р. під керівництвом польського політичного і військового діяча Тадеуша Кос-

тюшка, стала значним науковим внеском у дослідження проблем загальної історії.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

КОТЕЛЬНИКОВ Василь Григорович (?—?) — державний службовець. Зять А. *Костомарової*, був одружений з її меншою дочкою і пасербицею *Костомарова* Софією Марківною *Кисіль*. К. чимало зробив для популяризації імені і творчої спадщини Костомарова. У 1910 р. він брав участь у черговій ювілейній виставці «В память Н. И. Костомарова (1885—1910)», організованій у *Воронежі*, на якій були представлені подаровані ним місцевому музею експонати з його колекції: портрети Костомарова (див. *Іконографія М. Костомарова*), біографічні матеріали, автографи, твори, особисті речі й інші предмети. У 1922 р. в *Москві* за редакцією К. вперше була опублікована в повному обсязі *«Автобиография»* Костомарова — важливий історичний документ, що висвітлює звичаї і поняття тієї доби і того суспільного середовища, в умовах яких формувалася його непересічна й оригінальна особистість.

Літ.: *Каталог* III очередной юбилейной выставки. В память Н. И. Костомарова. 1885—1910. Воронеж, 1910; *Багалей Д. И.* Костомаровские дни в гор. Воронеж (27—29 марта 1911 г.). Харьков, 1911; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ Іван Петрович (1769—1838) — український письменник. Народився у полковому місті *Полтаві* (тепер обласний центр *України*) у родині дрібного урядовця. Навчався у Полтавській духовній семінарії (1780—1789). З 1796 р. перебував на військовій службі. У 1818—1821 рр. — директор полтавського театру, у 1827—1835 рр. — попечитель «богоугодних закладів», з 1835 р. — у відставці. Літературну діяльність розпочав близько 1794 р. Автор поеми «Енеїда» (сюжет якої запозичив з давньоримського епічного шедевра поета Вергілія), п'єси «Наталка Полтавка» та інших, що започаткували нову українську драматургію. «Енеїда» К. — перший твір нової української літератури, який на матеріалі суспільного життя України кінця XVIII — початку XIX ст. представив світові менталітет українського народу. *Костомаров* захопився творчістю К. на початку своєї літературної діяльності, хоча поему «Енеїда» читав іще в юності. Саме з «Енеїди» К. починається костомаровський *«Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке»* (1843), що розкриває мовне та естетичне значення української літератури.

І. П. Котляревський. Портрет роботи художника Г. Коваленка. Олія

Тв.: *Повн.* зібр. творів. К., 1969.

Літ.: *Еремин И. П.* И. П. Котляревский. М., 1952; *Іван* Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях. К., 1969; *Нахлік Є.* Творчість Івана Котляревського: Замовчувані інтерпретації, дискусійні проблеми, спроби нового прочитання. К., 1994.

КОЯЛОВИЧ Михайло Йосипович (1828—1891) — російський історик і публіцист. Народився у місті Кузниці Сокольського повіту Гродненської губернії (тепер Гродненська область Республіки Білорусь) у сім'ї священика. Закінчив Литовську семінарію у *Вільні* (1851), С.-Петербурзьку духовну академію (1855). Викладав у Ризькій та С.-Петербурзькій духовних семінаріях. Член *Археографічної ко-*

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

память 14 июня 1847» — Аліні Леонтіївні *Крагельській*, нареченій Костомарова. Їхнє весілля, призначене на 30 березня 1847 р., не відбулося через арешт Костомарова як кирило-мефодіївця. 14 червня 1847 р. — день побачення А. Крагельської з ув'язненим Костомаровим у *Петропавловській фортеці*. Після тривалої розлуки вони зустрілися в *Києві* і 9 травня 1875 р. обвінчалися в церкві у селі *Дідівцях*.

Літ.: *Семевский В. И.* Николай Иванович Костомаров. 1817—1885 // Рус. старина. 1886. №1; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

КРИМ, Кримський півострів — історико-географічний регіон на Півдні *України*. Омивається з півдня і заходу *Чорним морем*, зі сходу — Азовським морем і Керченською протокою. На півночі сполучається з материком вузьким Перекопським перешийком. У давнину називався Таврикою (від назви місцевого племені таврів), після приєднання до Російської імперії в 1783 р. став називатися Тавридою. У 1802—1917 рр. К. — у складі Таврійської губернії. З 1918 р. в К. була утворена Радянська Соціалістична Республіка Таврида. В 1954 р. К. увійшов до складу України (тепер Автономна Республіка Крим у складі України). *Костомаров* здійснив свою першу поїздку до К. в 1841 р., після написання дисертації. Пізніше бував на Південному березі К., щоб відпочити і полікуватися, в 1852 р., коли відвідав *Керч, Феодосію, Ялту, Балаклаву, Севастополь* та інші міста. Їздив туди у 1870 р., побувавши у Феодосії, Ялті, *Алупці*, Севастополі, *Євпаторії, Бахчисараї* та інших містах і місцях. Чимало уваги приділяється К. у творах Костомарова, особливо у висвітленні історії *козацтва* (монографії *«Бунт Стеньки Разина»*, *«Богдан Хмельницкий»* та ін.). Враження від перебування в К. та екскурси в історію Кримського півострова відзеркалено в автобіографіях Костомарова, записаних з його слів А. *Костомаровою* та *Н. Білозерською* (див. *«Автобиография»*, *«Автобиография Николая Ивановича Костомарова»*).

Літ.: *Россия.* Полное географическое описание нашего отечества. СПб., 1910. Т. 14: Новороссия и Крым; *Андреев А. Р.* История Крыма: Краткое описание прошлого Крымского полуострова. М., 1997.

КРИП'ЯКЕВИЧ Іван Петрович (псевдонім — Vialor; 1886—1967) — український історик, академік АН УРСР (1958), доктор історичних наук (1941), професор (1939). Народився у *Львові*. У 1908 р. закінчив філософський факультет Львівського університету. З 1909 р. — на викладацькій і науковій роботі. У 1953—1962 рр. — директор Інституту суспільних наук АН УРСР (Львів). К. — автор багатьох праць з суспільно-політичної історії *України*, української історіографії, археографії та інших спеціальних історичних дисциплін. Велику увагу приділяв творчості *Костомарова* і високо оцінив його доробок, особливо археографічні праці. На думку К., «Микола Костомаров має ім'я в українській історіографії не тільки як автор монографій і творець нових історіософічних ідей, але також як видавець історичних матеріалів... І якби всі монографії Костомарова втратили наукове значення внаслідок новітніх досліджень, археографічні публікації залишаться вічним пам'ятником його роботи». Цей висновок було зроблено в дослідженні К. «Археографічні праці

І. П. Крип'якевич

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Б. Д. Крупницький

сприяв оформленню української історіософії. В історіософських та історіографічних працях К. розглядав *Костомарова* як одного з найвидатніших представників *народницького напряму* в українській історичній науці, світогляд якого ґрунтувався на народницькому *романтизмі*, етнографізмі і глибокій релігійності. К. вважав, що ідея суверенітету України у федеративному союзі з іншими слов'янськими народами (див. *Федералізм, Федерація*) пройшла через усі періоди творчості Костомарова, хоча після 40-х років XIX ст. вона так і не знайшла повного відображення в його роботах. Водночас К. підкреслював, що захоплення етнографічним та фольклорним матеріалом часто відволікало Костомарова від власне історичних досліджень, а також наголошував на безплідності його пошуків федеративних начал у давній Русі. К. відзначав взаємовплив представників «старої» шведської (А. Фріксель, Є. Карлсон) та української народницької (Костомаров) історіографії у висвітленні та поясненні історичних подій доби І. Мазепи. К. також належить своєрідна характеристика Костомарова, в якій він виокремив ідеалістичні риси його світогляду: «...З живою фантазією митця, забудькуватий і непрактичний в житті, а тому все під опікою жінок, він належав до тієї породи людей, що з думок роблять життя, а на життя дивляться як на якесь доповнення до думок». Помер К. у місті Гіммельпфортен, поблизу *Гамбурга* (Федеративна Республіка Німеччина).

Тв.: *Johann Christian v.* Engel und die Geschichte der Ukraine. Berlin, 1931; *Мазепа* в світлі шведської історіографії // Мазепа: Збірник: У 2 ч. Варшава, 1938. Ч. 1; *Hetman* Mazepa und seine Zeit (1687—1709). Leipzig, 1942; *Geschichte* der Ukraine. Leipzig, 1943; 3 ed. Wiesbaden, 1963; *До методологічних* проблем української історії. Авгсбург, 1946; *Історичні* основи європеїзму України // Літературно-наук. вісн. Регенсбург, 1948. № 1; *Теорії* доби і сучасність // Орлик. Берхтесгаден, 1948. № 8; *«Нація»* в козацькій Україні XVIII в. // Україна. 1952. № 8; *Теорія* III Риму і шляхи російської історіографії. Мюнхен, 1952; *Німеччина* й Україна в XVIII ст. (Міллер, Шлецер, Енгель, Гаммердорфер, Вагнер, Шпітлер) // Україна. Париж, 1953. № 10; *Михайло* Грушевський і його історична праця // Грушевський М. Історія України-Руси: У 10 т. Нью-Йорк, 1954. Т. 1; *Основні* проблеми історії України. Мюнхен, 1955; *Українська* історична наука під Совєтами. Мюнхен, 1957; *Історіознавчі* проблеми історії України. Мюнхен, 1959; *Богдан* Хмельницький в світлі української історіографії // Київ. старовина. 1995. № 6.

Літ.: *Оглоблин О.* Борис Крупницький (1894—1956) // Крупницкий Б. Гетьман Пилип Орлик (1672—1742), його життя і доля. Мюнхен, 1956; *Полонська-Василенко Н.* Професор д-р Борис Дмитрович Крупницький, його життя і наукова праця (1894—1956) // Крупницький Б. Українська історична наука під Совєтами. Мюнхен, 1957; *Вінтоняк О.* Борис Дмитрович Крупницький, 1894—1956 // Укр. історик. 1987. № 1/4; *Ясь О.* Історична доба у світлі наукової дискусії української еміграції другої половини 40-х років XX ст. (Б. Крупницький, В. Петров) // Молода нація: Альманах. 2002. № 2; *Його ж.* Борис Крупницький // Історіографічні дослідж. в Україні. К., 2003. Вип. 12: *Визначні* постаті української історіографії XIX—XX ст.

«КСЕНИЯ БОРИСОВНА ГОДУНОВА. ПО ПОВОДУ КАРТИНЫ ХУДОЖНИКА НЕВРЕВА» — стаття *Костомарова*. Надрукована в журналі *«Исторический вестник»* (1884. № 1). Увійшла до книжки «Земские соборы» (М., 1995) із серії «Актуальная история России». Написана як аналіз історичної картини

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

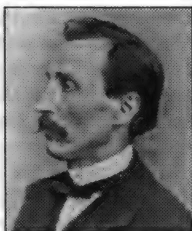
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

(див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*), учасником українського громадівського руху в *С.-Петербурзі*, видавцем часопису *«Основа»*. Творча спадщина К. величезна й різноманітна. Він автор загальновідомих творів «Чорна рада», «Записки о Южной Руси», «История воссоединения Руси» та ін. *Костомаров* і К. познайомилися восени 1844 р. у *Києві*. Відтоді до кінця життя Костомарова вони підтримували творчі стосунки, співпрацювали, зустрічалися або листувалися, разом подорожували, полемізували усно й у пресі. Згадуючи 40-ві роки XIX ст., К., вже не студентом, відзначав, що Костомаров був його професором («моим и моих сверстников»). Костомаров, ставши з 1860 р. членом *Археографічної комісії* в С.-Петербурзі, запросив К. до участі у виданні актів доби Б. Хмельницького (див. *«Акты Южной и Западной России»*). У 1862 р. вони здійснили поїздку за кордон, відвідавши Швейцарію, Німеччину й інші країни (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Обидва постійно цікавилися творчістю один одного, високо оцінювали, але ставилися навзаєм критично. Костомаров не залишив без уваги закидів К. у його книжці «История воссоединения Руси» (СПб., 1874. Т. 1—2; М., 1877. Т. 3), на адресу Т. *Шевченка*. Він писав в *«Автобиографии»*, що коли й дорікати Т. Шевченкові за те, що його карав у минулому уряд, «то уж никак не г. Кулишу, который был соучастником Шевченка и в одно с ним время подвергся наказанию от правительства, хотя и в меньшей противу Шевченка степени». Перу Костомарова належать роботи «*"Крашанка" г. Кулиша. Письмо в редакцию*» (Вестник Европы. 1882. № 8), *«П. А. Кулиш и его последняя литературная деятельность»* (Киевская старина. 1883. № 2) та ін. К. також не оминув увагою життя і діяльність Костомарова в низці своїх творів, опублікував мемуари про нього: «Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове» (Новь. 1885. Т. 4, № 13). К. залишив слід в історії української культури не лише своїми літературними, історичними, етнографічними та іншими творами, а й першим повним українським перекладом Біблії (разом з І. Пулюєм). Помер і похований на хуторі *Мотронівка* (тепер у складі села Оленівки Борзнянського району Чернігівської області, *Україна*).

П. О. Куліш

Тв.: *О публичных* чтениях профессора Костомарова из истории Украины, по смерти Богдана Хмельницкого // Основа. 1861. № 2; *Публичные* чтения профессора Костомарова об Украине во времена Гетмана Выговского // Век. 1861. № 7; *Другой* человек. Из воспоминаний былого // Основа. 1861. № 2; *Вибрані* твори. К., 1969; *Твори*: У 2 т. К., 1989. Т. 1—2; *Повне* зібр. творів. Листи. [Вид. не завершено]. К., 2005. Т. 1: 1841—1850.

Літ.: *Шенрок В.* П. А. Кулиш. К., 1901; *Ефименко А. Я.* П. А. Кулиш как историк // Вестн. и б-ка самообразования. 1904. № 44; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Дорошенко Д.* П. Куліш. Огляд його життя й літературної та наукової праці. Берлін, 1923; *Житецький І.* Куліш і Костомаров // Україна. 1927. № 1/2; *Кирилюк Є.* Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього. К., 1929; *Козачок Я. В.* Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова). К., 2004; *Пінчук Ю.* З історії шевченкознавства (до 190-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) // Історичний журн. 2004. № 1/2.

КУНИК Арист Аристович (Ернст-Едуард; 1814—1899) — російський історик, філолог, етнограф і нумізмат. Походив

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

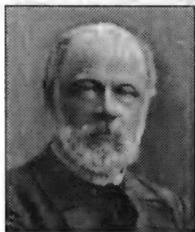
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

О. М. Лазаревський

нотопського повіту Чернігівської губернії (тепер село Шевченкове Сумської області, *Україна*). Його рід походив з конотопських козаків та міщан Лазоренків. У 1858 р. закінчив *С.-Петербурзький імператорський університет*. Служив у судових установах *Полтави*, Кременчука, *Ніжина* і Курська. З 1880 р. жив і працював у *Києві*. Л. — один з кращих знавців історії *Гетьманщини*. Все свідоме життя збирав, опрацьовував, вивчав і публікував історичні джерела, широко використовував їх у своїх численних дослідженнях. Він автор загальновідомих творів «Малороссийские посполитые крестьяне (1648—1783 гг.)», «Люди Старой Малороссии», «Очерки малороссийских фамилий», «Очерки из быта Малороссии XVIII в.», «Описание Старой Малороссии» та ін. У цих працях розкрив процес деградації нащадків козацької старшини у другій половині XVIII—XIX ст., негативно оцінивши роль цієї соціальної верстви в історії Гетьманщини. Один з ініціаторів створення часопису *«Киевская старина»*. *Костомаров* цікавився працями Л., високо цінував його творчість, листувався з ним. У листі від 10 серпня 1882 р. він писав: «С любопытством прочел я Лазаревского о Миклашевском».

Тв.: *Очерки* малороссийских фамилий: Материалы для истории общества в XVI—XVIII вв. // Рус. арх. 1875. Т. 1—3; 1876. Т. 3; *Люди* Старой Малороссии // Киев. старина 1882. № 1, 3, 8; 1885. № 5.

Літ.: *Письмо* Н. И. Костомарова к А. М. Л. // Киев. старина. 1891. № 9; *Данилов В.* Материалы для биографии Н. И. Костомарова. К., 1907; *Житецький І.* Листування О. М. Лазаревського і М. І. Костомарова // Україна. 1927. № 4; *Сарбей В. Г.* Історичні погляди О. М. Лазаревського. К., 1961; *Олександр* Матвійович Лазаревський. 1834—1902: Матеріали до біобібліографії. К., 1994; *Герасименко Н. О.* Подвижник історичної науки О. М. Лазаревський (До 170-річчя від дня народження) // Укр. іст. журн. 2004. № 4—5.

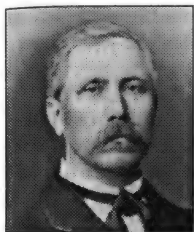
«ЛАСТІВКА» — вірш *Костомарова*. Написаний українською мовою в ранню пору його творчості, як зазначається в *«Автобиографии»* автора. Вперше надрукований під псевдонімом Ієремія Галка в *«Малорусском литературном сборнике»* (видання Д. *Мордовця*, Саратов, 1859). Датований 1849 р. Увійшов до видань: «Збірник творів І. Галки» (О., 1875); «Твори Амврозия Метлиньского і Миколи Костомарова» (Л., 1906; 2-ге вид. 1914); «Твори в двох томах» (К., 1967); «Українські поети-романтики» (К., 1968); «Твори в двох томах» (К., 1990). Початок вірша є літописним поетичним переказом: «Під Києвом, стольним градом...».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

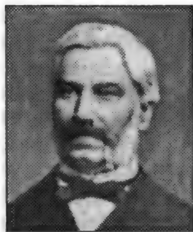
ЛЕБЕДИНЦЕВ Данило Гаврилович (?—1897) — церковний діяч, історик-аматор. Народився у сім'ї священика. *Костомаров* особисто знав Л., який у 60-х роках XIX ст. в *С.-Петербурзі* був одним з близьких йому людей. У червні 1876 р. Костомаров здійснив разом з ним подорож у монастирі на *Ладозькому озері*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ЛЕБЕДИНЦЕВ Феофан Гаврилович (псевдонім — Ф. Лобода; 1828—1888) — український історик, перший видавець і редактор часопису *«Киевская старина»* (1882—1887). Народився у селі Зеленій Діброві Звенигородського по-

Д. Г. Лебединцев

Ф. Г. Лебединцев

віту Київської губернії (тепер Городищенський район Черкаської області, *Україна*). Навчався в Київській духовній академії. У 1851–1864 рр. викладав у семінаріях і духовній академії в *Києві*, потім був начальником дирекції училищ. Після відставки з 1882 р. видавав і редагував часопис «Киевская старина». Автор праць переважно з історії православної церкви і братств в Україні. *Костомаров* цікавився творами Л., листувався з ним, сприяв йому в організації часопису «Киевская старина». Листи Костомарова до Л. мають велике пізнавальне значення.

Літ.: *Данилов В.* Материалы для биографии Н. И. Костомарова. К., 1907; *Житецький І.* «Київська старовина» за часи Ф. Лебединцева (1882–1887) // Україна. 1925. № 6; *Його ж.* Перші роки «Київської старовини» та М. І. Костомаров // Там само. 1926. № 4.

ЛЕВИЦЬКИЙ Іван Семенович — див. *Нечуй-Левицький* Іван Семенович.

ЛЕЙПЦИГ — у XIX ст. за розміром друге, за значенням перше місто королівства Саксонія (тепер місто на півдні Федеративної Республіки Німеччини). *Костомаров* відвідав Л. з П. *Кулішем* у травні 1861 р., під час другої поїздки за кордон (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Знаменно, що іще за життя Костомарова в Л. була видана його монографія *«Императрица Анна Ивановна и ее царствование»*, а в 1889 р., у німецькому перекладі В. Генкеля — *«Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей»*.

Літ.: *Каталог* III очередной юбилейной выставки: В память Н. И. Костомарова. 1885–1910. Воронеж, 1910.

ЛЕОНТОВИЧ Федір Іванович (1833–1911/12) — історик російського права. Народився в селі Попівка Конотопського повіту Чернігівської губернії (тепер Конотопського району Сумської області, *Україна*) у родині сільського священика. Закінчив Ніжинську гімназію та Ніжинський ліцей. Навчався у *Київському імператорському університеті Св. Володимира* (1856–1860). Ординарний професор (1868), ректор (1869–1877), проректор (1881–1884), декан юридичного факультету (1878–1881) у Новоросійському університеті в *Одесі*. З 1892 р. посів кафедру у *Варшавському університеті*. Автор праць з історії литовсько-руського права XIV–XVI ст. *Костомаров* познайомився з Л. 1870 р. під час поїздки до *Криму* (коли подорожував на пароплаві до *Євпаторії*). Потім в Одесі на запрошення Л. він оселився в його квартирі в будинку університету, оскільки сам ректор проводив літо на дачі. Туди завітав і Костомаров, перебуваючи ще тиждень в Одесі.

Літ.: *Тарановский Ф. В.* Федор Иванович Леонтович // Юридические зап. [Изд. Демидовским юрид. лицеем]. 1911. Вып. 2/3; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Музичко О. Є.* Висвітлення творчості Ф. І. Леонтовича в історіографії // Південний арх.: Історичні науки. 2003. Вип. 10; *Його ж.* Внесок Ф. І. Леонтовича у розробку теоретичних проблем історичної науки // Зап. іст. ф-ту Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. О., 2003. Вип. 13.

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

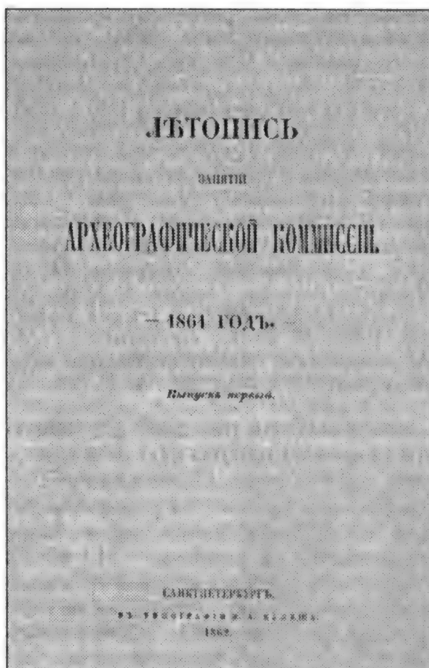
Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

тербурзької академії наук М. *Тихонравов*. У цій серії вийшло п'ять томів — рецензії, різноманітні статті, історичні та фольклорні матеріали. Серед авторів — І. *Забєлін*, О. Котляревський та ін. *Костомаров* опублікував у цьому виданні (1862. Т. IV) зібрані ним та А. Мордовцевою (*Пасхаловою*) в Саратовській губернії «*Русские народные песни*». Переважна більшість цих пісень була надрукована в «*Саратовских губернских ведомостях*» (1851. № 22; 1853. № 1; 1854. № 12, 15–22, 29–31, 33–35, 37 і 38).

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

«ЛЕТОПИСЬ ЗАНЯТИЙ АРХЕОГРАФИЧЕСКОЙ КОМИССИИ» — неперіодичне видання *Археографічної комісії* у *С.-Петербурзі* (Петрограді, Ленінграді) у 1861–1928 рр. Тут друкувалася інформація про діяльність цієї інституції, наукові студії з археографії та архівознавства, описи колекцій документів, протоколи засідань тощо. У виданні вміщено цікаві відомості про українських істориків, які співпрацювали з Археографічною комісією в С.-Петербурзі (Д. Зубрицький, П. *Куліш*, О. *Лазаревський* та ін.), про члена цієї інституції *Костомарова*, про підготовку серійних видань («*Актов Южной и Западной России*») тощо. У «Л. з. А. к.» опубліковано звіти Костомарова про здійснену роботу у варшавських бібліотеках (див. «*Отчет о варшавских библиотеках*»), про відрядження для огляду Несвізького архіву (див. «*О командировке для осмотра Несвижского архива князей Радзивиллов*»), а також численні виступи та репліки історика з приводу підготовки й публікації низки серійних видань: «Актов Южной и Западной России», «*Русской исторической библиотеки*», «Полного собрания русских летописей» та ін. Крім того, в

Летопись занятий Археографической Комиссии. 1861. СПб., 1862. Вип. 1. Титульна сторінка

«Л. з. А. к.» є також важливі відомості щодо археографічної та редакторської діяльності Костомарова, призначення його членом Археографічної комісії, його роботи у відомчих і міністерських архівах, надання йому чину дійсного статського радника, відрядження історика в підготовчі комітети II і III археологічних з'їздів (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*) та багато іншого. Костомаров 15 грудня 1879 р. на засіданні Археографічної комісії зачитав інформацію про видання, що були надруковані за його редакцією впродовж двадцяти років.

Літ.: *Софинов А. Г.* Из истории русской дореволюционной археографии: Краткий очерк. М., 1957; *Николаева А. Т.*

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

марова, відвідував його дім, зустрічався там з П. *Кулішем*, Д. *Мордовцем* та іншими особистостями, своєю музикою часто вливав утіху, як писав Д. Мордовець, у їхні «українські душі».

Тв.: *Зібрання* творів: У 20 т. К., 1950—1959. Т. 1—20.

Літ.: *Мордовцев Д. Л.* Исторические поминки по Н. И. Костомарове // Рус. старина. 1885. № 6—7; *Архімович Л., Гордійчук М.* Микола Віталійович Лисенко. К., 1963; *М. В. Лисенко* у спогадах сучасників. К., 1968.

ЛИСТ М. КОСТОМАРОВА ДО РЕДАКТОРІВ І. ЛИВЧАКА ТА К. КЛИМКОВИЧА З ДОДАТКОМ ЙОГО СТАТТІ «ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ОБЪЕДИНЕНИЯ СЛАВЯНСКИХ НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ» — кореспонденція і стаття *Костомарова*. Вперше надруковані у віденській «*Славянской заре*» (1867. № 1). Лист увійшов до збірника «Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова» (К., 1928) і до книжки «Русские инородцы» (М., 1996) із серії «Актуальная история России». У згаданій книжці опублікована також стаття про мову. Ці твори Костомарова були написані з приводу програми майбутнього періодичного видання «Славянская заря» й адресовані його редакторам І. Ливчаку (1839—1914) і К. Климковичу (1835—1881). У листі та статті висловлена думка про корисність засвоєння російської мови всіма слов'янськими народами, але переважно для їхньої літературної діяльності. При цьому автор наголошує на шкідливості так званого *панславізму*, за яким криється «желание присоединить других славян к России политически, хотя бы насилием и обманом, и составить из них одно единовластительное государственное тело». На думку Костомарова, необхідно, щоб уведення російської мови між іншими слов'янами не мало жодних потенцій на переслідування і знищення інших слов'янських мов, щоб ревнителі поширення російської мови між слов'янськими народами «не примешивали отнюдь к этому политических грез о расширении пределов Российской империи на счет Австрийских владений» [див. «*Объяснение*» [IX] («По поводу нападок петерб. корреспондента “Мос. ведомостей” за изложенные в письме к редакторам Славянской Зари мысли по вопросу о распространении русского языка между славянами»].

Літ.: *Грушевський М.* З публіцистичних писань Костомарова // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. К., 1928.

І. П. Лисяк-Рудницький

ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ Іван Павлович (1919—1984) — український історик, представник української закордонної незалежної історіографії, організатор наукового життя в діаспорі, автор понад 200 праць з історії української суспільно-політичної думки, історіографії, історіософії, теорії історичного пізнання, зокрема робіт, присвячених М. *Драгоманову*, О. Назаруку, В. Липинському, виконаних переважно у формі історичних есе. Народився у *Відні* (Австрія) у родині політика й адвоката Павла Лисяка і видатного громадсько-політичного діяча та педагога Мілени Рудницької. Навчався в університетах *Львова, Берліна, Праги* (1937—1945). Закінчив Інститут міжнародних досліджень у *Женеві* (1951) і Колумбійський університет (США, 1953). Професор Ла-Сальського коледжу у Філадельфії, Американського університету у Вашингтоні (1956—1971), Альбертського університету в

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

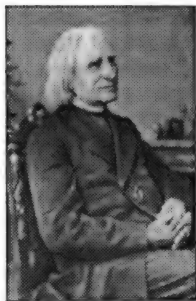
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

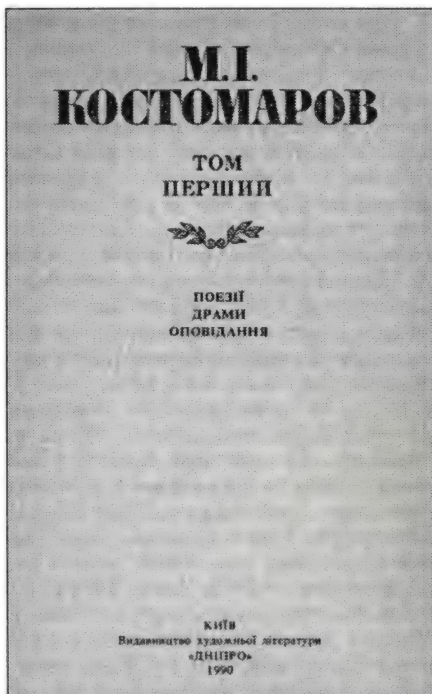
Ф. Ліст

раїнську баладу» та «Скаргу». Багато подорожував Європою, в 1842, 1843 та 1847 рр. гастролював у Російській імперії, виступав з концертами в *Україні*, зокрема на початку 1847 р. — у *Києві* в актовому залі *Київського імператорського університету Св. Володимира*. Виконував аранжовані твори Л. ван Бетховена, Ф.-П. Шуберта, В.-Р. Вагнера та ін. Його концерти, імовірно, відвідував геніальний поет Т. *Шевченко*, який двічі згадував Л. у повісті «Музыкант». Перекладені Л. для фортепіано п'єси Ф.-П. Шуберта любив слухати *Костомаров*. Він зі своєю нареченою А. *Крагельською*, обдарованою музикальними здібностями, був на виступі Л. в Київському університеті Св. Володимира. Тоді Л. усадовив А. Крагельську за рояль, нібито для гри в чотири руки, і сказав їй французькою: «Стежте за моєю грою — це урок для Вас на пам'ять про мене». Л. також побував у А. Крагельської вдома, запропонував улаштувати Аліну до Віденської консерваторії. Під час поїздок *Україною* Л. відвідав Житомир, Немирів, Бердичів, *Кременець*, Львів, *Одесу* та інші міста. У 1861 р. він оселився у Римі, прийняв сан абата, але й далі гастролював з концертами. Від 1869 р. і до кінця життя мешкав у Веймарі, звідки часто наїздив до Будапешта, де завдяки його зусиллям у 1875 р. була заснована Академія музики. Помер Л. у місті Байрейті (Німеччина).

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Кузьмін М.* Ліст на Україні // Кузьмін М. Забуті сторінки музичного життя Києва. К., 1972.

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА М. КОСТОМАРОВА — одна зі складових творчої спадщини *Костомарова*, що відзначається фундаментальністю і різноманітністю. Складається з віршів, прози, драматичних творів, перекладів і записів народних пісень, спеціальних наукових досліджень, критичних, полемічних і публіцистичних статей (див. *Публіцистична і полемічна спадщина М. Костомарова*), листів, мемуарів та інших творів. В історію вітчизняної літератури Костомаров увійшов як письменник-романтик: збірки віршів *«Украинськії балади»* (1839), *«Вітка»* (1840), історичні п'єси. Структурною основою костомаровських поетичних творів є народна поезія, її легендарні та фантастичні сюжети й мотиви, художня символіка, ритміка, образна будова. Поезія цього автора характеризується широкою проблематикою і палітрою жанрових форм: вірші-балади на основі народних вірувань, легенди, перекази («Стежки», «Посланець», «Мана», *«Брат з сестрою»*, *«Ластівка»*); ремінісценції на історичні теми з яскраво вираженою ліризацією епічного начала (*«Загадка. З народної казки»*, «Могила», «Максим Перебийніс»). Вірші-пісні романсового характеру і стилізації під народну ліричну пісню, позначені рисами інперсональності («Стежки», «Поцілунок», «Горлиця», «Голубка»). Індивідуально-психологічній ліриці властиве нарікання на життя, туга за недосяжним щастям, молодістю («Туга», «Дівчина», «Сон», *«Ой ішов козак, ой ішов бурлак...»*, *«Зорі»*). Стилізаціям притаманні послідовність подій, пісенні паралелізми, образна символіка. Морально-етична проблематика переплітається з гуманістичними, християнськими і просвітительськими ідеями (див. *Раціоналізм*). Громадянська лірика Костомарова перейнята мотивами боротьби з тиранією, поетизацією козацької слави *України*,

у ній звучить віра в майбутній рівноправний союз вільних слов'янських народів [(*«Діти слави, діти слави!»*, «Давнина», *«Где ты, Новограда память нетленная?..»*) див. *Панславізм, Федералізм, Федерація*]. Для його поетичної творчості характерна посилена увага до історичної проблематики, до виняткових драматичних ситуацій і персонажів, що іноді виступають виразниками історіософських ідей автора. Твори на історичні теми, зокрема у формі алюзій, спроектовані на проблеми сучасності (*«Юпитер светлый плывет по зеленым водам киммерийским...»*, *«Співець Митуса»*). Костомаров один з перших в українській поезії увів гекзаметр («Эллада»); особливостями вірша цього автора стали багатство ритміки, відсутність регулярної строфіки. Для його громадянської лірики характерні ораторсько-публіцистичні інтонації, риторичні засоби красномовства. Костомаров — автор історичних трагедій *«Сава Чалий»* (1838), *«Переяславська ніч»* (1841), які піднімаються над традиційними для української драматургії того часу етнографічно-побутовими ситуаціями і характерами, вирізняються новизною проблематики, поглибленим психологізмом. Романтичні драми *«Кремуций Корд»* (1849), *«Эллины Тавриды. Историческая драма в пяти действиях»* (1883) та інші позначені тираноборчими мотивами. Костомаров відомий і як прозаїк: повісті *«Сорок лет. Народная малороссийская легенда»* (1840, потім видавалася в опрацюванні Л. *Толстого*), *«Сын. Рассказ из времени XVII века»* (1865; з часів повстання С. Разіна), історична хроніка *«Кудеяр. Историческая хроника в трех книгах»* (1875; з часів І. Грозного), *«Холуй. Эпизод из историческо-бытовой русской жизни первой половины XVIII столетия»* (1878), *«Черниговка. Быль второй половины XVII века»* (1881; з українського життя XVII – XVIII ст.), *«Казка про дівку Семилітку»* (1840; опублікована в 1860 р.), казки *«Торба»* і *«Лови»* (обидві — 1843 р.). У 1886 р. в *С.-Петербурзі* був опублікований збірник його прозаїчних творів «Рассказы И. Богучарова (Николая Костомарова)». Цю прозу вирізняє докладність і достовірність у зображенні звичаїв, побуту, історичних реалій, у ній засуджуються кріпосництво, самодержавний деспотизм і сваволя поміщиків, зловживання правлячої бюрократії Російської імперії. Костомарову належать талановиті переклади з «Краледворського рукопису» (*«Олень»*, *«Турнія»*), окремих творів Дж. Байрона,

М. І. Костомаров. Твори в двох томах. К., 1990. Т. 1. Титульна сторінка

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

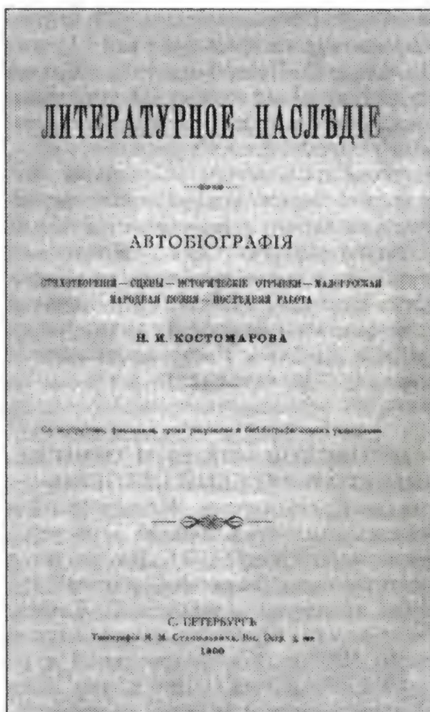
АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

(див. *Пошанування й увічнення пам'яті М. Костомарова*).

Літ.: *Грушевський М. С.* З публіцистичних писань Костомарова // Наук.-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. К., 1928; *Тарновський Л. Ф.* Литературная деятельность Н. И. Костомарова: Тез. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. Л., 1948; *Шабліовський Є.* Микола Іванович Костомаров, його життя та діяльність // Костомаров М. І. Твори: У 2 т. К., 1967. Т. 1; *Попов П. М.* М. Костомаров як фольклорист і етнограф. К., 1968; *Яценко М. Т.* Питання реалізму і позитивний герой в українській літературно-естетичній думці першої половини XIX ст. К., 1979; *Пинчук Ю. А.* Исторические взгляды Н. И. Костомарова: (Критический очерк). К., 1984; *Яценко М. Т.* Микола Костомаров (1817 – 1885) // Історія української літературної критики. К., 1988; *Смілянська В. Л.* Літературна творчість Миколи Костомарова // Костомаров М. І. Твори: У 2 т. К., 1990. Т. 1; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Яценко М. Т.* Костомаров Микола Іванович // Українська літературна енциклопедія. К., 1995. Т. 3 [Вид. не завершено]; *Ковальчук О.* Міфопоетичне начало в історіософській концепції М. Костомарова (до методології дослідження романтичного типу мислення) // Наук. зап.: Зб. праць молодих вчених та аспірантів Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ К., 1999. Т. 3; *Козачок Я. В.* Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова). К., 2004; *Пінчук Ю.* З історії шевченкознавства (до 190-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) // Історичний журн. 2004. № 1/2.

«ЛИТЕРАТУРНЫЙ ФОНД» — див. *Товариство для допомоги нужденним літераторам і вченим* (*«Літературний фонд»*).

«ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ Н. И. КОСТОМАРОВА» — посмертне видання

ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛѢДІЕ

АВТОБІОГРАФІЯ

Н. И. КОСТОМАРОВА

С. ПЕТЕРБУРГЪ

**Литературиое наследие. СПб., 1890.
Титульна сторінка**

творів *Костомарова*, укладене з мемуарів, літературно-художніх і наукових творів. Випущене друкарнею М. *Стасюлевича* (СПб., 1890). На титулі: «Литературное наследие. Автобиография. Стихотворения — сцены — исторические отрывки — малорусская народная поэзия — последняя работа. Н. И. Костомарова. С портретом, факсимиле, тремя рисунками и библиографическим указателем». Видання містить «*Автобиографию*» (скорочену), вісім віршів, написаних у 1841 – 1880 рр. під псевдонімом Ієремія Галка, «*Украинские сцены из 1649 года*», вірш, написаний у *Криму* в 1852 р. (*«Юпитер светлый плывет по зеле-*

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

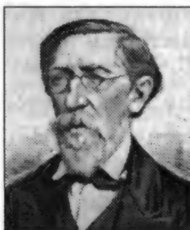
Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

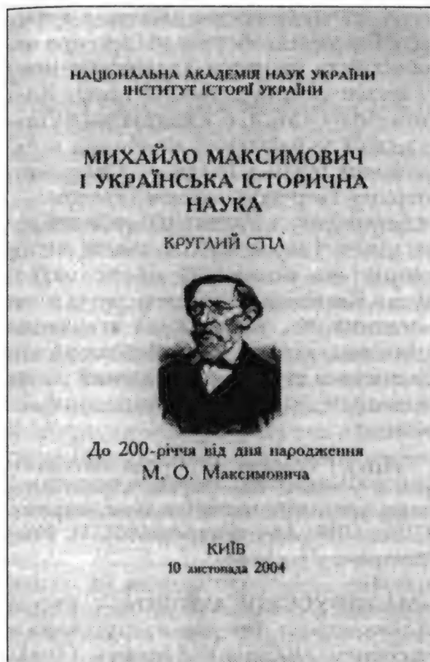
Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 3, 5—6; *Плеханов С.* Странник (К 50-летию со дня рождения С. В. Максимова) // Наш современник. 1981. № 10; *Мартынова А. А.* Бытописатель земли русской. М., 1987; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

МАКСИМОВИЧ Михайло Олександрович (1804—1873) — український учений-природознавець, історик, філолог, фольклорист та етнограф, член-кореспондент *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1871). Народився на хуторі Тимківщина Золотоніського повіту Полтавської губернії (тепер село Богуславець Черкаської області, *Україна*) в сім'ї дворянина. У 1823 р. закінчив *Московський університет*. М. — перший ректор (1834—1835) і професор російської словесності *Київського імператорського університету Св. Володимира*. У 1845 р. за станом здоров'я вийшов у відставку. Жив у своєму маєтку на хуторі Михайловій Горі поблизу села *Прохорівки*, захоплювався науковою працею. Брав участь у роботі Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві (див. *Київська археографічна комісія*). Видав збірники «Малороссийские песни» (М., 1827), «Украинские народные песни» (М., 1834) и «Сборник украинских песен» (К., 1849). Написав низку праць з проблем історії Київської Русі, українського *козацтва* і *Запорозької Січі*, гайдамацького руху (див. *Гайдамаки та гайдамаччина*) та ін. Був одним з ініціаторів археологічних розкопок у *Києві*. Зробив значний внесок у розвиток української та російської журналістики, редагував часопис «Русская беседа». *Костомаров* захопився творчістю М. у 1837 р., коли після закінчення *Харківського університету* історія стала для нього «любимым до

М. О. Максимович

страсти предметом», і він готувався, отримавши вже ступінь кандидата, здобути ступінь магістра історичних наук. У жовтні 1844 р., у свій перший приїзд до Києва, познайомився з М. особисто, а потім, вже мешкаючи в цьому місті з 1845 по 1847 р., часто з ним бачився, слав листи на хутір Михайлову Гору поблизу Прохорівки. В одному з них, від 18 березня 1847 р., Костомаров незадовго до свого одруження писав: «Я бы приехал к Вам в Прохоровку, но занят важным делом, именно я женюсь, и желал бы видеть Вас при таком многозначительном событии моей частной жизни». На думку Костомарова, М. був людиною дуже розумною і неупередженою. Бесіди з ним, зазначав він в *«Автобиографии»*, були взагалі приємні. М. належить першість у науковому розгляді монографії Костомарова *«Богдан Хмельницкий»*, якій він присвятив низку статей, зокрема: «Письма о Богдане Хмельницком» (Украинец. 1859. № 1); «О приезде Богдана Хмельницкого в Киев из Замостья» (Русская беседа. 1859. № 6); «Письма о Богдане Хмельницком к Н. И. Костомарову» (Основа. 1861. № 2, 5). Вони викликали дискусію між М. та Костомаровим, який відреагував на них у пресі: *«Объяснение»* [I] («По поводу "Писем о Богдане Хмельницком" М. А. Максимовича к М. П. Погодину, помещенных в книжке "Украинец" № 1»; Санкт-Петербургские ведомости. 1859. № 122); *«Ответ г. Максимовичу»* («По поводу правописания казацких имен в сочинении о Богдане Хмельницком»; Санкт-Петербургские ведомости. 1860. № 8); *«Объяснение»* [V] («По поводу замечания г. Максимовича отно-

Михайло Максимович і українська історична наука. Програма круглого столу. К., 2004. Обкладинка

сительно неправильностей в сочинении о Богдане Хмельницком»; Санкт-Петербургские ведомости. 1860. № 283).

Тв.: *Собр.* соч.: В 3 т. К., 1876—1880. Т. 1—3; У *пошуках* омріяної України / Упоряд. і вступ. ст. В. Короткого. К., 2003; *Вибрані* твори з історії Київської Русі, Києва і України / Уклад. П. Г. Маркова. К., 2004.

Літ.: *Юбилей* М. А. Максимовича. СПб., 1872; *Пономарев С. И.* М. А. Максимович. СПб., 1872; *Данилов В.* Материалы для биографии Н. И. Костомарова. К., 1907; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Марков П. Г.* Жизнь и труды М. А. Максимовича. К., 1997; *Короткий В., Біленький С.* Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині XIX ст. К., 1999; *Мельник Л.* «Не покину, — поки згину — мою Україну...» (до 200-ліття від дня народження М. Максимовича) // Історичний журн. 2004. № 8; *Пінчук Ю.* Богдан Хмельницький і його доба у дзеркалі полеміки Михайла Максимовича з Миколою Костомаровим // Історичний журн. 2005. № 1.

МАЛАХІВ КУРГАН — у XIX ст. висота на південному сході від *Севастополя* (тепер у межах міста). Під час Севастопольської оборони 1854—1855 pp. була перетворена на один із найважливіших опорних пунктів. Відпочиваючи в *Криму* 1870 p., *Костомаров* побував у *Феодосії, Ялті, Алупці*, Севастополі та *Євпаторії*. По приїзді до Севастополя, як зазначається в його *«Автобиографии»*, найперше відвідав М. к. Там він побачив зриту землю, безліч розкиданих гільз, окремі та братські могили, інші свідчення «недавно пронесшейся бури», які справили на нього приголомшливе враження.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

МАЛИНОВСЬКИЙ Микола Янович (1799—1865) — польський історик. Народився на Поділлі. Початкову освіту отримав у школі в Немирові та у Віленській гімназії. Навчався у Віленському університеті. У 1860—1863 pp. співробітничав з «Виленским вестником». Працював у *Віленській археографічної комісії*. Відомий виданням пам'яток з історії Польщі та *Литви*. *Костомаров* познайомився з М. у червні 1862 p., коли їздив до *Вільна* з наміром оглянути стародавнє місто, багате на історичні пам'ятки. В *«Автобиографии»* він зазначив, що М. був дідусем років сімдесяти, з хворими очима, цілковитий кандидат на сліпоту, яка й спіткала його через кілька років. На думку Костомарова, він був

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ве "Современным известиям"», *«Еще по поводу малорусского слова "Московским ведомостям"»*).

Літ.: *Грушевський М.* З публіцистичних писань Костомарова // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. К., 1928.

«МАРИНА МНИШЕК. (ПО ПОВОДУ КАРТИНЫ ХУДОЖНИКА РЯБУШКИНА)» — нарис *Костомарова*. Вперше надрукований в *«Историческом вестнике»* (1885. № 1). Увійшов до книжки «Самозванцы и пророки» (М., 1997) із серії «Актуальная история России». Автор нарису, який написав монографію *«Смутное время Московского Государства»*, статті *«Личности Смутного времени. Михаил Скопин-Шуйский, Пожарский, Минин, Сусанин»*, *«Кто виноват в Смутном времени? И. Е. Забелину»* та багато інших, як знавець проблеми і майстер історичного портрета висловлює думку про особистість Марини Мнішек (близько 1588/1589 — не раніше 1614), дочки польського магната Єжи Мнішека, яка одружилася із Лжедмитрієм І і коронувалася 1606 р. в *Москві*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

МАРКА ПОШТОВА НА ЧЕСТЬ ЮВІЛЕЮ М. І. КОСТОМАРОВА — перша поштова марка в *Україні*, надрукована глибоким друком, присвячена 175-річчю від дня народження *Костомарова*; знак оплати поштової кореспонденції, що водночас сприяє популяризації імені Костомарова, увічненню його пам'яті (див. *Пошанування й увічнення пам'яті М. Костомарова*). З'явилася в продажу 16 травня 1992 р. Автор марки — художник Б. Ілюхін. У лівій частині марки оливково-коричневим кольором зображено символічні знаряддя праці знаменитого історика й письменника: гусяче перо на тлі аркуша паперу. Вгорі напис «Україна» (українською та англійською мовами). У правій частині поміщено портрет Костомарова і зазначено дати його життя (1817—1885). Вартість марки — 20 копійок, наклад — 2,5 мільйона примірників.

Поштова марка, надрукована в Україні з нагоди ювілею М. Костомарова. 1992

Літ.: *Каталог* українських державних поштових марок [Друкується за випуском бюл. Асоц. філателістів України]. К., 1992.

МАРКЕВИЧ Микола Андрійович (1804—1860) — український історик, етнограф, фольклорист. Народився в селі Дунайці Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер Глухівський район Сумської області, *Україна*). Освіту здобув у Благородному пансіоні при Головному педагогічному інституті в *С.-Петербурзі*. Служив у драгунському Курляндському полку спочатку юнкером, потім — поручиком. Після виходу 1824 р. у відставку більшу частину життя провів у родовому маєтку в Україні. М. — автор близько 200 різноманітних творів, переважно українознавчої та краєзнавчої тематики. Історія України була на одному з перших місць у його творчості. Вона переважно відображена в 5-томній «Истории Малороссии» (М., 1842—1843). М. приділив спеціальну увагу історії українського *козацтва*. *Кос-*

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

(1856). Автор праць з історії писемності та просвітництва. М. познайомився з *Костомаровим* 1865 р. у Варшаві, про що згадується в костомаровській *«Автобиографии»*: «В Варшаве я имел случай познакомиться с несколькими почетными учеными, между прочим с Мацеиовским, добродушным стариком уже преклонных лет, но с юношеским увлечением преданным славянским древностям, которыми он так небесплодно занимался в своей жизни».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

МАЦЬКІВ Теодор Іванович (1918) — український історик, представник української зарубіжної історіографії. Народився у місті Струтні Золочівського повіту в підавстрійській Галичині (тепер Золочівського району Львівської області, *Україна*). Закінчив Львівську гімназію (1938). Захистив докторську дисертацію зі славістики у Франкфуртському університеті ім. Гете (1950). Викладав слов'янські мови та історію України в Акронському університеті у Сполучених Штатах Америки. Професор Гейдельберзького університету у Федеративній Республіці Німеччині. Автор низки наукових праць, присвячених розгляду й інтерпретації історичних подій доби гетьмана І. Мазепи в західноєвропейських джерелах, а також праць з термінології української і східноєвропейської історії. У низці досліджень М. порівнює й аналізує інтерпретацію мазепинської доби й оцінку особистості І. Мазепи в українській, російській та західноєвропейській історіографії, зокрема на прикладі творів *Костомарова*. Він вважає, що Костомаров охарактеризував І. Мазепу як «польського пана, кар'єриста та егоїста», котрий керувався особистими інтересами й амбіціями, що докорінно відрізнялися від інтересів українського народу. На думку М., така оцінка особистості гетьмана суперечила джерельній базі, яку Костомаров використовував у своїх працях, і ґрунтувалася на його історико-політичній філософії, зокрема на ідеї *федералізму* слов'янських народів (див. також *Федерація*), злитті двох російських народностей і нездатності української народності до політичного життя. Крім того, на оцінку Костомарова, як зазначає М., вплинуло прагнення продемонструвати царському уряду лояльність і відмежуватися від мазепинства. Незважаючи на вкрай суб'єктивну оцінку І. Мазепи у творчій спадщині Костомарова, М. підкреслює важливість його творів для ознайомлення російської читацької публіки з подіями української історії та для пробудження національної самосвідомості українців.

Т. І. Мацьків

Тв.: *Ukrainian* Historiography Past and Present // Ukrainian Quarterly. 1984. Vol. 40, № 3; *Гетьман* Мазепа в оцінці М. Костомарова // Укр. історик. 1986. № 3/4; *Гетьман* Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687—1709 / Передм. Л. Винара. Мюнхен, 1988.

Літ.: *Професорові* Теодорові Мацькову — 70 // Укр. історик. 1988. № 1/4; *Збірник* на пошану проф. Т. Мацьківа. К., 1999.

«МАЯК» — літературно-художній журнал (сучасного просвітництва, мистецтва й освіченості), який видавався щомісяця в 1840—1845 рр. у *С.-Петербурзі* за редакторства П. Корсакова, а з квітня 1844 р. — Бурачка. «М.» друкував критичні статті, прозу, вірші, переклади, зокрема українських письменників (Т. *Шевченка*, П. *Гулака-Артемовського* та ін.). Читачем та ав-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

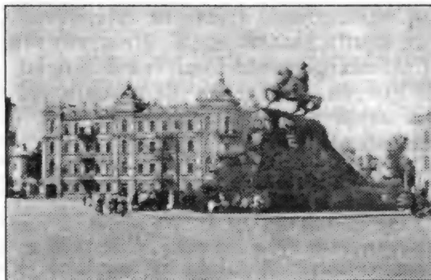
Костомарова, вірші його здавалися гарними, плавними, але творчого таланту за ним не визнавали. Костомаров приділив увагу літературному доробку М. у своєму дослідженні *«Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке»* (Молодик. Х., 1843. Вип. 3). Після від'їзду Костомарова з Харкова (1844) вони листувалися. У 1870 р., перебуваючи в *Криму*, Костомаров хотів бачити М., коли той уже був при смерті, але його не допустили до нього. Останні роки життя М. провів у *Женеві*, а потім — у Криму (*Ялта*), де й помер.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Українські* поети-романтики 20—40-х рр. XIX ст. К., 1968.

«МЕШАТЬ ИЛИ НЕ МЕШАТЬ УЧИТЬСЯ?» — стаття *Костомарова*. Вперше надрукована в *«Санкт-Петербургских ведомостях»* (1862. № 113). Увійшла до збірника «Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова» (К., 1928). Опублікована в книжці «Самозванцы и пророки» (М., 1997) із серії «Актуальная история России». Написана в травні 1862 р. у зв'язку з опублікуванням в «Санкт-Петербургских ведомостях» статей «Учиться или не учиться?» та «Учиться, но как?» з приводу поновлення навчання в *С.-Петербурзькому імператорському університеті* (припиненого владою під час студентських заворушень 1861 р.). На думку Костомарова, «едва ли не приличнее задать другой вопрос: Мешать или не мешать учиться?», на що дає конкретну відповідь. Зокрема, пише: «Мы, разумеется, придем к общеизвестной, избитой истине, что для успеха в деле просвещения, прежде всего, нужна свобода — свобода и сверху, и с боков, и снизу. Как вы ни устраивайте университет, если в нем не будет духа свободы, не будет в нем процветать наука».

Літ.: *Козачок Я. В.* Освіта і політика в поглядах Миколи Костомарова // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер.: Педагогіка. Т., 2000. № 9.

МИКЕШИН Михайло Йосипович (1835—1896) — російський скульптор і графік. Народився на Смоленщині. За походженням білорус. Навчався в *Академії мистецтв* у *С.-Петербурзі* (1852—1858). Працював, головним чином, над проектами пам'ятників. Автор відомих пам'ятників гетьману Б. Хмельницькому (1878—1888, Київ), адміралу П. Нахімову (1898, Севастополь) та багатьох ін. М. був у дружніх стосунках із Т. *Шевченком*, портрет якого виконав для «Кобзаря» (1859), з *Костомаровим*, що допомагало йому спеціалізуватися на створенні історичних монументів. У 1869 р. Костомаров жваво відгукнувся на публікацію в газеті *«Голос»* про зображення моделі пам'ятника Б. Хмельницькому, що була запропонована М., і надрукував з цього приводу есе *«Несколько слов о памятнике Хмельницкому»* (Новое время. 1869. № 94). Думки Костомарова, викладені в цій публікації, були враховані автором в роботі над проектом. М. і Костомаров багато зробили для увічнення пам'яті Т. Шевченка. Зокрема, у празькому виданні «Кобзаря» (1876) надрукували про нього унікальні спогади.

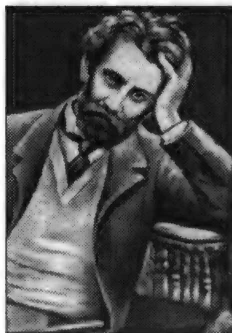
Пам'ятник Богдану Хмельнцькому в Києві. Скульптор М. Микешнн

Тв.: *Воспоминания* художника // Неман. 1969. № 11.

Літ.: *Булгаков Ф.* Наши художники. СПб., 1889; *Пінчук Ю. А.* Постать Богдана Хмельницького в публіцистиці М. Костомарова // Укр. іст. журн. 1994. № 5.

МИКЛУХА-МАКЛАЙ (Миклухо-Маклай) Микола Миколайович (1846—1888) — український та російський природознавець і мандрівник. Походив з давнього козацького роду Миклух. Народився в селі Рождественське Боровичського повіту Новгородської губернії (тепер Новгородська область Російської Федерації). Навчався у Другій С.-Петербурзькій гімназії та в *С.-Петербурзькому імператорському університеті*, потім — в університетах за кордоном (*Лейпциг*, Єна та ін.). Автор понад 160 праць з антропології, етнографії та інших дисциплін. М.-М. особисто знав *Костомарова*, бував у нього вдома на знаменитих «вівторках» (див. *«Вівторки» М. Костомарова*), які відвідували найвідоміші вчені та літератори, що приїжджали до *С.-Петербурга* з різних регіонів Російської імперії. У Костомарова серед збережених фотографій друзів і сучасників була й картка М.-М.

М. М. Мнклуха-Маклай

Тв.: *Собр.* соч.: В 5 т. М.; Л., 1950—1954. Т. 1—5.

Літ.: *Анучин Д. Н.* 25-летие со дня смерти Миклухо-Маклая // Землеведение. М., 1913; *Люди* русской науки: В 2 т. М.; Л., 1948. Т. 1; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

МИЛЬНИКОВ (Мельников) Петро Андрійович (1785—?) — селянин, за походженням українець (малорос), мешкав у слободі *Юрасівці Острогозького повіту Воронезької губернії* (тепер Ольховатський район Воронезької області, Російська Федерація). Дід *Костомарова*, батько його матері Тетяни Петрівни (див. *Костомарова* Т. П.), перебував у кріпосній залежності разом зі своєю родиною (дружина Євдокія — російською Авдотья, діти Тетяна, Іван і Наталія) у поміщика І. *Костомарова*, який 1827 р. обвінчався з його дочкою Тетяною. У травні 1817 р. у них народився позашлюбний син Микола, що став згодом знаменитим ученим, письменником і громадським діячем.

Літ.: *Каталог* III очередной юбилейной выставки. В память Н. И. Костомарова. 1885—1910. Воронеж, 1910; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Чалая Т. П.* О дате рождения и родителях Н. И. Костомарова // Вопр. истории. 2002. № 3.

МИНАЄВ Іван Павлович (1840—1890) — російський сходознавець-індолог. Народився у губернському місті Тамбові (тепер обласний центр Російської Федерації). Закінчив *С.-Петербурзький імператорський університет* (1861), з 1871 р. — доцент, а з 1873 р. — професор цього навчального закладу. Автор праць з індійської лінгвістики, літератури, історичної географії народів Сходу. М. був особисто знайомий з *Костомаровим*, у травні 1873 р. брав участь у вшануванні 35-річчя його літературної діяльності (див. *«Альбом в память тридцатипятилетней литературной деятельности Николая Ивановича Костомарова»*).

Літ.: *Баранников А. П.* Биография И. П. Минаева (1840—1890) // Минаев И. П. Дневники путешествий в Индию и Бирму. 1880 и 1885—1886. М.,

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«МИСТИЧЕСКАЯ ПОВЕСТЬ О НИФОНТЕ. ПАМЯТНИК РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XIII ВЕКА» — стаття *Костомарова*. Вперше надрукована в журналі «*Русское слово*» (1861. № 3). Увійшла до I тому «Исторических монографий» (видання Д. *Кожанчикова*, СПб., 1863 і 1872) та до «Собрания сочинений Н. И. Костомарова» (видання «*Литературного фонда*», СПб., 1903. Кн. 1, т. 1), а також до книжки «Бунт Стеньки Разина» (М., 1994) із серії «Актуальная история России». Написана в 1860 р. Про історію її написання та зміст є відомості в «*Автобиографии*» Костомарова. Зокрема, повідомляється, що в 1860 р. його «занимало не признанное церковью "Житие блаженного Нифонта", славянский перевод которого, писанный в Ростове в первых годах XIII века, находился в библиотеке Троице-Сергиевой лавры, исполненный на пергаменте уставом и сохранившийся в замечательной целостности». На думку автора статті, хоча це був не давньоруський твір, однак уривки з нього поширювалися у великій кількості і тепер зустрічаються в різних рукописних збірниках усіх століть. Примірник, яким користувався Костомаров, являв собою цілісний твір (переклад з грецької мови), надзвичайно чудовий і цікавий. Це, вважав він, роман, в якому подано внутрішню дію людської душі, її боротьбу з усякими недобрими помислами і з невірою. Костомаров зазначає, що він тоді ж (восени 1860 р.) «сделал из этого сочинения извлечения и, описав его содержание, поместил в статье под названием "Мистическая повесть о Нифонте", которая была потом напечатана в журнале "Русское слово"».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

МІЦКЕВИЧ (Mickievicz) Адам-Бернард (1798—1855) — польський поет, учасник національно-визвольного руху, родоначальник польського *романтизму*. Народився поблизу міста Новогрудка Мінської губернії (тепер Гродненської області, Республіка Білорусь) у родині збіднілого шляхтича. Навчався у Віленському університеті (1815—1819). Викладав у Ковно (Каунасі) (1819—1823). У 1824 р. висланий з *Литви* за участь в антиурядових патріотичних організаціях молоді. З 1829 р. — на еміграції. Автор праці «Книга народу польського та пілігримства Польського» (1832—1833), що справила великий вплив на *Костомарова*, зокрема була одним з інтелектуальних джерел його «*Книги буття українського народу*». Створив національний епос «Пан Тадеуш» (1832—1834). Творчість М. викликала неабиякий резонанс в українській і російській літературах. Вона вплинула на формування суспільно-політичних й естетичних поглядів Костомарова, який любив читати твори М., багато з них знав напам'ять, а його самого вважав знаменитим польським поетом. Костомаров, прямуючи 1867 р. до *Несвіжа* у відрядження, проїздив через Новогрудок, оглянув його околиці, зруйнований замок на березі озера. Як знавець творчості М., в «*Автобиографии*» зауважив: «кажется, это тот замок, который послужил Мицкевичу сюжетом для его повести "Гражина"». Помер М. у *Константинополі*, де брав участь у формуванні корпусу поляків для ведення бойових дій проти *Росії* в Кримській війні.

А. Міцкевич

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

МІЯКОВСЬКИЙ Володимир Варламович (псевдоніми — В. Порський, Б. Янів-

В. Міяковський

ський, В. Варламович; 1888—1972) — український літературознавець, історик, архівіст, представник української зарубіжної історіографії. Народився в місті Ковель Волинської губернії (тепер Волинська область *України*) у родині мирового посередника. Навчався в *Київському імператорському університеті Св. Володимира* та *С.-Петербурзькому імператорському університеті* (1907—1911). Автор понад 200 праць з історії України, російської й української літератури, журналістики XVIII—XIX ст., книгознавства, зокрема численних робіт із шевченкознавства, історії Кирило-Мефодіївського братства (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*), суспільно-політичних рухів в Україні та *Росії* в XIX ст. У 1930 р. заарештований органами державної безпеки у справі бутафорської контрреволюційної організації «Спілка визволення України». На початку 30-х років перебував на засланні. З 1944 р. — в еміграції. М. — один з ініціаторів видання шевченківських збірників у діаспорі. За його редакцією видано низку документальних джерел з історії Кирило-Мефодіївського братства, зокрема матеріали з епістолярної спадщини членів товариства. Він двічі опублікував «Книги битія українського народу» (Авгсбург, 1947, під псевдонімом «Б. Янівський», з післямовою та Нью-Йорк, 1954, англійською мовою, під псевдонімом «B. Yanivs'kyi», з коментарями; — див. *Книга буття українського народу*). М. розглядав *Костомарова* переважно в межах проблематики своїх історико-літературних досліджень, вбачаючи в ньому головного ідеолога народництва в Україні в 40-ві роки XIX ст. (див. *Народницький напрям*), а також підкреслював значну роль творів історика для формування й розвитку національної самосвідомості українського народу. Водночас М. відзначав необґрунтовану ідеалізацію певних сторін народного життя у науковій спадщині Костомарова та політичну наївність деяких його поглядів.

Тв.: *З нових* матеріалів до історії Кирило-Методіївського братства: I. Записка В. Білозерського про сільські школи; II. Записка М. Костомарова про панславізм; III. Уривок з оповідання Костомарова «Панич Наталич» // Україна. 1924. № 3; *М. Костомаров* у Рівному // Україна. 1925. № 3; *Кирило-Методіївці* в Археографічній комісії // Ювіл. зб. на пошану акад. М. С. Грушевського: з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наук. діяльності: У 3 ч. К., 1928. Ч. 1; *Люди* сорокових років: (Кирило-Мефодіївці в їх листуванні) // За сто років. Х.; К., 1928. Кн. 2; *Сторіччя* Кирило-Мефодіївського братства 1846—1847 // Календар на 1946 рік. Авгсбург, 1946. [Підпис Вол. Порський]; *З історії* «Основи» // Літературно-наук. зб. Кіль, 1948. № 3; *Шевченко* і Костомаров // Шевченко. 1958. № 7; *Книга* про Кирило-Мефодіївське братство П. Зайончковського // Сучасність. 1963. № 3; *Недруковане* й забуте: Громадські рухи XIX ст.: Новітня українська література / Ред. М. Антонович. Нью-Йорк, 1984; *Шевченко* і Кирило-Мефодіївське братство: Пер. з англ. // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. 1991. Т. 221.

Літ.: *Полонська-Василенко Н.* Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Зб. на пошану укр. учених, знищених большевицькою Москвою / Ред. М. Овчаренко. Париж; Чикаго, 1962. Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. Т. 173; *Верига В.* Вибрана бібліографія праць Володимира Міяковського // Укр. історик. 1969. № 1/3; *Антонович М.* Володимир Міяковський // Укр. історик. 1969. № 1/3; 1972. № 1/2.

Могила М. Костомарова на Волковому кладовищі в Санкт-Петербурзі. Фото. XIX ст.

МОГИЛА М. КОСТОМАРОВА — місце поховання *Костомарова*, що відбулося 11 квітня 1885 р. у *С.-Петербурзі* на *Волковому кладовищі*, поблизу Літературних мостиків. На ньому споруджено пам'ятник (майстер К. Сетінсон), що являє собою гранітний хрест на постаменті з написом: «Николай Иванович Костомаров. 1817—1885. Историк, писатель» (відкритий 7 квітня 1889 р.).

Літ.: *Могила* Н. И. Костомарова на Волковом кладбище в Петербурге. Оригинальный рисунок Первухина // Живописное обозрение. 1885. № 26; *Памятник* на могиле историка Н. И. Костомарова на Волковом кладбище в Петербурге. Цинкография // Газета А. Гатцука. 1889. № 22.

МОГИЛЬОВ — в XIX ст. губернське місто (тепер центр Могильовської області Республіки Білорусь). *Костомаров* проїжджав через М. навесні 1847 р., коли його везли до *С.-Петербурга* як політичного злочинця за участь у Кирило-Мефодіївському братстві (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Тоді він відмовився від їжі та води, маючи на думці заморити себе голодом, але потім облишив цей згубний намір, побоюючись, що від виснаження наговорить на допиті зайвого і на себе, і на інших.

Літ.: *Трубницкий А., Трубницкий М.* Хроника белорусского города Могилева. М., 1887; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

«МОГИЛЬНЫЕ ПРЕДАНИЯ. 1. ДЕТСКАЯ МОГИЛА. 2. ПЛАЧ НА МОГИЛЕ» — твір *Костомарова*. Надрукований у часопису *«Современник»* (1858. № 2). Написаний у період перебування вченого в *Саратові*. У цій публікації Костомаров висвітлює народні перекази, пов'язані з могилами, зібрані ним на Волині. Він зазначає, що «в наших народных песнях могила часто бывает свидетелем и грусти одинокого бурлака, оплакивающего утраченную молодость, и раздумье чумака, среди длинного пути, в глухой стороне, вспоминающего о жене и дробных детях, и грустно-веселых порывов молодой жизни парубка, наигрывающего на своей дудочке про милую, и томного прощания любовников, разлучаемых лихою долею».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

«МОЕ УКРАИНОФИЛЬСТВО В “КУДЕЯРЕ”» — полемічна стаття *Костомарова*. Вперше надрукована в газеті *«Киевский телеграф»* (1875. № 85). Частина цієї статті була передрукована в тому самому році в газеті «Новос-

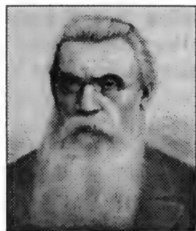
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Д. Л. Мордовець

сполучення Російської імперії. Літературну діяльність розпочав українськими поезіями в *«Малорусском литературном сборнике»* (Саратов, 1859), який сам і видавав. Автор низки історичних праць, опублікованих в *«Русском слове»*, *«Русском вестнике»*, *«Вестнике Европы»*, «Всемирном труде» та інших часописах, а також виданих окремо: «Самозванцы и понизовая вольница» (СПб., 1867 та 1884), «Гайдаматчина» (СПб., 1870 та 1884), «Политические движения русского народа» (СПб., 1871) та ін. На початку 70-х років XIX ст. М. мав неабияку популярність як автор відомого роману з життя російської інтелігенції «Знамения времени» та низки публіцистичних статей в *«Отечественных записках»*, написаних у напівгумористичній формі від імені «мистера Плумпудинга». У тому самому часопису надрукував декілька оглядів, що лягли в основу відомої книжки «Десятилетие русского земства» (СПб., 1877). З кінця 70-х років XIX ст. М. працював здебільшого у жанрі історичного роману. Найвідоміші романи М.: «Великий раскол», «Идеалисты и реалисты», «Царь и Гетман», «Наносная беда», «Лжедимитрий», «Похороны», «Соловецкое Сидение», «Двенадцатый год», «Замурованная царица», «За чьи грехи». Перу М. належить також низка описів своїх подорожей: «Поездка в Иерусалим», «Поездка к пирамидам», «По Италии», «По Испании», «На Арарат», «В гостях у Тамерлана» та ін. М. — автор багатьох популярних культурно-історичних нарисів у напівбелетристичній формі, зокрема: «Ванька Каин», «Русские исторические женщины», «Русские женщины нового времени», «История Пропилеи» та ін. Українські твори М. опубліковано окремим виданням «Оповідання» (СПб., 1885). М. — один з ініціаторів заснування у 1898 р. Товариства імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, які навчаються у вищих навчальних закладах *С.-Петербурга*. Був знайомий з Т. *Шевченком*, приятелював з *Костомаровим*, з яким познайомився у Саратові 1854 р., де той перебував з 1848 р. на засланні. М. також був помічником Костомарова як секретаря статистичного комітету. У своєму «Малорусском литературном сборнике» опублікував поезії Костомарова *«Брат з сестрою»*, *«Ластівка»*, *«Зірка»*, переклад *«Погибель Єрусалима»* (з Дж. Байрона), а також 202 народні пісні з примітками Костомарова, записані останнім на *Волині* 1844 р. У 1852 р. Костомаров познайомився з А. *Пасхаловою* — майбутньою дружиною М., згодом відвідував цю родину, а М. та його дружина бували у Костомарових, підтримували з ними дружні стосунки. Про взаємини М. та його дружини з Костомаровими залишила спогади дочка М. — Віра. Костомаров не раз надавав М. історичні документи та матеріали для написання його творів. М. — автор біографії Костомарова у збірнику «Наши деятели» (1877), розвідки «Памяти Николая Ивановича Костомарова» (СПб., 1885), спогадів «Исторические поминки по Н. И. Костомарове» (Русская старина. 1885. № 6), «Николай Иванович Костомаров в последние десять лет его жизни: 1875—1885» (Русская старина. 1886. № 2), «З минулого та пережитого; про батька Тараса та ще про дещо» (Літературно-науковий вістник. 1902. Т. 18), роману «Профессор Ратмиров» (1889), де прообразом головного героя став Костомаров. Публікація останнього твору

в «Книгах Недели» була припинена М. на вимогу А. *Костомарової*. Костомаров написав на працю М. «Крестьяне в юго-западной России» рецензію (Русское слово. 1861. № 4), а також дискутував з ним з цього питання в нотатці *«Несколько слов по случаю "Ответа г. Костомарову по поводу его мнения о положении южнорусских крестьян в XVI веке", написанного г. Мордовцевым»* (Санкт-Петербургские ведомости. 1861. № 168). М. разом з приятелем Т. Шевченка Г. *Вашкевичем*, церковним діячем Д. *Лебединцевим* був свідком, коли складався заповіт Костомарова. Він виголосив прощальну промову на похороні Костомарова. Помер М. у місті Кисловодську Терської області (тепер Ставропольський край Російської Федерації).

Тв.: *Собр.* соч.: В 50 т. СПб., 1901–1902. Т. 1–50; *Твори*: У 2 т. К., 1958. Т. 2.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Мордовцева-Александрова В.* Микола Іванович Костомаров і його приятелі (Дещо з споминів) // Україна. 1927. Кн. 5; *Дорошкевич Г. Д.* Мордовець як літературна і громадська постать // Україна. 1930. Кн. 42; *Момот В. С.* Даниил Лукич Мордовцев. Ростов н/Д, 1978; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Усенко П. Г.* Мордовцев Даниил Лукич // Энциклопедия жизни и творчества Н. И. Костомарова (1817–1885) / Пред. редкол. В. А. Смолий; зам. пред. и рук. авт. коллектива Ю. А. Пинчук. Киев; Донецк, 2001; *Буряк Л.* Жіночі портрети Данила Мордовця в контексті історіографічного аналізу // Історіографічні дослідж. в Україні. К., 2004. Вип. 14.

МОРДОВЦЕВА Анна Никанорівна — див. *Пасхалова* Анна Никанорівна.

МОСКВА — в XIX ст. адміністративний центр Московської губернії (тепер центр Московської області і столиця Російської Федерації). З другої половини XV ст. — столиця *Російської держави*, а з перенесенням столиці до *С.-Петербурга* (1712) зберігала значення другої столиці. Розкинулася на річці Москві. Вперше згадується в давньоруських літописах близько 1147 р. *Костомаров* не раз бував у М. Для нього це місто знаменне тим, що тут у приватному пансіоні виховувалася його мати Тетяна Петрівна (див. *Костомарова* Т. П.). Її майбутній чоловік, поміщик І. *Костомаров*, задумавши одружитися з простолюдинкою, відправив Тетяну в М. на навчання, але в 1812 р. змушений був забрати її звідти, оскільки місто спустошувалося військами Наполеона. Перший навчальний заклад, де здобув освіту сам Костомаров, був також у М. Там, коли йому минуло десять років, він навчався в пансіоні, який утримував при університеті лектор французької мови на прізвище Ге. Чудова пам'ять і здатність до наук зробили Костомарова улюбленцем товаришів, але через хворобу, а згодом смерть батька (1828) він мусив залишити московський пансіон і продовжити освіту у *Воронежі*. Наступна поїздка Костомарова до М. відбулася в 1838 р., коли він разом з А. *Метлинським* вирушив туди, щоб відвідувати універ-

Москва. Вид на Кремль. XIX ст.

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Ненаситецький поріг поблизу Олександрівська Катеринославської губернії. 1913

місцевого селянина, чи можна тут купатися і чи глибоко, той з добродушною усмішкою відповів, що можна. Але коли перепитав: «А якщо втопишся?» — селянин відповів: «Може, й утопишся!». Цей вираз згодом став притчею у домі Костомарова.

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 6; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Яворницький Д. І.* Дніпрові пороги. Д., 1989.

НЕСВІЖ — у XIX ст. місто Слуцького повіту Мінської губернії (тепер центр Несвізького району Мінської області, Республіка Білорусь). *Костомаров* відвідав Н. у червні 1867 р. Туди він був відряджений *Археографічною комісією* для вивчення архіву князів Радзивіллів (див. *«О командировке для осмотра Несвижского архива князей Радзивиллов»*), що зберігався в Н. Про цю поїздку докладно написано в *«Автобиографии»* Костомарова. Зокрема, зазначається, що він розмістився в княжому замку й відразу почав працювати з архівними паперами. Тоді саме взявся за упорядкування каталогу архівних документів. Крім цього, оглянув усипальню Радзивіллів у їхньому костелі, побудованому за ворітьми замку. У галереї цього замку він побачив портрет на весь зріст Богдана Хмельницького, який, за його припущенням, опинився тут у зв'язку з кревністю Тимофія Хмельницького, одруженого з молдаванською князівною, своячкою князя Януша Радзивілла. З великої кількості листів, що збереглися в архіві, Костомаров звернув особливу увагу на один лист Юрія Хмельницького, який свідчив, що цей гетьман, уже після свого примирення з поляками під Слободищем, почував до поляків непримиренну ненависть, яка почасти пояснює наступне його ув'язнення у Марієнбурзькій фортеці.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Крип'якевич І.* Археографічні праці Миколи Костомарова // Історія укр. археографії: Персоналії. К., 1993. Вип. 1.

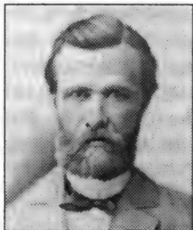
НЕСЛУХОВСЬКИЙ Франц Карлович (1818—1907) — російський чиновник, приятель *Костомарова*. Навчався в *Київському імператорському університеті Св. Володимира* та *Харківському університеті* наприкінці 30-х — на початку 40-х років XIX ст. Н. познайомився з Костомаровим у молодому віці в *Харкові*, де упродовж 25 років служив в учбовому окрузі. З 60-х років XIX ст. він — один з близьких до Костомарова людей у *С.-Петербурзі*. Був присутній на його іменинах 9 травня 1873 р. і разом з усіма підписав *«Альбом в память тридцатипятилетней литературной деятельности Николая Ивановича Костомарова»*. У день похорону Костомарова 11 квітня 1885 р. виголосив промову в церкві *С.-Петербурзького імператорського університету*, де відспівували покійного (див. *Церква університетська*). Написав спогади про Костомарова, що істотно доповнюють його *«Автобиографию»*.

Тв.: *Из моих* воспоминаний // Ист. вестн. 1890. Т. 40.

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 3, 5—6.

НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ Іван Семенович (справжнє прізвище — Левицький; 1838—1918) — український письменник, критик і публіцист. Народився в містечку Стеблів на Черкащині (тепер селище міського типу в Черкаській області *України*). Походив з родини сільського священика. У 1865 р. закінчив Київську духовну академію. Викладав у Полтавській духовній семінарії, у гімназіях багатьох міст. Після відставки (1885) оселився в *Києві*. Автор повістей «Микола Джеря» (1878), «Бурлачка» (1880) та інших творів. *Костомаров* знав творчість Н.-Л., був високої думки про неї вже після прочитання перших його творів. 9 квітня 1882 р. він писав видавцю часопису *«Киевская старина»*: «Между тем напечатание повести Левицкого по-малорусски привлекло бы к журналу всех малоруссов, любящих свое родное наречие, а таких теперь вовсе не так мало, как, быть может, кажется».

І. С. Нечуй-Левицький

Тв.: *Зібрання* творів: У 10 т. К., 1965—1968. Т. 1—10.

Літ.: *Данилов В.* Материалы для биографии Н. И. Костомарова. К., 1907; *Житецький І.* Перші роки «Київської старовини» та М. І. Костомаров // Україна. 1926. № 4; *Єфремов С.* Історія українського письменства. К., 1995.

«НЕДЕЛЯ» — щоденна політична та літературна газета. Виходила в *С.-Петербурзі* в 1866—1901 рр. У 1876—1893 рр. її редактором-видавцем був П. *Гайдебуров*. Як додаток до неї видавався щомісячний журнал «Книжная неделя». У 80-х роках XIX ст. «Н.» була органом ліберального народництва. Саме тоді в «Книжной неделе» (1885. № 12) вперше було надруковано оповідання *Костомарова* (під псевдонімом И. Богучаров) *«Незаконнорожденные. Из моих воспоминаний»*.

Літ.: *Литературное* наследие Н. И. Костомарова. СПб., 1890.

«НЕЗАКОННОРОЖДЕННЫЕ. ИЗ МОИХ ВОСПОМИНАНИЙ» — оповідання *Костомарова*, написане на основі його спогадів про поїздку до Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії (тепер частина Дніпропетровської області *України*). Вперше надруковане у виданні «Книжная неделя» (додаток до газети «Неделя». 1885. № 12) під псевдонімом И. Богучаров. Потім опубліковане у книжці «Рассказы И. Богучарова» (СПб., 1886). Увійшло до видання Костомарова «Твори в двох томах» (К., 1990), а також до книжки «Русские нравы: Домашняя жизнь и нравы великорусского народа. Автобиография» (М., 1995) із серії «Актуальная история России».

«НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ПАМЯТНИКЕ ХМЕЛЬНИЦКОМУ» — нарис *Костомарова*. Вперше надрукований в газеті *«Новое время»* (1869. № 194) під криптонімом: Н. К. Потім був поміщений у збірнику «Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова» (К., 1928) та в «Українському історичному журналі» (1994. № 5). Опублікований у книжці «Богдан Хмельницкий: Материалы и исследования» (М., 1994) із серії «Актуальная история России». Написаний 1869 р. у зв'язку з опублікуванням у газеті *«Голос»* проекту пам'ятника

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Ніжин. Гравюра В. Дарленга з малюнка П. Бореля. XIX ст.

стоящего времени». У Дідівцях Костомаров перебував близько місяця, а потім через Н. московсько-курською залізницею вирушив до С.-Петербурга.

Літ.: *Филарет* [Гумелевский]. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов, 1873—1874. Кн. 1—6; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Ніжинщина*: Іст.-екон. нарис. К., 1964.

НІКІТСЬКИЙ БОТАНІЧНИЙ САД — за часів *Костомарова* імператорський ботанічний сад у Ялтинському повіті Таврійської губернії. Заснований ботаніком Х. Стевеном у 1812 р. неподалік від *Ялти* (тепер Нікітський ботанічний сад — природний заповідник *України* в Автономній Республіці Крим). Костомаров відвідував Н. б. с., здійснюючи поїздки *Кримом*. Пригадуючи той час, а також свої подорожі Середземномор'ям, він підкреслював пишноту флори Південного берега Криму загалом і знаменитого ботанічного саду зокрема.

Літ.: *Ливанов Ф. В.* Путеводитель по Крыму. С историческим описанием достопримечательностей Крыма. М., 1875; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

«НИКОЛАЙ ИВАНОВИЧ КОСТОМАРОВ В 1817—1860 гг.» — автобіографічний нарис *Костомарова*. Написаний ним власноручно у *С.-Петербурзі* в 1860 р. на прохання редакції *«Русского художественного листка»*. Вперше був надрукований у цьому виданні (1860. № 20), а потім — у часопису *«Русская старина»* (1891. № 2) з коментарем І. Ремезова. Автограф нарису редакція передала для збереження у відділ рукописів *Імператорської публічної бібліотеки у С.-Петербурзі*. Нарис цікавий тим, що написаний у період розквіту наукової і професорської діяльності Костомарова, близький за часом до подій, описуваних у ньому, чим відрізняється від наступних його автобіографічних творів. У ньому викладено в хронологічній послідовності найважливіші віхи життя і творчості Костомарова за період з 1817 до 1860 р., стисло охарактеризовано його праці. Нарис має цінне наукове і пізнавальне значення.

Літ.: *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

НІКОПОЛЬ — за життя *Костомарова* місто Олександрівського повіту Катеринославської губернії на березі *Дніпра* (тепер центр Нікопольського району Дніпропетровської області, *України*). У 1652—1765 рр. — село Нікітіно. З 1774 р. — у складі Новоросійської, з 1806 р. — Катеринославської губернії. Костомаров був у Н. влітку 1872 р., коли здійснював поїздку місцями колишньої *Запорозької Січі*. Тоді він відвідав *Катеринослав*, де гостював у своїх знайомих Кульжинських, потім вирушив оглядати пороги (див. *Дніпрові пороги*) та береги Дніпра. Діставшись *Кічкаса*, поїхав у Н., в якому, крім поштової станції, ніде не міг знайти притулку, як зазначено в його *«Автобиографии»*.

Літ.: *Семенов П.* Географическо-статистический словарь Российской империи: В 5 т. СПб., 1866. Т. 3; *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 6.

НІЦЦА — місто у складі Сардинського королівства (1815—1860), з 1861 р. — у складі Франції (тепер адміністративний центр департаменту Приморські Альпи у Франції). Один із курортних центрів французької Рив'єри. *Костомаров* відвідав Н. у 1861 р., здійснюючи другу поїздку за кордон (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Н. вабила його морськими купаннями, але, як зазначається в *«Автобиографии»*, незабаром він переконався, що занадто довірився тому, що читав і чув про неї. На його погляд, важко знайти місце більш нудне і некрасиве, ніж Н. улітку. Пробувши в цьому місті три тижні, оглянувши його визначні пам'ятки, зокрема російську православну церкву, Костомаров вирушив до Монако.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

НОВГОРОД — одне з найдавніших російських міст. Вперше згадується близько 859 р. У 1136—1478 рр. — столиця Новгородської республіки. У XV — на початку XVIII ст. Н. — господарський і торговий центр *Росії*. З 1727 р. — губернське місто (тепер обласний центр Російської Федерації). *Костомаров* не раз бував у Н., що приваблював його своїм історичним значенням. Вперше відвідав це місто в 1848 р., їдучи на заслання із *С.-Петербурга* до *Саратова*. Тоді ж він оглянув *Софійський собор*, *Юр'єв монастир*, інші визначні місця, що дуже вразили його уяву. Під цим враженням саме тоді написав вірш (не зберігся), де зобразив видіння, в яких мандрівнику з'являлися різні історичні особи. Влітку 1860 р. він їздив до Н., щоб з'ясувати для себе стан міста в давнину, оскільки мав намір читати курс про Н. та *Псков* і потім описати їхню історію. Навесні 1861 р. прибув до Н., щоб прочитати публічну лекцію на користь народного училища (див. *Публічні лекції М. Костомарова*). Вона була прочитана ним у залі Дворянського зібрання 30 квітня, а згодом опублікована в часопису *«Отечественные записки»* (1862. № 1) під назвою *«О значении Великого Новгорода в русской истории»*. У 1862 р., приїхавши до Н., Костомаров вирушив пішки, як сказано в його *«Автобиографии»*, для огляду узбережжя Ільменського озера, щоб ознайомитися з побутом та говіркою жителів приозер'я. Тоді він оглянув старожитності Старої Ладоги й повернувся до С.-Петербурга. У цей час Костомаров почав друкувати монографію *«Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада. Новгород—Псков—Вятка»* (перше видання вийшло в 1862 р.), у якій висвітлив історію Новгородської республіки. Монографія, крім суто наукового, мала велике суспільно-політичне значення. З огляду на це він зазначив в «Автобиографии»: «Сочинение это встречено от некоторых с похвалою, от других с упреками: иные видели у меня исключительное пристрастие к Новгороду, поклонение его свободе, других коробило то, что я указывал на сходство древнего новгородского наречия с малорусским и на этом основании делал предположение о

Софійський собор новгородського Кремля. XI ст.

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

1996) із серії «Актуальная история России». Поява нотатки пов'язана з публікацією «Северной пчелой» (1860. № 68) опису диспуту, що відбувся 19 березня 1860 р. між Костомаровим та М. *Погодіним* (див. *Диспут М. Костомарова з М. Погодіним*). В описові зазначалося, ніби Костомаров говорив на диспуті, що він визнає почасти вплив норманського елементу в утворенні давньоруської держави. Костомаров протестував проти цього, підкресливши в нотатці, що «вовсе не признавал влияние норманского элемента в образовании Руси».

Літ.: *Публичный* диспут 19 марта 1860 года о начале Руси между гг. Погодиным и Костомаровым // Современник. 1860. № 3.

«О ПРЕПОДАВАНИИ НА НАРОДНОМ ЯЗЫКЕ В ЮЖНОЙ РУСИ» — стаття *Костомарова*. Належить до циклу його полемічних і публіцистичних творів про вживання української мови у школі та використання українських підручників (див. *Публіцистична і полемічна спадщина М. Костомарова*). Уперше надрукована в газеті *«Голос»* (1863. № 94). Увійшла до збірника «Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова» (К., 1928) та до книжки «Русские инородцы» (М., 1996) із серії «Актуальная история России». У цій статті Костомаров заявляє й обґрунтовує вимогу щодо права багатомільйонного українського народу «на участие в общечеловеческом образовании со своим достоянием». Крім того у *«Санкт-Петербургских ведомостях»* (№ 25, 47, 77, 81, 99, 120, 148) та часопису *«Основа»* (1862. № 10) були надруковані від імені Костомарова відомості про пожертвування на користь видання книжок наукового змісту українською мовою, а також про книжки, що вийшли у світ і ще друкуються.

Літ.: *Козачок Я. В.* Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова). К., 2004.

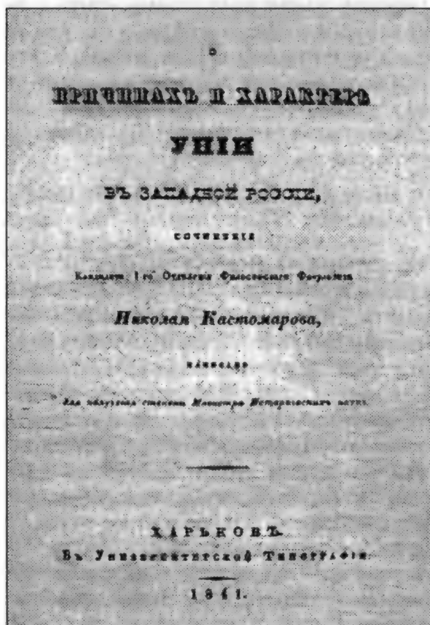
«О ПРЕПОДАВАНИИ НА ЮЖНОРУССКОМ ЯЗЫКЕ» — див. *«Мысли южнорусса. I. О преподавании на южнорусском языке»*.

«О ПРИЧИНАХ И ХАРАКТЕРЕ УНИИ В ЗАПАДНОЙ РОССИИ» — студія *Костомарова* (його перша дисертація). Надрукована окремим виданням «О причинах и характере унии в Западной России, сочинение кандидата 1-го отделения философского факультета Николая Костомарова, написано для

Н. Костомаров. О причинах и характере унии в Западной России. Харьков, 1842. Обкладинка

получения степени магистра исторических наук. Харьков. В университетской типографии. 1841». Твір має підзаголовок: «По определению 1-го отделения философского факультета, состоявшемуся 22 ноября сего 1841 г., вследствие большинства одобрительных мнений, напечатать позволяется. 29 ноября 1841 года. Декан отделения, статский советник и кавалер, Петр Артемовский-Гулак». Увійшов до збірника «Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова» (К., 1928). Згаданий твір уперше побачив світ 1842 р. В *«Автобиографии»* Костомарова у зв'язку з цим зазначено: «В 1842 году, в то время, как я готовил кое-что для Бецкого в предполагаемый сборник, печаталась моя диссертация,

О

ПРИЧИНАХЪ И ХАРАКТЕРѢ

УНІИ

ВЪ ЗАПАДНОЙ РОССІИ,

сочиненіе

[illegible]

Николая Костомарова,

[illegible]

[illegible]

ХАРЬКОВЪ.

Въ Университетской Типографіи.

1841.

Н. Костомаров. О причинах и характере уиии в Западной России. Харьков, 1841. Титульна сторінка

и на шестой неделе поста назначено было ее защищение». Проте захист дисертації заборонили, автору наказали знищити всі її примірники і запропонували написати нову дисертацію. Головним ініціатором зняття дисертації із захисту був харківський архієрей *Інокентій*. Його, як зазначається в «Автобиографии» Костомарова, неприємно зачепило те, що автор дисертації нагадав про неморальність духівництва у *Західній Русі* перед унією, про тяжкі побори, які стягував з руських константинопольський патріарх. З надрукованих ста примірників праці Костомарова вціліло лише кілька, і вони стали бібліографічною рідкістю. Це дисертаційне дослідження Костомарова є пам'яткою української історичної думки. О. *Грушевський*, характеризуючи цю працю Костомарова, писав, що для вченого центр інтересів — життя і погляди народних мас. Так само й М. *Грушевський* у статті «З публіцистичних писань Костомарова» відзначив, що автор твору про унію, подаючи сумарний погляд на історію *України*, ставить у центрі цієї історії не ієрархічні стосунки, не школу, не полемічну літературу, а боротьбу мас.

Літ.: *Грушевский А. С.* Из харьковских лет Н. И. Костомарова. СПб., 1908; *Його ж.* Нові матеріали до біографії Костомарова // Зап. Укр. наук. т-ва в Києві. 1908. № 1; *Грушевський М.* З публіцистичних писань Костомарова // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. К., 1928; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Prymak T. M.* Mykola Kostomarov: A Biography. Toronto; Buffalo; London, 1996.

«О ПРОМЫШЛЕННОЙ, РЕМЕСЛЕННОЙ И ТОРГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УЕЗДНЫХ ГОРОДАХ САРАТОВСКОЙ ГУБЕРНИИ В 1853 ГОДУ» — стаття *Костомарова*. Надрукована в *«Саратовских губернских ведомо-*

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

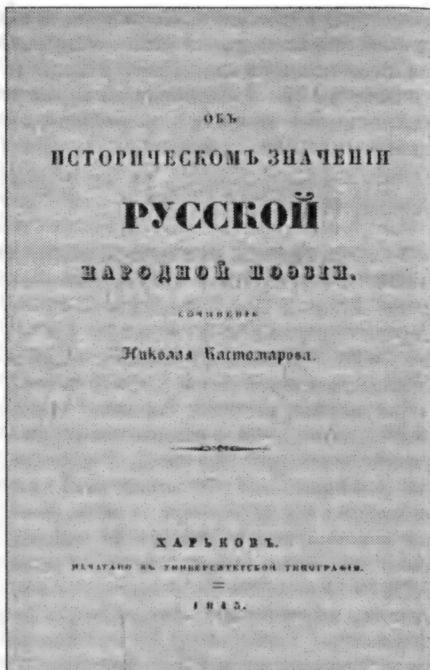
вині 1845 р. під час перебування у *Рівному*. Надрукований в журналі «*Україна*» (1925. № 3) з підзаголовком: «Речь, написанная для произнесения на торжественном акте ровенской гимназии старшим учителем истории, магистром исторических наук Николаем Костомаровым». Ця промова була прочитана Костомаровим у гімназії 20 червня 1845 р. В ній автор уперше висунув, ясно і популярно виклав ідею «уділізму» — певного феодального устрою давньоруського життя (див. *Удіел*). На думку Костомарова, удільна система сама по собі не була джерелом безладь. Причина полягала не в її ідеї, а в її незавершеності.

Літ.: *Міяковський В.* Костомаров у Рівному // Україна. 1925. № 3.

«О ЦИКЛЕ ВЕСЕННИХ ПЕСЕН В НАРОДНОЙ ЮЖНОРУССКОЙ ПОЭЗИИ» — твір *Костомарова*. Вперше надрукований в журналі «*Маяк*» (1843. № 21). Увійшов до збірника «Етнографічні писання Костомарова» (К., 1930). Написаний з приводу статті К. *Сементовського* «Замечания о праздниках у малороссиян», опублікованої 1843 р. в «Маяку». Костомаров на прикладах з фольклору подає в цьому творі тлумачення пісень-веснянок, пісень, що супроводжують купальські обряди. Приділяє увагу походженню слова «купала», поєднанню імен Івана та Купала, значенню цього свята, а також іншим питанням.

Літ.: *Грушевський М.* Етнографічне діло Костомарова // Етнографічні писання Костомарова. К., 1930.

«ОБ ИСТОРИЧЕСКОМ ЗНАЧЕНИИ РУССКОЙ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ» — твір *Костомарова*. Вперше надрукований окремим виданням (Х., 1843). Увійшов до збірника «Етнографічні писання Костомарова» (К., 1930) та

ОБЪ
ИСТОРИЧЕСКОМЪ ЗНАЧЕНІИ
РУССКОЙ
НАРОДНОЙ ПОЭЗІИ.
сочиненіе
Николая Костомарова.

ХАРЬКОВЪ.
Печатано въ Университетской Типографіи.
1843.

Н. Костомаров. Об историческом значеиии русской иародной поэзии. Харьков, 1843. Титульна сторінка

збірника вибраних праць Костомарова «Слов'янська міфологія» (К., 1994). Це друга дисертація Костомарова, яка подана для отримання ступеня магістра історичних наук і яка послугувала згодом автору для великого дослідження «*Историческое значение южнорусского народного песенного творчества*». Захист дисертації відбувся в *Харківському університеті* на початку 1844 р. В «*Автобиографии*» Костомарова згадується: «День защищения моей диссертации назначен был 13 января 1844 года. Моими оппонентами были профессоры Якимов и Срезневский.... По окончании защищения меня провозгласили получившим степень магистра исторических

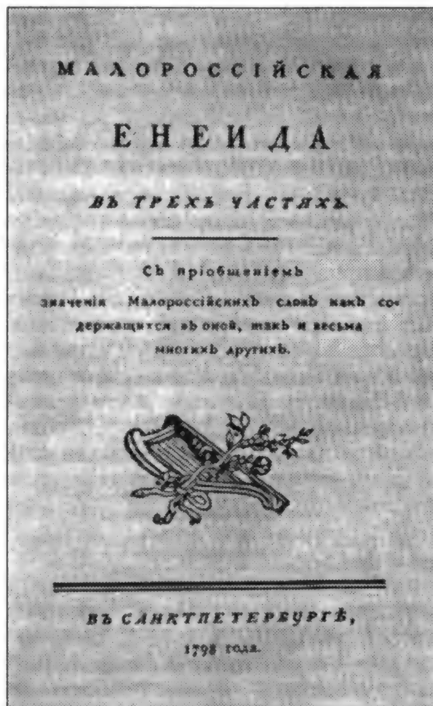
А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Перше видання «Енеїди» І. П. Котляревського. СПб., 1798. Обкладинка

І. *Котляревського* до творів початку 40-х років XIX ст. Велику увагу автор приділив доробку Т. *Шевченка*, відзначаючи «необыкновенное дарование» поета. На думку Костомарова, Т. Шевченко «не только напитан народною малороссийскою поэзиею, но совершенно овладел ею, подчинил ее себе и дает ей изящную, образованную форму».

Літ.: *Грушевський М.* З публіцистичних писань Костомарова // Наук.-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. К., 1928.

ОБОЛЕНСЬКИЙ Михайло Андрійович (1805—1873) — російський історик-архівіст, археограф, археолог, князь. Член *Археографічної комісії* в *С.-Петербурзі* та член-кореспондент *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1846). Народився в *Москві*. З 1818 р. навчався в Пажеському корпусі у С.-Петербурзі. У 1840—1873 рр. — директор Московського головного *архіву Міністерства закордонних справ*. Список праць О. опубліковано у часопису «*Русская старина*» (1873. № 2). *Костомаров* познайомився з О. наприкінці 50-х років XIX ст., коли писав монографію «*Бунт Стеньки Разина*» і відвідував Москву, як зазначено в його «*Автобиографии*», «чтобы порыться, в Архиве иностранных дел с целью отыскать кое-что для истории бунта Стеньки Разина». В цій же «Автобиографии» повідомляється: «Я нашел несколько бумаг, более или менее любопытных; но нельзя сказать, чтобы тогдашнее начальство Архива, которым заправлял покойный князь Михаил Андреевич Оболенский, было особенно милостиво к моим просьбам». Начальство архіву не було прихильне до Костомарова й тоді, коли він готував друге видання своєї монографії «*Богдан Хмельницкий*» і хотів доповнити її відомостями з великого зібрання малоросійських справ, що зберігалися в архіві Міністерства закордонних справ. Князь О. не допустив Костомарова до перегляду цих фондів.

Літ.: *Очерк* деятельности Комиссии печатания государственных грамот и договоров, состоящей при Московском главном архиве Министерства иностранных дел. М., 1879; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

«ОБЩЕСТВЕННАЯ И ДОМАШНЯЯ ЖИЗНЬ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НАРОДНОГО ЮЖНОРУССКОГО ПЕСЕННОГО ТВОРЧЕСТВА В ПЕРИОД ПО УПАДКЕ КАЗАЧЕСТВА» — розділ мо-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ва"»). Вперше опубліковане в газеті «Голос» (1867. № 263). Див. *«Смутное время Московского Государства»*.

«ОБЪЯСНЕНИЕ ПО ПОВОДУ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО СЪЕЗДА В ТИФЛИСЕ» — нотатка *Костомарова*. Вперше надрукована в часопису *«Вестник Европы»* (1881. № 12). Увійшла до книжки «Русские инородцы» (М., 1996) із серії «Актуальная история России». Написана у зв'язку з повідомленнями московських газет про V Археологічний з'їзд, що відбувся восени 1881 р. у *Тифлісі* (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*), де виступав Костомаров, який нібито звернув увагу на те, що «у арабского писателя XIII века Массуди говорится о какой-то Руси Кургасовой». Костомаров пояснює, що він брав участь у бесіді з Д. *Іловайським* та іншими вченими з приводу реферату В. *Стасова* про росіян, які згадуються у східних письменників, ставши на бік Стасова. Роз'яснює, що говорилося тоді про «Русь Пургасову в мордовской земле, то есть о Руси, подвластной князю мордовскому Пургасу». На підставі наведених у цій нотатці міркувань Костомаров був схильний у загадковій *Пургасовій Русі* вбачати фінсько-тюркську народність.

ОГРИЗКО Йосафат Петрович (1827—1890) — діяч польського визвольного руху в Російській імперії середини XIX ст. Активний член гуртка польського революціонера З. Сераковського. У 1859 р. видавав у *С.-Петербурзі* газету польською мовою «Słowo». Причетний до польського повстання 1863—1864 рр. За це заарештований і засуджений у 1864 р. до страти, яку потім замінили 20-річною каторгою. У С.-Петербурзі найближчим другом О. був юрист, професор університету В. *Спасович*, що деякий час, як і З. Сераковський, приятелював з *Костомаровим*. Очевидно, такі самі стосунки були між Костомаровим та О. Цікаві відомості про Костомарова містяться у книжці Н. Гогеля «Иосафат Огрызко и санктпетербургский революционный жонд в деле последнего мятежа» (Вильно, 1868). Костомаров в *«Автобиографии»* також згадує імена О. і З. Сераковського, переконання якого викликали в нього цілковитий захват, проте коли спалахнуло польське повстання, він раптом постав перед ним у зовсім іншому світлі. Помер О. в Іркутську.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ОДЕСА — за життя *Костомарова* місто, найбільший порт на *Чорному морі*, найважливіший торгово-промисловий і культурний центр півдня Російської імперії. Засноване в 1794 р. під назвою Хаджибей, у 1795 р. перейменоване в О. У 1797—1802 рр. — місто Новоросійської губернії, в 1805—1825 рр. — адміністративний центр Новоросійського краю, з 1825 р. — повітове місто Херсонської губернії (тепер обласний центр *України*). Костомаров був двічі в О. Влітку 1846 р. їздив туди на поштових з *Києва* для морських купань. Там він зустрів у міському театрі випускницю *Київсько-*

Одеса. Загальний вигляд зі східного боку. XIX ст.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

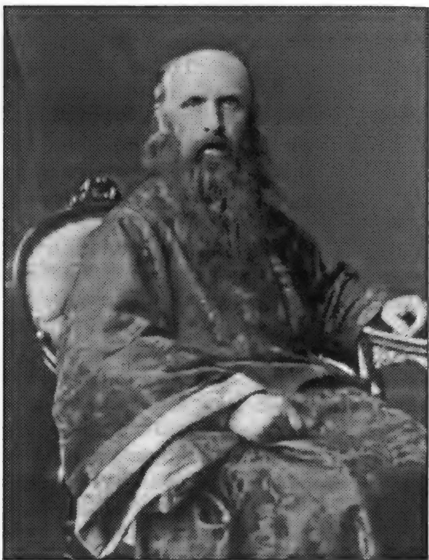

Літ.: *Населенные* места Воронежской губернии: Справ. кн. Воронеж, 1900; *Н. И. Костомаров.* Страницы жизни и творчества. Воронеж, 1994.

«ОЛЬХОВНЯК. РАССКАЗ ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ ВОРОТИВШЕГОСЯ НА РОДИНУ ИЗ СИБИРИ» — оповідання *Костомарова.* Написане в 1880 р. Уперше надруковане в газеті *«Новое время»* (1883. № 2687, 2694) за підписом Н. Богучаров (один із псевдонімів Костомарова з помилковим ініціалом Н. замість И.). Оповідання увійшло до видань Костомарова: «Рассказы И. Богучарова» (СПб., 1886) і «Твори в двох томах» (К., 1990), а також до книжки «Русские нравы: Домашняя жизнь и нравы великорусского народа. Автобиография» (М., 1995) із серії «Актуальная история России». У ньому розповідається про місце Ольховець, або Ольховняк, яке дістало таку назву від вільхового лісу, що там росте. Це місце мало славу заклятого.

Літ.: *Литературное* наследие Н. И. Костомарова. СПб., 1890.

ОПАТОВИЧ Степан (Стефан) Іванович (1832—1892) — протоієрей. Народився у Волинській губернії (у XIX ст. до неї входила територія сучасної Волинської області *України*). Закінчив Кременецьку духовну семінарію і С.-Петербурзьку духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. Один зі співробітників журналу «Странник», в якому опублікував кілька статей на історичні теми духовно-повчального змісту. Автор підручників зі Старого і Нового заповітів, написаних українською мовою. О. — духівник *Костомарова* та його матері Тетяни Петрівни (див. *Костомарова* Т. П.), один із близьких до Миколи Івановича людей у *С.-Петербурзі* в 60—70-х роках. На початку 1875 р. під час тяжкої хвороби Костомарова та його матері турбувався про надання їм належної медичної допомоги, сповідував і причащав Тетяну Петрівну.

С. І. Опатович

Тв.: *Святыни* Киева. К., 1873; *Первые* века христианства и распространение его на Руси. СПб., 1883.

Літ.: *Историко-статистические* сведения о с.-петербургской епархии. СПб., 1875. Вып. 4; *Русский* биографический словарь: В 25 т. СПб., 1905. [Т. 12: Обезьянинов-Очкин]; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

«ОПИСАНИЕ КИЕВА. СОЧИНЕНИЕ. НИК. ЗАКРЕВСКОГО» — маловідома рецензія *Костомарова*, присвячена двотомному путівнику (М., 1868) знаного українського історика М. Закревського (1805—1871). Опублікована в журналі *«Вестник Европы»* (1868. № 4) в рубриці «Литературные известия». Підписана криптонімом К-ов Н. Цієї рецензії немає в жодному з покажчиків праць Костомарова. На думку Ко-

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

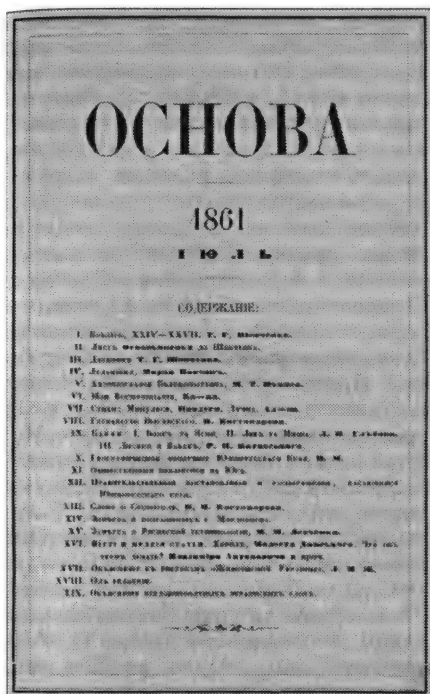
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ОСНОВА

1861

ІЮЛЬ

СОДЕРЖАНІЕ:

Основа. Титульна сторінка

«Слово над гробом Т. Г. Шевченка» (1861. № 3); *«Воспоминание о двух малярах»* (1861. № 4); *«Слово о Сковороде»* (1861. № 7); *«Гетманство Выговского»* (1861. № 4, 7). Кожний номер «О.», що виходив у світ, не обходився без Костомарова.

Літ.: *Міяковський В.* З історії «Основи» // Літературно-наук. зб. Кіль, 1948. № 3; *Бернштейн М. Д.* Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50—60-х років XIX ст. К., 1959; *Айтов С. Ш.* Журнал «Основа» (1861—1862) і культурно-національне відродження України у контексті східноєвропейських національних ренесансів середини XIX ст. // Грані. 2000. № 2; *Його ж.* Часопис «Основа» і зміна стереотипів мислення про Україну на початку 1860-х рр. // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки. Д., 2000.

ОСТЕНДЕ — місто, портовий і курортний центр у Західній Фландрії. У 1815—1830 рр. — у складі Нідерландського королівства, з 1830 р. — незалежної Бельгійської держави (тепер у складі Королівства Бельгія). У травні 1864 р. *Костомаров* здійснив третю поїздку за кордон і тоді місяць пробув в О. (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Своїми враженнями він поділився в *«Автобиографии»*, зазначаючи, що краєвиди О. надзвичайно нудні й одноманітні, часті дощі й вітри роблять клімат цієї місцевості не надто приємним; прогулянки тут неможливі, оскільки в самому місті та на його околицях немає ніяких гаїв.

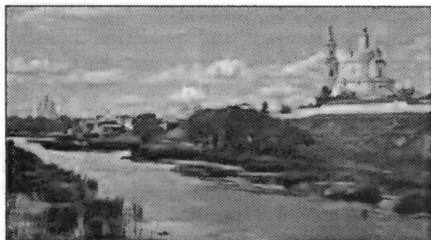
Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ОСТРОГ — за часів *Костомарова* повітове місто Волинської губернії (тепер районний центр Рівненської області, *Україна*). Вперше згадується в Іпатіївському літопису близько 1100 р. У XII—XIII ст. — у складі Галицько-Волинського князівства. З другої половини XIV ст. О. — власність князів Острозьких. З 1793 р. О. — повітове місто Ізяславського, з 1795 р. — Волинського намісництва, а з 1797 р. — Волинської губернії. Костомаров побував в О. восени 1844 р., коли їхав із *Харкова* через *Київ* до *Рівного* працювати вчителем історії в гімназії цього міста (див. *Рівненська гімназія*). Тоді, як зазначено в його *«Автобиографии»*, він ходив до руїн єзуїтського монастиря, відвідав капуцинський монастир, піднявся на гору, де оглянув залишки православної церкви Богоявлення, а біля неї — вежі муру навколо подвір’я князів Острозьких і рештки їхнього будинку.

Літ.: *Памятная* книжка Волынской губернии на 1886 год. Житомир, 1885; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Ковальський М. П.* Етюди з історії Острога: Нариси. Острог, 1998; *Пінчук Ю., Пасещенко Г.* З Волинських років М. І. Костомарова // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя. Острог; Нью-Йорк, 1999.

ОСТРОГОЗЬК, Рибне — у XIX ст. повітове місто у *Воронезькій губернії* (тепер районний центр Воронезької області Російської Федерації). Заснований у 1652 р. на правобережжі *Дону* на річці *Тиха Сосна* українськими переселенцями з *Гетьманщини*. О. був адміністративним центром слобідського козацького Острогозького полку, офіційно узаконеним у 1664 р. У вересні 1696 р. в О. на майдані відбулася зустріч гетьмана *України* Івана Мазепи з Петром І. Тепер на цьому місці встановлено пам'ятний знак. Походження, життя і діяльність *Костомарова* тісно пов'язані з *Острогозьким повітом* і містом О. Саме там у нього зародився інтерес до наукової роботи й дослідження історії *козацтва*. Закінчивши *Харківський університет*, він у 1837 р. вступив юнкером до Сьомого *Кінбурнського драгунського полку*, що дислокувався в О. Це місто славилося багатим архівом повітового суду, де збереглися всі старі справи козацького полку. Костомаров зацікавився згаданими справами. Він настільки захопився дослідницькою діяльністю, що цілком занедбав військову службу і невдовзі був звільнений «по неспособности». У результаті наукового пошуку ним було знайдено чимало справ про козацьку старовину, а також рукописну історію Острогозького слобідського полку, де служили його предки. На основі цих джерел з'явилося його історичне *«Описание Острогожского слободского полка»* з додатком багатьох цікавих документів (див. *История Слободской Украины*). Проте опублікувати цей рукопис не вдалося, він пропав у 1847 р. після арешту автора у справі Кирило-Мефодіївського братства (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Невідомо, чи зберігся він взагалі. Восени 1837 р. Костомаров залишив О. і повернувся в цей край лише в грудні 1845 р., щоб продати родовий маєток. Костомарова по праву можна назвати одним із перших літописців О. Розкриваючи його історію, він зазначав, що місто було засноване волинцями під командуванням полковника І. Дзиковського. Це місто в часи Костомарова вважалося культурним центром Воронезької губернії, його називали «Воронезькими Афінами».

Краєвид міста Острогозька

Літ.: *Веселовский Г. М., Воскресенский Н. В.* Города Воронежской губернии, их история и современное состояние с кратким очерком всей Воронежской губернии. Воронеж, 1876; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Прохоров В. А.* Вся Воронежская земля: Краткий ист.-топоним. слов. Воронеж, 1973; *Багалій Д.* Історія Слобідської України. Х., 1990; *Н. И. Костомаров.* Страницы жизни и творчества. Воронеж, 1994; *Кожемякин А.* Н. И. Костомаров и Острогожск // Н. И. Костомаров. Жизнь и творчество. Воронеж, 1996; *Острогожск.* 350 лет. Воронеж, 2002.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

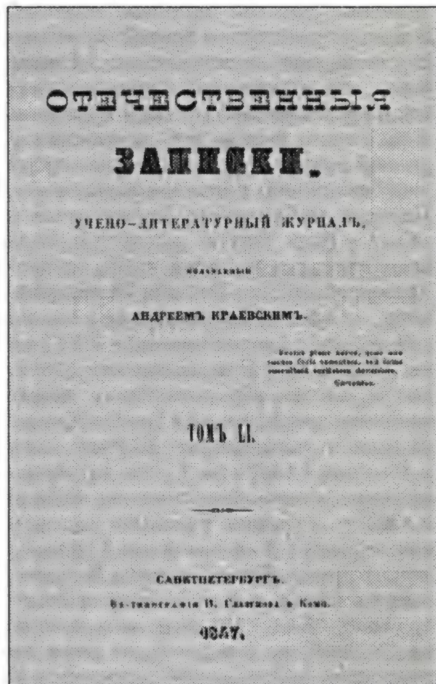
кована в газеті «*Голос*» (1864. № 127). Увійшла до збірника «Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова» (К., 1928) та до книжки «Русские инородцы» (М., 1996) із серії «Актуальная история России». Поява цієї нотатки була зумовлена полемікою, що розгорнулася між Костомаровим і російським істориком М. *Кояловичем*, з приводу публікації М. Кояловича «Лекции по истории Западной России» (СПб., 1864; — див. рецензію Костомарова «*Лекции по истории Западной России М. Кояловича. 1864*»). Автор нотатки приділяє увагу різниці вживання термінів «княжество» і «княжение», торкається своєї першої дисертації про унію (див. «*О причинах и характере унии в Западной России*») та інших питань.

Літ.: *Козачок Я. В.* Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова). К., 2004.

«ОТВЕТ НА СТАТЬЮ ВСЕВОЛОДА КРЕСТОВСКОГО: “ХОДАТАЙСТВО КОСТОМАРОВА ЗА СКОВОРОДУ И СРЕЗНЕВСКОГО”» — твір *Костомарова*. Вперше надрукований в часопису «*Основа*» (1861. № 8). Згодом вийшов у книжці «Самозванцы и пророки» (М., 1997) із серії «Актуальная история России». Автор полемізує з російським письменником В. *Крестовським* про значення спадщини українського просвітителя, філософа і поета Г. Сковороди (1722—1794) та про творчість свого сучасника, відомого вченого І. *Срезневського*, якого він знав особисто.

«ОТВЕТ ПРОФЕССОРА КОСТОМАРОВА г. ШПИЛЕВСКОМУ» — нотатка *Костомарова*. Вперше надрукована в журналі «Иллюстрация» (1860. Т. 5, № 114). Увійшла до книжки «Русские инородцы» (М., 1996) із серії «Актуальная история России». Нотатка написана з приводу публікації співробітником журналу «Иллюстрация» (1860. Т. 5, № 113) М. Шпилевським матеріалу про диспут, що відбувався між Костомаровим і М. *Погодіним* 19 березня 1860 р., щодо початку давньоруської держави. М. Шпилевський, описуючи диспут, адресував Костомарову кілька заперечень, на які останній дає відповіді у своїй нотатці, що стосується теорії норманістів.

«ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ ЗАПИСКИ» — науково-літературний і політичний щомісячний часопис. Виходив у 1839—1884 рр. у *С.-Петербурзі*. У 1839—1860 рр. видавав і редагував часопис

ОТЕЧЕСТВЕННЫЯ

ЗАПИСКИ,

УЧЕНО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖУРНАЛЪ,

АНДРЕЕМЪ КРАЕВСКИМЪ.

ТОМЪ LI.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

1847.

Отечественные записки. Титульна сторінка

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

рий знайомий *Костомарова*. У цьому виданні вміщували рукописні статті з архівів. Перший випуск вийшов у 1860 р., четвертий, він же й останній, — у 1862 р. Костомаров брав активну участь у виданні «П. с. р. л.». З чотирьох випусків відредагував і прокоментував два перших, а останній упорядкував повністю. Для цього восени і взимку 1860—1861 рр. чимало днів провів у Духовній академії, розбираючи рукописи, привезені туди на збереження з новгородського *Софійського собору* та бібліотеки *Кирило-Білозерського монастиря*. Перший випуск видання опублікований з «Предисловием», написаним Костомаровим (див. «*Передмови М. Костомарова*» [I]).

Літ.: *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

ПАНАС МИРНИЙ (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Рудченко Панас Якович; 1849—1920) — український письменник, фольклорист, громадсько-культурний діяч. Народився в повітовому місті *Миргороді* Полтавської губернії (тепер районний центр Полтавської області, *Україна*) у родині чиновника. Закінчив Гадяцьке повітове училище (1862). З чотирнадцяти років на службі в *Гадячі, Прилуках*, Миргороді. З 1871 р. жив у *Полтаві*, працював у казначействі та казенній палаті. П. М. — автор багатьох віршів, оповідань і драм. Широке визнання і славу приніс йому соціальний роман з народного життя «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», який він написав у 1872—1875 рр. разом з братом І. Рудченком. *Костомаров* добре знав творчість П. М., постійно стежив за його новими творами. Громадський діяч і педагог В. *Беренштам*, котрий часто зустрічався з Костомаровим у 80-х роках XIX ст., згадував, що останній український твір, з яким вони разом знайомилися, належав перу П. М. З огляду на це В. Беренштам зазначив, що Костомаров визнавав за автором величезний талант, поєднаний з близькістю і щирою любов'ю до народу. Помер П. М. у Полтаві.

Панас Мирний

Тв.: *Зібрання* творів: У 7 т. К., 1968. Т. 1—7.

Літ.: *Беренштам В.* Воспоминания о последних годах жизни Н. И. Костомарова // Киев. старина. 1885. № 6; *Кирилюк Є.* Панас Мирний. К., 1939; *Сиваченко М. Є.* Корифей української прози. К., 1967.

«ПАНИЧ НАТАЛИЧ» — російськомовна повість *Костомарова*. Написана в романтичному дусі з наголосом на ідеях *панславізму* та *християнства*. Вилучена в Костомарова під час його арешту в справі Кирило-Мефодіївського братства у 1847 р. (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). На допитах у *Третьому відділенні* автор кілька разів звертався до цієї повісті, оскільки вона привернула увагу жандармів. Зокрема, він свідчив, що прагнув висміяти мрійницьке слов'янофільство Наталича (див. *Слов'янофільство і західництво*). До сьогодні зберігся уривок повісті, виписаний жандармами, в якому незнайомець проголошує перед Наталичем палку промову про необхідність єднання слов'янських народів (див. *Панславізм*). Цей фрагмент публікувався в розвідці В. *Міяковського* «З нових матеріалів до історії Кирило-Мефодіївського братства: І. Записка В. Білозерського про сільські школи; II. Записка М. Костомарова про панславізм; III. Уривок з оповідання Костомарова "Панич Наталич"» (Україна. 1924. № 3) та в

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

падной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею» (СПб., 1884. Т. 13: 1677–1678).

Костомаров також написав низку інших передмов, які розглядаються в окремих статтях цього довідника (див. *«Кобзар»*, *«О состоянии России в царствование Михаила Федоровича и Алексея Михайловича»*, *«Русские исторические одежды от X до XIII века, составлены и рисованы С. Стрекаловым»*).

Літ.: *Белозерская Н.* Николай Иванович Костомаров в 1857–1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 3, 5–6; *Горсей Дж.* Записки о России XVI – начала XVII в. / Вступ. ст. и пер. А. А. Севастьяновой. М., 1990; *Петренко С. М.* Археографічна спадщина Миколи Костомарова. Київ; Полтава, 2000.

ПЕРЕСОПНИЦЯ (від «переспа» – земляне укріплення) – давньоруське місто (тепер село Рівненського району Рівненської області, *Україна*). Виникла у X–XI ст. Вперше згадується у писемних джерелах близько 1149 р. У XII–XIII ст. П. – резиденція удільних князів Володимиро-Волинського князівства, один з відомих укріплених пунктів. З другої половини XIV ст. – у складі *Литви*. З кінця XV ст. П. стала власністю князів Чарторийських, які заснували Пречистенський монастир, де було закінчено роботу над перекладом Євангелія з церковнослов'янської мови на «просту» (Пересопницьке євангеліє). З другої половини XVI ст. П. – невелике село. У XIX ст. – у складі Рівненського повіту Волинської губернії. *Костомаров* у 1844–1845 рр. працював учителем гімназії в *Рівному* і тоді подорожував околишніми історичними місцевостями. У 1845 р. він відвідав *Межиріч, Кременець, Почаїв* та інші населені пункти, а також П., що була колись, як зазначено в його *«Автобиографии»*, удільним князівством.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922, *Міяковський В.* Костомаров у Рівному // Україна. 1925. № 3; *Раппопорт П. А.* Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. Л., 1967.

ПЕРЕЯСЛАВ – за життя *Костомарова* повітове місто *Полтавської губернії* (тепер місто Переяслав-Хмельницький, районний центр Київської області, *Україна*). Вперше згадується близько 907 р. в договорі Русі з Візантією. П. – великий економічний, політичний і культурний центр Київської Русі. У другій половині XI – першій половині XIII ст. – центр Переяславського князівства. У П. в 1654 р. відбулася Переяславська рада, яка схвалила союзницькі відносини російської та української сторін в антипольській коаліції. У російській та українській історіографії XVIII–XX ст. проблема висвітлення, інтерпретації й оцінки Переяславської ради була однією з найбільш дискусійних і залишається такою дотепер. У 1782–1802 рр. П. – у складі Малоросійської губернії, з 1802 р. – Полтавської губернії. У 1943 р. перейменований на честь Б. Хмельницького. Костомаров, відпочиваючи в Україні і

Вознесенський собор у Переяславі. Малюнок Т. Шевченка. 1845

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

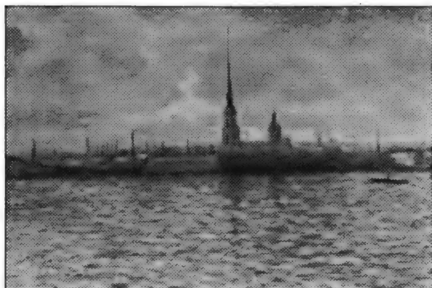
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Петропавловська фортеця. Малюнок Л. Пастернака. 1898—1899

похмуріших і найсуворіших в'язниць Російської імперії XVIII — початку XX ст. Заснована на Заячому острові Петром I у травні 1703 р. для захисту від Швеції. Спочатку П. ф. була земляною, з 1706 р. почалося спорудження кам'яних укріплень, яке завершилося в 1740 р. За час існування П. ф. жодного разу не піддавалася облозі, а після побудови Кронштадта втратила будь-яке військове значення. У XIX ст. П. ф. була місцем ув'язнення і страти відомих діячів революційного і національно-визвольного руху. У травні 1847 р., після розгрому Кирило-Мефодіївського братства (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*) і проведення розслідування, за найвищим розпорядженням у П. ф. (в Олексіївському равеліні) ув'язнили на один рік *Костомарова*. В *«Автобиографии»* він писав, що туди треба було проходити мостом, перекинутим через протоку *Неви*. Його камера містилася в круглій будівлі і мала погане освітлення, вона була облаштована ліжком, простим дубовим столом і стільцем. На утримання за рангом відпускалося двадцять копійок на день. З дозволу коменданта він міг бачитися з матір'ю, яка приносила для нього книжки. В Олексіївському равеліні Костомаров вивчав грецьку та іспанську мови, читав латиною. Ув'язнення в П. ф. позначилося на фізичному стані Костомарова — у нього почалися біль в очах та слухові галюцинації. Після ув'язнення він був змушений тривалий час лікуватися.

Літ.: *Пилявский В.* Архитектурные ансамбли Ленинграда. М., 1946; *Канн П. Я.* Петропавловская крепость. 2-е изд. Л., 1960; *Щеголев П.* Алексеевский равелин. М., 1989; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

ПЕЧЕРСЬК — історичний район *Києва* на правому березі *Дніпра* між місцевостями *Липки* та Звіринець. Назва П. пов'язана з печерами *Києво-Печерської лаври*. Після спорудження у XVIII ст. Старої Печерської фортеці П. став адміністративним центром Києва. *Костомаров* відвідав П. у 1844 р., коли вперше приїхав до Києва. У 70-х роках XIX ст. він написав про це в *«Автобиографии»*: «Припоминая тогдашнее мое обозрение Киева, я не могу без удивления не заметить, какую разницу представлял этот город в то время с тем видом, какой он имеет в настоящее время. Печерск был центром торговой деятельности; в той местности, которая теперь вошла в крепость, были ряды лавок, наиболее посещаемых публикою». Потім, мешкаючи в 1845—1847 рр. у Києві, Костомаров

Краєвид Києва з лівого берега Дніпра. Літографія. XIX ст.

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

довести С. Голубєв, зокрема стосовно того, що нібито Петро Могила, очоливши митрополію в 1633 р., вигнав Ісайю із Золотоверхо-Михайлівського монастиря.

Літ.: *Литературное* наследие Н. И. Костомарова. СПб., 1890.

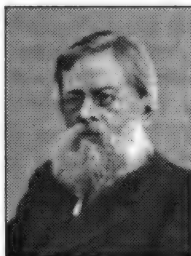
«ПЕТРОВСК» — розвідка *Костомарова*. Надрукована у виданні *«Памятная книжка Саратовской губернии»* на 1860 р. Написана ним після службової та наукової поїздки у 1858 р. по містах Саратовської губернії для пошуку матеріалів про С. Разіна і перевезення справ, що стосуються доби повстання О. Пугачова, з Царицинського архіву до *Саратова*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ПИЛЬЧИКОВ Дмитро Павлович (1821—1893) — український громадський і культурний діяч, педагог. Народився в губернському місті *Полтаві* у дворянській родині. У 1843 р. закінчив *Київський імператорський університет Св. Володимира*, викладав історію в Полтавському кадетському корпусі, у 60—70-х роках XIX ст. був членом Полтавської громади, організатором недільних шкіл у Полтаві. З 1876 р. жив у *Харкові*. П. особисто знав *Костомарова*, з яким познайомився 1846 р. в *Києві*, ставши членом Кирило-Мефодіївського братства (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Костомаров згадував, що навесні 1846 р., крім Т. *Шевченка*, частими його співрозмовниками були М. *Гулак*, В. *Білозерський*, О. *Маркович* та вчитель Д. Пильчиков. Помер П. у Харкові.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Плачинда В. П.* М. Д. Пильчиков. К., 1983; *Сергієнко Г. Я.* Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. К., 1983; *Дудко В. І.* Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пильчикова до Василя Білозерського // Київ. старовина. 1998. № 2.

ПИПІН Олександр Миколайович (1833—1904) — російський історик літератури, фольклорист. Народився у губернському місті *Саратові* (тепер обласний центр Російської Федерації) у родині дрібних поміщиків-дворян. Освіту здобув у Саратовській гімназії (1849). Навчався в *Казанському університеті*, закінчив *С.-Петербурзький імператорський університет* (1853). Екстраординарний професор С.-Петербурзького університету (1860). У 1861 р. з групою ліберальних професорів вийшов у відставку. Член-кореспондент (1891), академік (1898) *Імператорської С.-Петербурзької академії наук*. Автор праць з російської літератури і народної словесності, історії слов'янських літератур. П. знав *Костомарова* особисто. Знайомство відбулося в Саратові, де Костомаров перебував на засланні. Після їхнього поселення в *С.-Петербурзі* вони обидва викладали в університеті, часто спілкувалися, листувалися і співпрацювали. Костомаров слухав кілька лекцій П., які, на його думку, вирізнялися доладністю, осмисленістю і дуже йому сподобалися. П. разом з Костомаровим брав участь у виданні *«Памятников старинной русской литературы»* (СПб., 1860—1862), які фінансував граф Г. Кушелєв-Безбородько. П. написав некролог «Николай Иванович Костомаров. 1817—1885», опублікований у часопису *«Вестник Европы»* (1885. № 5) з додатком списку робіт Костомарова, а

О. М. Пипін

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

стих его был правилен и звучен, но большого творческого таланта он не показывал».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Українські* поети-романтики 20—40-х років XIX ст. К., 1968.

ПІВДЕННА РУСЬ — див. *Україна.*

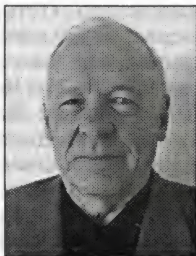
ПІВДЕННО-ЗАХІДНА РУСЬ — див. *Україна.*

ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКА АКАДЕМІЯ, Південнослов'янська Академія наук та мистецтв — хорватська наукова установа. Заснована в Загребі (Хорватія) у 1867 р. *Костомаров* як історик, фольклорист та етнограф (див. *Фольклорно-етнографічні студії М. Костомарова*), що зробив вагомий внесок у слов'янознавство, був у 1870 р. відзначений у Загребі дипломом члена-кореспондента історико-філологічного відділу П. А.

Літ.: *Попов П. М.* М. Костомаров як фольклорист і етнограф. К., 1968.

ПІВНІЧНА РУСЬ — термін для позначення Новгородської і Псковської земель у XII—XV ст. у російській дореволюційній історіографії. *Костомаров* присвятив історії П. Р. низку досліджень. Особливу увагу він приділяв вічовій організації Великого Новгорода, вбачаючи в ній зародки удільно-вічового устрою давньої Русі, що згодом були придушені єдинодержавною тенденцією історичного розвитку. На основі вивчення історії *Новгорода, Пскова* та інших північноруських міст Костомаров обґрунтував доцільність федеративного устрою об'єднаної слов'янської держави, оскільки він відповідав історичним традиціям слов'ян (див. *Єдинодержавність, Народ, Народоправство, Панславізм, Федералізм, Федерація*).

Літ.: *Костомаров Н. И.* О значении Великого Новгорода в русской истории // Отечественные зап. 1862. № 1; *Его же.* Вече и вечевое устройство в древней Руси // Дело и отдых. 1865. Т. 1; *Ключевский В. О.* Сочинения: В 9 т. М., 1987. Т. 1: Курс русской истории; *Костомаров Н. И.* Исторические монографии и исследования: В 17 т. Москва; Смоленск, 1994. [Т. 9]: Русская республика: Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада (История Новгорода, Пскова и Вятки).

Ю. А. Пінчук

ПІНЧУК Юрій Анатолійович (1937) — український історик, лауреат *премії імені М. І. Костомарова* Національної академії наук України (1993), заслужений діяч науки і техніки України (1997), професор (2001). Народився у *Києві* в родині вихідців з українського міста *Чернігова* (батько) і білоруського села Злинка (мати). У 1965 р. закінчив історико-філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, у 1971 р. — аспірантуру Інституту історії АН УРСР. З 1972 р. працював молодшим, згодом старшим та провідним науковим співробітником, завідувачем сектору Інституту історії АН УРСР. У 1973—1979 рр. — начальник сектору суспільних наук Президії АН УРСР. З 1990 р. — завідувач відділу української історіографії Інституту історії України Національної академії наук України. У 1972 р. захистив кандидатську дисертацію «Н. И. Костомаров как историк Украины», у 1986 р. — докторську — «Роль народных масс в Освободительной войне 1648—1654 гг. и воссоединении Украины с Россией (историография проблемы)». П. спеціалізується на українській і закордонній історіографії, історії України XVII ст.,

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ство с пригнутым, прибитым, заклеванным украинофильством». На думку Костомарова, «если бы совет г. де-Пуле был принят властями, то малорусские книжки оставлялись бы в обращении, а их сочинителей высылали бы в места не столь отдаленные!».

Літ.: *Грушевський М.* З публіцистичних писань Костомарова // Наук.-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. К., 1928; *Малашевич А.* Українознавчі студії Миколи Костомарова та журнал «Вестник Европы» // Історичний журн. 2004. № 10/11.

«ПОВЕСТЬ ОБ ОСВОБОЖДЕНИИ МОСКВЫ ОТ ПОЛЯКОВ В 1612 ГОДУ И ИЗБРАНИЕ ЦАРЯ МИХАИЛА» — нарис *Костомарова*. Видавався Товариством громадської користі (СПб., 1866, 1876, 1884 і 1889). Перевиданий у серії «Российский летописец» (М., 1988), у двотомнику: «Історичні монографії і дослідження» (М., 1989) та в книжці «Земские соборы» (М., 1995) із серії «Актуальная история России». Цей нарис вирізняється простотою викладу — він призначався для широких верств населення. У ньому автор відтворює історію доби початку XVII ст. й обрання в 1613 р. на престол Московської держави (див. *Росія*) родоначальника династії Романових — царя Михайла Федоровича (1596—1645).

«ПОГИБЕЛЬ ЄРУСАЛИМА» — переклад *Костомарова* українською мовою поетичного твору Джорджа Байрона. Вперше надрукований під псевдонімом І. Галка в *«Малорусском литературном сборнике»*, виданому Д. *Мордовцем* (Саратов, 1859). Увійшов до «Збірника творів І. Галки» (О., 1875), до книжки «Твори Амврозия Метлиньского і Миколи Костомарова» (Л., 1906; 2-ге вид. 1914), а також до видання «Твори в двох томах» (К., 1967 і К., 1990).

Літ.: *Шабліовський Є.* Микола Іванович Костомаров, його життя та діяльність // Костомаров М. І. Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 1.

М. П. Погодін

ПОГОДІН Михайло Петрович (1800—1875) — російський історик, письменник, журналіст і публіцист. Народився в *Москві* у родині кріпака, який був відпущений на волю в 1806 р. і став домоуправителем графа О. Строганова. Навчався в Першій Московській гімназії. Закінчив *Московський університет* (1821), з 1826 р. — його професор, спочатку загальної, потім російської історії; академік *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1841). Видавав журнали *«Московский вестник»* (1827—1830) і *«Москвитянин»* (1841—1856). Цікавився українською літературою, особливо творчістю Т. *Шевченка*. Зібрав багато історичних джерел, зокрема й українських, серед них — літопис С. Величка. Був одним із натхненників москвофілів, дотримувався теорії православ'я, самодержавства і народності, як учений стояв на позиції самобутності російського історичного процесу, будучи послідовником норманізму. П. був знайомий з *Костомаровим*, високо цінував його творчу особистість, але мав протилежні погляди на певні явища і події історії *Російської держави*. Півтора десятиліття вів з ним гостру полеміку публічно й у пресі, особливо з так званого питання про норманське походження давньоруської держави. Зокрема, 19 березня 1860 р. відбулася публічна дискусія Костомарова з П., яка набула широкого резонансу в академічних колах (див. *Диспут М. Костомарова з М. Погодіним*). Костомаров з молодих років цікавився творчістю П. Після закінчення в 1836 р.

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

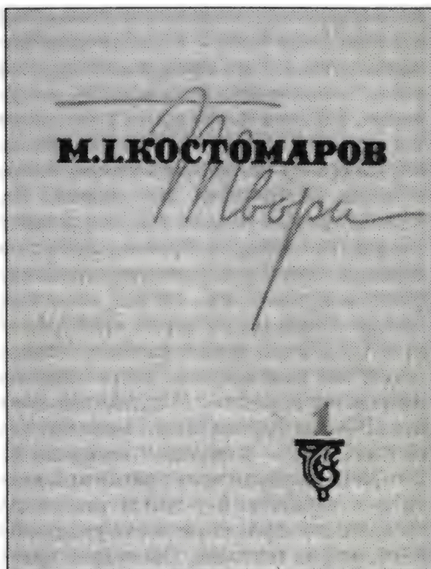
Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

го уклада. Новгород – Псков – Вятка», *«Мазепа. Историческая монография»* та ін. З приводу своїх архівних студій у Швеції Костомаров писав: «Если бы меня не тревожило угрожающее положение моих глаз, я бы, вероятно, остался в Швеции надолее и принялся бы основательно изучать щведский язык». У 1882 р. в Стокгольмі вийшла друком у шведському перекладі костомаровська «Русская истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей».

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857 – 1875 // Рус. старина. 1886. № 6; *Костомаров Н.* Отчет о варшавских библиотеках [отчет, прочит. на заседании Археогр. комис. 16 окт. 1865 г.] // Летопись занятий Археогр. комис. [за 1865 – 1866]. СПб., 1868. Вып. 4; *Кулиш П.* Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове // Новь. 1885. Т. 4, № 13; *Юнге Е. Ф.* Воспоминания (1843 – 1860 гг.). Б. м., 1913; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Варварцев М.* Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX – початок XX ст.): Документи, епістолярій, матеріали. К., 2000.

ПОЕЗІЯ М. КОСТОМАРОВА – частина літературної спадщини *Костомарова*, значне місце в якій займають твори, що набули широкої популярності. Його поезія вирізняється жанровою і тематичною різноплановістю, свіжістю та розмаїтістю барв. Однією з найважливіших її переваг є нова літературна мова. Початок літературної діяльності Костомарова пов'язаний з *Харковом*, де він навчався й у 1836 р. закінчив *Харківський університет*. Для того часу характерне українське національне піднесення, що відбувалося в руслі загальнослов'янського відродження. З ним пов'язане виникнення й формування нової української літератури, яка відходила від архаїчних канонів, від старої книжної мови та стилю. Першими поетичними творами Костомарова, які побачили світ, були вірші, опубліковані під псевдонімом Ієремія Галка у збірнику *«Українськії балади»* (Х., 1839). Поезії, написані в 1839 р., увійшли до збірника *«Вітка»* (Х., 1840). Вже у ранніх творах Костомаров виступає як поет самобутньої, з нальотом *романтизму*, української літератури, яка має народний характер і тісний зв'язок з історичним минулим. Він славить народну пісню, із захватом говорить про її поширення «од Сосни до Сяна» («Пісня моя»). У його віршах і баладах звучить відверте співчуття до народу, чути ноти соціального протесту, що виразно пролунали у творі «Пан Шульпіка», де розповідається про народну розправу над кріпосником-грабіжником. У баладі *«Ластівка»* поет звеличує патріотичні почуття простих людей – оповідає про загибель юнака на ратному полі і про

М. І. Костомаров. Твори в двох томах. К., 1967. Т. 1. Обкладинка

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

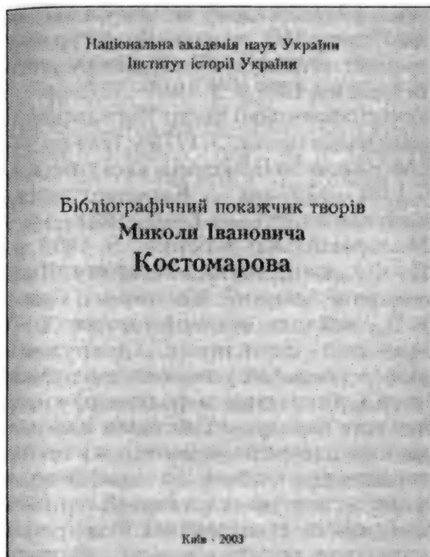
АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Бібліографічний покажчик творів М. Костомарова. К., 2003. Обкладинка

цистичних, художніх та інших праць *Костомарова*. У видовому плані їх поділяють на: 1) нотатки Костомарова про свою наукову діяльність з переліками праць; 2) бібліографічні реєстри основних студій Костомарова, вміщені як додатки у публікаціях, присвячених йому (Ф. Ніколайчик, О. *Пипін*, Д. Язиков); 3) бібліографічні списки праць Костомарова в довідкових виданнях, словниках, каталогах виставок та ін.; 4) бібліографії перевидань праць Костомарова, переважно 90-х років XX ст. — початку XXI ст.; 5) найповніші персональні систематичні покажчики праць Костомарова, які охоплюють всю його творчу спадщину (1890 р. та 2002—2003 рр.). Ці покажчики впорядковані за хронологічним або систематичним (галузево-дисциплінарним) принципом. Окрім того, вибіркова бібліографічна реєстрація творів Костомарова широко представлена у низці фахових та спеціалізованих покажчиків (у журналах, ретроспективних реєстрах з української історії, персональних бібліографіях учених та ін.). Основні бібліографічні реєстри праць Костомарова репрезентовані в таких публікаціях: *Записка* Н. И. Костомарова об его ученых трудах, составленная в 1870 г. // Рус. мысль. 1885. № 6; *Николайчик Ф.* Библиографический указатель сочинений Н. И. Костомарова // Киев. старина. 1885. № 5; *Пыпин А.* Список работ Костомарова // Вестн. Европы. 1885. № 5; *Языков Д. Д.* Русские писатели, умершие в 1885 году: Костомаров Николай Иванович (С приложением списка работ историка) // Исторический вестн. 1888. № 12; *Библиографический* указатель сочинений Н. И. Костомарова // Литературное наследие Н. И. Костомарова. СПб., 1890; *Каталог* III Очередной юбилейной выставки. В память Н. И. Костомарова. 1885—1910. Воронеж, 1910; *Українські* письменники: Бібліогр. слов.: У 5 т. К., 1963. Т. 2; *Гайдук В. П.* Бібліографія публікацій М. І. Костомарова і літератури про нього // Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української нації. Рівне, 1992; *Онищук С. М.* Микола Іванович Костомаров: Покажчик-персоналія. К., 1993; *Пінчук Ю., Ясь О.* Наукова, публіцистична та літературна спадщина Миколи Костомарова: перевидання 1987—1998 років: (Матеріали до бібліографії) // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідж. в Україні [Вип. 10]: Об'єднаний випуск зб. наук. праць на пошану акад. В. А. Смолія (З нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від дня народження): У 2 ч. К., 2000. Ч. 2: Історіографія; *Ясь А. В.* Библиография трудов Н. И. Костомарова 1987—1998 // Энциклопедия

жизни и творчества Н. И. Костомарова (1817 – 1885). Киев; Донецк, 2001; *Гончар О., Пасещенко Г.* Микола Костомаров: Матеріали до бібліографії (перевидання творів у 1987 – 1999 рр.) // Молода нація: Альманах. 2002. № 1; *Микола* Іванович Костомаров (1817 – 1885): Матеріали до бібліографії / Упоряд.: О. Т. Гончар, Г. В. Пасещенко; Відп. ред. і авт. вступ. ст. Ю. А. Пінчук. Запоріжжя; Чернігів, 2002; *Бібліографічний* покажчик творів Миколи Івановича Костомарова / Упоряд.: О. Т. Гончар, Г. В. Пасещенко; Відп. ред. і авт. вступ. ст. Ю. А. Пінчук. К., 2003.

ПОКРОВСЬКА СЛОБОДА, Покровське містечко, Покровськ, Казакштадт — за часів *Костомарова* поселення в Новоузенському повіті Самарської губернії на лівому боці річки *Волги* (тепер місто Енгельс у Саратовській області Російської Федерації). Заснована в першій половині XVIII ст. переселенцями з *Полтавської* та *Харківської губерній*, які возили сіль і торгували. Костомаров бував у П. с., цікавився самобутністю її поселян з їхніми унікальними для тих місць побутом і звичаями. До цієї слободи виявляв інтерес і П. *Куліш* — соратник Костомарова по Кирило-Мефодіївському братству (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*), який відвідував Костомарова в саратовському засланні.

Літ.: *Семенов П.* Географическо-статистический словарь Российской империи: В 5 т. СПб., 1873. Т. 4; *Мордовцев Д. Л.* Исторические поминки по Н. И. Костомарове. 7-го апреля 1885 г. // Рус. старина. 1885. № 6.

ПОЛТАВА — за життя *Костомарова* губернське місто в Російській імперії (тепер обласний центр *України*). Одне з найбільших міст Лівобережної України. П. простяглася вздовж річки Ворскли — притоки *Дніпра*. Згадується в Іпатіївському літопису в 1174 р. як Лтава. Під назвою П. фігурує у грамоті великого князя литовського Вітовта від 1430 р. У 1648 – 1775 рр. — адміністративний центр Полтавського козацького полку. У 1775 – 1784 рр. — повітове місто Новоросійської губернії, у 1784 – 1797 рр. — Катеринославського намісництва, у 1797 – 1802 рр. — Малоросійської губернії. З 1802 р. П. — адміністративний центр *Полтавської губернії*. Костомаров бував у П., виявляв великий інтерес до її минулого. Закінчивши *Харківський університет* і захопившись вивченням історії, літератури та фольклору українського народу, він поставив собі завданням ближче познайомитися з самим народом не з книжок, а з живої мови, з живого спілкування з ним. Для цього здійснював етнографічні екскурсії і записував почуті відомості. Взимку 1837 р. Костомаров з'їздив з *Харкова* до П., там оглянув місто, відвідав його околиці. Пізніше підтримував контакти з полтавською інтелігенцією, листувався з відомими її представниками. Зокрема, писав у 60-х роках XIX ст. у П. до українського громадського діяча і педагога О. *Кониського* стосовно видання українською мовою книжок, що мають навчальне призначення. П. знайшла широке відображення у творчості Костомарова (студія «*Мазепа. Историческая монография*» та інші праці).

Полтава. З літографії І. Стадлера. 1804

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

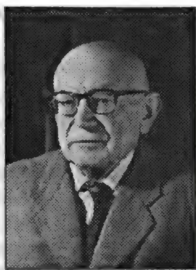
АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

тво, Народ, Народницький напрям, Народоправство, Община, Панславізм, Позитивізм, Раціоналізм, Романтизм, Руїна, Український месіанізм, Унія, Холопи, Християнство, Федералізм, Федерація та ін.; див. також бібліографію до статей). П. а. і н. т. Костомарова вирізняється полісемантизмом. У термінах і дефініціях історика відображаються морально-етичні канони, художньо-естетичне сприйняття минувшини та соціально-психологічна загостреність його історіописання (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова*).

ПОПОВ Михайло Максимович (1800—1871) — начальник першої (секретної) експедиції *Третього відділення*, літератор. У 1821 р. закінчив *Казанський університет*. З 1830 р. — у *С.-Петербурзі*, на службі в Третьому відділенні. Допомагав Л. *Дубельту*, який управляв цим відділенням, вести в 1847 р. слідство у справі про Кирило-Мефодіївське братство (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). 17 квітня 1847 р. видав квитанцію квартальному наглядачеві київської поліції Лобачевському про те, що «доставленный им в сопровождении одного жандарма из Киева адъюнкт-проф. Костомаров с его бумагами и вещами принят в исправности в Третье отделение с. е. и. в. канцелярии».

Літ.: *Кирило-Мефодіївське* товариство: У 3 т. К., 1990. Т. 1.

ПОПОВ Павло Миколайович (1890—1971) — український літературознавець, славіст, фольклорист і мистецтвознавець, член-кореспондент Академії наук УРСР (1939). Народився в селі Миколаївці Путивльського повіту Курської губернії (тепер Буринського району Сумської області, *Україна*). Навчався у *Варшавському університеті* (1910—1912). У 1916 р. закінчив *Київський імператорський університет Св. Володимира*, з 1920 р. працював в установах Академії наук України. Автор праць з історії літератури та суспільної думки, а також друку, мистецтва, фольклору. Зробив значний внесок у шевченкознавство. П. досліджував фольклорний та етнографічний доробок *Костомарова*, опублікував книжку «М. Костомаров як фольклорист і етнограф» (К., 1968). У ній наголошував на прогресивності історичних поглядів Костомарова, відзначив його роль у боротьбі проти головного суспільного зла епохи — кріпосництва.

П. М. Попов

Тв.: *Початковий* період книгодрукування у слов'ян. К., 1958; *Шевченко* і Київський університет. К., 1964.

Літ.: *Білецький О. І., Сухобрус Г. С., Шолом Ф. Я.* Павло Миколайович Попов. К., 1961; *Пинчук Ю. А.* Исторические взгляды Н. И. Костомарова: (Критический очерк). К., 1984.

«ПОРЯДОК» — щоденна політична і літературна газета, виходила в *С.-Петербурзі* в 1881—1882 рр. за редакцією М. *Стасюлевича*. Висвітлювала питання правознавства, зокрема пропагувала юридичні знання. Співробітниками газети були І. *Тургенєв*, К. Станюкович, О. Введенський. *Костомаров* невдовзі після заснування «П.» опублікував у ній нарис *«Из поездки в Батурин»* (1881. № 124), в якому виклав свої враження про відвідини в 1878 р. колишньої резиденції українських гетьманів.

Літ.: *Лисовский Н. М.* Библиография русской периодической печати 1703—1900 гг.: (Материалы для истории русской журналистики). Пг., 1915.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

что у них наречие и говор ничем не отличаются от волынцев».

Літ.: *Амвросий*, архимандрит. Сказание о Почаевской Успенской Лавре. Почаев, 1878; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Міяковський В.* Костомаров у Рівному // Україна. 1925. № 3; *Географічна* енциклопедія України: У 3 т. К., 1993. Т. 3.

ПОШАНУВАННЯ Й УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ М. КОСТОМАРОВА – різноманітні заходи та акції в соціогуманітарній, громадській, суспільно-політичній, культурно-освітній та інших сферах життя, пов'язані з вивченням, збереженням, популяризацією творчої спадщини *Костомарова*, зокрема з увічненням його ім'я. За функціональним призначенням та адресною спрямованістю ці заходи поділяють на: 1) академічні [публікація наукових студій, присвячених Костомарову, підготовка і захист дисертаційних та інших кваліфікаційних досліджень (див. *Історіографія про М. Костомарова*)]; 2) науково-популярні, культурно-освітні та просвітницькі [перевидання творів М. Костомарова, проведення конференцій, круглих столів та інших наукових форумів, читання спецкурсів і популярних лекцій про вченого, публікація розвідок у періодичній пресі тощо (див. *Воронезькі Костомаровські читання, Інтернет про М. Костомарова та його наукову спадщину, Покажчики творів М. Костомарова, Чернігівські Костомаровські читання*)]; 3) меморіальні [відзначення ювілейних річниць, пов'язаних з Костомаровим, встановлення академічних премій, іменних стипендій та дипломів, відкриття меморіальних дощок, перейменування вулиць, випуск листівок, знаків поштової оплати із зображеннями історика та інше (див. *Біографія М. Костомарова, Іконографія М. Костомарова, Марка поштова на честь ювілею М. І. Костомарова, Премії імені М. Костомарова*)]. Пошанування Костомарова як видатного вченого та громадського діяча започатковане ще за його життя. Зокрема, 1873 р. відзначалося 35-річчя його літературної діяльності (див. *«Альбом в память тридцатипятилетней литературной деятельности Николая Ивановича Костомарова»*). Низку меморіальних заходів провели друзі, колеги та шанувальники його творчості під час поховання Костомарова 11 квітня 1885 р. в *С.-Петербурзі.* Прощальна процесія рухалася з дванадцятої до сімнадцятої години, за великого скупчення народу, від університетської церкви (див. *Церква університетська*), де відспівували покійного, до *Волкового кладовища*, на якому він був похований. У похороні брали участь депутації з багатьох регіонів Російської імперії та закордону, зокрема з *Казані, Києва, Одеси, Полтави, Харкова* та ін. Були вінки від молоді,

Меморіальна дошка на будинку колишньої Рівненської гімназії, де викладав історію М. Костомаров. Фото. 1999

Приз с именем

Інформація про нагородження призом імені М. Костомарова учасників фестивалю Слобідської української культури. Газета «Россошь» (Воронезька область)

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

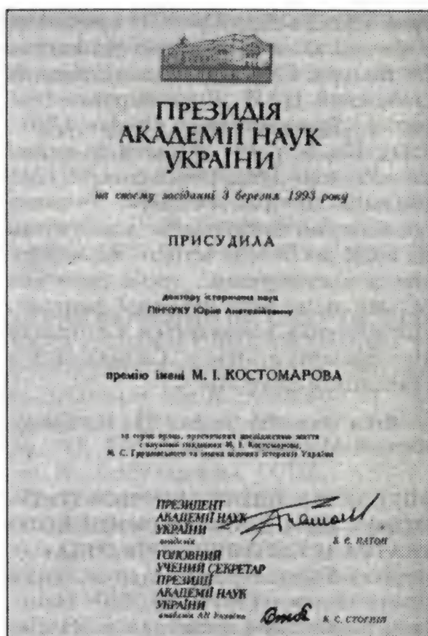
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

рублів з колишнього фонду для видання українських книжок наукового змісту (див. *«Письмо в редакцию»* [III]). У березні 1881 р. з академічної друкарні вийшли «Правила о присуждении премии Н. И. Костомарова за лучший малорусский словарь». Цією премією було відзначено «Словарь украинского языка» (В 4 т. К., 1907–1909), упорядкований відомим письменником Б. Грінченком та виданий за участі журналу *«Киевская старина»*. В *Україні* Академічна премія імені М. Костомарова заснована 8 травня 1992 р. Президією Академії наук України (тепер Національна академія наук України). Вона присуджується за значні наукові досягнення в дослідженні історії й етнографії українського народу. Вперше премія була присуджена 3 березня 1993 р. Ю. *Пінчуку* за низку праць, присвячених життю і науковій спадщині М. Костомарова, М. *Грушевського* та інших українських істориків. Пізніше лауреатами цієї академічної премії стали: А. Русяєва (1995), Ю. Шаповал (1996), Л. Дубровіна, О. Реєнт, О. Моця (усі – 1997), О. Лисенко, В. Чишко (обидва – 1998), В. Солдатенко (2000), Н. Барановська, Р. Ковалюк, І. Матяш (усі – 2002), М. Котляр, В. Франчук (обидва – 2004). Крім академічної премії, на теренах *Росії* й України встановлено низку заохочувальних відзнак (дипломи, стипендії імені М. Костомарова тощо) для школярів і студентів за успіхи у навчанні, творчій діяльності, перемоги в конкурсах та ін. Зокрема, в 1997 р. Воронезькою обласною станцією юних туристів, Російською академією педагогічних і соціальних наук, Воронезьким державним університетом, Воронезьким державним педагогічним університетом та обласним відділенням Спілки письменників Російської Федерації впроваджено заохочувальну відзнаку «Диплом им. историка и писателя Н. И. Костомарова (1817–1885)».

ПРЕЗИДІЯ
АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНИ

на своєму засіданні 3 березня 1993 року

ПРИСУДИЛА

премію імені М. І. КОСТОМАРОВА

ПРЕЗИДЕНТ
АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНИ

ГОЛОВНИЙ
УЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
ПРЕЗИДІЇ
АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНИ

Премія імені М. І. Костомарова Національної академії наук Українн. Днплом

Літ.: *Отчет* о присуждении премии Н. И. Костомарова за словарь малорусского наречия 29 декабря 1905 г. СПб., 1906; *Первый* лауреат премии имени Н. И. Костомарова // Н. И. Костомаров. Страницы жизни и творчества. Воронеж, 1994; *Костомаровские* дни в Воронеже. Воронеж, 1997; *Національна* академія наук України: Персональний склад. 1918–1998. К., 1998.

«ПРЕДАНИЯ ПЕРВОНАЧАЛЬНОЙ РУССКОЙ ЛЕТОПИСИ В СООБРАЖЕНИЯХ С РУССКИМИ НАРОДНЫМИ ПРЕДАНИЯМИ В ПЕСНЯХ, СКАЗАНИЯХ И ОБЫЧАЯХ» – дослідження *Костомарова*. Вперше надруковане в часопису *«Вестник Европы»* (1873.

№ 1—3). Увійшло до XIII тому «Исторических монографий» (видання М. *Вольфа*, СПб., 1881), до «Собрания сочинений Н. И. Костомарова» (видання «*Литературного фонда*», СПб., 1904. Кн. 5, т. 13), а також до книжки «Раскол» (М., 1994) із серії «Актуальная история России». У цьому дослідженні автор прагне довести, що на події російської історії, які вважаються достовірними, треба дивитися більше як на вияв народної фантазії. Дослідження починається з розгляду Несторового літопису. Складається з сімнадцяти розділів.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

«ПРЕДСТАВЛЕНИЕ "БОРИСА ГОДУНОВА" НА СЦЕНЕ МАРИИНСКОГО ТЕАТРА 17 СЕНТЯБРЯ 1870 ГОДА» — нотатка *Костомарова*. Надрукована в газеті «*Голос*» (1870. № 259). Написана з приводу постановки в Маріїнському театрі *С.-Петербурга* музичної драми «Борис Годунов» за пушкінським сюжетом. Костомаров, який постійно виявляв інтерес до театральних постановок на історичні теми, у цій нотатці розмірковує про сценічне втілення драматичного твору О. *Пушкіна*, торкається таланту поета і підкреслює, що його ім'я стало для багатьох священним на все життя.

ПРИБАЛТІЙСЬКІ СЛОВ'ЯНИ — див. *Поморські слов'яни*.

ПРИЙМАК Томас Михайлович (1948) — українсько-канадський історик. Народився у місті Вінніпезі (Канада). Закінчив Манітобський університет (1972). Захистив докторську дисертацію в Торонтському університеті (1984). Професор університету в Саскатуні (Канада). Автор праць з історії українських канадців періоду Другої світової війни, української історіографії, суспільно-політичної думки XIX — початку XX ст. та біографістики, зокрема першої англомовної біографії *Костомарова*. Структурно ця біографічна праця П. складається з передмови, історіографічного вступу і дев'яти розділів: 1. Юність та освіта. 2. Шкільний вчитель та університетський професор. 3. Кирило-Мефодіївське братство. 4. Арешт, ув'язнення і заслання. 5. На волі. 6. Доба «Основи». 7. Після «Основи». 8. Визнаний історик. 9. Висновки, а також з бібліографії робіт Костомарова, наукових праць і матеріалів, присвячених йому. На думку П., унікальність позиції Костомарова як інтелектуала полягала в тому, що він одночасно належав до російської та української історіографії. П. розглядає Костомарова як попередника М. *Грушевського*, зокрема вважає, що костомаровська робота «*Две русские народности*» була предтечею знаменитого есе М. Грушевського «Звичайна схема "русскої" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Як представник української зарубіжної історіографії, П. вважає, що історики діаспори приділяли недостатньо уваги Костомарову та його науковій спадщині.

Т. М. Приймак

Тв.:. *Prymak T. M.* Mykola Kostomarov: A Biography. Toronto; Buffalo; London, 1996.

Літ.: *Марунчак М. Г.* Біографічний довідник до історії українців Канади. Вінніпег, 1986; *Пінчук Ю. А., Ясь О. В.* Рец. на кн.: Приймак Т. Микола Костомаров: Біографія. Торонто; Буффало; Лондон, 1996 // Укр. іст. журн. 1997. № 2.

ПРИЛУКИ — за часів *Костомарова* повітове місто *Полтавської губернії* (тепер районний центр Чернігівської області, *Україна*). Уперше згадується в Іпатіївському літопису близько 1092 р. В XI—XII ст. П. — оборонне укріплення у Київській Русі для захисту від нападу кочівників. З другої половини XII ст. — у складі Переяславського князівства, з 60-х років XIV ст. — у складі *Литви*, з другої половини XVI ст. — *Речі Посполитої*. У 1648—1781 рр. П. — центр Прилуцького полку. У 1782—1796 рр. — повітове місто Чернігівського намісництва, у 1797—1802 рр. — Малоросійської, а з 1802 р. — Полтавської губернії. У 1783 р. П. надане Магдебурзьке право. Костомаров був у П. в 1874 р., коли їхав із *С.-Петербурга* до *Дідівців*. Про цю поїздку є згадка в його *«Автобиографии»*. Це підтверджують і спогади А. *Костомарової*, в яких повідомляється, що він їхав від Ніжина до Прилук і далі до Дідівців. Згодом Костомаров відвідував П. неодноразово. У 1875 р., перехворівши на тиф і втративши матір, він через П. приїхав у Дідівці, де провів кінець весни і літо в маєтку Аліни Леонтіївни, з якою 9 травня обвінчався. Часто їздив у П. купувати бублики. Брав він їх у відомого не лише в повіті, а навіть і в С.-Петербурзі, майстра, «артиста» пекарської справи, Джигіля. Згадка про П. є в багатьох творах Костомарова.

Літ.: *Данилов В.* Материалы для биографии Н. И. Костомарова. К., 1907; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Антибиш Д. М.* Прилуки. К., 1969; *Савон О. А.* Дідівці: Садиба творчості і доброти. Прилуки, 1993.

Флігель у саднбі А. Костомарової в Дідівцях поблнзу Прилук. Фото. 2004

«ПРИКЛЮЧЕНИЯ ПО СМЕРТИ. РАССКАЗ ОДНОГО СЛОБОЖАНИНА» — оповідання *Костомарова*. Вперше надруковане під псевдонімом И. Богучаров в *«Газете А. Гатцука»* (1880. № 41). Увійшло до видань «Рассказы И. Богучарова» (СПб., 1886) і «Твори в двох томах» (К., 1990. Т. 1). Опубліковане у книжці «Русские нравы: Домашняя жизнь и нравы великорусского народа. Автобиография» (М., 1995) із серії «Актуальная история России». Автор описує трагічний випадок, що стався у слободі Б. на території *Слобідської України*, населеної «військовими обивателями», які згодом були переведені в статус державних селян.

Літ.: *Смілянська В. Л.* Літературна творчість Миколи Костомарова // Костомаров М. І. Твори: В 2 т. К., 1990. Т. 1.

«ПРИЛОЖЕНИЕ К МЕСЯЦЕСЛОВУ НА 1864 ГОД» — див. *«Академический месяцеслов»*.

«ПРИМЕЧАНИЕ» М. КОСТОМАРОВА ДО ПУБЛІКАЦІЇ «ПИСЬМО Т. Г. ШЕВЧЕНКО К Н. И. КОСТОМАРОВУ» — примітка *Костомарова*. Надрукована в журналі *«Русская старина»* (1875. № 5) в публікації «Письмо Т. Г. Шевченко к Н. И. Костомарову». Датована 1-м лютого 1847 р. (Борзна). Увійшла до 12-томного видання творів Т. *Шевченка* «Повне зібрання тво-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

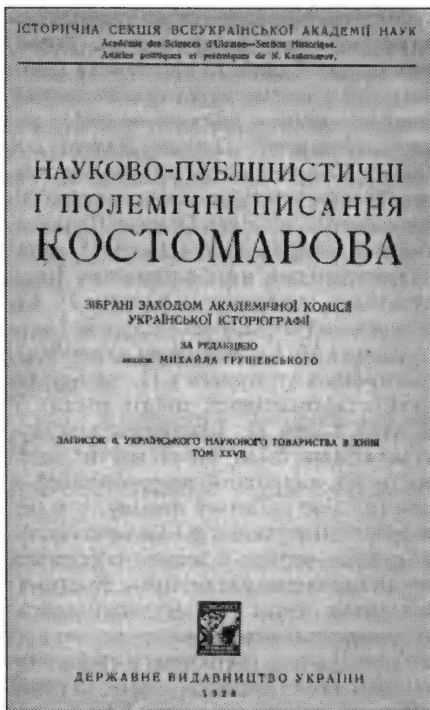

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНІ І ПОЛЕМІЧНІ ПИСАННЯ КОСТОМАРОВА

ЗІБРАНІ ЗАХОДОМ АКАДЕМІЧНОЇ КОМІСІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1928

Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. К., 1928. Титульна сторінка

тань (іноді кілька з них, об'єднані однією темою, утворюють невелику серію статей); 2) полемічних студій, в яких Костомаров переважно дискутує зі своїми науковими опонентами; 3) дрібних нотаток, часто у вигляді адресованих широкій громадськості заяв, коментарів щодо певних питань (див. *«Заметка»* [I–III], *«Объяснение»* [I–X], *«Письмо в редакцию»* [I–VI], *«Письмо к редактору»* [I–VI]). Переважна більшість публіцистичних і полемічних розвідок Костомарова написана в петербурзький період життя і творчості (1860–1885; – див. *Біографія М. Костомарова*), хоча публіцистичні елементи побутують і в його ранніх творах. Значна частина публікацій вченого, написаних в цьому жанрі, ввійшла до збірника «Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова» (К., 1928). Публіцистичні розвідки Костомарова охоплюють широке коло проблем, вирізняються полемічною гостротою, емоційною забарвленістю, послідовною та добре вибудованою аргументацією, численними історичними ретроспекціями. У проблемному сенсі чимало публіцистичних праць ученого тою чи тою мірою пов'язані з його науковою діяльністю, що виявляється у сюжетній канві викладу, побудові системи доказів, в авторському стилі тощо. Особливості жанру спонукали Костомарова чіткіше і ретельніше формулювати свою позицію з багатьох питань, зокрема демонструвати свої погляди (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова*). Натомість в історичних монографіях (див. *«Богдан Хмельницкий»*, *«Гетманство Выговского»*, *«Гетманство Юрия Хмельницкого»*, *«Мазепа. Историческая монография»*, *«Руина. Историческая монография 1663–1687. Гетманства Брюховецкого, Многогрешного и Самойловича»*) автор здебільшого зосереджувався на відтворенні просторово-часового колориту побутування колективного, масового героя – народу-нації (див. *Народ, Народницький напрям*) та уникав чітких узагальнень. Крім того, інтелектуальне становище Костомарова в *С.-Петербурзі* (спершу як професора столичного університету, пізніше як відомого вченого та літератора) спонукало його оперативно і систематично реагувати на злободенні події та явища пореформеної доби, зокрема на зростаючий динамізм тогочасного життя. З огляду на це публіцистика Костомарова є важливим джерелом для дослідників його біографії і творчої спадщини, що відзначено низкою вче-

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

О. С. Пушкін. Портрет роботи художника В. Тропініна. 1827

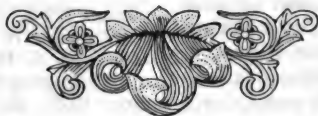
ПУШКІН Олександр Сергійович (1799–1837) — російський поет і прозаїк. Народився в *Москві* у дворянській сім'ї, в якій перетнулися кілька відомих російських аристократичних родів. У 1811–1817 рр. навчався в Царськосельському ліцеї. Був висланий з Москви у 1820 р. за політичні вірші. Коли повернувся із заслання (1826), жив переважно в *С.-Петербурзі*. Був смертельно поранений на дуелі. П. — автор роману у віршах «Евгений Онегин» (1823–1831) і трагедії «Борис Годунов» (1825). Його перу належить поема «Цыганы» (1827), повісті «Капитанская дочка» і «Пиковая дама» (1834), інші численні твори. *Костомаров* високо цінував творчість П., яка справила на нього неабиякий ідейно-художній вплив. Ім'я П. стало для нього близьким і священним на все життя. П. часто згадується у творах та в «*Автобиографии*» Костомарова, як і в мемуарах близьких йому людей. Так, оглядаючи 1841 р. палац у *Бахчисараї*, Костомаров згадував, що його «в особенности пленил огромный зал с тремя фонтанами, из которых один был знаменитый фонтан слез, воспетый Пушкиным». Костомаров, описуючи похорон Т. *Шевченка*, зазначив, що «большинство окружавших его гроб состояли из великоруссов, которые относились к нему, как относились бы к Пушкину или Кольцову, если бы провожали в могилу последних». У 1862 р. Костомаров відвідав могилу П., щоб вклонитися прахові поета, про що в «Автобиографии» написав: «Близ памятника мы встретили кучу ребятишек, игравших песком, и тут невольно вспомнили стихи поэта:

И пусть у гробового входа
Младая будет жизнь играть,
И равнодушная природа
Красою вечною сиять.

Кстати, было прекрасное летнее утро, и лучи восходящего солнца весело переливались в яркой зелени окрестностей». П. — один із найулюбленіших письменників Костомарова, він досконало знав його твори. А. *Костомарова* у своїх мемуарах повідомляє, що Микола Іванович часто напам'ять читав для неї щось із П., а для її матері — з А. *Міцкевича*. Вона писала: «Лицо его при чтении так оживлялось, что пленяло всех присутствующих».

Тв.: *Полн.* собр. соч.: В 16 т. М.; Л., 1937–1949. Т. 1–16.

Літ.: *Николай* Иванович Костомаров: По воспоминаниям Алины Леонтьевны Костомаровой // Автобиография Н. И. Костомарова. М., 1922.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

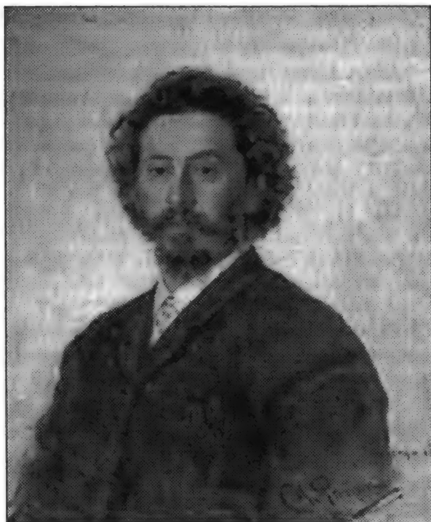
А

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

І. Ю. Рєпін. Автопортрет. 1887

сказав: «Какая высокая похвала! И как я высоко ценю ее! Это несравненная оценка для меня». Р. написав картину «Микола Іванович Костомаров на смертному одрі» (див. *Іконографія М. Костомарова*).

Літ.: *Беренштам В.* Воспоминания о последних годах жизни Н. И. Костомарова // Киев. старина. 1885. № 6; *Костомарова А.* Последние дни жизни Николая Ивановича Костомарова // Там же. 1895. № 4.

РИГА — адміністративний центр Ліфляндської губернії в 1796—1917 рр. (тепер столиця Латвійської Республіки). Р. згадується в писемних джерелах кінця XII ст. У складі Російської імперії — з 1710 р. *Костомаров* приділяв чимало уваги історії Балтії і власне Лівонському ордену, у своїх дослідженнях висвітлив низку найважливіших проблем цього регіону, зокрема тісно пов'язаних з минулим міста Р. Написав оригінальну студію «*Ливонская война*», яка вперше побачила світ у журналі «*Библиотека для чтения*» (1864. № 1—3). Екскурси в історію Латвії можна знайти в його «*Автобиографии*».

Літ.: *По Риге* и ее окрестностям: Иллюстрир. путеводитель / Сост. по нем. изд. К. Меттига. 6-е изд. [Рига], 1914.

РІВНЕ — за життя *Костомарова* повітове місто у Волинській губернії (тепер обласний центр Рівненської області, *Україна*). У писемних джерелах вперше згадується близько 1282 р. З другої половини XVI ст. Р. — у складі *Литви*. Наприкінці XV ст. місто отримало Магдебурзьке право. Після Люблінської унії (1569; — див. *Унія*) Р. — у складі Волинського воєводства *Речі Посполитої*, з 1793 р. — у складі Російської імперії, з 1797 р. — повітове місто Волинської губернії. Костомаров жив у Р. майже рік, працюючи там з жовтня 1844 р. учителем гімназії (див. *Рівненська гімназія*). У своїх спогадах він приділив неабияку увагу цьому місту і Волинському краю (див. *Волинь*), вихідцями з якого, за переказами, були предки Костомарова (див. *Родовід М. Костомарова*). З Р. у вільний від педагогічної праці час Костомаров здійснював подорожі історичними місцями, щоб збирати фольклор і шукати матеріали, які могли б стати джерелами для його досліджень. У Р. вчений дуже зацікавився польською літературою, став ґрунтовно знайомитися з творами А. *Міцкевича*. У серпні 1845 р. Костомаров отримав звістку про переведення його до *Києва*. У своїй «*Автобиографии*» він згадував: «Приходилось прощаться с Ровно и Волынью. Я уехал оттуда с большим ворохом народных песен и записанных преданий и рассказов». На схилі життя Костомаров залишив спогади «*Из прожитых на Волыни дней*».

Літ.: *Памятная* книжка Волынской губернии на 1915 год. Житомир, 1915;

Попов А. И. Н. И. Костомаров — преподаватель ровенской гимназии // Ист. вестн. 1917. № 3; *Міяковський В.* Костомаров у Рівному // Україна. 1925. № 3; *Молчанов А. Н.* Ровно. Львов, 1961; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992; *Пінчук Ю., Пасещенко Г.* З волинських років М. І. Костомарова // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя. Острог; Нью-Йорк, 1999.

РІВНЕНСЬКА ГІМНАЗІЯ — середній навчальний заклад, заснований у *Рівному* 1839 р. *Костомаров* після закінчення *Харківського університету* і захисту в ньому магістерської дисертації (див. *«Об историческом значении русской народной поэзии»*) звернувся в Київський учбовий округ стосовно роботи. У жовтні 1844 р. йому було запропоновано посаду старшого вчителя в Р. г., куди він негайно відбув. У Р. г., як видно зі звіту Костомарова її директорові, крім читання п'ятнадцяти лекцій на тиждень, він працював над історією воєн українських козаків з поляками в добу Хмельницького (див. *«Богдан Хмельницкий»*), збирав і тлумачив народні українські пісні, підготував до видання літописи, що стосуються історії *України*. Відомо також, що в травні й червні 1845 р. Костомаров виступав на засіданні педагогічної ради та щорічних зборах гімназії з промовою *«О том, что было причиною беспорядков и расстройства Руси в удельный период нашей истории»*. У липні 1845 р. за рішенням Київського учбового округу, незважаючи на спротив тодішнього директора Р. г. П. Абрамова, Костомарова перевели на посаду старшого вчителя в *Київську Першу гімназію*. У травні 1992 р. на будинку колишньої Р. г., в якому нині краєзнавчий музей, було встановлено й урочисто відкрито меморіальну дошку, присвячену Костомарову (див. *Пошанування й увічнення пам'яті М. Костомарова*). У церемонії брала участь наукова громадськість з багатьох міст України, зокрема з *Києва* (академік П. Толочко, доктор історичних наук Ю. *Пінчук* та ін.).

Будинок гімназії у Рівному (тепер краєзнавчий музей), де викладав історію М. Костомаров. Фото. 1999

Літ.: *Попов А. И.* Н. И. Костомаров — преподаватель ровенской гимназии // Ист. вестн. 1917. № 3; *Міяковський В.* Костомаров у Рівному // Україна. 1925. № 3; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Пінчук Ю., Пасещенко Г.* З волинських років М. І. Костомарова // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану проф. М. П. Ковальського з нагоди 70-річчя. Острог; Нью-Йорк, 1999.

РІЧ ПОСПОЛИТА — офіційна назва Польської держави у 1569—1795 рр. Відображала специфічну форму станової монархії (відому як «шляхетська демократія») на чолі з королем, що обирався сеймом. Утворилася в 1569 р. на основі укладення Люблінської унії (див. *Унія*) між Польщею та *Литвою*. Від заснування Р. П. до її складу входила значна частина українських земель, а з останньої чверті XVII і до кінця XVIII ст. — територія *Правобережної України*. Після трьох переділів Р. П. (1772, 1793 і 1795) польські

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

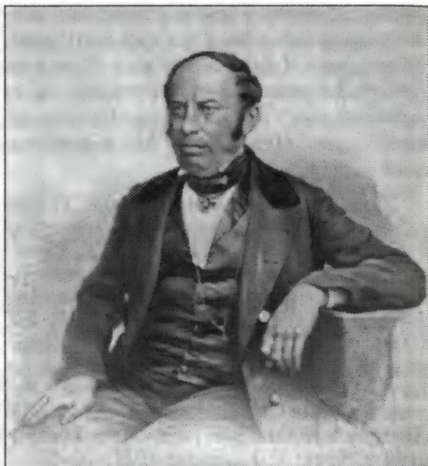
АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

начало XX в.). СПб., 2000. Т. 1–2; *История* России в XIX веке. Дореформенная Россия. М., 2001.

РОСКОВСЬКИЙ (?–?) – професор *Харківського університету.* Викладав у цьому навчальному закладі на початку 40-х років XIX ст. За деякими відомостями, був рекомендований деканом першого відділення філософського факультету А. *Валицьким* як один з опонентів *Костомарова* (див. *Лунін* М. М., *Якимов* В. О.), що мав оцінити першу магістерську дисертацію (див. *«О причинах и характере унии в Западной России»*).

Літ.: *Айзеншток І.* Перша дисертація Костомарова // Україна. 1925. № 3.

О. П. Рославський-Петровський

РОСЛАВСЬКИЙ-ПЕТРОВСЬКИЙ Олександр Петрович (1816–1871/1872) – російський історик та статистик. Народився в селі Слабин поблизу губернського міста *Чернігова* (тепер Чернігівський район Чернігівської області, *Україна*). Походив з купецької родини. Навчався у Гімназії вищих наук в *Ніжині*. Закінчив *Харківський університет* (1837), в якому у 1838 р. захистив магістерську дисертацію. Автор численних праць з історії давнього світу, статистики й демографії *Росії* та низки європейських держав. Ректор і професор Харківського університету. *Костомаров* під час університетських студій 1833–1836 рр. близько зійшовся з Р.-П. Згадуючи цей період життя, він зазначав в *«Автобиографии»*: «Из близких со мною личностей, принадлежавших к университетскому кругу, я вспомню профессора Александра Петровича Рославского-Петровского, с которым я проживал несколько лет на одной квартире и держал с ним общий стол. В то время он читал статистику, уже после моего отъезда из Харькова взялся за историю, был несколько времени ректором и скончался не в очень старых летах. Это был человек с большою начитанностью, огромною памятью, но ленивый, рассеянный и преданный карточной игре, зато очень добросовестный и правдивый».

Тв.: *Очерк* быта и правления Спарты. Харьков, 1838; *Решение* вопроса о том, в чем состоит истинное значение прагматической истории и какова должна быть ее обработка. Харьков, 1839; *Лекции* по статистике. Харьков, 1841; *Опыт* сравнения успехов народонаселения в России и некоторых других европейских государствах. Харьков, 1845; *Введение* в курс главных народов древнего мира и их цивилизаций. Харьков, 1870.

Літ.: *Сумцов Н.* Материалы для истории Харьковского университета. Харьков, 1894; *Историко-филологический* факультет Императорского Харьковского университета. 1805–1905. Харьков, 1908; *Барский Г.* Рославский-Петровский А. П. // Русский биографический словарь: В 25 т. Пг., 1918. [Т. 17: Романова – Рясовский]; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Стельмах С.* Історична думка в Україні XIX – початку XX ст. К., 1997; *Його ж.* Істо-

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» – стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» – характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX – начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА – нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Н. И. Костомаров. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. СПб., 1911. Обкладинка

у книжках: «Русь крещеная» («Господство дома Св. Владимира»), «Государи и бунтари» («Господство дома Романовых от Михаила Федоровича до Петра I»), «Окно в Европу» («Господство дома Романовых от Петра Великого до Екатерины Великой») із серії «Актуальная история России» (див. *Багатотомні зібрання творів М. Костомарова*). Перевиданий у двох книгах московським видавництвом «Эксмо» у 2004 р. (Кн. 1: Древняя Русь — основание династии Романовых; Кн. 2: Допетровская Россия — расцвет Российской империи). У 2003—2004 рр. збірник був опублікований видавництвом «Олма-Пресс» у Москві. Увійшов до 12-томного зібрання творів Костомарова, яке здійснило ВАТ «Мир книги» (М., 2004. Т. 1—4). Перевиданий в одній книзі московським видавництвом «Ексмо» у 2005 р. Низка окремих нарисів із «Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» друкувалася в різних збірниках, у періодиці, а також у вигляді брошур. Приміром, нарис «Князь Владимир Святой» побачив світ на сторінках «Українського історичного журналу» (1988. № 6), «Царевна Софья» — у збірнику серії «Российский летописец» (М., 1988), «Царь Алексей Михайлович», «Гетьман Мазепа», «Царь Алексей Петрович» — на сторінках газети «Рабочее слово» (1989—1990). У вигляді окремих видань опубліковано нариси «Царь Михаил Федорович» (Рига, 1990) та «Богдан Хмельницкий» (К., 1992). У жанровому плані «Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» складається із серії популярних біографічних нарисів Костомарова про визначні історичні постаті: від князя Володимира Святого до імператриці Катерини II включно. Ці нариси написані з неоднаковою наповненістю, різняться обсягом та сюжетною канвою викладу. В історичній науці вони розглядалися переважно як популярні праці. Ще за життя вченого «Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» принесла йому неабияку славу у широких колах російської та закордонної громадськості.

Тв.: *Історія* України в життєписах визначніших її діячів / Пер. з рос. О. Барвінського. Л., 1918; Галерея портретів / Пер. з рос. М. М. Ілляш. К., 1993.

Літ.: *Українська* біографістика: Зб. наук. праць. К., 1996.

«РУССКАЯ МЫСЛЬ» — щомісячний літературний та науково-політичний

журнал. Виходив у *Москві* впродовж 1880—1918 рр. Заснований відомим журналістом і перекладачем В. Лавровим. До 1905 р. журнал дотримувався слов'янофільської (див. *Слов'янофільство і західництво*), а з 1905 р. — ліберально-демократичної орієнтації. Редагувався до 1885 р. С. Юр'євим, до 1905 р. — В. Лавровим, В. Гольцевим, М. Ремезовим, у 1905—1918 рр. — П. Струве. На сторінках «Р. м.» публікували свої твори Д. Мамін-Сибіряк, В. Короленко, М. *Салтиков-Щедрін*, Г. Успенський, А. Чехов, а також відомі вчені С. Венгерок, В. *Ключевський*, М. Кареєв, М. Ковалевський, П. Виноградов, С. Франк та ін. *Костомаров* співпрацював із цим журналом, опублікував у ньому своє дослідження *«История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества»* (1880, 1883), студію *«Мазепа. Историческая монография»* (1882) і розвідку *«Мазепинцы»* (1884). У журналі була також надрукована *«Автобиография Николая Ивановича Костомарова»* (1885), записана в 1868 р. під диктовку Костомарова Н. *Білозерською*.

Літ.: *Лисовский Н. М.* Библиография русской периодической печати 1703—1900 гг.: (Материалы для истории русской журналистики). Пг., 1915.

«РУССКАЯ СТАРИНА» — щомісячний історичний журнал, який виходив у *С.-Петербурзі* впродовж 1870—1918 рр. Заснований письменником та історіком М. Семевським, котрий видавав і редагував часопис у 1870—1892 рр. Пізніше редакторами «Р. с.» були М. Шильдер (1892—1896), М. Дубровін (1896—1904) та ін. Відновлений у 1990 р. За редакторства М. Семевського в журналі «Р. с.» вміщувалися найрізноманітніші у видовому плані публікації: оригінальні документи, автобіографії, мемуари, листи політичних

РУССКАЯ СТАРИНА

ЕЖЕМѢСЯЧНОЕ

ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗДАНІЕ.

Годъ первый. ЯНВАРЬ. 1870 годъ.

СОДЕРЖАНІЕ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

Русская старина. Титульна сторінка

і громадських діячів. На сторінках «Р. с.» переважно друкувалися розвідки та матеріали з історії *Росії* XVIII—XIX ст. Із журналом співпрацювали відомі вчені та публіцисти, зокрема В. Більбасов, М. Дубровін, М. Шильдер, С. Зиков, І. *Забєлін*, І. Дубасов, П. Єфремов та ін. *Костомаров* опублікував у «Р. с.» низку праць: *«Черты сопротивления власти при Петре Великом»* (1875. № 2), *«Павел Полуботок»* (1876. № 3), *«О козаках. (По поводу статьи П. А. Кулиша, напечатанной в 3-й и 6-й тетрадях "Русского Архива", Изд. 1877 года»* (1878. № 3), *«Письмо к издателю-редактору "Русской старины" М. И. Семевскому»* (1880. № 3), *«Исторический памятник в Переяславе 1654 г.»* (1883. № 6). Окрім того, в

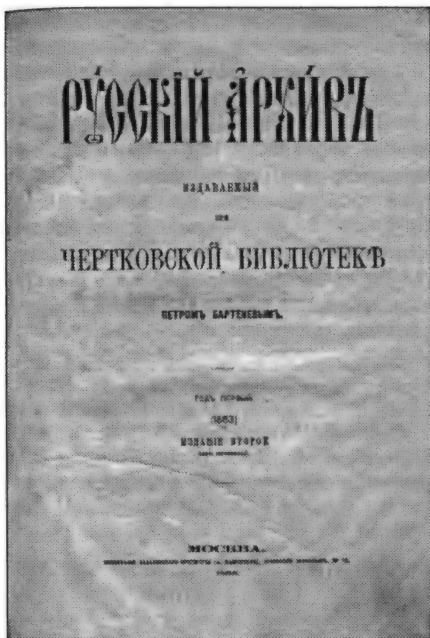

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

РУССКІЙ АРХИВЪ
ЧЕРТКОВСКОЙ БИБЛІОТЕКѢ
МОСКВА.

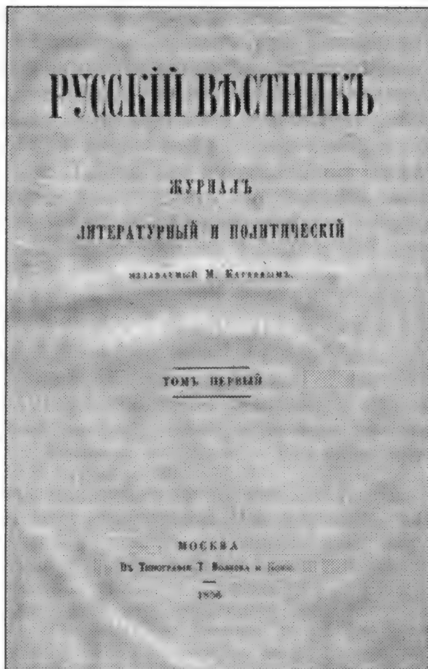
Русский архив. Титульна сторінка

російських та українських істориків, зокрема І. *Забєліна*, О. *Лазаревського*, М. *Максимовича*. *Костомаров* регулярно стежив за публікаціями «Р. а.», але друкувався в ньому епізодично. Він помістив у «Р. а.» розвідки *«Князь Михаил Андреевич Оболенский, его труды и издания»* (1873. № 4) та *«Дело о дьячке Василии Ефимове, казненном в Новгороде сожжением за ложное чудо в 1721 году»* (1867. № 12). Почасти прохолодне ставлення Костомарова до «Р. а.» пояснювалося тим, що в журналі вміщувалися розвідки, в яких гостро критикувалося його висвітлення російської історії початку XVII ст. (див. *«Смутное время Московского Государства»*, *«Личности Смутного времени. Михаил Скопин-Шуйский, Пожарский, Минин, Сусанин»*). Іноді в публікаціях «Р. а.» його навіть звинувачували у відсутності патріотизму. Костомаров полемізував зі своїми опонентами, які друкувалися на сторінках «Р. а.» (див. *«Кто виноват в Смутном времени? И. Е. Забелину»*). Він також написав критичний відгук на статтю П. *Куліша* «Козаки по отношению к государству и обществу» (1877. № 1–2), вміщену в цьому виданні (див. *Козацтво*, *«О козаках. (По поводу статьи П. А. Кулиша, напечатанной в 3-й и 6-й тетрадях "Русского Архива", Изд. 1877 года»*). Крім того, в «Р. а.» було надруковано розвідку О. *Корсуна* «Н. И. Костомаров» (1890. № 10), а також інші матеріали, присвячені Костомарову.

Літ.: [*Масанов И. Ф.*] «Русский архив», издаваемый П. Бартеневым. 1863–1908: Содержание его книжек и предметная роспись с азбучным указателем. М., 1908; *Рудаков В. Е.* П. И. Бартенев // Журн. М-ва нар. просвещения. 1912. № 12.

«РУССКИЙ ВЕСТНИК» – літературно-політичний журнал. Заснований М. Катковим. Виходив у *Москві* упродовж 1856–1906 рр. В 1856–1861 рр. видавався двічі на місяць, а в 1861–1887 рр. – щомісяця. У 1887 р. видання перенесено до *С.-Петербурга*. З «Р. в.» співпрацювало чимало відомих істориків: І. *Забєлін*, К. *Кавелін*, С. *Соловйов*, Б. Чичерін та ін. До 1861 р. «Р. в.» мав ліберально-помірковану спрямованість, пізніше став дотримуватися проурядової орієнтації. На сторінках журналу неодноразово вміщувалися критичні відгуки на студії *Костомарова*, зокрема на статтю *«Две русские народности»*. Думки її автора про федеративні начала в давній Русі (див. *Федералізм, Федерація*) були гостро засуджені, а сама розвідка названа «ганебною». Костомаров відгукнувся полемічною статтею (див.

РУССКІЙ ВѢСТНИКЪ

ЖУРНАЛЪ

ЛИТЕРАТУРНЫЙ И ПОЛИТИЧЕСКІЙ

ТОМЪ ПЕРВЫЙ

МОСКВА

Русский вестник. Титульна сторінка

«Замечание на статью г. Соловьева "Малороссийское козачество до Богдана Хмельницкого"») на публікацію С. Соловйова «Малороссийское козачество до Богдана Хмельницкого», вміщену в «Р. в.» (1859. Т. 23, кн. 2).

Літ.: *Очерки* по истории русской журналистики и критики. Л., 1965. Т. 2; *Козачок Я. В.* До питання про дискусію Костомарова з Соловйовим з приводу ролі козацтва в історії України // Наук. зап. Кіровогр. держ. пед. ун-ту. Сер.: філологічні науки (літературознавство). Кіровоград, 2000. Вип. 27.

«РУССКИЙ ИНВАЛИД» — військова газета, яка видавалася в *С.-Петербурзі* впродовж 1813—1917 рр. Заснована під час Вітчизняної війни 1812 р. російським філантропом і чиновником П. Пезаровіусом (1776—1847). Прибутки від цього видання призначалися для допомоги жертвам війни (інвалідам, удовам, сиротам). З 1862 р. «Р. и.» — офіційна газета Військового міністерства. У 1813—1816 рр. видавалася двічі на тиждень, у 1816—1869 та 1895—1917 рр. — щодня, у 1869—1894 рр. — тричі на тиждень. *Костомаров* опублікував у цій газеті (1863. № 86) розвідку *«Князь Владимир Мономах и казак Богдан Хмельницкий»*.

Літ.: *Пезаровиус П. П.* Краткая история газеты «Русский инвалид». СПб., 1843; *Шубинский С. Н.* Забытый филантроп // Истор. вестн. 1896. Т. 63; *Козачок Я. В.* Про статтю Миколи Костомарова «Князь Володимир Мономах і козак Богдан Хмельницький» // Бористен. 2000. № 12.

«РУССКИЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ЛИСТОК» — ілюстрований художній журнал, який видавався художником В. Тіммом упродовж 1851—1862 рр. у *С.-Петербурзі* тричі на місяць. У 1860 р. було складено систематичний покажчик малюнків та ілюстрацій, опублікованих у «Р. х. л.». *Костомаров* на прохання редакції «Р. х. л.» написав автобіографічний нарис *«Николай Иванович Костомаров в 1817—1860 гг.»*, який надрукував у цьому виданні (1860. № 20). До згаданої публікації редакція помістила портрети Костомарова (див. *Іконографія М. Костомарова*) та М. *Погодіна* у зв'язку з їхнім публічним диспутом 19 березня 1860 р. (див. *Диспут М. Костомарова з М. Погодіним*).

Літ.: *Лисовский Н. М.* Библиография русской периодической печати 1703—1900 гг.: (Материалы для истории русской журналистики). Пг., 1915.

«РУССКОЕ СЛОВО» — літературно-науковий (з 1863 р. — літературно-політичний) щомісячний журнал. Ви-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

О. М. Савич

1880 рр. — професор *С.-Петербурзького імператорського університету*, в якому заснував невелику обсерваторію. Вивчав орбіти комет, планет та їхніх супутників, розробляв проблеми застосування теорії ймовірностей, а також працював у галузі картографії та геодезії. Автор ґрунтовних студій з астрономії. С. познайомився з *Костомаровим* за посередництва В. *Тарновського*-молодшого. За свідченням їхніх сучасників (Н. *Білозерської*, А. *Костомарової* та ін.), вони приятелювали. С. не раз бував у Костомарова вдома, зокрема постійно відвідував його під час тяжкої хвороби в 1875 р. (див. *Біографія М. Костомарова*). Тоді С. фінансово підтримував хворого Костомарова і прагнув залучити до його лікування кращих лікарів. Костомаров в *«Автобиографии»* часто згадував С., зокрема дав йому характеристику: «Несмотря на различие наших специальностей, я сошелся с ним самым близким образом и нашел в нем чрезвычайно умного и всестороннe образованного человека, каких вообще редко встретить. Он был до крайности скуп, совершенное подобие гоголевского Плюшкина, но что всего страннее — при чрезмерной скупости, которая заставляла его трястись над двадцатью копейками, он готов был тратить для пользы других бескорыстно большие суммы. Так, напр., мне известно, что он помогал бедным студентам, давая им по 25 и по 50 рублей, не ожидая отдачи. Когда я был болен тифом в 1875 году, лежал без памяти и в полном одиночестве, потому что в это же время скончалась моя мать, за мною ухаживали чужие добрые люди. Является Савич. Окружавшие меня люди заявляют ему, что нечем ни лечить меня, ни похоронить мою мать. Савич тотчас предлагает брать у него денег сколько надобно, хотя бы и более тысячи рублей. Ему заметили, что я могу умереть и потом денег этих не с кого получить. Савич не останавливается и говорит, что если бы и так было, то он не пожалеет из желания спасти мне жизнь». Костомаров відгукнувся на смерть С. спеціальною статтею (див. *«А. Н. Савич»*), в якій схарактеризував його як науковця та людину. Він підкреслював, що С. виявляв надзвичайний інтерес до політичного, громадського, торговельного, наукового, правничого життя, вирізнявся влучними судженнями, непересічним гумором.

Тв.: *Приложение* практической астрономии к географическому определению мест. СПб., 1845; *Приложение* теории вероятностей к вычислению наблюдений. СПб., 1857.

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 3, 5—6; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

САВЧЕНКО Ігор Андрійович (1906—1950) — український та російський кінорежисер. Народився у повітовому місті Вінниці *Подільської губернії* (тепер обласний центр *України*). Навчався в театральній школі у Вінниці та в режисерській майстерні Ленінградського інституту сценічного мистецтва (1926—1929). З 1946 р. викладав у Всесоюзному державному інституті кінематографії ім. С. Герасимова в *Москві*. Автор сценарію та режисер-постановник фільму «Тарас Шевченко» (1951, Київська кіностудія худож-

ніх фільмів), який після смерті С. закінчували його учні. Картина здобула неабияку популярність в Україні і за кордоном. У ній приділяється помітна увага *Костомарову* та іншим кирило-мефодіївцям (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*).

Літ.: *Шевченківський* словник: У 2 т. К., 1977. Т. 2; *Савченко* Ігор: Зб. статей і спогадів. К., 1980.

САВЧЕНКО (Совченко) Марія Петрівна (? – ?) – дружина відставного капітана О. *Савченка*, приятелька родини Костомарових. Познайомилася з *Костомаровим* у 1874 р. С. допомагала Костомарову у вирішенні багатьох повсякденних справ у середині 70-х років XIX ст. (див. *Біографія М. Костомарова*). Зокрема, дружина історика (див. *Костомарова* А. Л.) так характеризує взаємини С. та Костомарова: «Добрая и дорогая соседка моя Марья Петровна Совченко, женщина весьма развитая, пришлась по душе моему гостю, он держал себя в ее обществе так, как будто был давно дружески знаком с нею».

Літ.: *Николай* Иванович Костомаров: По воспоминаниям Алины Леонтьевны Костомаровой // Автобиография Н. И. Костомарова. М., 1922; *Савон О. А.* Дідівці: Садиба творчості і доброти. Прилуки, 1993.

САВЧЕНКО (Совченко) Олександр Павлович (? – ?) – відставний капітан, власник садиби та сусід Костомарових у селі *Дідівці* (див. *Костомарова* А. Л., *Кисіль* М. Д.). Познайомився і заприятелював з *Костомаровим* навесні 1874 р., коли той уперше відпочивав у Дідівцях. 9 травня 1875 р. С. був свідком на вінчанні Аліни Леонтіївни з Костомаровим.

Літ.: *Савон О. А.* Дідівці: Садиба творчості і доброти. Прилуки, 1993.

М. Є. Салтиков-Щедрін

САЛТИКОВ Михайло Євграфович (літературний псевдонім – Н. Щедрін; 1826 – 1889) – російський письменник-сатирик. Народився у селі Спас-Угол Калязинського повіту Тверської губернії (тепер Калязинського району Тверської області, Російська Федерація). За родоводом батька належав до старовинного дворянського роду, за родоводом матері – О. Забєліної – до відомого купецького роду. Навчався у Дворянському інституті в *Москві* (1836 – 1838) та Царськосельському (Олександрівському) ліцеї (1838 – 1844). З 1844 р. – на цивільній службі. З 1868 р. – співредактор часопису «*Отечественные записки*» (разом з Г. Єлисеєвим та М. *Некрасовим*), а в 1877 – 1884 рр. – співредактор цього видання (разом з Г. Єлисеєвим та М. Михайловським). Співпрацював з *Костомаровим*, який часто публікувався у цьому часопису та відгукувався на його твори в періодиці.

Тв.: *Полн.* собр. соч.: В 20 т. М.; Л., 1933 – 1941. Т. 1 – 20; *Собр.* соч.: В 20 т., 24 кн. М., 1965 – 1977. Т. 1 – 20.
Літ.: *Пыпин А. Н.* М. Е. Салтыков. СПб., 1899; *Макашин С.* Салтыков-Щедрин. М., 1951; *Бушмин А. С.* М. Е. Салтыков-Щедрин. Л., 1970.

САЛТИКОВ-ЩЕДРІН Михайло Євграфович – див. *Салтиков* Михайло Євграфович.

САМАРА – за життя *Костомарова* губернське місто в Російській імперії (у 1935 – 1991 рр. – Куйбишев, тепер – Самара, обласний центр Російської Федерації). С. заснована у 1586 р.

як фортеця для захисту південно-східних кордонів *Росії*. З 1708 р. — у складі Казанської, а з 1719 р. — Астраханської губернії. З 1780 р. С. — повітове місто Симбірського намісництва, а з 1796 р. — Симбірської губернії. З 1851 р. — адміністративний центр Самарської губернії. Костомаров цікавився історією С. Це місто не раз згадується в його творах, зокрема в монографії *«Бунт Стеньки Разина»*. Приміром, у ній описано взяття С. повстанцями на чолі зі Степаном Разіним. Костомаров записав низку народних переказів про С., які використовував у своїх студіях для висвітлення побутування волзьких козаків.

Літ.: *Алабин П. В.* Трехвековая годовщина города Самары. Самара, 1887; *Наяшкин К. Я.* Очерки истории Куйбышевской области. Куйбышев, 1962; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

САМАРІН Юрій Федорович (1819—1876) — російський історик, публіцист та громадський діяч. Народився в *С.-Петербурзі* у дворянській родині. Закінчив *Московський університет* (1838). У 1844 р. захистив магістерську дисертацію «Стефан Яворский и Феофан Прокопович». За поглядами належав до слов'янофілів (див. *Слов'янофільство і західництво*). У 1859—1860 рр. брав активну участь у роботі комісій для підготовки скасування кріпосного права. Автор праць з історії єзуїтів, скасування кріпосного права у Пруссії, соціально-економічних відносин у Прибалтиці. *Костомаров* згадував С., розповідаючи про звинувачення на свою адресу в *українофільстві* газетою *«Киевлянин»* за статтю *«Две русские народности»* та ін. Зокрема, в його *«Автобиографии»* зазначається: «Патриотический "Киевлянин", обличая меня в "украинофильстве", в виде нравоучения и в назидание своих читателей, привел мою мысль (выдавая ее за собственную) о необходимости и пользе соединения двух русских народностей из моей же статьи "Две русские народности", и притом почти буквально в тех же выражениях, в каких эта мысль была высказана у меня. В таком же духе, нимало не обличая меня в украинофильстве и даже относясь с сочувствием к малорусской народности, высказался Юрий Федорович Самарин в своем дневнике».

Ю. Ф. Самарін. Портрет роботи художника І. Крамського. 1877

Тв.: *Сочинения*: В 12 т. М., 1877—1911. Т. 1—10, 12; *Переписка* Ю. Ф. Самарина с А. И. Герценом // Русь. 1883. № 1—2; *Переписка* Ю. Ф. Самарина с баронессою Э. Ф. Раден. 1861—1876. М., 1893.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Нольде Б. Э.* Юрий Самарин и его время. Париж, 1926; *Евреинов Б. А.* Ю. Ф. Самарин в Праге в 1867—1868 гг. // Сб. Рус. ин-та в Праге. Прага, 1929. Сб. 1.

«САМОДЕРЖАВНЫЙ ОТРОК» — стаття *Костомарова*. Вперше надрукована в часопису *«Древняя и новая Россия»* (1878. № 1). Увійшла до XIV т. «Исторических монографий» (видання М. *Вольфа*, СПб., 1881) та «Собрания сочинений Н. И. Костомарова» (видання *«Литературного фонда»*, СПб., 1904. Кн. 5, т. 14). Перевидана в «Исторических монографиях и исследованиях. В двух книгах» (М., 1989. Кн. 2). Увійшла до книжки «Окно в Европу (Господство дома Романовых от Петра Великого до Екатерины Великой)» із серії «Актуаль-

ная история России». У розвідці подано життєпис російського імператора Петра II (1715—1730), сина царевича Олексія Петровича та онука Петра I. Характеризуючи цю особистість, Костомаров висловлює думку, що «поведение и наклонности царственного отрока, занимавшего русский престол под именем Петра Второго, не давали права ожидать из него со временем талантливого, умного и дельного правителя государства».

Літ.: *Пинчук Ю. А.* Исторические взгляды Н. И. Костомарова: (Критический очерк). К., 1984.

«САМОЗВАНЕЦ ЛЖЕЦАРЕВИЧ СИМЕОН» — оповідання *Костомарова*. Вперше надруковане в часопису *«Исторический вестник»* (1880. № 1). Увійшло до книжки «Самозванцы и пророки» (М., 1997) із серії «Актуальная история России». Історичне оповідання вченого присвячене темі самозванства в *Російській державі*. Цю тему Костомаров порушує в багатьох наукових студіях (див. «Кто был первый Лжедмитрий?»).

Літ.: *Ульяновский В. И.* Российские самозванцы: Лжедмитрий I. К., 1993.

САМОКВАСОВ Дмитро Якович (1843—1911) — археолог, історик права, архівіст і краєзнавець. Народився на хуторі Стахорщина Новгородського повіту Чернігівської губернії (тепер Новгород-Сіверського району Чернігівської області, *Україна*) у дворянській родині козацько-старшинського походження. Навчався в Новгород-Сіверській гімназії, в *С.-Петербурзькому імператорському університеті*, який закінчив у 1868 р. і був залишений у ньому для підготовки дисертації. З 1877 р. — професор історії російського права у *Варшавському*, з 1894 р. — у *Московському університетах*. Вивчав пам'ятки різних епох на Кавказі, в Центральній Росії та в Україні. Проводив археологічні дослідження, зокрема на кургані Чорна могила та міських околицях *Чернігова*. Автор понад двохсот наукових праць з археології, історії та права, в яких використано як писемні, так і археологічні, етнографічні та лінгвістичні джерела. С. — учасник й організатор археологічних з'їздів, зокрема III Археологічного з'їзду в *Києві* (1874). У роботі цього з'їзду брав участь і *Костомаров* (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*, *«О княжеской дружине»*). Костомаров добре знав С. і його наукові студії. В *«Автобиографии»* він відзначив з-поміж багатьох рефератів, прочитаних на з'їзді, виклад С., «производившего поиски в окрестностях Чернигова и привезшего на съезд множество разных металлических, костяных и каменных вещей, вырытых из могил языческого периода».

Д. Я. Самоквасов

Тв.: *Древние* города России. СПб., 1873; *Исследования* по истории русского права. М., 1896; *Северянская* земля и северяне по городищам и могильникам. М., 1908; *Могильные* древности Черниговщины. М., 1916.

Літ.: *Филиппов А.* Самоквасов Д. Я. (некролог) // Отчет о состоянии и действиях Моск. ун-та за 1911 г. М., 1912; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Коваленко В. П.* Старожитності Чернігово-Сіверської землі у творчій спадщині Д. Я. Самоквасова // Слов'яни і Русь у науковій спадщині Д. Я. Самоквасова. Чернігів, 1993; *Українські* архівісти: Біобібліогр. довід. К., 1999. Вип. 1: (XIX ст. — 1930-ті роки).

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ — столиця Російської імперії в 1712—1917 рр. (у 1914—1924 рр. — Петроград, у 1924—

1991 рр. — Ленінград, тепер — С.-П., обласний центр Російської Федерації). С.-П. розкинувся на берегах річки *Неви* та на островах її дельти. Заснований Петром І 16 травня 1703 р. на Заячому острові. Спершу був відомий як *Петропавловська фортеця*. У XVIII — на початку XX ст. С.-П. — найбільший політичний, економічний, культурний та науковий центр Російської імперії. *Костомаров* мешкав у С.-П. впродовж майже 27 років. З цим містом у нього пов'язані і тюремні переживання, і його тріумф як ученого та публіциста. Уперше Костомаров приїхав до С.-П. у супроводі жандармів на початку квітня 1847 р. після арешту в *Києві* за участь у Кирило-Мефодіївському братстві (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Перебував у північній столиці до кінця травня 1848 р., зокрема понад місяць утримувався у внутрішній в'язниці (в'їзд з Пантелеймонівської вулиці, тепер вулиця Пестеля, 9) Третього відділення Власної його імператорської величності канцелярії (Набережна Фонтанки, 16; — див. *Третє відділення*), яке вело слідство «Об украинско-славянском обществе». Пізніше без суду, як Т. *Шевченко* та інші кирило-мефодіївці, був суворо покараний — ув'язнений на один рік в Олексіївському равеліні Петропавловської фортеці. Після ув'язнення Костомарова вислали до *Саратова* із забороною «служить по ученой части» (див. *Біографія М. Костомарова*). У зв'язку з коронацією в 1855 р. російського імператора Олександра II історика амністували. Восени того ж року він приїхав до столиці у тимчасову відпустку для завершення своїх справ. Ця подорож докладно висвітлена в «*Автобиографии*» Костомарова. Зокрема, автор згадує, що зупинився в С.-П. у мебльованих кімнатах на Малій Морській у будинку Митусова. З грудня

Кабінет М. Костомарова в санкт-петербурзькій квартирі

1855 до березня 1856 р. він багато працював у *Публічній бібліотеці*. В цей час Костомаров переймався завершенням кількох своїх студій, зокрема монографій «*Богдан Хмельницкий*» та «*Очерк торговли Московского Государства в XVI и XVII столетиях*». У травні 1857 р. Костомаров знову відвідав С.-П. Тоді він клопотався про публікацію названих вище праць, а згодом поїхав за кордон (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). З поверненням до столиці Костомаров поновив свої студії, щодня відвідував Публічну бібліотеку. На той час учений тимчасово мешкав у квартирі історика М. *Калачова*. Він не раз зустрічався з Т. Шевченком чи в *Академії мистецтв*, чи в його квартирі, чи в помешканні М. Калачова, а найчастіше — в столичному ресторані Старо-Палкіна. У квітні 1859 р. Костомаров отримав запрошення від *С.-Петербурзького імператорського університету* посісти кафедру російської історії. Відтоді вчений постійно мешкав у С.-П. аж до самої смерті. У другій половині травня 1859 р. Костомаров зупинився в *готелі Балабіна*, неподалік від Публічної бібліотеки. Упродовж літа та осені того року він готувався до університетських лекцій. Заразом поновилися його взаємини з колишніми кирило-мефодіївськими

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

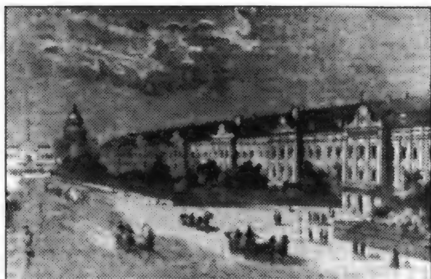
Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

вали покійного 11 квітня 1885 р. в університетській церкві (див. *Церква університетська*), а поховали на *Волковому кладовищі* в С.-П. (див. *Могила М. Костомарова, Пошанування й увічнення пам'яті М. Костомарова*).

Літ.: *Георги И. Г.* Описание российско-императорского столичного города С.-Петербурга и достопамятностей в окрестностях онаго: В 3 ч. СПб., 1794. Ч. 1—3; *Червяков А. П.* Путеводитель по С.-Петербургу. СПб., 1865; *Михневич В. О.* Петербург весь на ладони. С планом Петербурга, его панорамой с птичьего полета. СПб., 1874; *Зарубин И.* Альманах-путеводитель по С.-Петербургу. СПб., 1892; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Венгловський С.* М. І. Костомаров і Петербург // Книжник. 1991. № 3; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКИЙ ІМПЕРАТОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ — вищий навчальний заклад у Російській імперії. Створений у 1819 р. на базі Головного педагогічного інституту (1804—1819), підвідомчий Міністерству народної освіти. Складався з історико-філологічного, фізико-математичного, юридичного факультетів та факультету східних мов. У другій половині XIX ст. — один з найбільших наукових центрів *Росії*. *Костомаров* у квітні 1859 р. був запрошений до С.-П. і. у., а 6 листопада того ж року його затвердили екстраординарним професором російської історії. Він викладав у ньому до 1862 р. Пізніше став його почесним членом (диплом № 863 від 31 травня 1869 р.). На шляху до поновлення викладацької діяльності Костомарову довелося долати численні перешкоди, зокрема домагатися скасування заборони «служить по ученой части», що була спричинена його діяльністю як кирило-мефодіївця (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). У зв'язку з цим виникла необхідність отримати дозвіл імператора Олександра II, який і санкціонував затвердження Костомарова на університетську кафедру, але не в *Київському імператорському університеті Св. Володимира*. 20 листопада 1859 р. Костомаров прочитав вступну лекцію у столичному університеті (див. *Вступна лекція в курс російської історії*), що викликала неабияке зацікавлення і в студентської молоді, і в місцевої публіки. По закінченні читання пролунали гучні оплески, а потім студенти підхопили Костомарова під руки і винесли з університетського будинку до екіпажа. Його наступні лекції мали незмінний успіх і проводилися в найбільшій університетській аудиторії (№ 12). У своїх лекціях Костомаров висував на перший план історію народного життя в його найрізноманітніших виявах (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова*, *«Лекции по русской истории профессора Н. И. Костомарова. Составлены по запискам слушателей П. Г-вым [Гайдебуровым]. Часть первая. Источники русской истории»*, *Народ*, *Народницький напрям*, *«Русские инородцы. Литовское племя и отношение его к русской истории»*), майстерно відтворював просторово-часовий колорит епохи, що

Санкт-Петербурзький університет. XIX ст.

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

від збудила творчу уяву Костомарова, який вирішив художньо обробити її та викласти у вигляді повісті. Заразом учений змінив історичний час, в який відбувалися ці події, перемістив їх у добу С. Разіна. Цей задум Костомаров реалізував у своєму творі *«Сын. Рассказ из времени XVII века»*. С. неодноразово згадується в історичних студіях Костомарова, зокрема у монографії *«Бунт Стеньки Разина»*.

Літ.: *Воронин И. Д.* Саранск: Историко-документальные очерки. Саранск, 1961; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

САРАТОВ — за життя *Костомарова* губернське місто в Російській імперії на правому березі нижньої *Волги* (тепер обласний центр Російської Федерації). Заснований у 1590 р. на місці колишнього татарського поселення як охоронна застава *Російської держави* на торговому волзькому шляху. З 1780 р. С. — центр намісництва, з 1797 р. — губернське місто. У 1813 р. до С. висилали полонених французів, які працювали на громадських роботах у місті. У середині XIX ст. С. — місце заслання осіб, звинувачених в антиурядовій діяльності, зокрема й Костомарова, засудженого у справі кирило-мефодіївських братчиків (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров, Біографія М. Костомарова*). До С. історик прибув у супроводі жандармського офіцера із *С.-Петербурга* після річного ув'язнення в *Петропавловській фортеці*. В цьому місті він постійно мешкав з червня 1848 по квітень 1859 р. з невеликими перервами. До амністії, що відбулася у зв'язку з коронацією 1855 р. російського імператора Олександра II, жив там майже безвиїзно. З 1855 р. неодноразово здійснював подорожі з науковою метою та в приватних справах, зокрема для лікування, — в *Крим*, за кордон, до С.-Петербурга, *Москви* та інших міст. Костомаров винаймав у С. квартири у власників будинків. Так, з весни 1853 р. до переселення у столицю він мешкав у будинку консисторського чиновника Прудентова з чудовим краєвидом на Волгу. У С. Костомаров служив перекладачем при місцевій губернській управі (див. *Саратовська губернська управа*), а також діловодом губернського статистичного комітету та *Саратовського губернського комітету з поліпшення побуту селян*. Він активно співпрацював із *«Саратовскими губернскими ведомостями»*, в яких помістив низку статей. Під час свого побутування у С. Костомаров познайомився з місцевими мешканцями з кола інтелігенції, чимало з яких згодом стали відомими діячами, вченими, письменниками (див. *Мордовець* Д. Л., *Пасхалова* А. Н., *Пипін* О. М., *Саблуков* Г. С., *Чернишевський* М. Г.), спілкувався із засланими поляками. У саратовський період учений продовжував інтенсивні наукові студії, зокрема працював над монографією *«Богдан Хмельницкий»*. Він листувався з О. *Бодянським*, просив його надсилати літературу і джерела з доби Хмельниччини. Збирав та опрацьовував місцевий фольклор (див. *Фольклорно-етнографічні студії М. Костомарова*), який публікував

Будинок у Саратові, в якому жив М. Костомаров на засланні

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ку з публічним диспутом про походження давньоруської держави, який відбувся між ним та М. *Погодіним* 19 березня 1860 р. у *С.-Петербурзі* (див. *Диспут М. Костомарова з М. Погодіним*). Зокрема, він писав: «Добролюбов напечатал в "Свистке", составлявшем "Приложение к Современнику", очень остроумное и едкое описание нашего диспута, выставляя на вид несостоятельность норманской системы и стараясь представить самого Погодина в комическом виде. М. П. Погодин был очень недоволен этим и даже винил меня, подозревая, как будто бы у меня была какая-нибудь солидарность с тем, что печаталось о нем в "Свистке", которого сотрудникам он дал тогда печатно кличку "рыцарей свистопляски" Собственно говоря, ни Погодин, ни я не были абсолютно правы».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Леонтьев Н. Г.* Добролюбов-пародист // Уч. зап. Ленингр. гос. ун-та: Сер. филол. наук. Л., 1957. Вып. 30.

СВЯТОВИТА ХРАМ, Свантовита храм, Світовита храм — див. *Рюген*.

СЕВАСТІАНОВ (Севастьянов) Микола Михайлович (? — ?) — учитель *Воронезької чоловічої першої гімназії*. Викладав російську словесність *Костомарову* у 1831 — 1833 рр. За свідченням Костомарова, знання С. російської словесності вирізнялися анахронізмом. Зокрема, в *«Автобиографии»* він подав таку характеристику С.: «он не мог слушать без омерзения имени Пушкина, тогда еще бывшего, так сказать, идолом молодежи». Інший учень гімназії, майбутній фольклорист та видавець російських народних казок О. Афанасьєв, згадував, що С. починав і закінчував урок молитвами, замість читання предмета часто розповідав про чудеса різних святих.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Афанасьев А. Н.* Из воспоминаний // Афанасьев А. Н. Народ-художник. М., 1986.

СЕВАСТОПОЛЬ — за часів *Костомарова* військовий порт, фортеця та місто Таврійської губернії у південно-західній частині *Криму*. С. заснований у 1783 р. У 1797 — 1801 рр. місто мало назву Ахтіар. З 1804 р. — головний військовий порт *Чорного моря* (тепер місто в Автономній Республіці Крим, що має спеціальний статус в *Україні*). Костомаров відвідував С. двічі. Вперше здійснив поїздку до С. влітку 1852 р., коли був відпущений для лікування у Крим із *Саратова*. Тоді він з харківськими товаришами, за сприяння лейтенанта Варницького (згодом убитого під час Кримської війни), оглянув кілька кораблів, бібліотеку, обсерваторію, доки та вулиці С. Ці відвідини він описав в *«Автобиографии»*: «Город был красив, хотя белая пыль, покрывавшая его улицы, невольно наводила скуку. Никто из нас не мог в то время предчувствовать, что от всего виденного нами через три года не останется ничего, кроме развалин и печальных следов разрушения, какие мне привелось увидеть спустя после того восемнадцать лет». Вдруге Костомаров приїздив до С. влітку 1870 р., його вразило спустошення, якого за-

Краєвид Севастополя. XIX ст. Робота художника М. Берга

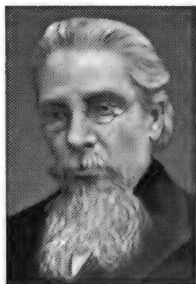
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

В. І. Семевський

кового обігу великий фактографічний матеріал. В описові життєвого шляху *Костомарова* подав докладний огляд творчого доробку вченого, написав передмову до його автобіографічної записки (див. *Автобіографічна записка М. Костомарова*), надрукованої в журналі *«Русская мысль»* (1885. № 5–6). С. високо оцінив роль Костомарова в тогочасній російській історіографії. На його думку, «несомненно в тех требованиях, которые поставил для истории Николай Иванович, в том живом сближении истории с современною народною жизнью, в том внесении народного элемента в историю, на котором он настаивал, был громадный шаг вперед».

Тв.: *Николай* Иванович Костомаров. 1817–1885 // Рус. старина. 1886. № 1; *Крестьянский* вопрос в России в XVIII и первой половине XIX века: В 2 т. СПб., 1888. Т. 1–2; *Кирилло-Мефодиевское* общество 1846–1847 гг. М., 1919.

Літ.: *Труды* В. И. Семевского // Голос минувшего. 1916. № 10; *Корнилов А. А.* Значение трудов В. И. Семевского в русской историографии // Журн. М-ва нар. просвещения. 1917. № 2; *Волков С. И.* В. И. Семевский: (К научной биографии) // История СССР. 1959. № 5; *Вернадский Г. В.* Русская историография. М., 1998.

СЕМЕНТОВСЬКИЙ Костянтин Максимович (псевдонім — Калайденський; 1823–1902) — український етнограф, фольклорист і публіцист. Брат істориків-краєзнавців Миколи та Олександра *Сементовських*. Народився на Полтавщині у родині дрібного поміщика. У 1839 р. закінчив Ніжинський ліцей. Автор праць про українські свята, повір'я та звичаї, зокрема студій «Замечания о праздниках малороссиян» (1843), «Малорусские и галицкие загадки» (1851), а також статей про Г. *Квітку-Основ'яненка*, І. *Котляревського*. Був близький до І. *Срезневського*, А. *Метлинського* та інших діячів української культури (див. *Харківська школа романтиків*). У 40-х роках XIX ст. мешкав у *Харкові*, де познайомився з *Костомаровим* та його працями. На сторінках журналу *«Маяк»* (1843. № 12; 1844. № 3) опублікував позитивні відгуки на драму Костомарова *«Переяславська ніч»* (Х., 1841) та його дисертацію *«Об историческом значении русской народной поэзии»* (Харьков, 1843). Вчителюючи у *Рівненській гімназії* (1844–1845), Костомаров листувався з С., обговорював з ним обставини свого тодішнього життя. Вчений згадав про С. в *«Автобиографии»*. Зокрема, він зазначив, що С. надав йому літопис Г. Грабянки для студії з історії Хмельниччини (див. *«Богдан Хмельницкий»*).

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Міяковський В.* Костомаров у Рівному // Україна. 1925. № 3; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

СЕМЕНТОВСЬКИЙ Микола Максимович (1819–1879) — український історик-краєзнавець, етнограф і письменник. Брат Костянтина та Олександра *Сементовських*. Народився у селі Семеногірка *Полтавської губернії* (тепер село Іркліїв Чорнобаївського району Черкаської області, *Україна*) у родині дрібного поміщика. Закінчив Ніжинський ліцей. У 1840–1875 рр. служив у *Харкові, С.-Петербурзі* та *Києві*. Автор праць про пам'ятки Києва, запорозькі та донські старожитності, статей про харківський театр та ін. Співпрацював із журналом *«Маяк»*. Під-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

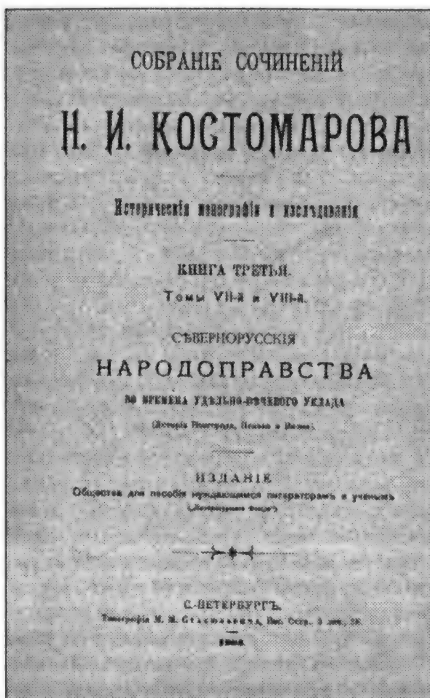
Заявляется нежелание быть в числе сотрудников журнала “Отечественные записки”»; — 1860. № 232).

Літ.: *Каратыгин Л. Л.* «Северная пчела» (1825—1859) // Рус. арх. 1882. № 4; *Лемке М.* Николаевские жандармы и литература 1826—1855. СПб., 1908; *Лисовский Н. М.* Библиография русской периодической печати 1703—1900 гг.: (Материалы для истории русской журналистики). Пг., 1915.

«СЕВЕРНЫЙ ВЕСТНИК» — політична, літературна та юридична газета (з 1878 р. — газета права, політики та літератури). Виходила щодня в *С.-Петербурзі* впродовж 1877—1878 рр. Редагував газету журналіст та історик літератури В. Корш. Видання «С. в.» було заборонено 6 квітня 1878 р. *Костомаров* читав «С. в.», надрукував у цій газеті статтю *«О сочинениях М. А. Максимовича»* (1877. № 25).

Літ.: *Лисовский Н. М.* Библиография русской периодической печати 1703—1900 гг.: (Материалы для истории русской журналистики). Пг., 1915.

«СЕВЕРНОРУССКИЕ НАРОДОПРАВСТВА ВО ВРЕМЕНА УДЕЛЬНО-ВЕЧЕВОГО УКЛАДА. НОВГОРОД—ПСКОВ—ВЯТКА» — студія *Костомарова*. Вперше надрукована у виданні Д. *Кожанчикова* (СПб., 1863. Т. 1—2). Пізніше опублікована в VII та VIII томах «Исторических монографий» (видання Д. Кожанчикова, СПб., 1868) під назвою «История Новгорода, Пскова и Вятки во времена удельно-вечевого уклада (севернорусские народоправства)». Перевидана в VII та VIII томах під назвою «Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада (История Новгорода, Пскова и Вятки)» в «Исторических монографиях» (видання М. *Стасюлевича*, СПб., 1886) та в «Собрании сочинений Н. И. Костомарова» (видання

СОБРАНІЕ СОЧИНЕНІЙ

Н. И. КОСТОМАРОВА

Историческія монографіи и изслѣдованія

КНИГА ТРЕТЬЯ.

Томы VII-й и VIII-й.

СѢВЕРНОРУССКІЯ

НАРОДОПРАВСТВА

ИЗДАНІЕ

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Н. И. Костомаров. Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада (история Новгорода, Пскова и Вятки). СПб., 1904. Титульна сторінка

«Литературного фонда», СПб., 1904. Кн. 3, т. 7/8). Увійшла до книжки «Русская республика: Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада (История Новгорода, Пскова и Вятки)» (Москва; Смоленск; 1994) із серії «Актуальная история России». Ця студія складається з двох томів, що мають дев’ять розділів і вступ з характеристикою джерел. Крім, власне, викладу історичної канви подій у студії Костомаров приділяє велику увагу географії, побутовому середовищу, традиціям, звичаям, уявленням мешканців *Новгорода, Пскова* та *В’ятки*,

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

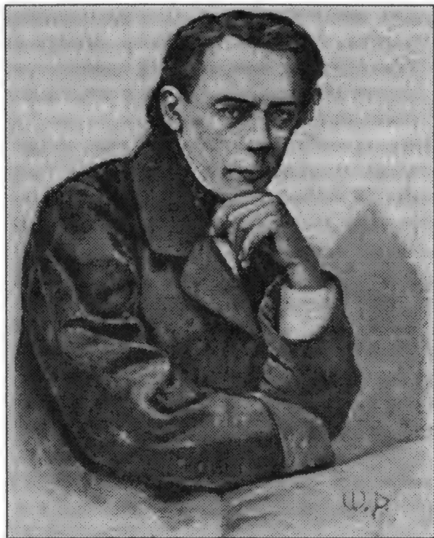
повість у 1858 р., пообіцявши М. Калачову помістити її в його журналі.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Смілянська В. Л.* Примітки // Костомаров М. І. Твори: В 2 т. К., 1990. Т. 2; *Козачок Я. В.* Національно-етичний компонент у повісті Миколи Костомарова «Син» // Рідний край. 2004. № 2.

СИНОДАЛЬНА БІБЛІОТЕКА — книгозбірня та колекція рукописів Духовного відомства Російської імперії в *Москві*. С. б. веде свій початок з книжкових зібрань греків-митрополитів XV—XVII ст. У XVII ст. С. б. відома як патріарше книгосховище. У XIX — на початку XX ст. — одне з найбільших зібрань стародавніх рукописів і книг у *Росії*. *Костомаров* неодноразово відвідував цю бібліотеку. Зокрема, про відвідання С. б. 1861 р. він згадав у своїй *«Автобиографии»*: «Было начало августа. Я не долго на этот раз оставался в Петербурге и 15 числа, встретившись в библиотеке С.-Петербургской духовной академии с московским профессором Тихонравовым, отправился вместе с ним в Москву для занятия рукописями в синодальной библиотеке и в Архиве Иностранных Дел. В этот приезд я прожил в Москве до 20 сентября, изо дня в день занимаясь то в синодальной библиотеке, то в Архиве». У вересні 1863 р. учений також працював у С. б., вивчаючи російську історію початку XVII ст.

Літ.: *Горский А. В., Невоструев К. И.* Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки: В 5 кн. М., 1855—1865. Кн. 1—5; *Описание* рукописей Синодальной библиотеки: Опись патриаршей ризницы 1631 г. М., 1876; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

СИРОКОМЛЯ Владислав (справжні прізвище та ім'я — Кондратович Людвік; 1823—1862) — польський письменник, перекладач та громадський діяч. Народився у селі Смолава Бобруйського повіту Мінської губернії (тепер Могильовська область, Республіка Білорусь) у родині дрібного шляхтича. Навчався у школі домініканців у *Несвіжі*, а з 1835 р. — у світській школі у Новогрудку. З 1841 р. — управитель маєтків князя Е.-К. Вітгенштейна у Несвіжі. Твори С. були широковідомі в *Росії*, а вірш «Почтальон» набув неабиякої популярності як пісня «Когда я на почте служил ямщиком». С. — перекладач творів українських, російських, французьких, німецьких та інших поетів, зокрема Т. *Шевченка*. *Костомаров* познайомився з С. влітку 1862 р. у місті Вільні, коли здійснював третю подорож за кордон (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Свої враження від цього знайомства він виклав в *«Автобиографии»*. На його думку, «это был по своим убеждениям и симпатиям настоящий демо-

Владислав Сирокомля (Л. К. Кондратович)

крат, любивший всею душою простого мужика, какой бы нации он ни был, и с большим восторгом увлекавшийся совершившимся недавно освобождением крестьян на Руси. Польские патриоты того времени не прощали ему сочувственные отношения к русскому правительству по поводу дарованной крестьянам свободы».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Вервес Г. Д.* Т. Г. Шевченко і Польща. К., 1964.

СІМФЕРОПОЛЬ — за часів *Костомарова* губернське місто Таврійської губернії на річці Салгир (тепер адміністративний центр Автономної Республіки Крим у складі *України*). С. заснований на місці столиці Скіфської держави Неаполь Скіфський. У XV—XVIII ст. тут існувало татарське місто Ак-Мечеть (Біла мечеть), яке в 1784 р. було перейменоване в С. Костомаров відвідав С. улітку 1841 р., коли за порадою лікарів відпочивав у *Криму* після напруженої інтелектуальної праці, пов'язаної з підготовкою до магістерських іспитів і написанням дисертації *«О причинах и характере унии в Западной России»*. Він згадував, що проїхав у це місто, спустившись з вершини Чатирдагу, де відвідав верхів'я річки Салгир. З С. вирушив до *Бахчисарая*, пробув там два дні і повернувся знову до С., а звідти поїхав до *Керчі*.

Літ.: *Головкинский Н. А.* Путеводитель по Крыму. Симферополь, 1894; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Михайленко Г.* Сімферополь. К., 1968.

СКАЛЬКОВСЬКИЙ Аполлон Олександрович (1808—1898/99) — український і російський історик, археограф, етнограф, письменник та публіцист. Народився у місті Житомирі, адміністративному центрі Волинської губернії (тепер обласний центр *України*) у роди-

А. О. Скальковський

ні дрібного поміщика. Навчався в Житомирській повітовій школі (1819—1823). Вищу освіту здобув у Віленському (1823—1825) та *Московському* (1825—1827) *університетах*. Працював у Головному статистичному комітеті Новоросійського краю та в Одеському статистичному комітеті. Член-кореспондент *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1856). Наприкінці 30-х років XIX ст. знайшов основну частину Архіву Коша Нової Січі, до того часу невідомого науковцям. Автор численних історичних праць, зокрема студій «История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского» (1842), «К истории Запорожья» (1882), «К истории бугских казаков» (1883). Висвітлював історію Новоросійського краю в героїко-романтичному дусі (див. *Романтизм*), але тлумачив її з позицій близьких до російської історіографії. Приділяв значну увагу географії, адміністративному та військовому устрою *Запорозької Січі*, соціально-економічному, культурному, релігійному життю і побуту *козацтва*, а також його участі у війнах XVIII ст. Обстоював тезу про схожість козацтва з чернечо-лицарськими орденами доби середньовіччя. Вважав, що Запорозька Січ є слов'янським лицарським орденом, який з'явився на зміну західноєвропейським орденам. Називав засновниками Запорозької Січі польських королів Сигізмунда I та Стефана Баторія. Історію козацтва С. розглядав у контексті минувшини спільнослов'янського прикордонного війська. *Костомаров* добре знав творчість С., однак не поділяв його поглядів на роль і значення ко-

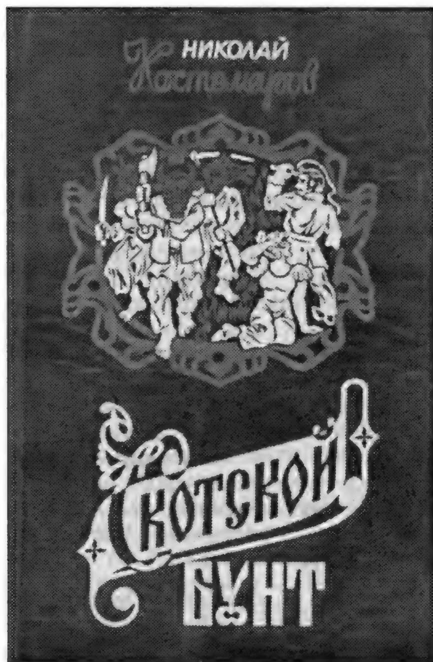
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Н. И. Костомаров. Скотской бунт. (Серия: Актуальная история России). М., 2002. Обкладинка

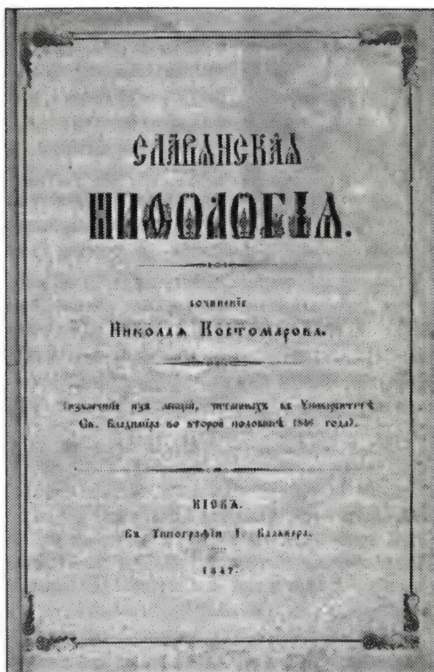
і сучасність», що відбулася в листопаді 1998 р. в місті Сату-Маре (Румунія)], цей твір було перекладено українською мовою в Італії. Костомаров на початку 80-х років XIX ст. мав намір надрукувати повість під псевдонімом Иван Богучаров у московській *«Газете А. Гатцука»*, про що свідчить його листування з видавцем О. *Гатцуком*. Утім, гострота сатири на тему революційних подій стала однією з причин того, що повість не була опублікована за його життя. Історію виникнення твору викладено у статті приятеля Костомарова Д. *Мордовця* «Николай Иванович Костомаров в последние десять лет его жизни. 1875—1885», опублікованій в журналі *«Русская старина»* (1885. № 12; 1886. № 1—3). Зокрема, Д. Мордовець повідомляє, що влітку 1880 р. «будучи в более игривом состоянии духа, Николай Иванович написал довольно злую сатиру — «Бунт зверей», которая, впрочем, нигде не была напечатана». Сюжет зазначеної повісті Костомарова разюче збігається із фабулою роману видатного англійського письменника Джорджа Орвелла «Скотный двор» (1945), який є політичною сатирою на тему російської революції. Тут провадиться думка: «Все животные равны, но некоторые равнее других». Див. *Бунт*.

Літ.: *Третьяков В.* Джордж Оруэлл или Николай Костомаров? // Моск. новости. 1988. № 26; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Панченко В.* Про химерність соціальних ілюзій // День. 2002. № 10.

«СЛАВЯНСКАЯ ЗАРЯ» — суспільно-політичний журнал москвофільського спрямування, присвячений актуальним питанням слов'янства. Видавався у *Відні* (Австро-Угорщина) протягом 1867—1868 рр. Редакторами «С. З.» були публіцист і винахідник І. Ливчак (1839—1914) та письменник К. Климкович (1835—1881). *Костомаров* після попереднього ознайомлення з програмою цього часопису опублікував у ньому відкритого листа до його редакторів (див. *Лист М. Костомарова до редакторів І. Ливчака та К. Климковича з додатком його статті «Язык как средство объединения славянских национальностей»*) та статтю *«Язык как средство объединения славянских национальностей»* (1867. № 1). Лист ученого був передрукований у збірнику «Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова» (К., 1928). У цьому листі автор висловлює негативне ставлення до *панславізму*, спрямованого на насильницьке політичне об'єднання слов'янських народів у межах

Російської імперії. Натомість обстоює ідею поширення російської мови як загальнослов'янської. Ця публікація спричинила полеміку Костомарова з радикальними прибічниками панславізму в *Росії*, які вважали його позицію непатріотичною [див. *«Объяснение»* [IX] («По поводу нападок петерб. корреспондента "Моск. ведомостей" за изложенные в письме к редакторам «Славянской Зари» мысли по вопросу о распространении русского языка между славянами»)].

«СЛАВЯНСКАЯ МИФОЛОГИЯ» — студія *Костомарова*. Написана вченим у 1846 р. в *Києві*. В основу цієї праці лягли лекції, читані Костомаровим у *Київському імператорському університеті Св. Володимира*. Набрана кирилицею та гражданським шрифтом, студія вперше побачила світ у друкарні І. Вальнера (К., 1847). Виходила також у виданнях Костомарова: «Лекции. Мифология» (Б. м., Б. г.), «Етнографічні писання Костомарова» (К., 1930) та «Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства» (К., 1994). Увійшла до книжки «Славянская мифология» (М., 1995) із серії «Актуальная история России». У цій студії розкривається християнський світогляд слов'янських племен, зокрема зіставляються фольклорні матеріали з історичними відомостями. Костомаров також приділяє велику увагу відображенню у фольклорі народного побуту, традицій, звичаїв, обрядів тощо. Він показує їх значення для власне історичних студій, зокрема для осягнення загального духу княжої доби (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова, Фольклорно-етнографічні студії М. Костомарова*).

Славянская Мифологія.

сочиненіе

Николая Костомарова.

Кіевъ.

Въ Типографіи І. Вальнера.

1847.

Н. Костомаров. Славянская мифология. К., 1847. Титульна сторінка

Літ.: *Николай* Иванович Костомаров // Рус. худож. листок. 1860. № 20; *Каталог* III очередной юбилейной выставки. В память Н. И. Костомарова. 1885—1910. Воронеж, 1910; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Грушевський М.* Етнографічне діло Костомарова // Етнографічні писання Костомарова. К., 1930.

СЛАСТІОН (Сластьон) Опанас Георгійович (1855—1933) — український художник, мистецтвознавець та етнограф. Народився у повітовому місті Бердянську Таврійської губернії (тепер районний центр Запорізької області, *Україна*) у родині маляра. Упродовж 1874—1882 рр. навчався в *Академії мистецтв* у *С.-Петербурзі* в І. Крамського та П. Чистякова. Викладав у Миргородській художньо-промисловій школі (1900—1928). Малювати навчився у

О. Г. Сластіон

батька, реставратора й церковного живописця. Автор жанрових картин з народного життя, портретів українських кобзарів, ілюстрацій до творів Т. *Шевченка* та інших письменників, а також статей з української етнографії та фольклору. 7 квітня 1885 р. С., за свідченням В. Беренштама, зробив фотографію покійного *Костомарова* (див. *Іконографія М. Костомарова*).

Літ.: *Беренштам В.* Воспоминания о последних годах жизни Н. И. Костомарова // Киев. старина. 1885. № 6; *Сластьон Ю.* Опанас Сластьон — перший ілюстратор Тараса Шевченка // Визвольний шлях. 1956. № 6. *Аббасов А. М.* Опанас Сластіон. Життя і творчий нарис. К., 1979.

СЛОБІДСЬКА УКРАЇНА, Слобожанщина — історико-географічний регіон *України* XVII—XIX ст. (тепер територія Харківської, північна частина Донецької та Луганської, східна частина Сумської областей України; південно-східна частина Воронезької, південно-західна частина Бєлгородської та південна частина Курської областей Російської Федерації). У XIV—XVI ст. значна частина території С. У ввійшла до складу *Російської держави*, але залишалася малозаселеною. Упродовж другої половини XVI — першої половини XVII ст. землі С. У. поступово обживаються переселенцями з територій Лівобережної та *Правобережної України*, що перебували у складі *Речі Посполитої*. Поселення, які засновували вихідці з України, називалися слободами, а їхні мешканці звільнялися на певний час від податків та повинностей. Звідси й походить назва С. У Російський уряд активно використовував українських переселенців для колонізації окраїнних земель, залучав на військову службу, зокрема для охорони своїх кордонів. У другій половині XVII ст. з мешканців Слобожанщини було сформовано низку козацьких слобідських полків. У 1765 р. значна частина земель С. У увійшла до складу *Слобідсько-Української* (з 1835 р. — *Харківської*) *губернії*. *Костомаров* упродовж усього життя був тісно пов'язаний з цим краєм. На землях Слобожанщини осіли його пращури (див. *Родовід М. Костомарова*). Майбутній історик народився у слободі *Юрасівці*, яка раніше входила до складу Слобідсько-Української губернії. Там минули його дитячі та юнацькі роки (див. *Біографія М. Костомарова*), зокрема навчання у *Воронежі* (див. *Воронезька чоловіча перша гімназія*, *Воронезький пансіон*) й університетські студії (див. *Харківський університет*). З С. У. пов'язані короткочасне перебування Костомарова на військовій службі та пробудження його зацікавлень як історика-початківця, зокрема спроби перших самостійних студій над минувшиною цього краю (див. *Кінбурнський драгунський полк*, *«История Слободской Украины»*, *«Описание Острогожского слободского полка»*). На теренах Слобожанщини, зокрема в інтелектуальній атмосфері та соціокультурному середовищі університетського *Харкова*, сформувалися засадничі принципи світобачення та історичних поглядів Костомарова (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова*, *Романтизм*, *Харківська школа романтиків*). Учений упродовж усього життя з великою любов'ю і шаною ставився до своєї малої батьківщини, до її мешканців, природи, зокрема докладно висвітлив своє побутування на обширах С. У в *«Автобиографии»*. Вже на схилі жит-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

В. Л. Смілянська

кових студій, зокрема «Стиль поезії Шевченка (суб'єктивна організація)» (К., 1981), «Біографічна Шевченкіана: 1861–1981» (К., 1984), коментарів до «Кобзаря» Т. Шевченка (К., 1998). Брала участь у підготовці ряду колективних монографій та багатотомних видань творів Тараса Шевченка. С. — один з редакторів, упорядників та авторів коментарів до «Повного зібрання творів» Т. Шевченка, видання якого розпочалося з 2001 р. Заслужений діяч науки і техніки України (1997). Наукова творчість С. відзначена Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України (2001). С. — дослідник і популяризатор *літературної спадщини Костомарова*. Вона здійснила текстологічну підготовку, упорядкування й коментування видання «Твори в двох томах» (К., 1990), яке відкривається її ґрунтовною розвідкою «Літературна творчість Миколи Костомарова».

Тв.: *Святим* огненним словом... Тарас Шевченко: поетика. К., 1990; *Структура* і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000 (у співавтор.).

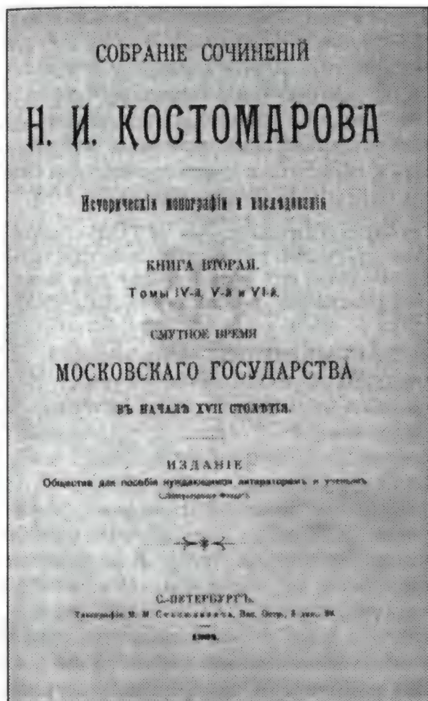
СМОЛЕНСЬКЕ КЛАДОВИЩЕ у *С.-Петербурзі* — старовинний православний цвинтар, один з найбільших цвинтарів у С.-Петербурзі в XIX ст. з церквою Смоленської Божої Матері. Заснований 1756 р. За постановою Священного Синоду (1841) С. к. поділено на 7 розрядів. На цьому цвинтарі похована мати *Костомарова* (див. *Костомарова* Т. П.), яка померла в лютому 1875 р. від тифу. Коли її ховали, Костомаров тяжко хворів. Лікарі вважали його стан безнадійним (див. *Біографія М. Костомарова*, *Катенін* М. І., *Муринов* Д. А.). За свідченням дружини Костомарова (див. *Костомарова* А. Л.), «Никакой надежды не было на выздоровление Николая Ивановича: куплены были на Смоленском кладбище два смежные могильные места — одно для матери, другое для сына».

Літ.: *Петербург*: Памятная книжка. СПб., 1881; *Путеводитель* по Петербургу: Описание С.-Петербурга и его достопримечательностей / Под ред. Р. С. Попова. СПб., 1886; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

СМОЛЬНИЙ ІНСТИТУТ — закритий жіночий навчальний заклад для дівчат з дворянських родин у *С.-Петербурзі* в другій половині XVIII — на початку XX ст. Здебільшого відомий як більшовицький штаб Жовтневої революції (тепер пам'ятка історії та архітектури). *Костомаров* бував у С. і. восени 1874 р. Тоді, після відпочинку в *Дідівцях*, він супроводжував до С. і. свою майбутню пасербицю, С. *Кисіль*. Пізніше відвідував її під час навчання в С. і. Аліна *Костомарова* писала про візит ученого до Смольного 1874 р. у своїх спогадах. Зокрема, вона зазначала, що Костомаров попросив «начальницу института принять его. Он был принят очень любезно. Начальница, О. А. Томилова, обласкала мою девочку, а Николая Ивановича попросила "сделать честь" институту, пройти с ней по классам, где она рекомендовала Н. И. как "известного историка" учителям и девицам каждого класса».

Літ.: *Черепнин Н. П.* Императорское воспитательное общество благородных девиц: Ист. очерк: В 3 т. Пг., 1914–1915. Т. 1–3; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

«СМУТНОЕ ВРЕМЯ МОСКОВСКОГО ГОСУДАРСТВА» — монографія

СОБРАНІЕ СОЧИНЕНІЙ

Н. И. КОСТОМАРОВА

КНИГА ВТОРАЯ.

СМУТНОЕ ВРЕМЯ

МОСКОВСКАГО ГОСУДАРСТВА

ИЗДАНІЕ

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Н. И. Костомаров. Смутное время Московского государства в начале XVII столетия. СПб., 1904. Титульна сторінка

Костомарова. Вперше надрукована у журналі *«Вестник Европы»* (1866. Т. 1–4; 1867. Т. 1–3). Під назвою «Смутное время Московского Государства в начале XVII столетия. 1604–1613» увійшла до IV, V і VI томів «Исторических монографий» (видання Д. *Кожанчикова*, СПб., 1868) та IV, V і VI томів «Исторических монографий» (видання М. *Вольфа*, СПб., 1883–1884). Вміщена у «Собрании сочинений Н. И. Костомарова» (видання *«Литературного фонда»*, СПб., 1904. Кн. 2, т. 4/6). Опублікована у книжці «Смутное время Московского Государства в начале XVII столетия» (М., 1994) із серії «Актуальная история России», а також у сьомому та восьмому томах дванадцятитомного зібрання праць Костомарова, виданого ВАТ «Мир книги» (М., 2004). Мотиви та історію створення цієї праці Костомаров докладно висвітлив в *«Автобиографии»*. Зокрема, він зазначив, що його цікавила російська історія початку XVII ст. з перспективи вивчення народного життя (див. *Народ*, *Народницький напрям*). На думку вченого, ця доба «страшная и кровавая, заключала в себе утешительного то, что народ, перенесший ее, вышел из нее с торжеством, отстоявши, по крайней мере, свою независимость и свой общественный строй с теми началами, с какими установился прежде». Зазначена студія Костомарова викликала різноманітні відгуки вчених і тривалу полеміку [див. *«Кто виноват в Смутном времени? И. Е. Забелину»*, *«Объяснение»* [X] («По поводу замечаний в № 261 "Голоса" на сочинение о "Смутном времени Московского Государства"»), *«Письмо к редактору»* [V], *«Личности Смутного времени. Михаил Скопин-Шуйский, Пожарский, Минин, Сусанин»*]. Наприклад, В. *Семевський* розглядав її як одну з найкращих праць свого часу. Сучасні вчені підкреслюють джерельну цінність «С. в. М. Г.», позаяк значна частина польських архівів була знищена під час Другої світової війни.

Літ.: *Семевский В. И.* Николай Иванович Костомаров. 1817–1885 // Рус. старина. 1886. № 1; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Ульяновский В. И.* Российские самозванцы: Лжедмитрий I. К., 1993.

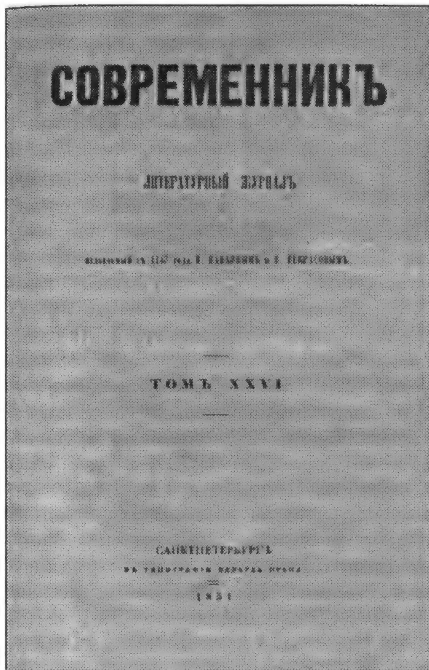
«СНІП» — український літературний альманах. Опублікований у *Харкові* 1841 р. Видавець та редактор «С.» — О. *Корсун*. Вийшов один випуск.

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Современник. СПб., 1851. Титульна сторінка

генда о кровосмесителе» (1860. № 3), *«М. П. Погодину»* (1860. № 3), *«Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях»* (1860. № 3–4, 9–10), *«Заметка на возражения о происхождении Руси»* (1860. № 4), *«Последнее слово г. Погодину о жмудском происхождении первых русских князей»* (1860. № 5), *«О козачестве. Ответ “Виленскому вестнику”»* (1860. № 7), *«Ответ г. Падалице»* (1860. № 12) та ін. За підрахунками, зробленими у дисертаційному дослідженні Л. Москвич, Костомаров помістив у «С.» 22 публікації. Тут були надруковані матеріали з обсягу публічної дискусії Костомарова з М. *Погодіним* (див. *Диспут М. Костомарова з М. Погодіним*): «Публичный диспут 19 марта 1860 года о начале Руси между гг. Погодиным и Костомаровым» (I. Письмо Погодина к Костомарову, читанное Погодиным на публичном диспуте. II. Ответ Н. И. Костомарова. III. *Ответ на возражения г. Погодина, читанный г. Костомаровым* на том же публичном диспуте. IV. Приложение: Словесные прения между Погодиным и Костомаровым на диспуте, записанные со слов Погодина и Костомарова В. Мордвиновым; — 1860. № 3). «С.» також надрукував ряд статей і рецензій з відгуками на праці Костомарова, зокрема таких відомих авторів, як М. *Добролюбов*, О. *Пипін*, М. *Салтиков-Щедрін*, М. *Чернишевський*.

Літ.: *Лисовский Н. М.* Библиография русской периодической печати 1703–1900 гг.: (Материалы для истории русской журналистики). Пг., 1915; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Евгеньев-Максимов В. Е.* «Современник» при Чернышевском и Добролюбове. Л., 1936; *Козьмин Б. П.* Журнал «Современник» — орган революционной демократии // Журнально-публицистическая деятельность Н. Г. Чернышевского и Н. А. Добролюбова. М., 1957; *Москвич Л. Г.* «Современник» и история Украины: Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09 / АН УССР. Ин-т истории. К., 1989.

СОКАЛЬСЬКИЙ Іван Петрович (1830–1896) — український та російський учений-економіст і статистик. Народився у *Харкові*, адміністративному центрі *Слобідсько-Української губернії* (тепер обласний центр *України*). Син професора *Харківського університету* П. *Сокальського*, один із братів українського композитора П. Сокальського. Закінчив Харківський університет (1850). З 1858 р. — професор цього університету, завідував кафедрою політичної економії та

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

громадського укладу в побут державний, послідовне перетворення племен у князівства, а князівств — у єдине державне ціле становлять сенс російської історії. Одночасно він обстоює думку про необхідність не дробити російську історію на окремі частини, періоди, а з'єднувати останні, стежити переважно за їхнім зв'язком, за безпосереднім наступництвом форм. С. тлумачив кожне явище з перспективи внутрішніх причин, перш ніж виділити його із загального ланцюга подій і поставити в контекст зовнішніх впливів. Обидва історики постійно цікавилися творчістю один одного, зокрема визнавали академічні досягнення, але досить часто полемізували між собою. Приміром, Костомаров критикував автора «Истории России» за те, що народне життя в його студіях є своєрідним доповненням до державного. У свою чергу, С. відзначав еклектичність історичного методу Костомарова, що без перевірки відомостей із джерел запідозрив у подвигу Івана Сусаніна вигадку тогочасних книжників (див. *«Иван Сусанин. Историческое исследование»*, *«Личности Смутного времени. Михаил Скопин-Шуйский, Пожарский, Минин, Сусанин»*). Вивчаючи російську історію початку XVII ст., С. обстоював тезу, що тогочасні бунти (див. *Бунт*) були реакцією всіх антидержавних сил та елементів на успішний процес централізації Росії. Костомаров стверджував, що успіхи державності на Русі призвели до цілковитої та безглуздої покори російського народу (див. *Єдинодержавність*). Розглядаючи повстання Степана Разіна, С. першорядну увагу приділяв його політичним

С. М. Соловйов

аспектам і відсував на другий план соціальні причини цього народного руху, а також негативно оцінював його наслідки для російської державності. На противагу С. Костомаров наголошував на побутуванні народної вольниці (див. *Народоправство*) і демократичних традиціях *козацтва*. Тоді як С. визнавав лише одну історичну заслугу козацтва — завоювання Сибіру під керівництвом Єрмака. Костомаров убачав позитивну роль козацтва у захисті кордонів *Російської держави* від зовнішніх ворогів та в боротьбі українського народу за свою національну і релігійну самобутність. Він полемізував з учнем С., істориком Г. *Карповим*, стосовно висвітлення доби Хмельниччини та принципів видання *«Актов Южной и Западной России»* (див. *Археографічні праці М. Костомарова*, *«Богдан Хмельницкий»*). Учений приділив певне місце С. не лише у власне історичних студіях (див. *«Замечание на статью г. Соловьева “Малороссийское козачество до Богдана Хмельницкого”»*), а й на сторінках *«Автобиографии»*, в якій високо оцінив його науковий доробок з історії *Речі Посполитої*.

Тв.: *Уния*, козачество, раскол. 1) Коялович М. Литовская церковная уния; 2) Костомаров Н. Богдан Хмельницкий; 3) Щапов А. Русский раскол старообрядства // Атеней. 1859. Ч. 2; *История* России с древнейших времен: В 15 кн. М., 1959—1966. Кн. 1—15.

Літ.: *Замысловский Б.* Ученые труды С. М. Соловьева: Библиогр. список // Журн. М-ва нар. просвещения. 1879. № 11; *Бестужев-Рюмин К. Н.* С. М. Соловьев // Биографии и характеристики. СПб., 1882; *Безобразов П. В.* С. М. Соловьев: Его жизнь и учено-литературная деятельность. СПб., 1884; *Милюков П. Н.* Юридическая школа в русской историографии (Соловьев, Кавелин, Чичерин, Сергеевич) //

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Софійськнй собор у Кнєві. XIX ст.

Україні (див. *Пошанування й увічнення пам'яті М. Костомарова*) творче об'єднання «Культура» на основі цього оповідання поставило телеспектакль «Черный круг».

Літ.: *Смілянська В. Л.* Літературна творчість Миколи Костомарова // Костомаров М. І. Твори: В 2 т. К., 1990. Т. 1; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

СОФІЙСЬКИЙ СОБОР у *Києві*, Собор св. Софії у Києві — пам'ятка історії, архітектури та монументального живопису доби Київської Русі (тепер у складі Національного заповідника «Софія Київська»). Головний (митрополичий) храм давньоруської держави, присвячений Мудрості Господній. С. с. споруджено в першій половині XI ст. за часів князювання Ярослава Мудрого. Храм має тринадцять бань, що символізує Христа та дванадцять його апостолів. У західній частині Софії Київської міститься багатофігурна світська композиція — князя-фундатора собору та його родини. Композиція дійшла до нашого часу фрагментарно. С. с. — родова усипальниця Ярославичів, зокрема Ярослава Мудрого. *Костомаров* не раз бував у С. с., добре знав його історію, часто згадував цю культову споруду у своїх працях, зокрема вважав її символом православної Русі (див. *Християнство*). Крім того, вчений порівнював собор св. Софії з іншими пам'ятками світової культури та архітектури (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Письменник та видавець журналу «Живописное обозрение» П. Полевой згадував, що на нього справила неабияке враження розповідь Костомарова про клятву кирило-мефодіївців, якою вони скріпили членство у таємному товаристві (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Цей ритуал відбувся вночі у соборі, до якого Костомаров і троє інших братчиків пробралися таємно. У серпні 1874 р. Костомаров оглянув С. с. разом з учасниками III Археологічного з'їзду, що відбувся у Києві (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*). Ці відвідини св. Софії історик згадав в *«Автобиографии»*.

Літ.: *Полевой П. Н.* Воспоминание о Н. И. Костомарове // Живописное обозрение. 1885. № 17; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Лазарев В. Н.* Мозаики Софии Киевской. М., 1960; *Каргер М. К.* Древний Киев: В 2 т. М.; Л., 1961. Т. 2; *Толочко П. П.* Древний Киев. К., 1976.

СОФІЙСЬКИЙ СОБОР у *Новгороді*, Собор св. Софії у Новгороді — давньоруська пам'ятка історії, архітектури та монументального живопису. Споруджена князем Володимиром Ярославичем у 1045—1050 рр. замість згорілого дерев'яного собору в Дитинці (Кремлі) за зразком *Софійського собору у Києві*. На початку XII ст. св. Софія — кафедральний собор архієпископа та головний храм Новгородської республіки. *Костомаров* кілька разів приїздив до Новгорода, бував і в С. с. Вперше він оглянув цю культову споруду в червні 1848 р., коли відвідав Новгород проїздом (після річного ув'язнення в *Петропавловській фортеці*, дістаючись до

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

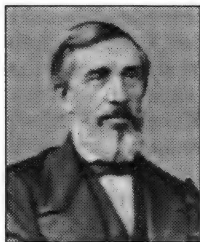
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

І. І. Срезневський

пою, зокрема слов'янськими землями, вивчав тамтешні мови та фольклор. Професор слов'янознавства (1847–1880), декан історико-філологічного факультету (1859–1880) та ректор (травень-жовтень 1861) *С.-Петербурзького імператорського університету*. Академік *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1854). Засновник С.-Петербурзької школи славістів. Автор численних праць з історії південнослов'янських літератур, української та російської мов, слов'янської міфології, палеографії, етнографії та фольклористики, зокрема відомих студій «Опыт о сущности и содержании теории в науках политических» (Харьков, 1837), «Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины (XVII–1768)» (Харьков, 1839), «Святилища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям» (Харьков, 1846), «Исследования об языческом богослужении древних славян» (СПб., 1847), «Мысли об истории русского языка» (СПб., 1849), «Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам» (СПб., 1893–1912. Т. 1–3), «Путевые письма Измаила Ивановича Срезневского из славянских земель» (СПб., 1895). Друкувався у власних виданнях («Запорожская старина», «Украинский альманах»), а також в «Очерках России» В. *Пассека*, «Энциклопедическом Лексиконе» А. Плюшара та ін. Опублікував у періодичній пресі низку життєписів визначних особистостей української історії: «Палий», «Выговский и Пушкарь», «Юрий Хмельницкий» та інші, а також ряд нарисів з історії *України*, зокрема «Стырское дело», «Козаки – гайдамаки униатской войны 1594–1654». Провадив пошуки та публікував історичні й літературні пам'ятки. Редагував «Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук» (1852–1863). Історичні погляди С. сформувалися під впливом *романтизму*. У працях 30–40-х років XIX ст. С. обстоював ідею культурно-національної своєрідності українського та інших слов'янських народів. У петербурзький період життя й діяльності С. його інтерес до української проблематики суттєво підупав, а погляди з багатьох питань зазнали істотних змін. Приміром, С. відійшов від своєї тези про самостійність української мови і тримався думки, що вона є діалектом російської мови тощо. *Костомаров* познайомився зі С. у 1837 р. в Харкові. Під час своїх університетських студій (див. *Харківський університет*) він регулярно відвідував домівку С., спілкувався з членами його гуртка, які сприяли формуванню світобачення та поглядів молодого історика (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова*). Костомаров і С. здійснювали спільні етнографічні поїздки Харківщиною, зокрема відвідали 1839 р. жіночий монастир у Хорошові. Крім того, С. надав кілька рукописів Костомарову, який тоді студіював добу Хмельниччини (див. «*Богдан Хмельницкий*»), а також високо оцінив його п'єсу «*Сава Чалий*». С. був опонентом Костомарова на захисті його магістерської дисертації «*Об историческом значении русской народной поэзии*», а пізніше опублікував позитивний відгук про неї в журналі «*Москвитянин*» (1844. № 3). На початку 60-х років XIX ст. С. і Костомаров підтримували взаємини, але з деякою прохолодою та відчуженням. Вони

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

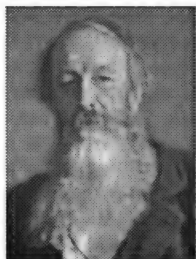
АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Літ.: *Пинчук Ю. А.* Исторические взгляды Н. И. Костомарова: (Критический очерк). К., 1984.

«СТАРИННЫЙ ЮЖНОРУССКИЙ ПЕРЕВОД "ПЕСНИ ПЕСНЕЙ" С ПОСЛЕСЛОВИЯМИ О ЛЮБВИ» – публікація *Костомарова*. Надрукована в часопису *«Основа»* (1861. № 11–12). Одна із давніх пам'яток літератури, скопійована Костомаровим із рукописного збірника XV – початку XVI ст., який зберігався в *Синодальній бібліотеці* у Москві.

Літ.: *Каталог* III очередной юбилейной выставки. В память Н. И. Костомарова. 1885–1910. Воронеж, 1910.

В. В. Стасов. Портрет роботи художника Г. Мясоєдова. XIX ст.

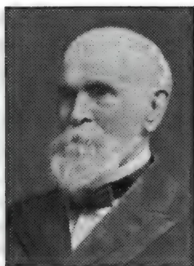
СТАСОВ Володимир Васильович (1824–1906) – російський письменник, художній та музичний критик, археолог. Народився у *С.-Петербурзі* у дворянській родині архітектора В. Стасова (1763–1848). Закінчив Імператорське училище правознавства (1843). З середини 50-х років XIX ст. працював у *Публічній бібліотеці* у С.-Петербурзі. З 1872 р. керував її Художнім відділом. Автор праць з археології та історії мистецтва. Почесний член *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1900). Був особисто знайомий з Т. *Шевченком* та іншими діячами української культури, цікавився творчістю *Костомарова*. Полемізував з Костомаровим, зокрема опублікував статтю «Археологическая заметка о постановке Рогнеды. Письмо к Н. И. Костомарову» у часопису *«Вестник Европы»* (1866. Т. 1; – див. *«Заметка»* [II]).

Тв.: *Собр.* соч.: В 4 т. СПб., 1894–1906. Т. 1–4; *Статьи* и заметки, публиковавшиеся в газетах и не вошедшие в книжные издания: В 2 т. М., 1952–1954. Т. 1–2.

Літ.: *Незабвенному* В. В. Стасову: Сб. воспоминаний. СПб., 1906; *В. В. Стасов*: Материалы к библиографии: Описание рукописей. М., 1956.

СТАСЮЛЕВИЧ Михайло Матвійович (1826–1911) – російський історик, журналіст, видавець та громадський діяч. Народився у *С.-Петербурзі* у родині військового лікаря. Закінчив *С.-Петербурзький імператорський університет* (1847). З 1858 р. – професор загальної історії в цьому навчальному закладі. У 1861 р. вийшов у відставку на знак протесту проти репресій студентів столичного університету. Заснував і редагував упродовж 1866–1908 рр. журнал *«Вестник Европы»*, з яким активно співпрацював *Костомаров*. С. познайомився з Костомаровим, коли останній посів кафедру у С.-Петербурзькому університеті (1859). Обидва вчені зблизилися під час студентських заворушень у 1861 р. З того часу вони мали приятельські та ділові стосунки, хоч і часто розходилися в поглядах з низки принципових питань. 7 грудня 1865 р. Костомаров і С. уклали домашню угоду про співробітництво першого з «Вестником Европы», яка була чинна впродовж майже двох років (див. *«Вестник Европы»*). Костомаров приділив С. чимало уваги в *«Автобиографии»*. На його думку, С. як редактор вирізнявся багатьма позитивними рисами: надзвичайною акуратністю, обов'язковістю – вчасно випускав книжки та без запізнення розраховувався із співробітниками. Втім С. як професор загальної історії, вважає Костомаров, не здобув великої поваги серед слухачів, хоча дуже переймався відгуками студентів та публіки, зокрема праг-

нув подавати свої лекції в художньо-образній обробці. У виборі статей для свого журналу він, за твердженням Костомарова, від початку орієнтувався на авторитетні імена. Тому до «Вестника Европы» складно було потрапити будь-якому маловідомому автору, незважаючи на блискучі здібності. Водночас Костомаров тримався думки, що попри низку недоліків «все-таки за Стасюлевичем останется честь отличного редактора-издателя, умевшего, в известный период нашей литературы, сгруппировать разрозненные писательские силы».

М. М. Стасюлевич

Тв.: *Афинская* гегемония. СПб., 1849; *Ликург* Афинский. СПб., 1851; *История* средних веков в ее писателях и исследованиях новейших ученых: В 3 т. СПб., 1866. Т. 1–3; *Опыт* исторического обзора главных систем философии истории. СПб., 1866.

Емблема друкарні М. Стасюлевича, в якій вийшло перше фундаментальне зібрання творів М. Костомарова

Літ.: *Джаншиев Г. Д.* Двадцатипятилетие «Вестника Европы» (март 1866–1891 гг.) // Джаншиев Г. Д. Из эпохи великих реформ. М., 1893; *М. Г.* [Грушевський М. С.] «Вестник Европы» // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. Л., 1903. Т. 56; *Арсеньев К. К.* Взгляд на прошлое «Вестника Европы» (1866–1908) // Вестн. Европы. 1909. № 1; *М. М. Стасюлевич* и его современники в их переписке: В 5 т. / Под ред. и с предисл. М. К. Лемке. СПб., 1911–1913. Т. 1–5; *Памяти* М. М. Стасюлевича // Вестн. Европы. 1911. № 4; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Малашевич А.* Журнал «Вестник Европы» (1866–1918) в російській та українській історичній думці кінця XIX–XX ст. // Історіографічні дослідж. в Україні. К., 2004. Вип. 14; *Її ж.* Українознавчі студії Миколи Костомарова та журнал «Вестник Европы» // Історичний журн. 2004. № 10/11.

СТЕМПКОВСЬКА Марія Іванівна (? – ?) – приятелька А. *Крагельської* (див. *Костомарова* А. Л.). Служила в училищі для бідних дівчат графині Є. Левашової у *Києві*. У середині 40-х років XIX ст. відвідувала будинок Крагельських. Під час заслання у *Саратові Костомаров* листувався з А. Крагельською за посередництва С., зокрема відправляв свою кореспонденцію на її адресу. Остання з огляду на складні родинні стосунки Крагельських передавала листи Костомарова Аліні, яка відразу знищувала цю кореспонденцію після прочитання (див. *Епістолярна спадщина М. Костомарова*).

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

СТИР – за часів *Костомарова* річка у Волинській губернії, права притока Прип'яті (тепер у Горохівському районі Волинської області, *Україна*). Бере

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

М. В. Стороженко

Дійсний статський радник (1908). Почесний мировий суддя (1887–1914). Повітовий земський гласний у Пирятинському повіті (1889–1914), гласний Київської міської думи (1902–1909). Член-співробітник, дійсний член *Київської археографічної комісії*. Член Історичного товариства Нестора-літописця, Київського відділення Імператорського військово-історичного товариства та Галицько-руського доброчинного товариства. Співпрацював з часописами *«Киевская старина»*, *«Исторический вестник»*, *«Русская мысль»*, а також газетами *«Киевлянин»*, «Жизнь и Искусство» та ін. Учасник громадівського руху, приятель В. *Горленка*, П. *Куліша*, О. Левицького, братів І. та П. Рудченків, інших відомих українських діячів. На еміграції в Югославії — з початку 20-х років XX ст. Разом з братом Андрієм С. видав ряд документів з родинного архіву: «Стороженки: (фамильный архив)». (К., 1902–1910. Т. 1–8) та студію В. Модзалевського «Малороссийский родословник» (У 4 т. К., 1914). Нагороджений орденом Св. Володимира 3-го ступеня та сербським орденом Білого орла 3-го ступеня. За суспільно-політичними поглядами С. — прибічник консервативної орієнтації малоросійського дворянства в контексті давніх козацько-гетьманських традицій. На початку XX ст. зазнав політичної еволюції у напрямку російського націоналізму. Член Київського клубу російських націоналістів. Пізніше, на еміграції, повернувся до українства, зокрема листувався з Д. *Дорошенком*. Автор ряду праць, публікацій документів з історії України XVII–XVIII ст., спогадів. Надрукував статтю «Н. И. Костомаров в Киевской I гимназии», підготовлену за архівними матеріалами цієї інституції. У зазначеній розвідці висвітлив діяльність Костомарова, який в 1845–1846 рр. викладав історію в Київській Першій гімназії.

Тв.: *Стороженки* (Фамильная летопись). К., 1884; Охочекомонный полковник Илья Федорович Новицкий. К. 1885; *История* составления «Топографического описания Черниговского наместничества» Шафонского (Эпизод из южно-русской историографии). К., 1886; *Очерк* литературной деятельности А. Я. Стороженка. К., 1886; *Западно-русские* провинциальные сеймики во второй половине XVII в. (Исследования по архивному материалу). К., 1888; *К истории* землевладения в эпоху Богдана Хмельницкого // Киев. старина. 1888. № 7; *Отношение* западнорусских дворян второй половины XVII в. к вопросам религиозным и сословным // Архив Юго-Западной России. К., 1888. Ч. 2, т. 2; *Отрывки* из фамильных преданий и архивов // Киев. старина. 1891. № 2, 5, 7; *Мое знакомство* с П. А. Кулишем // Под знаменем науки: Юбил. сб. в честь Н. И. Стороженка, изданный его учениками и почитателями. М., 1902; *Н. И. Костомаров* в Киевской I гимназии // Чтения в Ист. о-ве Нестора-Летописца. 1911. Кн. 22, вып. 1/2; *До біографії* П. Куліша // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. К., 1923. Кн. 2/3; *Куліш* у Києво-Печерській школі // Там само.

Літ.: *Лобанов-Ростовский А. Б.* Русская родословная книга: В 2 т. СПб., 1895. Т. 2; *Родословник* Стороженков // Стороженки: Фамильный архив. К., 1902. Т. 1; *Столетие* Киевской Первой Гимназии: В 3 т. К., 1911. Т. 1; *Павловский И. Ф.* Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с пол. XVIII в. Полтава, 1912; *Его же.* Первое дополнение к краткому биографическому словарю ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII в. Полтава, 1913;

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Церква Б. Хмельницького в Суботові. Гравюра. 1861

кого району Черкаської області, *Україна*). С. заснований на місці хутора чигиринського підстарости М. Хмельницького, батька гетьмана Б. Хмельницького. За доби Хмельниччини С., в якому було споруджено укріплення, став однією з резиденцій Б. Хмельницького. У 1664 р. місто було зруйноване польським військом С. Чернецького. За Андрусівською мирною угодою 1667 р. С. відійшов до *Речі Посполитої*. З 1793 р. місто — у складі Російської імперії. Костомаров відвідав С. у травні 1872 р. Тоді він приїхав із *С.-Петербурга* до Київської губернії, щоб оглянути історичні місця, пов'язані з добою *козацтва*. Цю мандрівку він здійснив разом з українським етнографом та поетом П. *Чубинським*, а подорожні враження занотував в «*Автобиографии*». У С. вони оглянули фундаменти будівель подвір'я Б. Хмельницького. Місцевий священик отець Роман запросив їх до свого дому і показав портрет Б. Хмельницького, а пізніше — церкву, побудовану славетним гетьманом. За свідченням Костомарова, «Внутри этой церкви, на правой стороне, прибита доска с надписью, гласившей, что здесь было погребено в 1657 году тело гетмана Богдана Хмельницкого». Крім того, Костомаров і П. Чубинський записали кілька місцевих легенд, зокрема про Б. Хмельницького та його сина Юрія. Історик також згадував, що 1845 р. С. відвідав Т. *Шевченко*, який зробив там відомі малюнки «Богданові руїни в Суботові» та «Богданова церква в Суботові».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

СУВОРОВ Олександр Аркадійович (1804—1882) — російський державний і військовий діяч, князь, онук генералісимуса О. Суворова. Походив із дворянської родини. Навчався у Сорбонні в *Парижі* та Геттінгенському університеті. З 1824 р. — на військовій службі. За зв'язок з декабристом О. Одоєвським був висланий на Кавказ. Брав участь у придушенні польського повстання 1830—1831 рр. Генерал-губернатор Прибалтійського краю (1848—1861). У 1861—1866 рр. — петербурзький генерал-губернатор. У 1866—1882 рр. — генерал-інспектор усієї піхоти. *Костомаров* особисто знав С., неодноразово згадував про нього в «*Автобиографии*», зокрема описуючи студентські заворушення на початку 60-х років XIX ст., розправу над М. *Чернишевським* та інші події. На його думку, С. був «гуманным князем».

Літ.: *Пятидесятилетний* юбилей кн. Италийского графа А. А. Суворова-Рымникского. СПб., 1876; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

«СУД ЧЕХОВ НАД СОБОЮ» — полемічна стаття *Костомарова*. Вперше опублікована в журналі «*Основа*» (1862. № 6). Згодом надрукована в українському перекладі у виданні «Твори Амврозия Метлиньского і Миколи Костомарова» (Л., 1906; 2-ге вид. 1914). У цій розвідці автор відгукується на публікацію чеського видан-

ня «Народные письма», зокрема порушує питання національної самобутності слов'янських народів та спільнослов'янської єдності.

Літ.: *Козачок Я. В.* Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова). К., 2004.

СУДАК — за часів *Костомарова* селище в Таврійській губернії (тепер місто в Автономній Республіці Крим у складі *України*). У XIV–XV ст. С. відомий як генуезька фортеця Солдайя, адміністративний центр однієї з колоній генуезців у *Криму*. *Костомаров* відвідав С. влітку 1870 р. під час двомісячної подорожі з Н. *Білозерською* по Криму. Вони їздили до С. з *Феодосії* польовою дорогою, милувалися мальовничою місцевістю, не раз виходили з екіпажа і йшли пішки. У С. вони оселилися в невеликому затишному будинку поблизу моря та саду з розкішними південними деревами і квітами. За свідченням Н. Білозерської, Костомаров оглянув руїни генуезької фортеці.

Літ.: *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857–1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 6; *Москвич Г. Г.* Иллюстрированный практический путеводитель по Крыму. Пг., 1915; *Полканов А. И., Полканов Ю. А.* Судак: Путеводитель. Симферополь, 1985.

СУХОМЛИНОВ (?–?) — учитель *Воронезької чоловічої першої гімназії*, де з 1831 по 1833 р. навчався *Костомаров*. С. — брат професора хімії І. Сухомлинова (1792–1836) та дядько історика М. *Сухомлинова*. Костомаров в *«Автобиографии»* подав таку характеристику С.: «Учитель естественной истории Сухомлинов, брат бывшего харьковского профессора химии, был человек неглупый, но мало подготовленный и мало расположенный к науке; впрочем, так как он был умнее других, то несмотря на его недостатки как учителя в полном смысле этого слова, он все-таки мог передать своим питомцам какие-нибудь полезные признаки знания».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

М. І. Сухомлинов

СУХОМЛИНОВ Михайло Іванович (1828–1901) — російський літературознавець та історик. Народився у *Харкові*, адміністративному центрі *Слобідсько-Української губернії* (тепер обласний центр *України*) у родині харківського професора хімії І. Сухомлинова (1792–1836). Закінчив *Харківський університет* (1848), в якому у 1851 р. захистив магістерську дисертацію. З 1852 р. — у *С.-Петербурзькому імператорському університеті*: ад'юнкт, екстраординарний (1860), ординарний (1864) професор. Стажувався за кордоном. Захистив докторську дисертацію «О древней русской летописи как памятнике литературном» (1856). Академік *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1872). Викладав словесність, вивчав історію літератури та науки в Росії. Автор восьмитомної «Истории Российской Академии», а також студій про давньоруські літописи та ін. С. був учнем *Костомарова* у *Харківському пансіоні Зимницького* на початку 40-х років XIX ст. Костомаров приділив С. значну увагу в *«Автобиографии»*. Зокрема, він так його схарактеризував: «Преподавая русскую словесность в петербургском университете, Сухомлинов занимался ученолитературными трудами, и все, что написал и издал, отличается безукориз-

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ная, а заимствована из подлинного дела Тайной канцелярии, выписки из которого находятся при черновой рукописи Н. И.». Передруковане у виданні «Твори в двох томах» (К., 1990), а також у книжці «Земские соборы» (М., 1995) із серії «Актуальная история России».

Літ.: *Смілянська В. Л.* Примітки // Костомаров М. І. Твори: В 2 т. К., 1990. Т. 1.

ТАМБОВСЬКА ГУБЕРНІЯ — адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії в 1796—1917 рр. (тепер територія Тамбовської, Саратовської і Рязанської областей Російської Федерації). Т. г. створена на основі Тамбовського намісництва (1779—1795). За свідченням Н. *Білозерської*, *Костомаров* відвідував Т. г. Він також неодноразово згадував Тамбовщину у своїх працях, зокрема в монографії «*Бунт Стеньки Разина*». З Т. г. походив один із учнів Костомарова — М. *Барсуков* — та його приятель, відомий російський сходознавець І. *Минаєв*.

Літ.: *Хитров Г.* Историко-статистическое описание Тамбовской епархии. Тамбов, 1861; *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 5; *Барсуков Н.* Воспоминания о Н. И. Костомарове и А. Н. Майкове. СПб., 1898; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

ТАРНОВСЬКИЙ Василь Васильович (старший; 1810—1866) — український громадський і культурний діяч, поміщик, меценат і колекціонер, батько В. *Тарновського*-молодшого. Народився у дворянській родині козацько-старшинського походження. У 1826 р. закінчив Ніжинський ліцей, де навчався разом з М. *Гоголем*. Вищу освіту здобув у *Московському університеті*. У 1845—1847 рр. зустрічався в *Києві* з М. *Максимовичем*, Т. *Шевченком* та

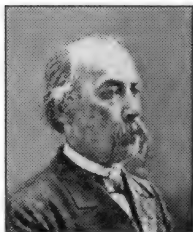

В. В. Тарновський-старший. Портрет роботи художника О. Рокачевського. Середина XIX ст.

іншими відомими діячами. У 1853 р. після смерті свого дядька (мецената і приятеля Т. Шевченка) Г. Тарновського (1788—1853) успадкував його маєтки на Чернігівщині. Уславився як колекціонер та меценат. Т.-старший був знайомий з *Костомаровим*. За матеріалами слідчої справи «Об Украйно-славянском обществе» (протокол допиту Костомарова у *Третьому відділенні* від 15 квітня 1847 р.), Костомаров спілкувався з Т.-старшим у Києві, зокрема «часто вел разговоры о славянстве чисто в ученом плане». З кінця 50-х років XIX ст. Костомаров зустрічався з родиною Т.-старшого у *С.-Петербурзі*.

Літ.: *Кирило-Мефодіївське* товариство: У 3 т. К., 1990. Т. 1; *Нестеров Р.* Шевченко і Тарновські // Старожитності. 1995. № 3—4; *Коваленко О.* Родовід Тарновських // Хроніка 2000. 1996. Вип. 16.

В. В. Тарновський-молодший

ТАРНОВСЬКИЙ Василь Васильович (молодший; 1837–1899) — український культурно-громадський діяч, колекціонер, меценат. Походив з козацько-старшинського роду. Син В. *Тарновського*-старшого. Народився у селі Антонівка Пирятинського повіту *Полтавської губернії* (тепер Полтавської області *України*) у відомій родині поміщиків-землевласників та меценатів. Початкову освіту здобув у *Москві*. Навчався в інженерному училищі у *С.-Петербурзі* та *Київському імператорському університеті Св. Володимира*. Служив мировим посередником, упродовж багатьох років був предводителем дворянства Борзнянського та Ніжинського повітів Чернігівської губернії. З молодих років колекціонував предмети української старовини, зокрема пам'ятки писемності та культури. За приблизними підрахунками колекція Т.-молодшого складалася з п'яти тисяч документів і рукописних книг. Значну частину зібрання Т.-молодшого становили документи і матеріали доби *Гетьманщини*, а також твори мистецтва. Приміром, до колекції Т.-молодшого належали картини К. Маковського, І. *Рєпіна* та багатьох інших художників. Значну частину його зібрання становили матеріали з творчої спадщини Т. *Шевченка*. Т.-молодший підтримував стосунки з Т. Шевченком, видав альбом з фотографіями його офортів. Він надавав фінансову підтримку часопису «*Киевская старина*». Своє унікальне зібрання пам'яток історії та культури він заповів Чернігівському губернському земству. Сьогодні частина колекції Т.-молодшого зберігається у фондах Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського. У маєтку Т.-молодшого в *Качанівці* часто гостювали В. *Горленко*, Марко *Вовчок*, П. *Куліш*, О. *Лазаревський* та інші відомі українські діячі. *Костомаров* теж відвідував Качанівку зі своєю дружиною Аліною Леонтіївною (див. *Костомарова* А. Л.), а також разом з В. Горленком, М. *Ге*, К. *Юнге*. Т.-молодший і Костомаров часто полемізували, зокрема стосовно вірогідності походження деяких пам'яток з його колекції. Свідком таких дискусій була К. Юнге.

Літ.: *Каталог* музея украинских древностей В. В. Тарновского: В 2 т. Чернигов, 1900. Т. 2; *Сарбей В. Г.* До 130-річчя з дня народження В. В. Тарновського // Укр. іст. журн. 1967. № 4; *Його ж.* Музейна й архівна шевченкіана В. Тарновського // Зб. праць 16-ї наук. шевченківської конф. К., 1969; *Коваленко О.* Тарновський Василь Васильович // Українські архівісти: Біобібліогр. довід. К., 1999. Вип. 1: (XIX ст. — 1930-ті роки); *Немеркнучий* світ давнини: Старожитності Василя Тарновського у Чернігівському історичному музеї. Б. м., Б. р.; *Скарбниця* української культури: Зб. наук. праць. Чернігів, 2002. Вип. 2; *Пінчук Ю.* Спогади Катерини Юнге про Тараса Шевченка і Миколу Костомарова: історико-біографічне значення // Історичний журн. 2004. № 8; *Його ж.* Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової: Історіогр. нариси з дод. спогадів Олександри Куліш, Віри Мордовцевої та статті Ольги Багалій. К., 2005.

ТВЕР — за часів *Костомарова* губернське місто в Російській імперії (тепер обласний центр Російської Федерації). Т. заснована у XII ст. в гирлі річки Тверці. У XIII–XV ст. — центр Тверського князівства. З 1485 р. — у складі Московської держави (див. *Росія*). У 1775–1917 рр. — губерн-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ских при Московском университете за 1815—1888: В 2 т. М., 1884, 1889. Т. 1—2; *Попов Н. А.* История Императорского Московского общества истории и древностей российских. М., 1884. Ч. 1: (1804—1812); *Титов А. А.* Материалы для истории Общества истории и древностей российских. М., 1887; *Каталог* III Очередной юбилейной выставки. В память Н. И. Костомарова. 1885—1910. Воронеж, 1910; *Тодийчук О. В.* Украина XVI—XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских. К., 1989.

ТОЛСТАЯ Анастасія Іванівна (у дівоцтві — Іванова; 1817—1889) — дружина віце-президента *Академії мистецтв* у *С.-Петербурзі* графа Ф. *Толстого*, мати К. *Юнге*. Познайомилася з *Костомаровим* у 1859 р., підтримувала з ним дружні стосунки. За свідченням *«Автобиографии»*, Костомаров познайомився з Т. за посередництва Т. *Шевченка*. Т. відвідувала Костомарова в 1875 р., коли він хворів на тиф, а також спілкувалася з А. *Кисіль* (див. *Костомарова* А. Л.).

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ТОЛСТАЯ Катерина Федорівна — див. *Юнге* Катерина Федорівна.

ТОЛСТОЙ Дмитро Андрійович (1823—1889) — російський державний діяч, граф. Походив з відомого графського роду. Народився у *Москві*. Закінчив Царськосельський ліцей (1843). З 1848 р. — на службі в Міністерстві внутрішніх справ. З 1853 р. — директор канцелярії Морського міністерства. У 1865—1880 рр. — оберпрокурор Синоду, а з 1866 р. — одночасно міністр народної освіти. У 1882—1889 рр. — міністр внутрішніх справ та шеф жандармів. З 1882 р. — президент *Імператорської С.-Петербурзької академії наук*. Т. особисто знав *Костомарова*, вів з ним службове листування. Ім'я Т. неодноразово згадується в *«Автобиографии»* Костомарова. Зокрема, історик відзначає ту роль, яку Т. відіграв у його житті наприкінці 60-х років XIX ст., коли вченого запросили посісти кафедру російської історії в *Київському імператорському університеті Св. Володимира*: «Состоялся единогласный выбор и был представлен на утверждение министра; но граф Д. А. Толстой нашел более удобным оставить меня в Петербурге при Археографической комиссии».

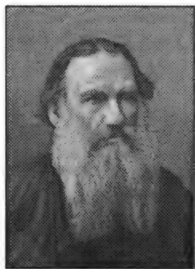

Д. А. Толстой

Тв.: *История* финансовых учреждений России со времени основания государства до кончины императрицы Екатерины II. СПб., 1848.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Феоктистов Е. М.* Воспоминания: За кулисами политики и литературы. 1848—1896. Л., 1929; *Зайончковский П. А.* Российское самодержавие в конце XIX ст. М., 1970.

ТОЛСТОЙ Лев Миколайович (1828—1910) — російський письменник, граф. Народився в садибі Ясна Поляна поблизу губернського міста Тули (тепер Тульської області Російської Федерації). По батьковій лінії походив з відомого графського роду, по материнській — зі старовинного роду князів Волконських. Отримав початкову домашню освіту. Навчався в *Казанському університеті* (1844—1847). Як артилерійський офіцер брав участь у Кримській війні (1853—1856). Автор багатьох відомих творів, зокрема «Детство» (1852), «Отрочество» (1854), «Севастопольские рассказы» (1856), «Юность» (1857), «Война и

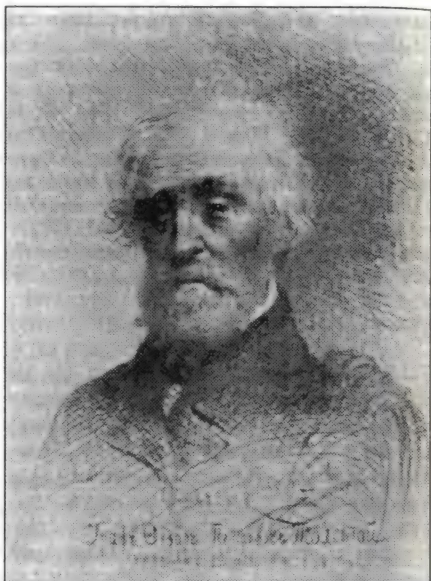

Л. М. Толстой

мир» (1863—1869), «Анна Каренина» (1873—1877), «Воскресение» (1900). Член-кореспондент (1873), почесний академік (1900) *Імператорської С.-Петербурзької академії наук.* Після 1880 р. пережив глибоку духовну кризу. Виступив з ідеями морального вдосконалення людини та заперечення цивілізації, що спирається на насильство, які породили рух, відомий як толстовство. У 1901 р. Священний Синод наклав анафему на Т. і відлучив його від церкви. Т. упродовж свого життя виявляв інтерес до історії українського народу та його культури. Він цікавився творчістю *Костомарова.* Зокрема, переробив його оповідання «*Сорок лет. Народная малороссийская легенда*» — скоротив виклад, подав власну обробку народної легенди та змінив її фабулу. Костомаров позитивно відгукувався про Т. як письменника, стежив за його новими творами. Втім він не поділяв думки Т. про найважливішу роль духовного оновлення людини у перетворенні суспільно-політичного та громадського життя. Водночас Костомаров приділяв велику увагу духовним, моральним чинникам історичного руху, які розглядав у контексті побутування масового, колективного героя — народу (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова, Народ, Народницький напрям*).

Тв.: *Полн.* собр. соч.: Юбил. изд.: В 90 т. М., 1928—1958. Т. 1—90; *Указатель* к полн. собр. соч. Л. Н. Толстого. М., 1964.

Літ.: *Беренштам В.* Воспоминания о последних годах жизни Н. И. Костомарова // Киев. старина. 1885. № 6.

Ф. П. Толстой. Портрет роботи Т. Шевченка. 1860

ТОЛСТОЙ Федір Петрович (1783—1873) — російський скульптор, художник, медальєр, граф, чоловік А. *Толстої* та батько К. *Юнге.* Народився у *С.-Петербурзі* у родині начальника Крігс-комісаріату. Від народження був записаний сержантом у Преображенський полк. Отримав початкову домашню освіту. Навчався в Єзуїтській колегії в Полоцьку та Морському кадетському корпусі в С.-Петербурзі. З 1804 р. навчався в *Академії мистецтв* у С.-Петербурзі в І. Прокоф'єва. У 1825—1828 рр. викладав в Академії мистецтв у С.-Петербурзі, у 1828—1859 рр. — її віце-президент, у 1859—1868 рр. — товариш президента цієї академії. Був близький до декабристів. За клопотанням Т. та інших культурно-громадських діячів у 1857 р. було повернуто із заслання Т. *Шевченка* й дозволено мешкати в С.-Петербурзі. Т. — представник кла-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

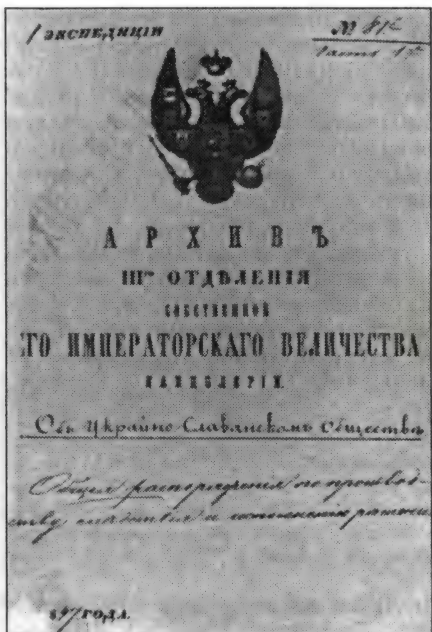
АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ницького району Київської області, *Україна*). Т. уславився своїм монастирем, який тривалий час слугував шпиталем для поранених і старих козаків. Трахтемирівський монастир був переданий реєстровому козацтву за привілеєм польського короля Стефана Баторія 1578 р. До 60-х років XVII ст. використовувався переважно як козацький шпиталь, аж доки був зруйнований польським військом. *Костомаров* відвідував Т., згадував про нього в багатьох працях з історії *Гетьманщини*. Враження про відвідини Т. у серпні 1874 р. разом з учасниками III Археологічного з'їзду (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*) історик також занотував в *«Автобиографии»*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ТРЕТЄ ВІДДІЛЕННЯ, Третє відділення Власної його імператорської величності канцелярії — орган політичного розшуку й управління вищою (жандармською) поліцією в Російській імперії. Т. в. створене у 1826 р. Ліквідоване у 1880 р., а його функції передано департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ. У 1847 р. Т. в. керувало арештами кирило-мефодіївських братчиків і провадило слідство у їхній справі (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). *Костомаров* прибув до Т. в. у *С.-Петербурзі* під вартою 7 квітня 1847 р. з *Києва*. До 30 травня 1847 р. його тримали у в'язниці на Пантелеймонівській вулиці, де велося слідство. У слідстві брали участь чиновники канцелярії та вищі чини Т. в. — граф О. *Орлов* і генерал Л. *Дубельт*. За ухвалою Т. в. та особистою вказівкою російського імператора Миколи I Костомарова ув'язнили у *Петропавловській фортеці* на один рік, а пізніше вислали до *Саратова* під нагляд

Матеріали слідчої справи про Кирило-Мефодіївське братство. Архів III відділення. Обкладинка

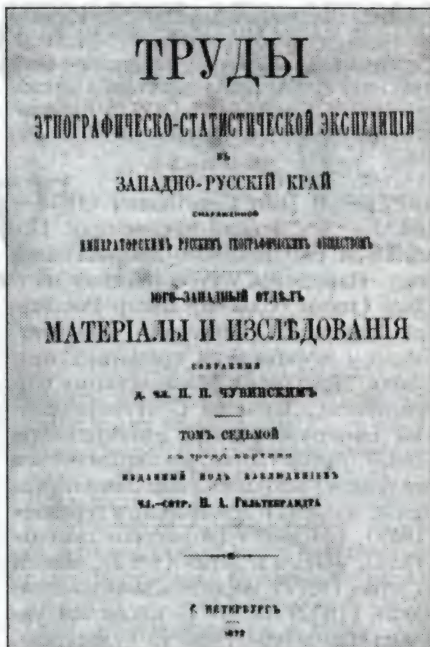
поліції із забороною «служить по ученой части». Цю трагічну сторінку життя Костомаров докладно висвітлив у спеціальному розділі *«Автобиографии»* «Арест, заключение, ссылка».

Літ.: *Третье* отделение собственной его императорского величества канцелярии о себе самом // Вестн. Европы. 1917. № 3; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Троцкий И. М.* Третье отделение при Николае I. М., 1930; *Оржеховский И. В.* Третье отделение // Вопр. истории. 1972. № 2; *Кирило-Мефодіївське* товариство: У 3 т. К., 1990. Т. 1—3.

ТРІЄСТ — за життя *Костомарова* портове місто на північному сході Італії у складі імперії австрійських Габсбур-

гів (тепер адміністративний центр провінції Трієст та області Фріулі-Венеція-Джулія, Італія). З 1818 р. Т. — у складі Германського союзу. З 1849 р. — імперське місто у складі Австрії, а пізніше — Австро-Угорщини. *Костомаров* відвідав Т. влітку 1857 р. під час першої поїздки за кордон (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Свої враження від Т. він виклав в *«Автобиографии»*: «Город этот показался мне с типическим характером новых торговых городов и во многом напомнил мне нашу Одессу. Итальянский язык в нем господствует повсюду. На улицах поразили меня ехавшие на волах поселяне, по костюму и всему наружному виду похожие на наших малорусских чумаков. Остановившись, я прислушался к их речи, но услыхал итальянский язык. Из расспросов о том — кто они, я узнал, что они славяне из окрестных селений, усвоившие, при частом посещении города, итальянский язык».

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ТРУДЫ
ЭТНОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦІИ
ВЪ
ЗАПАДНО-РУССКІЙ КРАЙ
ЮГО-ЗАПАДНЫЙ ОТДѢЛЪ.
МАТЕРІАЛЫ И ИЗСЛѢДОВАНІЯ
Д. ЧЛ. П. П. ЧУБИНСКИМЪ
ТОМЪ СЕДЬМОЙ
С. ПЕТЕРБУРГЪ

Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. СПб., 1872. Титульна сторінка

«ТРУДЫ ЭТНОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ В ЗАПАДНО-РУССКИЙ КРАЙ, СНАРЯЖЕННОЙ ИМПЕРАТОРСКИМ РУССКИМ ГЕОГРАФИЧЕСКИМ ОБЩЕСТВОМ» — семитомне зібрання матеріалів і досліджень етнографічно-статистичної експедиції на *Правобережну Україну* в 1869—1870 рр. під керівництвом П. *Чубинського*. Видане у *С.-Петербурзі* протягом 1871—1878 рр. *Костомаров* брав участь у підготовці III, IV і V томів цього видання, а також написав «Предисловие» до III тому (див. *Передмови М. Костомарова* [XI], *Фольклорно-етнографічні студії М. Костомарова*).

ТУЛУБ Олександр Данилович (1825—1872, за іншими даними — 1875) — український громадський діяч, історик та педагог. Народився на Полтавщині у родині дрібного поміщика. Навчався в *Київській Першій гімназії*. Закінчив *Київський імператорський університет Св. Володимира* (1847), де в 1846—1847 рр. викладав російську історію *Костомаров*. Імовірно, підтримував стосунки з Костомаровим та іншими кирило-мефодіївцями (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). У березні 1847 р. Т. заарештовано як члена Кирило-Мефодіївського братства. Уникнув покарання за відсутністю вагомих доказів. У 40—70-х роках XIX ст. працював учителем у багатьох містах *України*. У 1864—1865 рр. завідував неофіційною частиною газети «Киевские губернские ведомости».

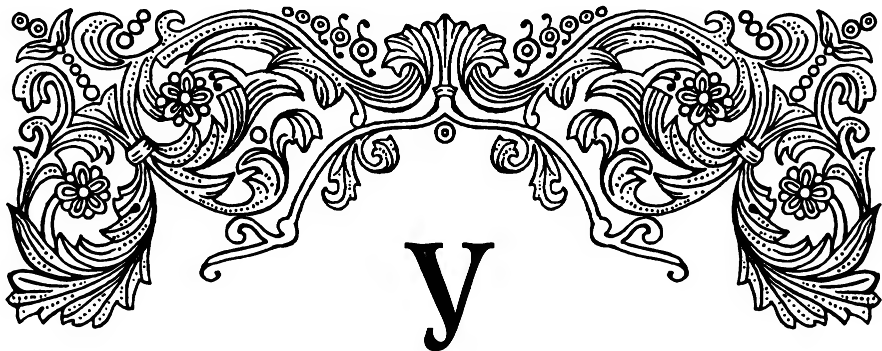

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

У

УВАРОВ Олексій Сергійович (1825–1884/1885) – російський археолог, граф. Син С. *Уварова*. Закінчив *С.-Петербурзький імператорський університет* (1845). Навчався у *Берліні* та *Гейдельберзі*. Один із засновників *Російського археологічного товариства*, історичного музею в *Москві* та археологічних з'їздів у *Росії* (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*). У 1851–1854 рр. здійснював розкопки курганів у Владимирській та Московській губерніях. У 1853–1854 рр. провадив археологічні розкопки в Ольвії, Херсонесі та Неаполі Скіфському. *Костомаров* підтримував взаємини з У., зокрема спілкувався з ним на археологічних з'їздах. Неодноразово згадував його в «*Автобиографии*». Приміром, учений повідомляє, що на III Археологічний з'їзд, який проходив 1874 р. в *Києві*, У. запросив науковців із Сербії, Чехії та Франції. Костомаров також згадує курйозний випадок, пов'язаний з відвіданням *Софійського собору* в Києві учасниками названого вище з'їзду. Тоді «один из местных протоиереев встретил ученую братию таким вопросом: "Не пожаловали ли вы сюда отыскивать доказательства, что человек происходит от обезьяны?" – на что граф Уваров, председатель съезда, ответил: "Мы не шагаем в такую даль"». Діяльність У. висвітлюється також і в спогадах А. *Костомарової*, яка бувала на засіданнях цього наукового форуму. Костомаров присвятив спеціальну статтю У. у зв'язку з його смертю (див. «*Воспоминания о графе Алексее Сергеевиче Уварове*»).

О. С. Уваров

Тв.: *Археология* России. Каменный период: В 2 т. М., 1881. Т. 1–2.

Літ.: *Памяти* гр. А. С. Уварова. Казань, 1885 ; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

УВАРОВ Сергій Семенович (1786–1855) – російський державний діяч, граф, батько графа О. *Уварова*. Походив з відомої дворянської родини віце-полковника лейб-гвардії гренадерського полку. Народився у *С.-Петербурзі*. Отримав домашню освіту. Слухав лекції в Геттінгенському університеті. З 1801 р. служив у Колегії іноземних справ. У 1811–1822 рр. – попечитель Московського учбового округу. У 10–20-х роках XIX ст. – один із фундаторів літературного товариства «Арзамас». Почесний член (1811) та президент Імператорської академії наук (1818–1855; – див.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

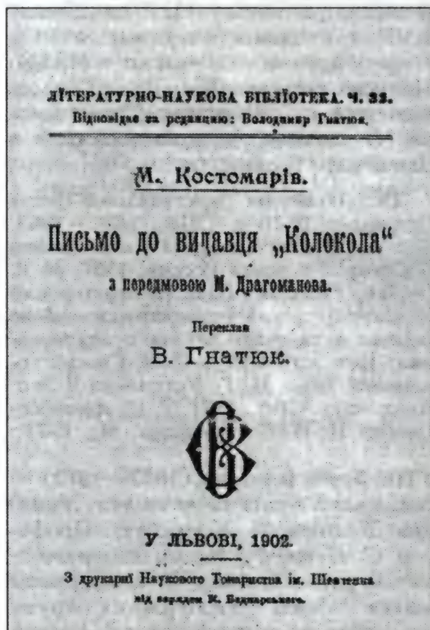
«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

у виданні «Твори в двох томах» (К., 1967). Більша частина поезій з «У. б.» вміщена у виданнях «Українські поети-романтики 20—40-х років XIX ст.» (К., 1968) і «Могила Амвросій та Галка Ієремія. Поезії» (К., 1972). Всі сімнадцять поезій опубліковано у виданні «Твори в двох томах» (К., 1990).

«УКРАЙНА» («ПИСЬМО К ИЗДАТЕЛЮ “КОЛОКОЛА”») — публіцистична стаття *Костомарова*. Вперше опублікована без підпису автора в газеті «*Колокол*», що виходила в Лондоні (1860. № 61). Передруковувалася в окремих виданнях «Письмо Н. И. Костомарова к издателю “Колокола” с предисловием М. Драгоманова» (Женева, 1885) та «Письмо до видавця “Колокола” з передмовою М. Драгоманова: Переклав В. Гнатюк» (Л., 1902). Увійшла до хрестоматії «Пам'ятки суспільної думки України (XVIII — перша половина XIX ст.)» (Д., 1995) та до книжки «Казаки» (М., 1995) із серії «Актуальная история России». Авторство Костомарова визнали М. *Драгоманов*, М. *Грушевський* та інші вчені. Стосовно її назви побутують різні думки. Приміром, М. Драгоманов уважає, що назва, ймовірно, була сформульована самим О. *Герценом*. На думку М. Грушевського, в цій розвідці Костомарова, як і в «*Книзі буття українського народу*», простежується паралельність ідей. Зокрема, в обох працях автор наголошує на архаїчності устрою російського самодержавства. Високу оцінку «У.» дав також О. Герцен. Уважають, що в «У.» значною мірою представлено ідеї Костомарова доби кирило-мефодіївських братчиків, зокрема апологію історичного буття українського народу.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 32.
Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

М. Костомарів.

Письмо до видавця „Колокола“
з передмовою М. Драгоманова.

Переклав
В. Гнатюк.

У ЛЬВОВІ, 1902.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

**М. Костомарів.
Письмо до видавця «Колокола»
з передмовою М. Драгоманова**

Літ.: *Драгоманов М.* Передмова // Костомаров М. Письмо до видавця «Колокола» з передмовою М. Драгоманова. Л., 1902; *Грушевський М. С.* Костомаров і новітня Україна // Україна. 1925. № 3; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992.

УНІЯ (від пізньолатинського unio — єднання, об'єднання) — 1. Персональна У. — об'єднання кількох держав під владою одного монарха. 2. Церковна У. — об'єднання православної і католицької церков з визнанням верховенства римського папи. В історії *України* мали місце як персональна, так і церковна У. У 1569 р. відбулася Люблінська У. — міждержавне об'єднання Польщі і Великого князівства Литовського в єдину державу — *Річ Посполиту*. У 1596 р. укладено Берестейську У. — об'єднання православної та католицької церков на

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

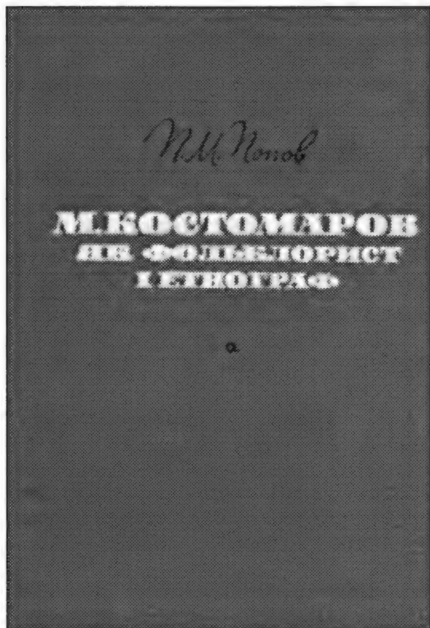
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

П. М. Попов. М. Костомаров як фольклорист і етнограф. К., 1968. Обкладинка

увагу на історичних традиціях, виявляти героїчні постаті минулого, неповторні явища та процеси, переломні, критичні епохи української історії, розмах творчої думки народу, трагізм та легендарність його історичного буття (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова*). Водночас фольклористичні та етнографічні захоплення молодого історика визначили не лише його творчі пріоритети, а й головний об'єкт історіописання — народ в єдиному етнокультурному та етногеографічному просторі минулого, сьогодення і майбуття. Етнографічні пошуки вченого набули систематичного характеру після завершення його університетських студій у Харкові (1836). «...Я начал делать этнографические экскурсии из Харькова по соседним селам, по шинкам, которые в то время были настоящими народными клубами. Я слушал речь и разговоры, записывал слова и выражения, вмешивался в беседы, расспрашивал о народном житье-бытье, записывал сообщаемые мне известия и заставлял себе петь песни. На все это я не жалел денег и если не давал их прямо в руки, то кормил и поил своих собеседников», — згадував Костомаров в «*Автобиографии*». Взагалі, стихія українського фольклору полонила уяву молодого дослідника, що відразу позначилося на його творчості. Фольклорні та етнографічні елементи, стилізації на теми народного життя, зокрема ретроспективні екскурси в історію, сповна представлені в літературних творах Костомарова кінця 30-х — початку 40-х років XIX ст. (див. *Літературна спадщина М. Костомарова*, «*Вітка*», «*Сава Чалий*», «*Українськії балади*»). Однак найповніше мовно-фольклорна та етнографічна орієнтація Костомарова як історика виявилася у його другій магістерській дисертації «*Об историческом значении русской народной поэзии*» (Харьков, 1843). Ця студія вченого продемонструвала становлення дослідницьких практик, скерованих на осягнення народного духу, на декодування його образів та символів, побутового середовища, героїчного й трагічного минулого, зафіксованого в етнографічному та фольклорному матеріалі. Таке специфічне сприйняття поступово підводило Костомарова до цілісного системного розуміння етнокультурного феномену народного життя. «Народные символы, расположенные в системе, составляют символику народа, которая служит нам важным источником для уразумения его духовной жизни. В общем смысле, символика природы есть продолжение естественной религии: Творец открывается в творении; сердце человека любит

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

мадський та політичний діяч. Народився в селі Нагуєвичі Самбірського округу, Австро-Угорщина (тепер село Івана Франка Дрогобицького району Львівської області, *Україна*), у родині сільського коваля. Навчався у Дрогобицькій школі василіян (1864–1867), закінчив Дрогобицьку гімназію (1875.) З 1875 р. навчався у Львівському університеті, але навчання не закінчив, оскільки був заарештований у червні 1878 р. Поновив навчання восени 1880 р. Пізніше навчався у Чернівецькому (1890) та Віденському університетах (1890–1893). Під керівництвом В. Ягича підготував і захистив докторську дисертацію у Віденському університеті (1893). Почесний доктор *Харківського університету* (1906). Брав активну участь у громадському та суспільно-політичному житті на західноукраїнських землях. Чотири рази заарештовувався і відбував тюремне ув'язнення (1877–1878, 1880, 1890, 1893). Один з фундаторів Русько-української радикальної партії (1890). З 1899 р. – член Української національно-демократичної партії. Припинив активну політичну діяльність у 1904 р. Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1899), голова його філологічної секції (1898–1901, 1903–1912) та етнографічної комісії (1898–1900, 1908–1913). Один із засновників низки періодичних видань, зокрема «Літературно-наукового вістника» (1898). Автор понад чотирьох тисяч поетичних, прозових і публіцистичних творів, перекладів, філософських та історичних праць, студій з етнографії та фольклористики, зокрема поетичних збірок «З вершин і низин» (1887), «Зів'яле листя» (1896), «Мій Ізмарагд» (1897), «Із днів журби» (1900), збірок оповідань «Галицькі образки» (1885), «У поті чола» (1890), повістей «Борислав сміється» (1881), «Захар Беркут» (1883), «Основи суспільності» (1895), «Для домашнього вогнища» (1897), «Перехресні стежки» (1900), драми «Украдене щастя» (1893), казки-поеми для дітей «Лис Микита» (1890) та багатьох інших. Виявляв інтерес до життя і творчості *Костомарова*, високо цінував та популяризував його твори. Перу Ф. належить переклад українською мовою драматичної поеми Костомарова *«Юпитер светлый плывет по зеленым водам киммерийским»*, до якого він написав передмову. На його думку, зазначений твір Костомарова належить до найпомітніших і глибоко продуманих поезій, якими має пишатися російська література XIX ст.

І. Я. Франко

Тв.: Зібрання творів: У 50 т. К., 1976–1986. Т. 1–50.

Літ.: *Білецький О. І., Басс І. І., Кисельов О. І.* Іван Франко. К., 1956; *Кравець М. М.* Іван Франко – історик України. Л., 1971; *Пінчук Ю. А.* Дожовтнева і радянська історіографія про М. І. Костомарова як історика // Історіографічні дослідж. в Українській РСР. К., 1971. Вип. 4; *Лепкий Б. С.* Три портрети: І. Франко, В. Стефаник, В. Оркан: Спогади. Л., 1998.

ФРАНКФУРТ, Франкфурт-на-Майні – за часів *Костомарова* вільне місто Германського союзу на річці Майн (тепер місто в землі Гессен у Федеративній Республіці Німеччині). З 1866 р. Ф. – у складі Пруссії, а з 1871 р. – Германської імперії. Костомаров уперше відвідав Ф. влітку 1857 р. під час поїздки за кордон для лікування (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*). Вдруге він побував у Ф. влітку 1861 р., коли подорожував країнами Західної Європи.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ФРЕЙГАНГ Андрій Іванович (1806–?) — чиновник С.-Петербурзького цензурного комітету. Цензурував журнал *«Отечественные записки»*, зокрема не дозволяв *Костомарову* друкувати свої праці в ньому. Про це свідчать: лист Костомарова до Л. *Дубельта* від 13 січня 1855 р. з проханням дозволити йому опублікувати твір «Век царя Алексея Михайловича» (див. *«Богдан Хмельницкий»*) у журналі «Отечественные записки»; лист редактора цього видання А. *Краєвського* до Костомарова від 8 січня 1856 р. з проханням надіслати підтвердження про зняття заборони на публікацію його студій; довідка *Третього відділення* від 18 січня 1856 р. про те, що заборона творів Костомарова у зв'язку з арештом у 1847 р. (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*) не поширюється на його нові праці. Ф. отримав вказівку від свого керівництва звертати увагу на сумнівні місця в працях Костомарова, зокрема «в том только отношении, не будет ли сказываться в них украйно-славянского или славянофильского направления». Костомаров згадав Ф. у своїй *«Автобиографии»*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *За сто літ*: Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початку XX ст. Х.; К., 1930. Кн. 6; *Кирило-Мефодіївське* товариство: У 3 т. К., 1990. Т. 1.

ФУНДУКЛЕЇВСЬКА ВУЛИЦЯ в *Києві* — одна з давніх вулиць Києва, яка в другій половині XIX ст. пролягала від *Хрещатика* до Маловолодимирської вулиці (тепер вулиця Богдана Хмельницького в центрі міста Києва). Названа 1869 р. на честь І. Фундуклея. За свідченням А. *Костомарової*, у серпні 1873 р. на Ф. в. у будинку диякона Протопопова була тимчасова квартира її матері — Анелі Мазурової. *Костомаров* під час перебування в Києві випадково дізнався про це і надіслав Аліні Леонтіївні листа: «Мы были когда-то очень близки друг другу, тому уже более 26-ти лет назад. Горькая судьба нас разлучила... Если Вы, вспомнивши Вашу молодость, нашли бы для себя непротивным повидаться со мною, то я Вам скажу, что для меня это было бы величайшим удовольствием». 5 серпня 1873 р. вони зустрілися в помешканні А. Мазурової на Ф. в. Наприкінці побачення Костомаров запропонував своїй колишній нареченій обвінчатися. У серпні 1874 р. Костомаров як учасник III Археологічного з'їзду в Києві (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*) зупинявся в готелі, що на розі *Великої Володимирської вулиці* та Ф. в.

Фундуклеївська вулиця в Києві. XIX ст.

Літ.: *Тарановский Н. Ф.* Город Киев и его окрестности. К., 1881; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ФУНДУКЛЕЙ Іван Іванович (1804–1880) — російський державний та громадський діяч, адміністратор, археолог-аматор. Народився у *С.-Петербурзі* у родині багатого грецького купця, що відкупляв у держави монополію на продаж певних товарів та на збирання державних податків. Отримав домашню освіту. Зробив блискучу службову кар'єру. У 1831–1837 рр. був чиновником з особливих доручень при Новоросійському та Бессарабському генерал-

губернаторові, графі М. Воронцову. У 1839–1852 рр. – київський цивільний губернатор. Пізніше служив у *Варшаві*: секретар, контролер, віце-голова Державної ради *Царства Польського*. З 1867 р. – член Державної ради Російської імперії. Цікавився історією, зокрема київськими старожитностями. Опублікував праці «Обозрение Киева и Киевской губернии по отношению к древностям» (К., 1847) та «Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии» (К., 1848), які редагував М. *Максимович*. За ініціативи, сприяння та коштом Ф. було видано фундаментальну студію Д. Журавського «Статистическое описание Киевской губернии» (К., 1852. Т. 1–3). Провадив активну доброчинну і просвітницьку діяльність. Поліпшив побут арештантів у міських в'язницях, опікувався *Київським інститутом шляхетних дівчат*. У 1860 р. заснував Фундуклеївське жіноче училище (пізніше гімназія) у *Києві*. Був особисто знайомий з *Костомаровим*. Брав участь 30 березня 1847 р. в обшукові київської квартири Костомарова під час його арешту у справі кирило-мефодіївських братчиків (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). З цього приводу написав секретне повідомлення київському військовому губернатору та київському, подільському і волинському генерал-губернатору Д. *Бібікову*, а також листа до *Третього відділення*. Повідомив про вилучення в Костомарова його творів, приватних листів, каблучки з написом «Свв. Кирилл и Мефодий» та печатки з написом «Іоан, гл. VIII. Ст. 32, Н. К.». 4 квітня 1847 р. оповістив Третє відділення про видачу паспортів (дійсних на шість місяців) на проїзд до С.-Петербурга мешканкам Києва «вдове капитана Татьяне Костомаровой и жене коллежского асессора Анели Мазуровой с дочерью Алиной Крагельскою». За свідченням А. *Костомарової*, Ф. разом з пані *Залеською* намагався попередити вченого про очікуваний обшук, але не зміг цього зробити.

І. І. Фундуклей

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Кирило-Мефодіївське* товариство: У 3 т. К., 1990. Т. 1; *Ковалинский В. В.* Меценаты Киева. К., 1998; *Федорченко В. И.* Императорский Дом. Выдающиеся сановники: Энциклопедия биографий: В 2 т. Красноярск; Москва, 2001. Т. 2.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

дії М. Костомарова), а також початок його педагогічної діяльності у міських приватних пансіонах (див. *Харківський пансіон Зимницького, Харківський шляхетний пансіон Де-Роберті).* Костомаров працював помічником інспектора студентів у Харківському університеті, в якому мав намір читати історію. Однак був змушений 1844 р. переїхати до *Рівного*, де йому запропонували посаду викладача в місцевій гімназії (див. *Рівненська гімназія*). Харківський період життя Костомаров докладно висвітлив на сторінках «*Автобиографии*». У 1864—1865 рр. Харківський університет пропонував Костомарову посісти кафедру російської історії, а в 1864 р. обрав його професором. Проте Костомаров був змушений відмовитися від цих пропозицій через різні обставини, зокрема під тиском Міністерства народної освіти. Пізніше Костомаров кілька разів бував у Х., а влітку 1870 р. відвідав його з Н. *Білозерською*, прямуючи на відпочинок до *Криму*.

Літ.: *Николай* Иванович Костомаров: Некролог // Ист. вестн. 1885. № 5; *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг. // Рус. старина. 1886. № 3, 5—6; *Багалей Д. И., Миллер Д. П.* История города Харькова за 250 лет его существования: В 2 т. Харьков, 1908—1912. Т. 1—2; *Грушевский А. С.* Из харьковских лет Н. И. Костомарова. СПб., 1908; *Багалей О.* Отношение Н. И. Костомарова к г. Харькову и Харьковскому университету // Рус. старина. 1914. № 12; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України. Х., 1993; *Ульяновський В.* Докторський диплом Миколи Костомарова: три візії супутніх подій // Просемінарій. Медієвістика. Історія Церкви, науки та культури. К., 2003. Вип. 5.

Святогорський монастир на Харківщині. Літографія. 1845

ХАРКІВСЬКА ГУБЕРНІЯ — за часів *Костомарова* адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії (тепер територія Харківської, Донецької, Луганської областей *України*). У 1765—1780 та 1797—1835 рр. Х. г. відома як *Слобідсько-Українська губернія.* Костомаров у харківський період життя (див. *Харків*) відвідав чимало місцевостей Х. г., збирав фольклорний та етнографічний матеріал (див. *Фольклорно-етнографічні студії М. Костомарова*), спілкувався з місцевими жителями. Мешканці Х. г. зробили чимало грошових пожертв у фонд видання українських книжок для народної освіти, яким опікувався вчений (див. *Валуєвський циркуляр 1863 р.*, «*Письмо в редакцию*» [III], *Премії імені М. Костомарова*). З Х. г. походило чимало знайомих та приятелів Костомарова, зокрема В. *Пассек*, М. *Петренко*, І. *Рєпін*.

Літ.: *Кованько С. И.* Описание Харьковской губернии. Харьков, 1857; *Шелков К. П.* Историческая хронология Харьковской губернии. Харьков, 1882; *Антонович В. Б.* Н. И. Костомаров как историк // Киев. старина. 1885. № 5; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ХАРКІВСЬКА ПЕРША ГІМНАЗІЯ — середній загальноосвітній чоловічий навчальний заклад у місті *Харкові* в 1805—1918 рр. З 1817 р. Х. п. г.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

ська романтична історіографія: історико-культурний контекст. Д., 1997.

ХАРКІВСЬКИЙ ПАНСІОН ЗИМНИЦЬКОГО — середній чоловічий навчальний заклад. *Костомаров* викладав у Х. п. З. історію протягом 1843 р. після виходу у відставку з посади помічника інспектора студентів *Харківського університету*. Серед учнів Костомарова у Х. п. З. був майбутній російський історик та літературознавець М. *Сухомлинов*.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ — вищий навчальний заклад, заснований у 1805 р. з ініціативи В. Каразіна (тепер Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна). Перший університет на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Х. у. створено на кошти місцевого дворянства. Перший ректор Х. у. — літературознавець і філософ І. Рижський. У XIX — на початку XX ст. Х. у. мав філософський (поділявся на відділення), історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний і медичний факультети. У перші десятиліття існування закладу серед професорів та викладачів університету переважали іноземці. Пізніше в Х. у. викладало чимало видатних російських та українських учених, зокрема Д. *Багалій*, В. Бузескул, П. *Гулак-Артемовський*, М. Ковалевський, М. *Лунін*, А. *Метлинський*, О. Потебня, О. *Рославський-Петровський*, І. *Срезневський*, М. Сумцов та ін. *Костомаров* навчався (1833—1836), склав кандидатські (1837) та магістерські (1840) іспити, працював помічником інспектора студентів (1843) у Х. у. Він підготував і подав як кандидат першого відділення філософського факультету до захисту (1841 і

Харківський університет. Фото. XIX ст.

1844) дві дисертації (див. *«О причинах и характере унии в Западной России»* та *«Об историческом значении русской народной поэзии»*). Обидві дисертації були надруковані: перша — з дозволу декана П. Гулака-Артемовського; друга — декана А. *Валицького*. Втім перша магістерська дисертація Костомарова була знята із захисту, а згодом знищена за розпорядження міністра народної освіти С. *Уварова*. У 1844 р. Костомаров здобув учений ступінь магістра (диплом від 31 травня того ж року) у Х. у. Він мав намір викладати в цьому університеті, але план не вдалося реалізувати. Пізніше Х. у. неодноразово запрошував Костомарова посісти кафедру російської історії, а 5 грудня 1864 р. одноголосно обрав його професором. Однак тодішній міністр народної освіти О. *Головнін* з політичних міркувань «порадив» Костомарову відмовитися від кафедри. Костомаров докладно висвітлив своє побутування у Х. у. в *«Автобиографии»*, подав характеристики професорів і змалював атмосферу, яка панувала в цьому вищому навчальному закладі у другій половині 30-х — на початку 40-х років XIX ст. На думку вченого, переломним в історії Х. у. був 1835 р., коли там з'явилися два талановиті професори — М. Лунін і А. Валицький.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

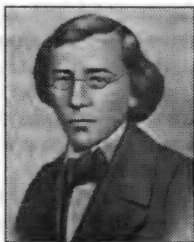
нації. Заразом у дослідницькому інструментарії Костомарова дух народу-нації слугує для впорядкування світу історії, зокрема для вирізнення, позначення в часових конструкціях сутнісних (внутрішніх) та тимчасових (зовнішніх) складових, нових і старих елементів тощо. Однак конкретні постаті, події, явища розглядаються істориком з позицій часового синкретизму, тобто неподільного значення як для своєї доби, так і для майбуття, а також на основі сполучення раціональних та ірраціональних мотивів у дослідницькій стратегії. Такий темпоральний синкретизм Костомарова та інших романтиків іманентно вів до нової ірраціональної концепції часу. Адже Ч. і. у сприйнятті романтиків неможливо виміряти, а можна лише відчути та осягнути в якісному відношенні.

Літ.: *Наук.-публіцистичні* і полемічні писання Костомарова. К., 1928; *Маннгейм К.* Очерки социологии знания. Проблема поколений — состязательность — экономические амбиции. М., 2000; *Сондерс Д.* Микола Костомаров і творення української етнічної ідентичності // Київ. старовина. 2001. № 5; *Ясь О.* Сила і безсилля. Соціальні функції козацтва в інтерпретаціях українських істориків-романтиків XIX ст. (методичний інструментарій та техніка викладу) // Соціум. 2004. Вип. 4.

ЧАТИРДАГ, Чатир-даг — гірський масив у головному пасмі Кримських гір поблизу *Алушти*. *Костомаров* відвідав Ч. влітку 1841 р. Свої враження від сходження на Ч. він занотував в *«Автобиографии»*, зокрема відзначив чудовий краєвид гірських вершин та красу *Чорного моря*.

Літ.: *Москвич Г. Г.* Иллюстрированный практический путеводитель по Крыму. Пг., 1915; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ Микола Гаврилович (1828—1889) — російський революціонер, письменник, літературний критик, економіст та філософ. Народився у губернському місті *Саратові* (тепер обласний центр Російської Федерації) у родині священика. Навчався в Саратовській духовній семінарії (1842—1845). Закінчив *С.-Петербурзький імператорський університет* (1850). Викладав у Саратовській гімназії (1851—1853). З 1853 р. — у *С.-Петербурзі*. Працював у журналі *«Современник»*. Захистив магістерську дисертацію «Эстетические отношения искусства к действительности» (1855). Автор численних праць з естетики, філософії, політекономії та літератури, зокрема романів «Что делать?» (1863) та «Пролог» (1867—1869). У 1862 р. заарештований за антиурядову діяльність та ув'язнений у *Петропавловській фортеці*. У 1864 р. засуджений на сім років каторги. Пізніше був засланий до Сибіру. У 1883 р. переведений до *Астрахані* під нагляд поліції, а в 1889 р. — до Саратова. Ч. познайомився з *Костомаровим* 1851 р. в Саратові, де останній перебував на засланні. З кінця 50-х років XIX ст. вони спілкувалися в С.-Петербурзі, зокрема в редакції «Современника», на «вівторках» у Костомарова (див. *«Вівторки» М. Костомарова*) та в столичному університеті. Обидва з повагою ставилися до творчого доробку один одного, хоча й відзначали істотну різницю в поглядах з багатьох питань (див. *Історичні та суспільно-політичні погляди М. Костомарова*). Ч. високо оцінив монографію Костомарова *«Богдан Хмельницкий»*. У «Предисловии к русскому переводу "Всеобщей истории" Г. Ве-

М. Г. Чернишевський

бера» (1885) Ч. відзначив, що німецькі вчені розглядають Костомарова як одного з найкращих тогочасних російських істориків. Костомаров також вважав Ч. оригінальним мислителем і тримався думки, що той постраждав за соціалістичну спрямованість своїх статей. Він неодноразово згадував Ч. в *«Автобиографии»*, зокрема подав його характеристику: «Чернышевский был даровитый, обладавший в высшей степени способностью производить обаяние и привлекать к себе простотою, видимым добродушием, скромностью, разнообразными познаниями и чрезвычайным остроумием. Это был человек крайностей, всегда стремившийся довести свое направление до последних пределов... Отсюда истекало у Чернышевского и отрицание святости всяких властей, всего того, что имело поползновение стеснять свободу человеческой жизни... Прудоново положение, что собственность есть зло, Чернышевский развил до крайних пределов, хотя сознавался, что идеал нового общественного строя на коммунистических началах еще не созрел в умах, а достичь его можно только кровавыми разрушительными переворотами. Чернышевский на Руси, можно сказать, был Моисеем-пророком наших социалистов, в последнее время проявивших свою деятельность в таких чудовищных формах. Между тем Чернышевский в своей частной жизни, в своих приемах казался в высшей степени мягким, добродушным, чистосердечным, любвеобильным. И в самом деле, он истинно желал человечеству добра и если в своих теориях заблуждался, то поступал искренно. Эта-то искренность и привязывала меня к нему». Разом з тим Костомаров досить скептично оцінював роман Ч. «Что делать?» з погляду літературознавця, але відзначав неабиякий вплив цього твору на тогочасну молодь.

Тв.: *Полн.* собр. соч.: В 15 т. / Под общ. ред. Б. П. Козьмина и др. М., 1939–1953. Т. 1–15.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Шабліовський Є. С.* М. І. Костомаров і М. Г. Чернишевський // Укр. іст. журн. 1967. № 5; *Его же.* Чернышевский и Украина. К., 1978; *Ланщиков А. Л.* Н. Г. Чернышевский. М., 1982; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Козачок Я. В.* Стаття М. Чернишевського «Национальная бестактность» і українське національне питання (в контексті поглядів Миколи Костомарова) // Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. К., 1999; *Пинчук Ю. А.* Знаменитости XIX в.: Костомаров и Чернышевский // Н. Г. Чернышевский: Статьи, исследования и материалы: Сб. науч. тр. М., 2004. Вып. 15.

ЧЕРНІГІВ — за часів *Костомарова* губернське місто в Російській імперії на річці Десні (тепер обласний центр *України*). Вперше згадується близько 907 р. Ч. — одне з найбільших міст Давньої Русі. З 1782 р. — адміністративний центр Чернігівського намісництва, з 1797 р. — Малоросійської, а з 1802 р. — Чернігівської губерній. Костомаров неодноразово згадував Ч. у своїх наукових працях, зокрема в монографіях *«Богдан Хмельницкий»*, *«Мазепа. Историческая монография»*,

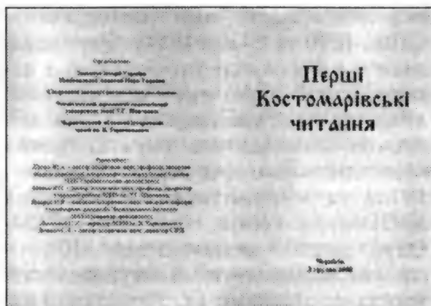

Чернігів. Малюнок і літографія невідомих художників. XIX ст.

«*Смутное время Московского Государства*». Ймовірно, вчений відвідував Ч., про що свідчить його лист 1879 р. до Д. *Мордовця*. У цій кореспонденції він повідомляє, що має намір у червні того ж року поїхати до Ч. зі своїм «конотопським приятелем».

Літ.: *Марков М. Е.* О достопамятностях Чернигова [СПб., 1816]; *Маркевич Н. А.* Чернигов: Историческое и статистическое описание Чернигова. Чернигов, 1852; *Мордовцев Д. Л.* Николай Иванович Костомаров в последние десять лет его жизни: 1875—1885 // Рус. старина. 1885. № 12; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Карнобєд А.* Чернігів. К., 1969.

ЧЕРНІГІВСЬКІ КОСТОМАРОВСЬКІ ЧИТАННЯ — науково-освітні форуми, присвячені пам'яті *Костомарова*. Започатковані 2002 р. в *Чернігові* київськими та місцевими науковими, освітніми і культурними інституціями: Інститутом історії України НАН України, Сіверським інститутом регіональних досліджень, Чернігівським державним педагогічним університетом ім. Т. Г. Шевченка, Чернігівським обласним історичним музеєм ім. В. В. Тарновського. Перші Ч. К. ч., присвячені 185-річчю від дня народження Костомарова, відбулися 3 грудня 2002 р. Під час читань презентувалося видання «Микола Іванович Костомаров (1817—1885): Матеріали до бібліографії» (Упоряд.: О. Т. Гончар, Г. В. Пасещенко; Відп. ред. і авт. вступ. ст. Ю. А. Пінчук. Запоріжжя; Чернігів, 2002). Другі Ч. К. ч. було проведено 4 липня 2003 р. На них обговорювалося коло проблем, об'єднаних спільною темою — «М. І. Костомаров і біографістика: постаті української історії». Треті Ч. К. ч., присвячені 90-річчю від дня народження відомого українського історика Ф. *Шевченка*, провели 9 червня 2004 р. Четверті Ч. К. ч., приурочені 150-й річниці від дня народження

Перші Костомаровські [Костомарівські] читання. Програма. Чернігів, 2002

Д. *Яворницького* та 120-м роковинам смерті Костомарова, відбулися 13 травня 2005 р. Всі читання проводилися в залах Чернігівського обласного історичного музею ім. В. В. Тарновського.

Літ.: *Ясь О.* Перші Костомарівські читання // Молода нація: Альманах. 2002. № 3; *Його ж.* Другі Костомарівські читання // Молода нація: Альманах. 2003. № 2; *Ковалевська О.* Треті Костомарівські читання // Історичний журн. 2004. № 10/11.

ЧЕХУРСЬКІ — воронезькі поміщики, сусіди та приятелі батька *Костомарова* (див. *Костомаров* І. П.). Ч. — поручик Микола і вдова підпоручика Парасковія бували в будинку Костомарових у *Юрасівці*. У важкий для Костомарова та його матері час (вирішення питань усиновлення і спадщини) Ч. свідчили, що Костомаров — позашлюбний син І. П. Костомарова.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М.,1922; *Чалая Т.* Крестьянка Костомарова — мать историка // Історичний журн. 2005. № 1.

«ЧЕРНИГОВКА. БЫЛЬ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XVII ВЕКА» — повість *Костомарова*. Вперше опублікована в часопису «*Исторический вестник*» (1881. № 1—3). Згодом друкувалася

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Ш

ШАБЛІОВСЬКИЙ Євген Степанович (1906—1983) — український літературознавець. Народився в місті Камені-Каширському Волинської губернії (тепер районний центр Волинської області, *Україна*) у родині вчителя. У 1930 р. закінчив Київський інститут народної освіти, у 1932 р. — Київський медичний інститут. У 1934—1935 рр. — директор Інституту Тараса Шевченка. З 1956 р. — старший науковий співробітник, а з 1968 р. — завідувач відділу Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Член-кореспондент АН УРСР (1934), доктор філологічних наук (1962), заслужений діяч науки УРСР (1972), лауреат Ленінської премії (1964) та Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1979). Автор праць з шевченкознавства, історії української літератури, славістики, теорії літератури та загального літературознавства, зокрема студій, присвячених М. *Драгоманову*, М. *Чернишевському*, Т. *Шевченку*. Вивчав творчу спадщину та громадську діяльність *Костомарова.* Разом з В. *Бородіним* підготував і видав зібрання прози, поезій, драм, перекладів та літературно-критичних статей Костомарова — «Твори в двох томах» (К., 1967). Крім того, написав до цього видання вступну статтю. Ш. — автор низки розвідок, присвячених Костомарову, в яких обстоював думку про необґрунтованість звинувачень цього вченого в буржуазному націоналізмі.

Є. С. Шабліовський

Тв.: *Народ* і слово Шевченка. К., 1961; *Микола* Костомаров і Україна: До 150-річчя з дня народження // Жовтень. 1967. № 4; *М. І. Костомаров* і М. Г. Чернишевський // Укр. іст. журн. 1967. № 5; *Микола* Іванович Костомаров, його життя та діяльність // Костомаров М. І. Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 1; *З приводу* одної літературознавчої концепції (Література для хатнього вжитку та М. І. Костомаров) // Рад. літературознавство. 1970. № 12; *Н. И. Костомаров* в годы революционной ситуации (1859—1861 гг.) // Революционная ситуация в России в 1859—1861 гг. М., 1970. [Т. 5]; *Т. Г. Шевченко* и русские революционные демократы. К., 1975; *Поетичний* світ Тараса Шевченка. К., 1976.

Літ.: *Пинчук Ю. А.* Исторические взгляды Н. И. Костомарова: (Критический очерк). К., 1984; *Его же.* Николай Иванович Костомаров как историк // Костомаров Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

ШВІЦ — місто і кантон у передальпійській гірській місцевості Швейцарії. Вперше згадується в 972 р. як община

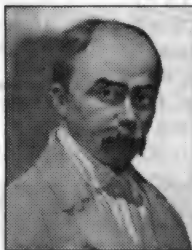
вільних селян. З кінця XIII ст. — у складі Швейцарського союзу. За доби Реформації — осередок католицизму у Швейцарії. У XIX ст. — у складі Швейцарії. *Костомаров* відвідав Ш. влітку 1857 р., коли здійснював першу поїздку за кордон для лікування й відпочинку (див. *Подорожі М. Костомарова за кордон*).

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ШЕВИРЬОВ Степан Петрович (1806—1864) — російський літературознавець, історик літератури, критик та поет. Народився в губернському місті *Саратові* (тепер обласний центр Російської Федерації) у дворянській родині. Навчався в Московському університетському пансіоні (1818—1822). Учасник літературних гуртків 20-х років XIX ст. Був близький до «Общества любомудрия». У 1835—1837 рр. — провідний літературний критик журналу «Московский наблюдатель». З 1837 р. — професор *Московського університету*. Разом із М. *Погодіним* видавав журнал «*Москвитянин*». Академік *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1841). Захоплювався німецьким *романтизмом* та філософією Ф. Шеллінга. Розглядав літературний процес як відображення народного досвіду. Прихильник теорії офіційної народності (див. *Уваров* С. С.). *Костомаров* згадує Ш. в «*Автобиографии*» як учителя О. *Селіна*. У 1855 р. на сторінках «Москвитянина» була опублікована праця Костомарова «*Иван Свирговский, украинский козацкий гетман XVI века*».

Тв.: *История* русской словесности, преимущественно древней: В 4 т. М., 1846—1860. Т. 1—4; *История* Московского университета, написанная к столетнему его юбилею (1755—1855). М., 1855.
Літ.: *Погодин М. П.* Воспоминания о С. П. Шевыреве // Журн. М-ва нар. просвещения. 1869. № 2; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922.

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович (1814—1861) — український мислитель, поет і художник, класик національної та світової літератури.

Т. Г. Шевченко. Автопортрет. Сепія. 1850

Народився у селі Моринці Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Звенигородського району Черкаської області, *Україна*) у родині селянина-кріпака. З дитинства наймитував і навчався грамоти у сільського дяка П. Богорського. З 1828 р. служив козачком у поміщика П. Енгельгардта. У 1828—1831 рр. мешкав у *Вільно*, з 1831 р. — у *С.-Петербурзі*. У 1832 р. був відданий на чотири роки в науку до живописця В. Ширяєва. У другій половині 30-х років XIX ст. познайомився з відомими російськими та українськими діячами культури К. Брюловим, О. Венеціановим, графом М. Вільєгорським, Є. *Гребінкою*, В. Григоровичем, В. Жуковським, І. Сошенком, які викупили його з кріпацтва у квітні 1838 р. за 2500 рублів. У 1836—1838 рр. Ш. написав перші поезії у дусі *романтизму*. У 1838—1844 рр. навчався в *Академії мистецтв* у С.-Петербурзі в майстерні К. Брюлова. За успіхи в навчанні отримав три срібні медалі (1839, 1840, 1841). У 1840 р. видав першу збірку своїх поетичних творів «*Кобзар*». У 1843—1844 рр. відвідав Україну, зокрема *Київ*. Познайомився з В. *Білозерським*, В. Закревським, М. *Максимовичем*, О. Капністом, П. *Кулішем*, князем М. Рєпніним-Волконським та ін. У 1845 р. закінчив Академію мистецтв у С.-Петербурзі, здо-

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Ф. П. Шевченко

Росії. У 1944—1950 рр. викладав у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка: доцент, завідувач кафедри. З 1949 р. — на науковій та науково-організаційній роботі в системі АН УРСР: вчений секретар Президії АН УРСР (1950—1952), завідувач відділу (1949—1968) та заступник директора Інституту історії АН УРСР (1964—1967), відповідальний редактор «Українського історичного журналу» (1957—1971), директор Інституту археології АН УРСР (1968—1972). На початку 70-х років XX ст. Ш. зазнав репресій з боку вищого партійного керівництва, був усунутий з посади директора Інституту археології АН УРСР. У 1972—1995 рр. — старший науковий співробітник, завідувач сектору, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України. Доктор історичних наук (1964), професор (1968), член-кореспондент АН УРСР (1969). Лауреат Державної премії Української РСР. Автор понад семисот праць з історії українського середньовіччя та ранньомодерної доби, Другої світової війни, зарубіжних країн Східної та Центральної Європи, а також студій з обсягу спеціальних історичних дисциплін, методології історії та ін. Ш. — один з фундаторів низки спеціалізованих видань: «Історіографічні дослідження в Українській РСР», «Історичні джерела та їх використання», «Середні віки на Україні» тощо. За його участі підготовлено низку капітальних збірників документів і матеріалів, зокрема «Воз'єднання України з Росією» (М., 1953), «Документи Богдана Хмельницького (1648—1657)» (К., 1961). В українській зарубіжній історичній науці Ш. разом з І. *Крип'якевичем* вважають засновниками реставраційного напряму в радянській історіографії на теренах України. Ш. був ініціатором проведення наукових досліджень, присвячених *Костомарову*. Він виступив опонентом на захисті кандидатської дисертації Ю. *Пінчука* «М. І. Костомаров як історик України» (1971) у Києві, яка вважалася неактуальною і неперспективною на той час. У 1995 р. Ш. схвалив і підтримав науково-дослідний проект зі створення спеціального енциклопедичного довідника, присвяченого біографії та творчому спадку Костомарова.

Тв.: *Лук'ян* Кобилиця. К., 1958; *Політичні* та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. К., 1959; *Дипломатична* служба на Україні під час визвольної війни 1648—1654 рр. // Історичні джерела та їх використання. К., 1964. Вип. 1.

Літ.: *Історіографічні* дослідж. в Україні: Наук. зб.: (Пам'яті історика України, чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф., редактора-засновника «Історіографічних досліджень» Федора Павловича Шевченка). К., 1999. Вип. 7; «*Істину* встановлює суд історії»: Зб. на пошану Федора Павловича Шевченка: У 2 т. К., 2004. Т. 1: Джерела; Т. 2: Наукові студії; *Ясь О. В.* Постать і науковий доробок Ф. П. Шевченка: погляд з того боку «залізної завіси» // Укр. іст. журн. 2004. № 4; *Бажан О. Г., Данилюк Ю. З.* Федір Павлович Шевченко // Зневажена Кліо: Зб. статей. К., 2005.

ШТАНГЕ Володимир Адольфович (1856—?) — російський медик. Закінчив Імператорську медико-хірургічну академію в *С.-Петербурзі* (1879). Професор кафедри фізичних методів лікування в Імператорському клінічному інституті великої княгині Олени Павлівни та викладач жіночих медичних курсів у С.-Петербурзі. Голова

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

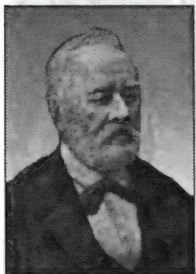
А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

М. Ф. Юзефович

географічного товариства. Підпорядковував наукову діяльність політичним інтересам Російської імперії, зокрема в 30–40-х роках XIX ст. – в антипольському, а пізніше – в антиукраїнському контексті. Підтримував стосунки з М. *Максимовичем*, Т. *Шевченком*, приятелював з П. *Кулішем*. Співпрацював з *Костомаровим* у Київській археографічній комісії, часто зустрічався з ним. Навесні 1847 р. брав участь в арештах та обшуках квартир кирило-мефодіївських братчиків (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Костомаров згадує Ю. в *«Автобиографии»*, зокрема підкреслює, що це був «малорусс, любивший свою старину, но с дворянским чиновническим пошибом». Він також відзначає, що під час обшуку в його кабінеті Ю. узяв нібито для зберігання рукопис «сочинения о славянской федерации» (див. *«Книга буття українського народу»*), але передав його вищому керівництву. За свідченням сучасників, Костомаров уважав, що цей вчинок Ю. виявився згубним для його долі. Влітку 1874 р. під час проведення III Археологічного з'їзду в *Києві* (див. *Археологічні з'їзди та М. Костомаров*) Костомаров при зустрічі з Ю. не подав йому руки.

Тв.: *Объяснения* от председателя Киевской комиссии для разбора древних актов // Основа. 1861. № 3; *Некоторые* соображения о лучшей организации деятельности археографической комиссии // Тр. III Археол. съезда: В 2 т. К., 1878. Т. 1.

Літ.: *Корсаков Д.* Из воспоминаний о Н. И. Костомарове и С. М. Соловьеве // Вестн. Европы. 1906. № 9; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Шандра В.* Юзефович Михайло Володимирович // Українські архівісти: Біобібліогр. довід. К., 1999. Вип. 1: (XIX ст. – 1930-ті роки).

ЮНГЕ Катерина Федорівна (1843–1913) – російська художниця, дочка графа Ф. *Толстого* та А. *Толстої*. Отримала домашню освіту. Приятелька *Костомарова* та шанувальниця його таланту. У 1863 р. побралася з відомим окулістом Е. Юнге (1833–1898), професором Медико-хірургічної академії в *С.-Петербурзі*. У 1879 р. залишила С.-Петербург і переїхала спершу до *Криму*, а пізніше – до *Києва*, де мешкала до 1887 р. У 1882 р. організувала жіночу школу та керувала нею. Пізніше викладала в Строгановському училищі в *Москві*. Приятелювала з Т. *Шевченком*, брала в нього уроки малювання. За його посередництва познайомилася з Костомаровим, який відвідував столичний салон графа Ф. Толстого, де збиралися відомі письменники та художники. З того часу Ю. та Костомаров приятелювали і листувалися (див. *Епістолярна спадщина М. Костомарова*). Історик захоплювався мистецьким талантом та красою Ю., зокрема в 60-х роках XIX ст. в одному з листів освідчувався їй у коханні та просив руки, однак і наголошував на проблемах, які очікують такий шлюбний союз. У Дідівцях улітку 1881 р. Ю. була присутня, коли в родинному колі читався рукопис студії Костомарова *«Мазепа. Историческая монография»*. Ю. та Костомаров здійснювали подорожі до садиби художника М. *Ге* та його дружини Анни, а також до *Качанівки,* маєтку українського культурного та громадського діяча і мецената В. *Тарновського*-молодшого. Останній раз вона зустрічалася з Костомаровим у січні 1885 р. в С.-Петербурзі. Ю. опублі-

К. Ф. Юнге

кувала спогади про Костомарова, в яких подала характеристику вченого та його оточення. Зокрема, вона відзначала, що Костомарову притаманне «полное отсутствие важности, тщеславия, самомнения и бесконечная снисходительность к людям». Вціліла чимала кореспонденція Костомарова до Ю. (14 листів), що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Тв.: *Воспоминания* о Шевченко // Вестн. Европы. 1873. № 8; *Воспоминания* о Н. И. Костомарове // Там же. 1910. № 11; *Воспоминания* (1843–1860 гг.). Б. м., 1913.

Літ.: *Савон О. А.* Дідівці: Садиба творчості і доброти. Прилуки, 1993; *Пінчук Ю.* Спогади Катерини Юнге про Тараса Шевченка і Миколу Костомарова: історико-біографічне значення // Історичний журн. 2004. № 8; *Його ж.* Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової: Історіогр. нариси з дод. спогадів Олександри Куліш, Віри Мордовцевої та статті Ольги Багалій. К., 2005.

«ЮПИТЕР СВЕТЛЫЙ ПЛЫВЕТ ПО ЗЕЛЕНЫМ ВОДАМ КИММЕРИЙСКИМ...» – драматична поема *Костомарова*. Вперше надрукована в книжці «*Литературное наследие Н. И. Костомарова*» (СПб., 1890). Датована за «*Автобиографией*» Костомарова червнем – липнем 1854 р. Як повідомив видавець згаданої книжки, «Стихотворение, написанное в Крыму в 1852 году, во время кратковременного отпуска из Саратова, составляет новую редакцию стихотворения, написанного в 1841 году под названием "Пантикапея"». Увійшла до видань «Твори в двох томах» (К., 1967 і К., 1990). У цій поемі алегорично зображено долю кирило-мефодіївця Костомарова (див. *Кирило-мефодіївці та М. Костомаров*). Автор переносить дію твору в античну Пантікапею. Зокрема, в постаті пантікапейського царя зображує російського імператора Миколу І, а в його жертві, безіменному поеті, – самого себе. Ця поема привернула увагу І. *Франка*, який 17–19 січня 1915 р. переклав її українською мовою під назвою «На руїнах Пантікапеї».

Літ.: *Бородін В. С.* Примітки // Костомаров М. І. Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 1; *Франко І. Я.* Зібрання творів: В 50 т. К., 1978. Т. 11: Поетичні переклади та переспіви.

ЮРАСІВКА – слобода *Острогозького повіту Слобідсько-Української*, пізніше – *Воронезької губернії* на берегах річки Ольховатки (тепер Ольховатського району Воронезької області, Російська Федерація). Ю. виникла на початку XVIII ст. У 1702 р. була заснована слобода *Ольховатка*. Дещо пізніше на місці Малої (Верхньої) Ольховатки (теперішня Ю.) збудували дерев'яну каплицю, що сприяло заселенню цієї місцевості. Там оселився осавул Острогозького козацького полку Ю. *Блюм*, який спорудив Георгіївську церкву. Відтоді на його честь слобода стала називатися Ю. Вперше Ю. згадується близько 1721 р. Дочка Ю. Блюма вийшла заміж за поручика Петра Костомарова, діда майбутнього історика (див. *Родовід М. Костомарова*). *Костомаров* народився в Ю., яка була маєтком його батька (див. *Костомаров* І. П.). З Ю. пов'язане дитинство вченого. Він відвідував Ю. в юнацькі роки, під час навчання в *Харківському університеті*. Ю. неодноразово згадується як мала батьківщина історика в «*Автобиографии*». Зокрема, йдеться про будинок його матері (див. *Костомарова* Т. П.), в яко-

му він мешкав після смерті батька. Останній раз Костомаров відвідав Ю. в грудні 1845 р., коли підписував папери на продаж цього маєтку. Втім учений цікавився долею своєї малої батьківщини впродовж усього життя, зокрема підтримував зв'язок з місцевими мешканцями, сприяв будівництву школи в цій слободі (див. *Юрасівське сільське училище*).

Літ.: *Веселовский Г. М.* Город Острогожск и его уезд. Воронеж, 1867; *Самбикин Д.* Георгиевская церковь слободы Юрасовки // Воронежские губернские ведомости. 1869. № 9–10; *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Елецкий В., Корбанов А.* История слободы Юрасовки — родины Н. И. Костомарова // Николай Иванович Костомаров и его творческое наследие. Воронеж, 1992; *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Будаков В. В.* Из слободы Юрасовки // Н. И. Костомаров. Страницы жизни и творчества. Воронеж, 1994; *Аббасов А.* Костомаров и Юрасовка // Н. И. Костомаров. Жизнь и творчество. Воронеж, 1996.

ЮРАСІВСЬКЕ СІЛЬСЬКЕ УЧИЛИЩЕ — середній навчальний заклад, створений в останній чверті XIX ст. коштом *Костомарова* в слободі *Юрасівці*. Призначався для навчання селянських дітей обох статей. Кошти на створення цього закладу були передбачені в духовному заповіті Костомарова 1877 р. Нині на будинку колишнього Ю. с. у. встановлено меморіальну дошку на честь Костомарова.

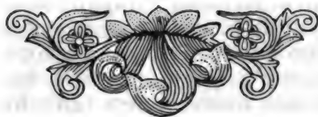
Літ.: *Пінчук Ю. А.* Микола Іванович Костомаров. К., 1992; *Аббасов А.* Костомаров и Юрасовка // Н. И. Костомаров. Жизнь и творчество. Воронеж, 1996; *Чалая Т.* Крестьянка Костомарова — мать историка // Історичний журн. 2005. № 1.

Будинок Юрасівського сільського училища. Сучасний вигляд. Фото

ЮР'ЄВ МОНАСТИР — стародавній православний чоловічий монастир у *Новгороді* на лівому березі річки Волхов. Заснований не пізніше початку XII ст. Деякі вчені припускають, що його заснував великий князь Ярослав Мудрий (у хрещенні — Юрій) на початку XI ст. На межі XII і XIII ст. Ю. м. перетворився з княжого на державний монастир Новгородської республіки. Наприкінці XV ст. — один із найбільших земельних власників у Новгородській республіці. Після приєднання Новгорода до *Москви* більша частина володінь Ю. м. була урізана. *Костомаров* відвідував Ю. м. у 60-х роках XIX ст. разом з поетом А. *Майковим* та істориком М. *Барсуковим* під час поїздки історичними місцями Новгородщини. Ця подорож була описана М. Барсуковим, який за дорученням його супутників виконував обов'язки «літописця».

Літ.: *Барсуков Н.* Воспоминания о Н. И. Костомарове и А. Н. Майкове. СПб., 1898; *Янин В. Л.* Из истории высших государственных должностей в Новгороде // Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран. М., 1963; *Аграрная* история Северо-Запада России. Л., 1971.

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

Д. І. Яворницький

студій «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (1888), «История запорожских козаков» (1892—1897), «Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман войска запорожского низовых козаков» (1894), «Источники для истории запорожских козаков» (1903), «До історії степової України» (1929). В історичних поглядах Я. органічно поєднувався пізній *романтизм* з істотними вкрапленнями *позитивізму*. Я. виявляв інтерес до творчості *Костомарова*, зустрічався з ним у С.-Петербурзі в січні 1885 р., а також листувався (див. *Епістолярна спадщина М. Костомарова*). Приміром, у листі до Костомарова від 24 січня 1885 р. Я. висловив глибоку вдячність за влаштований йому доброзичливий прийом, а також бажання наслідувати приклад Костомарова як історика. Враження від цієї зустрічі залишилося у Я. на все життя, про що він пізніше написав у листі до Я. Новицького: «На меня он произвёл необыкновенно чарующее впечатление. Правда, он уже представляет из себя развалину, но всё же это сила и на закате дней, всё же это лев, хотя и умирающий... Вероятно, я ему очень понравился, целыми вечерами не отпускал от себя, приглашал хлеба-соли откушать и на память дал свою фотографию...». За свідченням Я., Костомаров порадив йому перш ніж працювати з архівним матеріалом, ознайомитися з усіма історичними місцями козацтва, побутовими речами запорожців, які збереглися в музеях, послухати козацькі думи та історичні пісні. Спогади про Костомарова відображено і в літературній творчості Я., зокрема в поезії «До М. І. Костомарова». Влітку 1885 р. Я. за допомогою друзів Костомарова — Д. *Мордовця* та Г. *Вашкевича*, які підшукали йому місце викладача, — перебрався до С.-Петербурга.

Тв.: *Історія* запорізьких козаків: У 3 т. Л., 1990—1992. Т. 1—3.

Літ.: *Авчинников А. Г.* Профессор Дмитрий Иванович Эварницкий. Екатеринослав, 1914; *Бібліографічний* покажчик праць Дмитра Івановича Яворницького (1883—1928 рр.) // Зб. Дніпропетр. крайового іст.-археол. музею. Д., 1929. Т. 1; *Реєстр* друкованих праць Д. І. Яворницького // Шубравська М. М. Д. І. Яворницький: Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. К., 1972; *Шаповал І. М.* В пошуках скарбів. Д., 1990; *Ковальський М. П.* Нове про Д. І. Яворницького // Бористен. 1993. № 8; *Абросимова С.* Дмитро Яворницький. Запоріжжя, 1997; *Її ж.* Дмитро Яворницький // Історіографічні дослідж. в Україні. К., 2005. Вип. 15: Визначні постаті української історіографії XIX—XX ст.

ЯГОТИН — за часів *Костомарова* містечко Пирятинського повіту *Полтавської губернії* (тепер районний центр Київської області, *Україна*). У 1648—1781 рр. Я. — сотенне містечко Переяславського полку. Костомаров відвідав Я. влітку 1883 р. з письменником та етнографом В. *Горленком* під час подорожі історичними місцями Лівобережної України.

Літ.: *Горленко В.* Две поездки с Н. И. Костомаровым // Киев. старина. 1886. № 1; *Савон О. А.* Дідівці: Садиба творчості і доброти. Прилуки, 1993.

«ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ОБЪЕДИНЕНИЯ СЛАВЯНСКИХ НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ» — стаття *Костомарова*. Вперше надрукована в часопису *«Славянская заря»* (1867. № 1) разом з листом Костомарова до редакторів цього видання (див. *Лист М. Костомарова до редакторів І. Ливчака та К. Клим-*

А

«А. Н. САВИЧ» — стаття *Костомарова*. Написана в серпні 1883 р. у зв'язку зі смертю відомого астронома, професора *С.-Петербурзького імператорського університету*, академіка *Імператорської С.-Петербурзької академії наук* (1862) Олексія Миколайовича *Савича*. Надрукована в газеті *«Новое время»* (1883. № 2703). Увійшла до книги «Самозванцы и пророки» із серії «Актуальная история России» (М., 1997). Стаття «А. Н. С.» — характерний зразок майстерності Костомарова як мемуариста і творця історичних портретів. У ній автор, який знав О. Савича багато років і дружив з ним, всебічно змалював цю особистість, талановито розкривши її творчі й людські риси. На думку Костомарова, О. Савич надзвичайно розумна й освічена людина, його обізнаність в астрономії визнавалася всіма, хто працював у цій галузі. Але він був не вузьким спеціалістом, а мав ґрунтовні знання й з інших наук, цілком далеких від математико-астрономічних, наприклад, з історії. У статті Костомаров звертає увагу на присутність у судженнях ученого критичного погляду, що, однак, не заважало йому бачити й позитив. Крім того, О. Савичу як справжньому українцеві був притаманний простодушний гумор, що надавав його мові особливої жвавості та чарівності. Він мужньо витримував удари долі і після нетривалого періоду смутку невтомно повертався до своїх справ.

Літ.: *Автобиография* Н. И. Костомарова. М., 1922; *Новокшанова-Соколовская З. К.* Картографические и геодезические работы в России в XIX — начале XX в. М., 1967.

АВТОБІОГРАФІЧНА ЗАПИСКА М. КОСТОМАРОВА — нарис *Костомарова*, що містить основні відомості про його життя і творчість. Написаний у 1884 р. на прохання професора *Київського імператорського університету Св. Володимира* В. *Іконникова*, який був тоді головним редактором «Университетских известий». А. З. К. стала основою для написання і вміщення статті про Костомарова в «Биографическом словаре», що готувався до видання з нагоди 50-річного ювілею Київського університету Св. Володимира. Стаття під назвою «Костомаров Николай Иванович» була надрукована в книзі «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова» (К., 1884). У ній найбільшою цінністю є відомості про київський період діяльності Костомарова, зокрема професорської, в університеті, де він щотижня читав лекції з російської

В. М. Янів

Іспанської академії наук (1973). Командор папського ордена св. Григорія Великого (1964). Автор праць з соціології, соціальної психології та *етнопсихології*, а також студій з історії наукових установ і товариств української діаспори в Європі, історії церкви й української біографістики. Вивчав творчу спадщину *Костомарова* в межах своєї провідної дослідницької проблематики. Вважав, що Костомаров відобразив у *«Книзі буття українського народу»* національний ідеал громадського життя, зокрема ідею свободи. Ці спостереження Я. спираються на аналіз етнопсихологічних рис російського та українського народів, представлених у працях Костомарова (див. *«Две русские народности»*). Зокрема, Я. звертає увагу на пріоритетні цінності українського духовного типу в тлумаченні Костомарова. На думку Я., чільне місце в поглядах Костомарова посідає проблема домінації особистої свободи українців, яка порушується у низці його студій (див. *Община*). Приміром, Костомаров наголошує на типовій для російського села великій патріархальній родині, протилежність якій становить мала індивідуалістична сім'я в *Україні*, що веде відокремлене від батьків господарство. Я. акцентує увагу і на інших дихотоміях в роботах Костомарова, які є основними етнопсихологічними рисами двох народів: переважання поезії в українців та прози — у росіян, ідеалізму і краси — у перших та практицизму, матеріалізму й приземленості — в останніх. На думку Я., Костомаров підкреслює і відмінне морально-психологічне розуміння Бога у сприйнятті двох народів. Росіяни вбачають у божественному Провидінні джерела автократизму, деспотії та формалізму, зокрема дотримуються букви, а не духу Закону Божого. Натомість українці прагнуть до ідеального, чуттєвого та внутрішнього християнського моралізму. На переконання Я., Костомаров в «Двух русских народностях» обрав методологічно правильний шлях дослідження, що виявилося у застосуванні порівняльно-історичного методу, хоча історик почав не з аналітичних робіт, а з синтетичних узагальнень та висновків. На підставі узагальнень Костомарова Я. та інші дослідники висунули тезу про інтровертивність українського та екстравертивність російського національних типів (див. *Етнопсихологія*).

Тв.: *До психологічної* аналізи «Книг Битія»: Рез. доп., читаної на 1-й наук. конф. НТШ у Європі // Вісті Європ. Від. НТШ. Сарсель., 1952. № 3; *Українська* духовність у творах Костомарова // Визвольний шлях. 1953. № 12; *Українська* духовність у поетичній візії Шевченка. Париж, 1962; *Студії* та матеріали до новійшої української історії: В 2 т. Мюнхен, 1970—1983. Т. 1—2; *Візія* теократичного громадянства в «Книгах Битія»: (У 140-ліття постання) // Зб. на пошану Ю. Панейка. Мюнхен, 1988; *Між розпачем* і надією: Зб. есеїв з мистецтва / Передм. М. Шафовала. Мюнхен, 1992; *Нариси* до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. Мюнхен, 1993; *Психологічні* основи окциденталізму / Упоряд. М. Шафовал. Мюнхен, 1996.

Літ.: *Збірник* на пошану проф., д-ра Володимира Янева. Мюнхен, 1983; *Ясь О.* В. Українська історіографія та етнопсихологія Володимира Янева: (Суб'єктивні нотатки з приводу розвитку однієї наукової галузі) // Розбудова держави. 1996. № 10.

ЯРОСЛАВЛЬ — за життя *Костомарова* губернське місто в Російській імперії (тепер обласний центр Російської

МИКОЛА КОСТОМАРОВ

ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

МИКОЛА КОСТОМАРОВ

ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

